

CUVÂNT ÎNAINTE

La 16 aprilie 2010, la Chișinău, și-a ținut lucrările Conferința științifică internațională a tinerilor cercetători cu genericul *Republica Moldova în contextul geopolitic contemporan și perspectivele integrării europene*, Ediția a IV-a.

Sesiunea științifică și-a desfășurat lucrările în cadrul două ateliere: Istorie și Drept. Atelierul de Istorie a întrunit participanți din cinci țări: Republica Moldova (17), România (3), Ucraina (3), Armenia (1), Elveția (1). Republica Moldova a fost reprezentată de tineri cercetători de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Universitatea de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chișinău), Universitatea de Stat din Moldova, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Acest număr al Revistei de istorie a Moldovei găzduiește comunicările și referatele prezentate în cadrul conferinței. Comunicările sunt elaborate conform rigorilor științifice academice și sunt însoțite de rezumate în limba engleză. Volumul cuprinde comunicări în trei limbi: română, rusă și ucraineană, fapt care consfințește caracterul internațional al conferinței.

Materialele conferinței se încadrează în tendințele actuale ale cercetării istorice și cu siguranță vor trezi interesul nu doar pentru istoricii specializați pe diferite segmente concrete, dar și pentru toți cei interesați de istoria națională și de istoria țărilor vecine. Comunicările publicate se referă la istoria spațiului actual al Republicii Moldova, României, Ucrainei, Armeniei, Greciei și al Macedoniei.

Dr. Sergiu Bacalov
Coordonator de proiect

TANGENȚE MOLDOVENEȘTI ÎN ISTORIA NEAMULUI DRĂCULEȘTIOR

*Metode de utilizare practică a unor pagini
din istoria națională (cazul raionului Leova)*

*Dr. Sergiu Bacalov,
cercetător științific superior la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Teritoriul raionului Leova abundă în multiple obiective naturale și istorico-geografice, din diferite segmente cronologice, începând cu epoca pietrei și culminând cu perioada recentă, printre care enumerăm pe cele arhicunoscute, la nivel local și internațional: Valul lui Traian, Cetatea Leova, Codrul Tigheciului etc.

Există și alte momente mai puțin cunoscute privind istoria acestui teritoriu al Republicii Moldovă. Este de datoria noastră, a istoricilor, de a le repune valoare, prin introducerea acestora în circuitul științific, inclusiv prin intermediul diferitor publicații periodice de specialitate sau de popularizare a științei, pentru a fi făcute cunoscute publicului larg atât în raionul Leova, cât și în Republica Moldova.

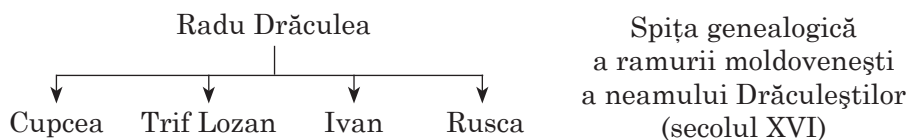
Aici, în preajma Leovei, a existat un vechi oraș medieval numit Târgul Săratei, situat pe cursul inferior al pârâului Sărata. Centru comercial și meșteșugăresc, care a servit drept punct de reper pentru toate localitățile din împrejurimi. Iar Ștefan cel Mare, renumitul domn al Țării Moldovei, a făcut multiple danii de moșii și sate celor mai credincioși și de cinste boieri și slujitori de-ai săi în partea de sud a țării, inclusiv și pe teritoriul actual al raionului Leova.

Și personajul istoric Vlad Țepeș, numit și Drăculea, are tangențe cu teritoriul actualului raion Leova. Anume în aceste teritorii, la începutul secolului al XVI-lea, domnul Țării Moldovei, Ștefan cel Tânăr, un nepot al lui Ștefan cel Mare, face danie unui Radu Drăculea „două locuri din pustie, peste Prut, sub Obrejie, între Troenești și între Dobreni, la fântână, sub râpă”. Aceste locuri în pustie s-au numit Drăculești („care acum se numesc Drăculești”), după descendenții lui Radu Drăculea, care au stăpânit moșiile după moartea părintelui lor. Astfel, la 12 martie 1548, domnul Iliș Rareș întărește moșia Drăculești lui „Cupcea și fraților lui, Trif Lozan și Ivan și sora lor Rusca, copii lui Radu Drăculea”, pentru că „să le fie lor de la noi uric și cu tot venitul, lor și copiilor lor, și nepoților lor, și strănepoților lor, și răstrănepoților lor și întregului lor neam, cine li se va alege lor cel mai apropiat, neclintit niciodată, în veci”¹. În acest fel, domnul Iliș Rareș confirmă dreptul de stăpânire a neamului Drăculeștilor asupra vechilor lor moșii.

La 12 martie <1548 (7056)>, domnul Iliș vodă Rareș întărește, „în țara noastră a Moldovei”, lui „Cupcea și frații lui, Trif Lozan și Ivan și

sora lor Rusca, copii lui Radu Draculea” (Кошпача и братѣа его, Триф Лозан и Иванъ, и сестра ихъ, Руска, дѣти Радѣа Дракѣа), anume „dreptele lor ocine și dedine și din privilegiul de danie ce a avut tatăl lor; Radu Draculea, de la înaintașul nostru Ștefan voievod, două locuri din pustie, peste Prut, sub Obrejie, între Troenești și între Dobreni, la fântână, sub râpă, care acum se numesc Drăculești” (ихъ правѣи ѹтѣинни и дѣдини и изъ привиліе ѹтѣ дааніе, що ималъ ѹтѣць ихъ, Радѣа Дракоѣа, ѹт предка нашего, Стефана воеводи, двѣ мѣстѣ ѹтѣ поѣспинни, за Прѣтомъ, подѣ ѹбрѣжіемъ, межи Троенецѣомъ и межи Добрѣни, оѣ кръници, подѣ ѹбочіемъ, що сѣ теперъ именоѣ ѹтѣ Дрѣкѣаѣции), pentru că „acestea toate mai sus scrise să le fie lor de la noi uric și cu tot venitul, lor și copiilor lor, și nepoților lor, și strănepoților lor, și răstrănepoților lor și întregului lor neam, cine li se va alege lor cel mai apropiat, neclintit niciodată, în veci”.

Despre prezența neamului Drăculeștilor în Țara Moldovei cunoaștem, până la acest moment, doar datorită documentului din 12 martie 1548, din care am extras date de ordin genealogic pentru întocmirea unei spițe de neam.

Cu toate că nu există dovezi directe despre înrudirea lui Vlad Țepeș (Drăculea) cu Drăculeștii din Țara Moldovei, totuși sunt indicii ce vin să confirme această presupunere. Avem în vedere perioada cronologică apropiată, dintre segmentul de timp ce cuprinde viața și activitatea lui Vlad Țepeș (Drăculea) – mijlocul și al treilea sfert ale secolului al XV-lea, și perioada în care a trăit Radu Drăculea – sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea. Acest fapt trădează în Radu Drăculea un fiu „din flori” sau nepot al lui Vlad Țepeș (Drăculea), aflat în preajma domnului Ștefan cel Tânăr. În acest context, trebuie să ne aducem aminte de legăturile de prietenie dintre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, cu atât mai mult că Ștefan cel Mare a contribuit la aducerea lui Vlad Țepeș (Drăculea) în scaunul domnesc al Țării Românești (1476), adăpostind totodată la curtea sa pe mai mulți descendenți din neamul domnesc al Basarabilor, iar în anumit context politic le-a susținut pretențiile acestora asupra tronului Munteniei. Radu Drăculea pare să fi fost unul dintre acei reprezentanți ai neamului Basarabilor, din ramura Drăculeștilor, stabiliți în Țara Moldovei, la curtea lui Ștefan cel Mare.

Interesant este și faptul că, deși s-a scris foarte mult despre Vlad Țepeș (Drăculea) și domnia acestuia, descendența lui este puțin cunoscută. Se știe că a avut mai mulți copii, legitimi și nelegitimi (spre exemplu, Mihnea cel Rău, fiu nelegitim, care devine domn al Țării Românești). Unii dintre ei au format ramuri de neam în Muntenia (Mihneștii – descendenții domnului Mihnea cel Rău; doi dintre mihnești au domnit în Țara

Moldovei: Radu vodă Mihnea și Alexandru vodă Coconul³⁾, alții în Transilvania (neamul Dracula de Sintești și de Band descinde din Vlad Pretenidentul, un alt fiu al lui Vlad Țepeș-Drăculea)⁴⁾. Astfel, nu-i exclus faptul că Radu Drăculea este întemeietorul ramurii moldovenești a neamului Drăculeștilor. Dintre descendenții lui Radu Drăculea cunoaștem doar pe cei patru copii menționați în documentul din anul 1548: fiii Cupcea, Trif Lozan, Ivan și fiica Rusca.

Descendența fraților Drăculești nu poate fi restabilită, de moment, din pricina insuficienței de documente. Cu toate acestea, putem deduce unele momente urmărind evoluția stăpânirii moșiei Drăculeștilor, cunoscută fragmentar. La începutul secolului, această moșie se afla în stăpânirea neamului Urecheștilor. Astfel, la 16 aprilie 1617, Radul vodă Mihnea întărește moșiile și satele lui „al nostru credincios cinstit boieriu dumnealui [Nestor – n.n.] Ureche marele vornic”, printre care se numără și „satul Drăculeștii cu vad de moară în gârla Pănoasei ce iase din Prut și partea lui din sat din Tăbăniști din ținutul Lăpușnii”⁵⁾. Mai târziu, moșia Drăculești este atestată la 8 martie 1643, când are loc împărțirea moșilor lui Nistor Ureche mare vornic și a soției acestuia, Mitrofana; „satul Drăculești, ce-s la ținutul Lăpușnei” „s-au venit pre partea lui Gligorie Ureche vornicului”⁶⁾. Nu cunoaștem pe ce căi moșia Drăculești a intrat în stăpânirea Urecheștilor, prin moștenire sau prin cumpărătură. Cu toate acestea, putem presupune existența unor relații de rudenie între Drăculești și Urechești, în virtutea obiceiului răzeșiei, ținând cont de faptul că la începutul secolului al XVII-lea procesele de tranzacție finciară se efectuau în marea lor majoritate în mediul rudelor.

În aceste condiții ne vom opri atenția asupra moșiei lui Radu Drăculea și a copiilor săi, moșie care s-a numit, după stăpâni, **Drăculești**.

Trebuie să remarcăm faptul că geografia locală medievală a Țării Moldovei nu este cunoscută întru totul. Există multiple sate atestate în documente ce nu pot fi încă identificate pe harta contemporană a spațiului carpato-nistean. Multe dintre așezările umane medievale și-au schimbat denumirile, altele au dispărut. O parte dintre satele menționate în documentele medievale există și în prezent, iar unele dintre ele și-au schimbat vetrele. Toate acestea îngreunează mult tentativele istoricilor de a localiza anumite sate și moșii. Aceeași problemă a existat inițial și în cazul identificării moșiei Drăculești. Cercetarea minuțioasă a mai multor documente ne-a permis să stabilim cu certitudine că moșia Drăculeștilor se afla pe teritoriul actual al raionului Leova, pe segmentul situat între orașul Leova și satul Tochile Răducani.

Este necesar să ne oprim puțin asupra modului în care am reușit să localizăm moșia Drăculeștilor moldoveni. Din documentul emis în cancelaria domnului Iliăș Rareș, la 1548, cunoaștem hotarele moșiilor Drăculeștilor. Printre punctele geografice indicate în cartea domnească se remarcă: râul Prut la hotarul de apus, satul și moșia Dobreni dinspre miază-noapte, iar la miazăzi era mărginită de satul și moșia Troienești. Identificarea și localizarea cartografică a acestor trei toponime permite stabilirea poziției geografice exacte a vechiului sat al Drăculeștilor.

1. Râul **Prut** este unul din cele mai sigure hotare a moșiei Drăculești, care ne dă jumătate de răspuns în problema localizării satului Drăculești. Faptul că Drăculeștii se aflau pe malul Prutului, anume pe malul stâng, restrânge cu mult arealul geografic de căutare.

2. Satul și moșia **Dobreni**, despre care știm că a fost mai vechi decât Drăculeștii. Deja la 22 martie 1500, Ștefan cel Mare întărește lui “Danciul Știucariul și nepoților lui, Oanța Goceanul și fratele său Trif, ficiorii Mărinii”, anume “un sat, anume *Dobrenii*, pe Lăpușna” (mai jos „sat, ce este pe Lăpușna, anume Dobrenii”), ce l-au cumpărat cu 100 de zloți tătarești, de „Sora, fata Mușii, nepoata Stanciului comis”. „Și să fie acel sat în doao, giumătate dint-acel sat, anume Dobrenii, slugii noastre Danciului Știucariu, și cealaltă giumătate de sat din Dobreni ca să fie nepoților lui, Goceanului și fratelui său Trif”⁷. Acest document ne arată locul aproximativ unde se aflau Dobrenii – pe valea râului Lăpușna. Localizarea sigură a fost posibilă grație unor documente tardive, din veacul al XVIII-lea (25 mai 1785), care arată că moșia Dobreni era situată la gura râului Lăpușna „Dobrenii... peste gura Lăpușnii la deal”, la căderea acestuia în Prut, fiind mărginită dinspre nord de moșia actualului sat Sărata Răzeși „Sărutul,... peste Mirăoara i peste Prut pin Lăpușna”⁸.

3. Satul și moșia **Troienești**. Troieneștii, spre deosebire de Dobreni, încă n-au fost identificați în documentele secolului al XIX-lea. Avem indicii, din perioada medievală, care ne arată că era situat în preajma Valului lui Traian, de la care și-a luat numele. Astfel, un precedent este constatat la 6 aprilie 1547, când același Iliș vodă Rareș întărește lui Răfei și lui Cobăleanu a patra parte dintr-un loc de pustie numit Troienești, pe Jerul, cumpărat pentru 100 de zloți tătarești de la Docanul. În document se spune că Docanul avea acel loc „din privilegiul de danie pe care l-a avut de la vărul domniei mele, Ștefan voievod cel Tânăr”, arătându-se că acel „loc din pustie, pe Jerul, de la Troian în jos, care se numește acum Troeneștii” (мѣсто ўт поустиннаго цо на Жерла ўт Троана доуѣ что сѣ тепер именѣт Троенеціи)⁹. La 11 iunie 1677¹⁰, la 13 august 1680¹¹ și la 26 martie 1682, satul Troienești apare sub denumirea de Trohănești¹².

În aceste condiții îndrăznim să presupunem că, într-un mod identic, Troieneștii din vecinătatea Drăculeștilor și-a luat numele de la un troian, de la un Val al lui Traian, pornind de la presupunerea că Troieneștii ce se învecinau cu Drăculeștii se aflau și ei în preajma unui asemenea Troian. Iar localizarea satului Dobreni la gura râului Lăpușna ne face să credem că este vorba de Valul lui Traian de Sus, val care își are începutul din preajma Leovei și intersectează râul Sărata.

Existența Valului lui Traian de Sus, numit mai simplu Troian, a fost semnalată și de documentele medievale. Un exemplu în acest sens ne servesc documentele emise în domnia lui Ștefan cel Mare. Astfel, la 13 septembrie 1503, domnul face danie lui Buda și lui Grozea “un loc din pustie, pe Sărata, mai jos de gura pârauului Căpățâroasa, ca să-și întemeieze sat”, iar “hotarul acelui loc mai sus scris, din pustie, să fie de la gura Căpățâroasei, în jos, pe această parte a Săratei, de la **Troian**, cât poate folosi un sat îndestul”¹³.

Iată că am localizat cele trei obiective geografice cu care se mărginea moșia Drăculeștilor: Prutul, Dobrenii (în zona Tochile-Răducani) și Troienesti (în apropierea Leovei). Actualmente, între localitățile Leova, Tochile Răducani și râul Prut este situat doar un singur sat – Sârma (Leova Nouă). Astfel, putem afirma că moșia Drăculeștilor s-a aflat în zona satului Sârma și a localităților megieșe Tochile Răducani și Leova. Urmează să inițiem investigații noi în direcția stabilirii locului precis care s-a aflat vatra satului Drăculești, cercetări ce le vom efectua cât de curând posibil.

Alte două toponime, întâlnite în documentele timpului, ce permit localizarea moșiei Drăculeștilor, sunt:

4. **gârla Pănoasa** – „satul Drăculeștii cu vad de moară în gârla Pănoasei ce iase din Prut”¹⁴. Din documente tardive cunoaștem că gârla Pănoasa era identică, în secolul al XVIII-lea, cu albia râului Prut: **„Pănoasa din vechi ce-i zic acmu Prutul”**¹⁵, având în vedere dese modificări ale cursurilor de apă pe parcursul timpului.

5. **Obrejie** – **„peste Prut, sub Obrejie”**¹⁶, sau **„peste Prut, supt Obârșie”**, după cum reiese din documentul de la 10 august 1482, când Ștefan cel Mare „Ștefan vodă Bătrânul” întărește pentru dreaptă și credincioasă slujbă lui „pan Stan Horja” dreapta lui ocină și o moșie „satul anume Horjăștii, la Lăpușna, unde au fost casa lui, den sus de Scortăști și Fântâna Peperigului, întru acelaș hotar, și alt sat, la Gura Ocoalelor, **și peste Prut, supt Obârșie**, unde se pogoară gura Gârlii, și cu loc de prisacă a Horjii celui bătrân la obârșia pâ râului Gurșava, și Strâmbenii la Bujor, și fântâna lui Mușat”¹⁷. Semnificația geografică a expresiei „sub Obrejie (Obârșie)” nu ne este cunoscută, remarcabil însă este faptul că acest obiectiv natural era situat în apropiere de Prut, râul Lăpușna și moșia Horjești. Situație care vine în sprijinul localizării pe care am propus-o pentru moșia Drăculești – teritoriul actual al raionului Leova.

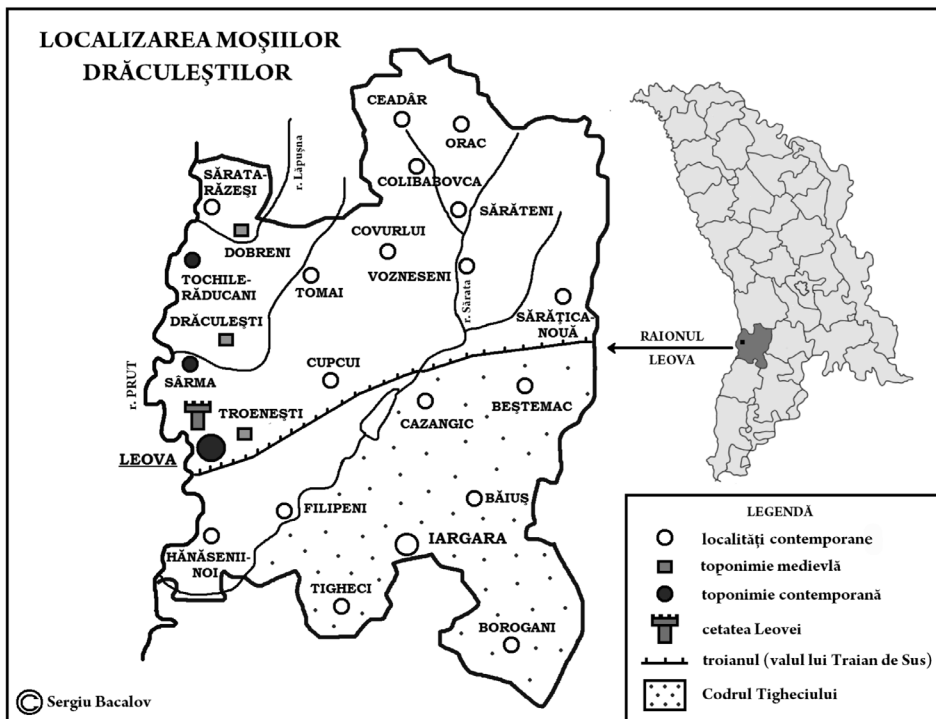
Evident că elucidarea acestui moment din istoria raionului Leova nu trebuie să treacă fără urmări. Credem că evidențierea acestei pagini necunoscute de istorie va trezi interes îndrăgostiților de istorie și celor ce-și iubesc raionul, orașele și satele acestuia, pentru acei care își iubesc patria. Mai sperăm ca autoritățile publice locale, în cooperare cu agenții economici din localitățile raionului (Leova, Sârma, Tochile-Răducani, Tomai, Cupcui etc.) vor valorifica corect acest segment de istorie locală, făcând din această regiune un obiectiv turistic.

În contextul dezvoltării regionale și raionale, venim cu propunerea înființării unei direcții, de interes național, ce va contribui la dezvoltarea turistică a raionului, prin punerea în valoare a unor aspecte din istoria teritoriului raionului Leova. Am arătat, în calitate de exemplu, posibilitatea valorificării prezenței în secolul al XVI-lea, zona Leova-Sârma-Tochile Răducani, a unor descendenți din Vlad Țepeș (Drăculea) și a moșiei (satului) acestora: Drăculești – în calitate de punct de pornire pentru inițierea unei rețele de restaurante, baruri, cafenele, ateliere de suvenir etc. E posibilă și înființarea unui centru de agrement: gen **„Draculalând”** sau,

de ce nu, „*Drăculești*”, păstrând, în acest fel, coloritul național și local în condițiile în care există un fondal foarte prielnic: o pădure seculară (Codrul Tigheciului), ruinele unei cetăți (cetatea Leovei) și o legendă frumoasă cu bază istorică (neamul Drăculeștilor), ne mai vorbind de factorul etnografic, specific acestei regiuni. Considerăm că inițierea acestui proiect va contribui la activizarea vieții economice, culturale din regiune dar și creșterea interesului față de istoria locală. În acest sens este binevenită preluarea exemplului și experienței localităților Sighișoara și Bran (România), care obțin venituri importante de pe seama turiștilor, datorită *punerii în valoare* a istoricului și legendarului personaj Vlad Țepeș (Dracula).

La fel, merită să deosebim exploatarea patrimoniului cultural și istoric al țării și punerea acestuia în valoare. Or, anume punerea în valoare, și nu exploatarea, patrimoniului cultural-istoric are o importanță esențială în ceea ce privește crearea unei eficiente și ramificate infrastructuri turistice și, totodată, contribuie la o mai bună ocrotire a monumentelor cu caracter istoric. Din start trebuie să deosebim aceste două categorii: exploatare și punere în valoare.

Exploatarea presupune utilizarea patrimoniului național, ținând cont de interesul de moment ce-l prezintă obiectele concrete ale acestuia, fără a face investiții de lungă durată, de perspectivă, pentru conservarea și fără a lua măsuri pentru a limita impactul negativ al factorului antropic (în cazul dat turistic) asupra monumentelor istorice și naturale. Exploatarea hrăpărează a patrimoniului național a dus la deteriorarea sau distrugerea unei importante părți a acestuia.

Punerea în valoare a patrimoniului istoric și cultural, în afară de obținerea profiturilor economice, presupune protejarea și conservarea acestuia. Valorificarea patrimoniului istoric și cultural semnifică evidențierea și aducerea la cunoștința cetățenilor a valorilor spirituale ale obiectivelor istorico-culturale și naturale, astfel contribuind la includerea activă a locuitorilor țării în procesele de dezvoltare regională și locală. În acest sens, utilizarea unor aspecte din istoria națională și locală vor avea un impact important în ceea ce privește crearea unui sistem armonios dintre cetățean și mediul în care locuiește.

Post Scriptum

Din documentele medievale mai evidențiem o moșie numită Drăculești, de asemenea situată în valea Prutului. Aceasta este situată în dreapta Prutului, pe cursul inferior.

Drăculeștii de pe valea Prutului inferior sunt menționați, tangențial, în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, în legătură cu precizarea hotarelor iezerului Oreahovul al mănăstirii Humor. Astfel, la 14 aprilie 1584, Petru vodă Șchiopul dă mănăstirii Humor carte de întăritură pentru „din privilegiul de întăritură, ce-a avut sfânta mănăstire de la bătrânul Petru voevod, și, de asemenea, din privilegiul de întărire, ce-au avut ei de la Ștefan voevod cel Tânăr, un iaz, anume Oreahovul, și cu două șomol-doave aproape de el, anume Beșilele și Ciulinețul, din gârla Oreahovului [Orehova], anume Topiliana”. Mai jos se preciza: „iar hotarul acelui de mai sus scris iaz, anume Oreahovul, și cu toate gârlele și ezerele sale, de la malul Prutului, *unde se desparte drumul în Grindul Lung, mai jos de Drăculești, în fața Mesteacănului, și de acolo la vale*, în fața malului Prutului, Suhanii, la poteca lui Marcu, iar de acolo drept la gârla Topileana, unde trece peste Troian, și de acolo tot pe Troian, până la vadul Trifeștilor, și de acolo la deal, pe mal până la capătul Grindovei, pe malul Prutețului [на имя Оряховъ и съ вѣсьми гърлами и незорками почени.є отъ брега Прѣтева, гдѣ раздѣляется пѣть на долгомъ grindѣ пониже Дръкоулеци, противъ Мастекатѣ а оттоля доля, противъ брега Прѣтева, Сѣхани до пѣтика Маркова, а оттоля право и гърло Топлянова, гдѣ минетъ черезъ Броянъ, а оттоля ꙗсе Трояномъ до Трефещтемъ бродѣ, а оттоля гори берегомъ до конецъ Гриндовъ, на брегѣ Прѣтеца], unde se începe hotarul de la început”¹⁸.

Primul care dă și întărește mănăstirii Humorului iezerul Oreahovul, în iulie 1520, a fost Ștefan vodă cel Tânăr. Mai târziu, gestul este repetat de Petru vodă Rareș, la 18 ianuarie 1536; și de Ștefan vodă Lăcustă, la 30 noiembrie 1450. În toate aceste cazuri, toponimul Drăculești nu apare printre punctele de hotar ale iezerului Oreahovul: în 1520, „hotarul acestui iezer mai sus scris, anume Oreahovul și cu toate gârlele sale și iezărcanele lor, începând de la țărmul Prutețului, *unde se desparte drumul la Grindul Lung, în dreptul Piscului Covurhuiuului și de acolo în jos* pe malul Prutului, în dreptul Suhanei și iar de acolo drept la gârla Topileana, unde trece peste Troian, unde și mai sus este scris, și de acolo

tot Troianul, până la Vadul Trifeștilor și iarăși de acolo, în sus pe țărm, până la capătul grindului, la țărmul Prutețului, unde se începe hotarul dintâi”¹⁹; la 1536, „*la Grindul Lung, împotriva Piscului Covurluiului, și de acolo în jos pe malul Prutului, în fața Suhanei*”²⁰; la 1540, „*în fața Piscului Covurluiului... în dreptul Suhanei*”²¹; iar la 17 mai 1591, emis în timpul lui Petru vodă Șchiopul, se indică „până unde să desparte drumurile, *pe Grindul cel Lung, la Pruteț, împotriva gurii Părului, drept siliștea veche a Măstăcanilor*”. Astfel, vedem că Drăculeștii de pe Prutul inferior sunt menționați printre punctele de hotar al iezerului Oreahovul doar în ispisocul întocmit 14 aprilie 1584. Or, ținând cont de informația oferită de zapisele privitoare la hotarele iezerului Oreahovului, acesta poate fi localizat undeva în regiunea actualului lac Manta, raionul Cahul. Iar dintre punctele de hotar cele mai reprezentative evidențiem râul *Prut*; moșia *Măstăcani* (ce pare să fi fost numită în documentele mai timpurii *Piscul Covurluiului*), situată în dreapta Prutului, vizavi de satul actual Vadul lui Isac din stânga Prutului; *Troianul*, identic cu Valul lui Traian de Jos, care își ia începutul din apropierea satului Vadul lui Isac. Mai mult decât atât, un cătun numit *Drăculești* este semnalat de mai multe hărți de la începutul secolului XX-lea în vecinătatea satelor Măstăcani și Brănești.

În acest mod, putem constata că pe valea Prutului au existat două moșii și sate cu același nume: Drăculeștii de la ținutul Lăpușnei și Drăculeștii de la ținutul Covurluiului. Întâmplător sau nu, însă ambele moșii erau situate în apropierea troienelor; moșia Drăculeștii de la Lăpușna era situată în preajma Valului lui Traian de Sus, iar Drăculeștii de la Covurlui – în zona Valului lui Traian de Jos. Astfel, apare o întrebare firească: există sau nu legătură între aceste două moșii la nivel toponimic? Și-au luat oare ambele moșii numele de la același stăpân – Radu Drăculea? Documentul din 12martie <1548 (7056)> ne arată că urmașilor lui Radul Drăculea li s-a întărit stăpânirea asupra a două locuri din pustie numite Drăculești, deci, putem presupune că au existat două moșii numite Drăculești. Însă în document se spune clar că aceste două moșii erau în imediată apropiere una de alta, ambele fiind situate în stânga Prutului, între Dobreni și Troenești („*două locuri din pustie, peste Prut, sub Obrejie, între Troenești și între Dobreni, la fântână, sub râpă, care acum se numesc Drăculești*”²²). Astfel, cunoaștem cu certitudine că prezența și numele lui Radul Drăculea s-a reflectat doar asupra satului Drăculești de la Lăpușna. Pentru cazul moșiei și satului Drăculești de la Covurlui considerăm necesar să lăsăm întrebările fără răspuns, ținând cont de surprizele ce le oferă identificarea de noi documente. Trebuie să precizăm că în Moldova medievală era destul de răspândit antroponimul feminin Dragulea sau Dragolea²³, așadar fiind posibilă și o astfel de origine a toponimului Drăgulești-Drăculești, de la ținutul Covurluiului, fără vreo tangentă cu neamul Basarab-Drăculea.

Summary

Moldovan trends in the history of Dracula's generation Methods for practical use of pages of the history of the state (case study of Leova)

It should be noted that the most of the history pages devoted to Moldova, are very poorly studied. Moreover, only some of them refer to the presence of descendants of Vlad Tepes (known as Dracula) in Moldova Land in the beginning of XVI century. We are talking about Radu Dracula and his children. Historical sources allow to conclude that Radu Dracula was the founder of the Moldovan Dracula's generation. Dracula's generation has inherited ancestors of Stephen Voda the Junior. They were named subsequently Dracula's generation. Dracula's possession was located in the territory of present-day area of the Republic of Moldova, Leova. We believe that the presence of Dracula in the Moldova Land, as a Moldovan boyar family, can be estimated from the tourist point of view. In this sense, the geographic location of Leova provides many opportunities.

Note

- ¹ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare **DRH**), A, Moldova, vol.VI, (1546-1570), București, 2008, volum întocmit de I. Caproșu, nr.25, p.50-52.
- ² **DRH**, A, Moldova, vol.VI, (1546-1570), București, 2008, volum întocmit de I. Caproșu, nr.25, p.50-52.
- ³ Valentin Constantinov. *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniei lui Radu Mihnea*, Iași, 2007, p.26-40, p.341-368.
- ⁴ Constantin Rezachevici. *Descendența nelegitimă a lui Vlad Tepeș: Mihneștii și mitropolia bucureșteană de la Radu vodă*, în *Arhiva Genealogică*, VII (XII), 200, 1-4, p.229-238.
- ⁵ *Documente privind istoria României* (în continuare **DIR**), A, Moldova, veac. XVII, vol. IV, nr.183, p.144-146.
- ⁶ **DRH**, A, Moldova, vol.XXVII, (1643-1644), București, 2004, volum întocmit de Nistor Ciocan, Dimitrie Ciurea, Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu Silviu Văcaru, nr.42, p.44-45.
- ⁷ **DRH**, A, Moldova, vol.III, (1487-1504), București, 1980, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, nr.255, p.456-458.
- ⁸ Ștefan Plugaru. *Privire în oglindă: Pogăneștii din dreapta și stânga râului Prut, file de istorie*, 2007, p.53-54.
- ⁹ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol.VI, (1546-1570), București, 2008, volum întocmit de I. Caproșu, nr.9, p.7-10.
- ¹⁰ *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale*, vol.4, (1676-1700), București, 1970, volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca-Tincușescu, Veronica Vasiliu, Constanța Neculescu, nr.182, p.62.
- ¹¹ *Ibidem*, nr.516, p.130.
- ¹² *Ibidem*, nr.706, p.169.
- ¹³ **DRH**, A, Moldova, vol.III, (1487-1504), București, 1980, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, nr.291, p.517-518.
- ¹⁴ **DIR**, A, Moldova, veac. XVII, vol. IV, nr.183, p.144-146.
- ¹⁵ Ștefan Plugaru. *Privire în oglindă: Pogăneștii din dreapta și stânga râului Prut, file de istorie*, 2007, p.53.
- ¹⁶ **DRH**, A, Moldova, vol.VI, (1546-1570), București, 2008, volum întocmit de I. Caproșu, nr.25, p.50-52.
- ¹⁷ **DRH**, A, Moldova, vol.II, (1449-1486), București, 1976, volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, nr.246, p.375-376.

- ¹⁸ *Moldova în epoca feudalismului. Documente slavo-moldovenești*, (veacurile XV-XVI), alcătuitori: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L.I. Svetlicinaia, P.V. Sovetov, Chișinău, volumul II, 1978, nr.105, p.328-331; **DIR**, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, nr.302, p.249-250.
- ¹⁹ **DIR**, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, nr.149, p.165-166.
- ²⁰ *Ibidem*, nr.347, p.384-385.
- ²¹ *Ibidem*, nr.364, p.401-402.
- ²² **DRH**, A, Moldova, vol.VI, (1546-1570), București, 2008, volum întocmit de I. Caproșu, nr.25, p.50-52.
- ²³ **DIR**, A., Moldova, veac. XIV-XVII, Indicece numelor de personae, întocmit de Alexandru I. Gonța, ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, București, 1995, p.160-161.

IDEOLOGIA POLITICĂ REFLECTATĂ ÎN DIPLOMATICA ACTELOR MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

*Dr. Valentin Constantinov,
cercetător științific coordonator la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Diplomatica medievală în general și cea românească în special a avut, pe lângă aspectul său pragmatic al gestionării treburilor interne, și unul ideologic, care oferea siguranța și asigurarea deciziilor luate la cel mai înalt nivel. Fenomenul, într-o lume dominată de forme teocratice de guvernare, depășește cadrul simplu al unui formular preluat și transmis mai departe cu devotament. Formularul nu era aplicat abstract, el trebuia să devină un program politic în desfășurare, preluat de la predecesori și transmis mai departe urmașilor.

În linii mari, ca și în celelalte cazuri, procesul dezintegrării Imperiului Roman, inițial în cel de Apus și cel de Răsărit, mai apoi apariția regatelor romano-barbare și a statelor balcanice, întrunește în ultimă instanță același sens al dezintegrării puterii centrale și apariția suveranilor locali. Astfel, în locul unui singur stat european, Imperiul Roman, aveau să apară o multitudine de state, conduse de suverani, care respectau principiul delegării puterii – așa-zisul sistem de suzeranitate – vasalitate. Procesul delegării puterii avea să se desfășoare într-un procedeu amplu, complex, de multe ori contradictoriu, de exemplu atunci când vasalul era mai puternic decât suzeranul. Puterea vasalului se dorește a fi identică celei a suzeranului. Regele devine el însuși împărat în regatul său, în pofida sistemului de vasalitate încheiat cu împăratul. Împăratul, în procesul dezintegrării puterii în occident rămâne el însuși tributar unui sistem anacronic în care doar memoria unui strălucit imperiu îl mai ținea în formă. De fapt, singura miză pe care putea conta împăratul era propriul domeniu ereditar. Lucrurile se complicau însă din cauza eligibilității împăratului. Erau 7 electori care alegeau împăratul. De aceea, toate încercările lui de a constitui o bază solidă pentru viitor era sortită eșecului. Electorii cu orice prilej alegeau un împărat din alte dinastii mai slabe, iar când acesta se întărea, schimbau dinastia. Tronul imperial putea astfel să fie transmis nu neapărat urmașului împăratului, ci oricui altui. Acest lucru era aducător de multe probleme, care au izbucnit de-a lungul timpului aducând prejudicii mari instituției imperiale în Occident.

Sinteza și simbioza romano-barbară poate fi oarecum comparată cu situația stabilită în estul Europei în perioada în care s-au format Țările Române. Țările Române se formează într-o situație și într-o conjunctură specifică și complexă. Aflate la interconexiunea a două lumi – una occidentală, cu cele două regate apostolice a Poloniei și Ungariei, pe de o parte, și cu o tradiție pronunțată bizantină, pe de altă parte, Țările Române

vor realiza propriul program ideologic. Până la urmă țările noastre vor opta pentru o formulă specifică. Pentru a deveni acceptate în structurile politice de factură occidentală importantă pentru dezvoltarea politică, socială și culturală, domnii români au devenit vasali ai regilor Poloniei și Ungariei. Însă statutul de vasalitate pe care l-au avut țările noastre față de cele două regate apostolice nu le-a știrbit cu nimic din suveranitatea internă și poate fi comparată mai ales cu situația existentă în Occident a unei suzeranități neefective. Exemplele le găsim din nou în Occident unde vasalii, deseori, erau mai puternici decât seniorii. Chiar dacă în cazul nostru nu se poate spune că domnii români au fost vreodată mai puternici decât suzeranii lor din Polonia sau Ungaria, de remarcat este faptul că rareori se poate admite o vasalitate eficientă a suveranilor din cele două regate în țările noastre. De cele mai multe ori era vorba mai degrabă de o impunere condiționată a unei candidaturi în scaun în detrimentul alteia, candidatul la tron ajutat își asuma niște obligații, pe care însă le încălca, dacă așa cerea conjunctura. Prin urmare, suzeranitatea de factură occidentală în Țările Române trebuie înțeleasă în sensul și litera funcționării ei în Occident, care însă nu știrbea deloc autoritatea domnilor români în interiorul țării lor. În ceea ce privește influența din partea cealaltă a Europei, în momentul creării Țării Românești și a Țării Moldovei, Imperiul Bizantin este prea slab ca să se impună în structurile politice locale de la noi. În plus, nu cunoaștem vreun exemplu ca domnii din una din cele două țări să fi devenit vasal al Imperiului Bizantin, care, de altfel, nici nu prea a susținut în această ultimă etapă a existenței sale promovarea unui statut politic de suzeranitate-vasalitate. De asemenea, mai târziu, odată cu instaurarea regimului suzeranității otomane, în pofida tuturor restricțiilor existente pe plan extern, pe plan intern, domnia și-a păstrat toate prerogativele în fața supușilor săi, ceea ce s-a manifestat pe deplin și în diplomatica actelor interne. Formulele diplomatice, stereotipe care repetă o stare de fapt sunt elocvente în promovarea unei idei centrale: așa cum în alte părți există suverani care domnesc în țările lor „din mila lui Dumnezeu” și în Țările Române era aceeași situație. Aspectele prezente în diplomatica românească sunt departe de a prezenta o situație prin care domnii noștri ar prelua *in integrum* niște formule străine. Deci, n-a fost sub nici un aspect vorba de preluarea mecanică a unor modele diplomatice pentru frumusețea lor. A fost o acomodare logică și firească a acestor forme la realitățile românești existente.

Specialiștii au remarcat de mai multă vreme existența unor premise pentru adaptarea titulaturii șefului statului la ceea ce înseamnă conducător politic în concordanță cu principiile teocrației politice existente în Evul Mediu. În Țara Românească, titulatura domnească de „gospodin”, iar în Moldova cea de „gospodar”, „Io” derivat din „Ioan”, precum și formula protocolară „Bojiu milostiiu”, toate laolaltă folosite în documente vin să confirme și să întărească aspectul teocratic al puterii în cele două țări românești extracarpătice, consfințind caracterul divin al domniei.

Folosirea celor doi termeni de „gospodin” și „gospodar” se datorează

funcționării cancelariilor în limba slavonă. În primul rând, utilizarea limbii slavone ca limbă de cult, așa cum s-a instalat ea în spațiul nostru este o urmare a racordării statelor noastre la valorile cultural-politice bizantine. În urma disputelor teologice purtate în jurul creștinării slavilor s-a convenit ca sfintele scripturi traduse să fie traduse în limba slavonă. Datorită influenței Țaratului Bulgar și a tradiției politice a acestuia cancelariile celor două state din Moldova și Țara Românească au preluat utilizarea limbii slavone ca limbă de cult. Normal ar fi deci „domn” de la latinescul „dominus”, titlu folosit de împărații romani începând cu Aurelian. Acest termen, departe de a fi împrumutat din slavă, a existat anterior cancelariilor domnești¹ în românește și foarte probabil că s-au păstrat de pe timpul Daciei romane².

Se știe, că inițial, domnii Țării Românești și mai apoi și cei ai Moldovei în hrisoave și inscripții puneau înaintea numelui lor de botez formula „Io”, prescurtare din „Ioan”. Problema legată de această formulă a fost intens discutată în istoriografia românească, asupra problemei expunându-și opinia mai mulți dintre istoricii noștri. Interesul a fost legat și de importanța pe care domnii noștri i-au acordat-o acesteia. Ioan Bogdan credea că ar fi vorba de o prescurtare de la Ioan, care se afla și înaintea numelui țarilor bulgari: Io Alexandru (1331-1371), Io Șişman (1371-1393), Io Strătimir din Vidin (1365-1395)³. Pornind de la această constatare, renumitul istoric ajungea la concluzia că formula a fost adoptată de domnii români de la bulgari odată cu preluarea de la aceștia a formularului diplomatic. În ceea ce privește utilizarea acestei formule la bulgari, Ioan Bogdan era de părere că aceasta era o moștenire încă de la primii țari ai celui de-al doilea Țarat româno-bulgar – Ioniță Caloian (1197-1207) și Ioan Asan II (1218-1241), care cu timpul s-a transformat într-o formulă de cancelarie. Ulterior, de această problemă s-au ocupat D. Ciurea⁴, E. Vărtosu⁵, P.P.Panaiteșcu⁶.

Pentru prima oară formula este întâlnită în inscripția de pe mormântul lui Nicolae Alexandru (1352-1364), domnul răposat al Țării Românești. Firește că particula „Io” putea fi utilizată și mai înainte. De aceea presupunerile legate de folosirea numelui de „Ioan” încă din timpul domniei lui Basarab întemeietorul s-ar putea să fie pe deplin argumentate. Cu atât mai mult că în „Zakonikul lui Ștefan Dușan” este amintit ajutorul acordat bulgarilor de către „Ivanco Basarab, socrul lui Alexandru țarul”⁷. Ivanco, diminutivul de la Ivan, ne duce cu gândul la „Ioan”. De asemenea, așa cum s-a remarcat pomelnicele celor mai vechi biserici din Țara Românească îl amintesc pe întemeietorul țării ca Io Basarab⁸.

Pentru Țara Moldovei, formula de „Io” este întâlnită pentru prima oară în primul document păstrat integral și redactat în limba slavonă, celebrul act prin care Roman I îi face danie lui Ionaș viteazul mai multe sate pe Siret, datat cu 30 martie 1392. Totuși, pentru Moldova întrebuintarea numelui de „Ioan” nu este în aceeași măsură ca și în Țara Românească. Avem însă și în cazul Moldovei o dovadă a folosirii numelui „Ioan” înaintea anului 1392. Piatra de mormânt așezată pe mormântul lui Lațcu

de către Ștefan cel Mare conține inscripția „Io Ștefan voievod <...> a împodobit acest monument a strămoșului său Io Lațcu voievod ... în anul 6988 (1480)”⁹. Faptul că în Moldova numele de „Io” este întâlnit mai puține ori ne duce cu gândul la faptul că probabil folosirea lui în țara de la est de Carpați a fost probabil influențată de Țara Românească. De asemenea, au fost cercetate și motivațiile unui asemenea gest. Așa cum am arătat mai sus toate formele politice preluate de la vecini în Țara Românească și în Moldova n-au fost preluate automat fără o relevanță a lor în cele două țări. Aceeași motivație o găsim și în cazul împrumutului numelui de „Ioan” pentru completarea titulaturii domnilor români. Este puțin probabil să avem de a face cu o simplă imitație fără conștientizarea rosturilor unor asemenea împrumuturi. Ei știau că aceste rosturi și formule sunt cele care îi plasau în categoria suveranilor cu pretenții ale succesiunii divine ale puterii, alături de ceilalți stăpâni ortodocși, adică suverani aleși de Dumnezeu, unși de biserica Răsăritului, apărători ai acestei biserici¹⁰. De aceea pe de o parte era vorba de o calitate nouă, aparte reieșită din titulatură, pe de altă parte constituia o identitate cu ceilalți stăpânitori ortodocși bulgari, sârbi și bizantini – cei care au moștenit, preluat și imitat prerogativele imperiale. Formula de „Io”, caracteristică unui suveran ortodox, avea să stabilească un criteriu de diferență dintre un suveran ortodox și unul catolic¹¹. Aplicat în Țările Române el stabilea un criteriu de egalitate dintre domnii români și suveranii de factură ortodoxă, cu atât mai mult că acesta stabilea caracterul divin al domniei în țările noastre¹².

Folosirea în paralel a termenilor de „gospodar” și „țar” asemenea cronicilor slavo-române se întâlnește în niște formule speciale și în documentele interne. Analiza atentă a unor asemenea forme ne duce cu gândul la niște formule stereotipe, pe care le puteau folosi și următorii domni după modelul precedentilor. Una dintre aceste formule – „a urma vechilor împărați și domni” – se întâlnește foarte des în documentele epocii, mai ales în Țara Românească, dar preluată după modelul muntean și în Țara Moldovei, mai ales de către domnii care proveneau din dinastia Basarabilor, ca de exemplu, Petru Șchiopu sau Radu Mihnea. În aceste cazuri însă nu se face o distincție clară dintre diferitele trepte ierarhice. Așa cum au remarcat și alți istorici, chiar atunci când apare formula „împărații împărătesc” și „domnii domnesc” acest lucru este unul de plan secundar, care nu aduce o diferențiere de esență. Și este unul de ordin secundar¹³. În asemenea cazuri cel mai probabil se face o egalitate între noțiunile de „domn” și cea de „împărat”. Explicarea acestor similitudini trebuie avută în vedere într-un context mult mai larg al egalității pe care o înțelegeau domnii români să o aibă alături de împărații bizantini, țarii bulgari sau sârbi. Cu atât mai mult că, în momentul constituirii și evoluției Țării Românești și Țării Moldovei nu era nici o diferență de proporții ale dimensiunii puterii cu suveranii de la sud de Dunăre. Domnii noștri, așa cum am mai remarcat, vor stabili un semn de egalitate dintre ei și suveranii ortodocși. Deci, nu întâmplător acești termeni se folosesc împreună. Domnii Moldovei și Țării Românești, foarte probabil, au ajuns la conștientizarea

devalorizării termenului de „țar-împărat”. Vom avea mai degrabă o dublă dimensiune, care reproducea niște formule de suveranitate, în contextul în care nu exista o claritate privitoare la diferențele între termeni. Formulele stufoase cu multe elemente stilistice se folosesc mai ales în Țara Românească și sunt foarte interesante pentru clarificarea ideologiei puterii. Cu prilejuri speciale, odată cu donațiile importante acordate unor mănăstiri de prestigiu din Țara Românească sau a unor boieri mari și importanți de acolo, sunt folosite expresii sugestive. Evident că nu le putem trece cu vederea, cu atât mai mult că avem o demonstrație precisă a principiilor ideologiei puterii: „celor care au fost mai înainte de noi stăpânitori, împărați și cnezi” sau „al împăraților și domnilor care au fost înaintea noastră”. Alteori sunt evocați „împărații și domnii cei vechi”, precum și „cei dinainte domni și împărați”.

Prin extensie s-a ajuns la o conștientizare a dublei personalități a domnului, mai ales în sec. al XVII-lea, produsă într-o perioadă în care ideologia și esența puterii erau într-o concordanță precisă cu demersurile celor care ocupau scaunul domnesc. Se ajunge la realizarea dublei naturi domnești: cea de domn și cea de împărat. Formulele diplomatice utilizate sunt de o importanță covârșitoare. Predecesorii istorici sau legendari ai domnilor Țării Românești au aceeași formulă de „împărați și domni dreptcredincioși”. În unele cazuri, domnii români țin să-și atribuie ambele titluri, cum este cazul lui Alexandru Iliș, care citează una dintre înțelepciunile lui Solomon, la 5 mai 1632 susținând: „Binecuvântat fie întru totul preabunul Dumnezeu care dă toate bunătățile și care m-a ales pe mine ... și mi-a dăruit împărăția și voievodatul țării”¹⁴.

Tema predestinării este de asemenea una de importanță majoră în ideologia politică a domnilor Țării Românești și Țării Moldovei. Prin urmare, în aceleași condiții, cu aceleași motivații și pretenții, ei vor evoca predestinarea ca pe una dintre motivațiile pretențiilor sale. Această temă se leagă fără îndoială de o alta – cea a dreptului ereditar la tron, venită și ea firește dintr-o conștientizare a voinței inevitabile divine. Asemenea pretenții le regăsim cu diferite ocazii, fastuoase evident, într-o serie de acte solemne adresate către înalte fețe bisericești, mănăstiri, mari boieri etc. prin formule devenite cu timpul stereotipe, ca de exemplu: „Dumnezeu cel ce m-a proslăvit pe mine și cu slava m-a ridicat în scaunul sfânt răposatului părinte al domniei mele”. Prezența în timp a acestor forme de exprimare ideologică conservă o atitudine care stă la baza tradiției politice, iar realitățile ei pot fi regăsite în Bizanțul de altă dată: măreț și fastuos¹⁵.

Unul dintre primele documente cunoscute și ajunse până la noi unde găsim formula de „împărat și domn” este datat în jurul anului 1400. Mircea cel Bătrân justifică o danie prin râvna de a urma „vechilor împărați și domni, care cele lumești le-au cârmuit în pace, în binefaceri și s-au învrednicit de împărăția cerurilor”¹⁶. Această mențiune¹⁷ a fost pusă în concordanță cu evenimentele care se produc în spațiul dunărean în acea perioadă și cu schimbările care au avut loc în limitele cronologice amintite și a fost pusă în corelație cu adoptarea de către Mircea cel Bătrân a titlului

de despot¹⁸. În general, Mircea cel Bătrân a fost domnul cu pronunțate veleități imperiale, iar în heraldica și arta din perioada lui sunt întâlnite numeroase alte expresii ale puterii, similare cu cele evocate mai sus.

La 28 octombrie 1464, domnul Țării Românești Radu cel Frumos, cel care ani în șir își va încerca forțele cu cel mai mare domn al Moldovei din toate timpurile, întărea mănăstirii Snagov mai multe vii, mori și vama Prahovei. Cu această ocazie specială destinată uneia dintre cele mai importante mănăstiri din Țara Românească, domnul român chema: „veniți binecuvântații părintelui meu și moșteniți împărăția care este pregătită de la întemeierea lumii”, iar în continuare preciza: „m-am grăbit și eu nu numai să cârmuiesc această împărăție ci pururea să socotesc pentru sufletul meu”¹⁹. Același formular diplomatic îl întâlnim și la Basarab în documentul datat cu 15 iulie 1475. El întărește altei mănăstiri importante din Țara Românească, Cozia, ctitoria lui Mircea cel Bătrân, sate, bălți, găletăritul din județul Vâlcea²⁰. În dania lui Vlad Călugărul din 2 septembrie 1493, când întărește lui Stanciu și fiilor săi, Pârvu și Barbu, satul Bucov și jumătate din satul Suharna, lipsește prima parte. Aceeași formulă ca la actul precedent, cu prima parte lipsă, se întâlnește și în documentul emis de Radu cel Mare la 6 octombrie 1499²¹. La 8 septembrie 1568, Alexandru Mircea întărește Mitropoliei și mitropolitului Eftimie satul Aninoasa pierdut de Hamza Turcul prin hicleie. Domnul mărturisea că „pentru această mană m-am străduit și eu nu numai această împărăție s-o cârmuiesc ci și pe Domnul din tot sufletul să-l iubesc împreună și cu fapte bune domnești ceea ce pentru îndurarea dumnezeiească mare lucru este, către toți a întinde mâinile”²². În alte documente se întâlnește și o altă formulă: „amintindu-mi și domnia mea că mulți împărați s-au veselit în împărăția lor, dar puțini au moștenit împărăția cerurilor”²³.

La o analiză mai atentă se poate constata că în aceste cazuri nu poate fi vorba de împărății bizantini sau nu numai despre ei, această calitate extinzându-se asupra tuturor celor care dețin puterea monarhică, cu similitudini asupra modelelor descrise în sfintele scripturi și aparținând lui David și Solomon. Domnii români din Țara Românească știau să se plaseze alături de marii suverani ortodocși și să fie la nivelul lor.

Fără îndoială, cele mai importante preambuluri și evocări teocratice cu trimiteri la faptele înaintașilor, care predecesorii le urmează întocmai și le consolidează, apar în actele date de domnii români sfintelor locașuri de la Muntele Athos. Nu sunt omise nici frumoasele și impunătoarele referințe de sorginte imperială.

Muntele Athos, de-a lungul vremii, a reprezentat un simbol al ortodoxiei. De aceea într-un mediu al ideologiei teocratice medievale susținerea și încurajarea Muntelui Athos a fost o preocupare constantă a tuturor suveranilor ortodocși. Asupra mănăstirilor ortodoxe de la Muntele Athos, sau cum i s-a mai spus Muntele Sfânt, și-au îndreptat privirea și domnii români. De-a lungul perioadei istoriei Moldovei și Țării Românești, la Muntele Athos au făcute mai multe danii, iar o bună parte din fondul funciar al țării era închinat la Sfântul Munte.

Muntele Athos a fost conceput ca o comuniune monastică, fiind un simbol al Imperiului Bizantin și mai ales al puterii imperiale de acolo. Ideologia politică imperială bizantină nu putea fi concepută fără prezența Sfântului Munte cu toate prerogativele sale. După apariția altor „imperii balcanice”, acestea, pe lângă preluarea prerogativelor puterii imperiale bizantine în formele sale, au preluat patronajul Sfântului Munte de sorginte și prerogativă imperială. Susținerea și protejarea acestui teritoriu putea fi realizată doar de către o persoană care avea aceste prerogative. Țarii bulgari și apoi despoții sârbi vor înțelege că pentru consolidarea autorității lor imperiale aveau nevoie de o politică specială față de Muntele Athos. Așa cum exista o împărăție creștină, exista și un prototip al acesteia care întrunea mai multe mănăstiri și schituri în formă de comunitate monastică. În fruntea ei se afla Marea Lavră. Atâta timp cât repeta organizarea imperiului creștin ca formă, și autoritatea supremă asupra Muntelui Athos a fost deținută până târziu de către împăratul bizantin, doar pe la 1312 Muntele Athos trece pentru o vreme în supravegherea patriarhului ecumenic. Totuși, până la urmă, patronajul asupra sfintelor lăcașe de aici i-a revenit împăratului bizantin și tuturor celor care mai aveau asemenea pretenții de suveranitate universală²⁴. Odată cu apariția noilor „imperii” balcanice, pe lângă prerogativele suveranității imperiale ei au pretins și delegarea patronajului asupra Muntelui Athos. Atât Ioan Asan II, țarul celui de-al doilea țarat bulgar, cât și Ștefan Dușan, suveranul sârb, au încercat să exercite o influență și asupra Muntelui Athos.

Este limpede că și în cazul Țărilor Române și al domnilor care le conduceau principiul de susținere și protejare a comunității monastice de acolo era unul primordial, repetând faptele suveranilor de altădată care aveau veleități imperiale. Ei erau acei care continuau faptele foștilor împărați, țari și despoți care au dispărut ca instituții, țările lor fiind transformate în pașalâc. De altfel, avem foarte multe mărturii care confirmă preocuparea constantă asupra acestor principii, iar domnii din Țara Românească și Moldova vor susține cu ardoare Sfântul Munte, acordându-i o mare atenție, finanțând și ajungând la un moment dat singurii susținători ai ortodoxiei din granițele Imperiului Otoman²⁵. Domnii din cele două țări vor face danii imense către Muntele Athos, numărul actelor românești din arhivele de acolo confirmă acest lucru²⁶. În actele care au fost date pentru Muntele Athos se repetă, de regulă, aceleași formule diplomatice întâlnite și în actele interne acordate către mănăstiri, mari boieri și clerici, de care a fost vorba mai sus. Din păcate, până în prezent nu cunoaștem multe acte publicate integral și care ar fi oferit informații cu adevărat prețioase în problema de care ne ocupăm²⁷. Cu toate acestea, există o serie de documente românești păstrate la Muntele Athos editate integral și care oferă material important în demonstrarea ideologiei puterii a domnilor români. În 1476, domnul Țării Românești Laiotă Basarab confirmă mănăstirii Cutlumuș, cu hramul Schimbarea la Față, stăpânirea funciară asupra satelor: Giurgiu, Prislop, Șiștov, Comanca ș.a. Toate acestea au fost scutite de orice dări, dijme și prestații. Îndemnurile întâlnite în acest act

sunt sugestive și confirmă o dată în plus acel program ideologic promovat de-a lungul întregului Ev Mediu de către domnii români și a continuat în ambele țări românești extracarpătice în secolele următoare până la sfârșitul epocii fanariote: „cu credință și tărie să fim gata să ascultăm acel glas [...] veniți binecuvântații părintelui meu și moșteniți împărăția gătită vouă de la așezarea lumii. Căci flămând am fost și mi-ați dat să mănânc, însetat am fost și m-ați adăpat, străin am fost și m-ați primit”. Continuă cu: „drept aceea și eu ... Io Basarab voievod ... râvnind a urma pe vechii împărați și domni care și-au petrecut viața pământească în binefacere și în pace și au dobândit împărăția cerească ... deoarece celor ce iubesc pe Dumnezeu toate li se împlinesc”²⁸.

Într-o danie a lui Neagoe Basarab din 7 decembrie 1514 întâlnim o formulă apropiată ca formă de cea precedentă. El acordă mănăstirii de la Cutlumuș o subvenție anuală de 10 000 de aspri. În această danie întâlnim: „și din tot neamul alegând pe cei ce prin facerea de bine lui Dumnezeu i-au plăcut fii și urmași ai împărăției sale i-a făcut”. Și mai departe: „Io Basarab voievod și domn cu mila lui Dumnezeu a toată țara Ungrovlahiei dorind ca și binecinstiții ... ctitori și binecinstiții împărați care au înfrumusețat grădina preacuratei Născătoare de Dumnezeu și preacinstitul ... Io Mircea voievod ... a înnoit ctitoria pe care a făcut-o Țara Românească”²⁹. Pe lângă precizarea unei continuități a daniilor care s-au derulat încă din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, care ar indica o relație de legătură dintre tradiția mai veche și mai nouă a unei tradiții dinastice, includerea lui Mircea cel Bătrân în lista „ctitorilor și binecinstiților împărați” are o importanță specială. Același vestit domn apare și în alte documente. De exemplu, în documentul datat din 23 iulie 1517-1523, în care Neagoe Basarab confirma mănăstirii Cutlumuș stăpânirea asupra satelor Cireșovu, Călugăreni, Laiovul, Dănești, Comanca, Giurgiu, Prislov, Suhaia și alte bunuri. Acest act excelează printr-o retorică deosebită, comparabilă poate fi doar cu „Învățăturile” sale³⁰. Iată și câteva exemple scoase din document: „din tot neamul pe acei ce prin facerea de bine lui Dumnezeu au plăcut fii și urmași ai împărăției sale i-a făcut”³¹. Prin formulele evocate, Neagoe Basarab afirmă succesiunea sa în șirul „fericiților ctitori și împărați”³². La rândul său, introdus în lista „împăraților și domnilor” Mircea cel Bătrân apare în continuare în documente și după Neagoe Basarab. Astfel, în timpul domniei lui Vlad Vintilă, mănăstirii Cutlumuș i se confirmă aceleași moșii, iar documentul precizează: „de aceea și eu ... Io Vlad voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Ungrovlahiei am râvnit ca și cuvioșii și de Hristos iubitorii ... ca acei care au ridicat sfinte și dumnezeiești biserici și le-au înfrumusețat ca acei ctitori și cucernici împărați care au înfrumusețat grădina preacuratei Maici a lui Dumnezeu care este pe Sfântul Munte al Atonului, unde și binecinstitorul și de Hristos iubitorul strămoșul nostru Io Mircea mare voievod a înnoit sfânta și preacurata biserică a măritei Schimbări la Față ... ctitoria pe care o făcuse Țara Românească”³³. Sfântul Munte Athos era văzut ca o grădina a preacuratei Maici a lui Dumnezeu, iar Țara Românească avea

o ctitorie în această grădină. Era exact repetarea sintagmei de la sfârșitul antichității și începutul Evului Mediu: Există un Dumnezeu în ceruri și un împărat pe pământ care trebuie să susține și să sprijine biserica – în sensul comunității tuturor creștinilor.

Încercările creștinilor, înfrângerile lor și extinderea puterii musulmane în teritoriile locuite de creștine, timpurile grele care s-au abătut asupra lumii creștine, ocupă, în general, un loc important în teologia creștină. Asemenea argumente vor fi incluse și în mesajele incluse în diplomatică. Din punct de vedere dogmatic, declinul lumii creștine, dar și al sfintelor lăcașe s-a datorat abaterii de la dreapta credință pentru care atotputernicul Dumnezeu i-a pedepsit pe creștini. Aceste idei sunt întâlnite și în diplomatica românească unde se menționează „păcatele noastre” pentru care „această mănăstire numită Cutlumuș din multe nevoi s-a învechit și stricat”. Rezolvarea acestor probleme și reparația lăcașurilor ruinate era inevitabilă, precum inevitabil a fost și triumful creștinismului asupra dușmanilor săi. Evident că revenirea creștinismului putea fi realizată doar în timpul unui veritabil conducător al aceleiași comunități creștine, care „găsind-o așa învechită ... a înnoit-o și a întărit-o cât a putut. După aceasta și noi cât am putut am întărit-o și vom mai întări-o și înnoi-o cu ajutorul lui Hristos”³⁴. Preluarea de către domnii români de la împărății bizantini a conceptului de susținere și întărire a comunității creștine, a sfintelor lăcașe în acest caz, și pe lângă acesta în multe altele primea o acoperire ideologică, deloc neglijabilă într-o lume a ideilor: Ortodoxia a avut de pățimit și din cauza „păcatelor”, iar mila lui Dumnezeu a fost atât de mare încât s-a miluit asupra creștinilor și a trimis ajutor prin domnii români. Aceste lungi expuneri aveau ca scop să evidențieze rolul lor de ocrotitori și protectori ai întregii lumi ortodoxe.

Faptul că aceste danii aveau un conținut și o conotație specială este clar. Domnii români erau conștienți de importanța lor, iar în acele condiții își anunțau disponibilitatea de a ajuta comunitatea creștină, erijându-se în continuatorii marilor suverani creștini. Donațiile domnilor noștri erau importante, iar ei erau conștienți de rostul și conținutul daniilor. De aceea „pentru întărirea acestei sfinte mănăstiri au adăugat satele care au fost adăugate de către evlavioșii domni și stăpânitori”. Pentru aceste ajutoare, călugării de la Muntele Athos trebuiau să-i pomenească pe domnii români în rugăciuni³⁵. Este adevărat că asistăm la un conservatism diplomatic, dar acesta mărturisește o continuitate și o întărire a tradiției politice și ideologice a instituției domniei în Țările Române, fie că e vorba de un document datat pe 18 aprilie 1533, prin care Vlad Vintilă confirmă mănăstirii Cutlumuș domeniile amintite mai sus din Țara Românească³⁶, fie că e vorba însă de alte danii. Într-un act din 8 decembrie 1618, se întâlnește o altă formulă: „moșteniți împărăția cea gătită vouă” într-o danie a lui Gavril Movilă³⁷. Ceva asemănător întâlnim în actul de la Alexandru Coconul prin care mănăstirea Glavacioc este închinată mănăstirii Ivir de la același Munte Athos: „moștenirea împărăției de către cei cuvioși și sfinți de la începutul lumii s-a pregătit”³⁸. Voievodul Leon Tomșa închină la 14

februarie 1630 mănăstirea Dealul de lângă Târgoviște, cu toate veniturile, mănăstirii Ivir și a trimis „numele ctitorilor de la sfânta mănăstire din Deal ca să-i pomenească acolo la sfânta mănăstire Iver de la Sfântul Munte cum se pomenesesc și ceilalți ctitori care au făcut Iverul”³⁹.

Matei Basarab închină mănăstirii Dochiariu mănăstirea din Slobozia lui Enache satul Vaideci și altele, la 14 septembrie 1634 afirmând că a „auzit aceste cuvinte proorocețto ale Sfântului Duh: Ascultați deci împăraților și înțelegeți: învățați judecătorilor rosturilor pământești ascultați stăpânitorilor mulțimilor care vă mândriți cu norodul că date au fost vouă de la Dumnezeu stăpânirea și puterea de la Cel de Sus”⁴⁰. Așadar domnii români apar în trei ipostaze: împărați, judecători și stăpânitori ai mulțimilor, toate fiind date de la Dumnezeu. Formulele de „fii și moștenitori ai împărăției sale i-a făcut” și „râvnind ... ca și acei fericiți atotțiitori și preacinstiți împărați”, sunt întâlnite într-un alt document de la Matei Basarab, datat cu 8 iunie 1641, prin care el întărește mănăstirii Cutlumuș daniile domnilor mai sus amintite⁴¹. Într-un alt document din 1649, prin care se înnoiește și se confirmă mănăstirii de la Ivir actul de închinare a mănăstirii Sfintei Treimi cu stăpânirile sale, întâlnim: „râvnind să urmezi pe vechii împărați și domni”⁴². La 1 mai 1656, Radu III Mihnea întărește mănăstirii Xenofon de la Sfântul Munte stăpânirea peste Seliștea de la Plopi. În acest document întâlnim chemarea: „moșteniți împărăția care este gătită vouă de la alcătuirea lumii” și confesiunea „râvnind să facă asemenea împăraților și domnilor celor de demult”. Pentru aceasta, voievodul Țării Românești mărturisea: „deci și domnia mea am râvnit a mă numi nou ctitor ... pentru aceea părinților vă rog în numele lui Dumnezeu și a preacuratei Maria să pomeniți pe domnia mea în toate rugăciunile voastre ... și pe părinții domniei mele și pe bunicii domniei mele pururea să-i pomeniți la sfânta proscomidie”⁴³.

Aceste exemple sunt, credem, concludente pentru a demonstra o dată în plus veleitățile și pretențiile domnilor români. Ele pot fi continuuate, asemenea exemple fiind extrem de numeroase, mai ales în ceea ce privește lungile formule diplomatice folosite mai ales în cancelaria Țării Românești, ceea ce nu înseamnă că domnii moldoveni aveau o contribuție mai mică la susținerea ortodoxiei din cadrul Imperiului Otoman sau că pretențiile lor la moștenirea imperială era mai mică. Se pare, că lor le lipsește dorința de a înșira lungi prelegeri referitoare la originea și aspirațiile lor în documentele adresate Muntelui Athos. Talentul literar al moldovenilor l-am remarcat în cazul cronicilor slavo-române. De aceea, este puțin probabil ca semnificația actelor emise de către domnii Moldovei pentru Muntele Athos să fie alta decât cea munteană. În cazul domnilor moldoveni, trimiteri la formule asemănătoare le vom constata într-un alt compartiment – cel al inscripțiilor. Astfel, pe o tablă de lângă moaștele Sfintei Parascheva putem citi: „Io Vasile voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei ca un râvnitor și apărător al sfintei binecinstiri răsăritene ... a adus aceste moaște ale Sfintei și Cuvioasei maicei noastre Parascheva din Târnova, ce se zice Petca din Țarigrad”⁴⁴.

Cu câțiva ani înaintea urcării lui Vasile Lupu în scaun, în anul 1631, Iașiul sunt numiți „capitală împărătească”⁴⁵. La acestea s-ar putea adăuga relatarea amintită mai sus de la Alexandru Iliăș, dar și faptul că unii domni vor domni mai ales în secolul al XVII-lea și în Țara Românească și în Țara Moldovei, sau că unii domni care au folosit acele lungi preambuli aveau descendență moldovenească. În diplomatica românească se întâlnesc însă și cazuri când domni ca Radu Mihnea sau Gavriil Movilă recunosc că dețin scaunul cu „voia lui Dumnezeu și a sultanului”, paradoxal întâlniți în formula: „s-a milostivit Dumnezeu asupra domniei mele și cinstitul împărat cu schiptrul Țării Românești”. Alteori, se întâlnește desemnarea sultanului ca „cinstitul împărat al părții Răsăritului”. La rândul său, Poarta acordă domnilor români titlul de „alesul între stăpânitorii din neamul lui Mesia”⁴⁶.

Privită în ansamblu, diplomatica actelor interne din Țara Românească și Țara Moldovei conține un veritabil program politic aflat în convergență cu perioada în care aceste țări au preluat de la alte puteri creștine de altă dată susținerea și promovarea valorilor creștin – ortodoxe în spațiul intrat sub stăpânire otomană directă. Acest program depășea condiția simplă de ajutorare a Bisericii creștine, el ascendea spre niște forme mărețe obișnuite în secolele anterioare de împărații bizantini, precum și de ceilalți suverani care le-au imitat măreția.

Summary

The understanding of the majority of processes that took place in the Romanian area of the medieval period is not possible without an analysis of the impact of political ideology on the Romanian social and political life. Most of the times, the Romanian society remained dependent on the this influences and had nothing to do than to line its own objectives to the exigencies coming from outside.

Note:

- ¹ Vărtosu E., *Titulatura domnilor români și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul XVI*, București, Editura Academiei, 1960, p.11-101.
- ² Georgescu Valentin Al., *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei, 1980, p.42.
- ³ Bogdan Ioan, *Scrieri alese*, București, Editura Academiei, 1968, p.234.
- ⁴ Ciurea D., *Problema originii și sensul lui „Io” din titulatura și subscripția documentelor românești*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom XXVI, 1943.
- ⁵ Vărtosu E., *Op. cit.*, p.183-196
- ⁶ Panaitescu P.P., *Io în titlul domnilor români*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol” din Iași”, tom. XXIV, nr.2, 1987, p.63-73.
- ⁷ *Ibidem*, p.67.
- ⁸ Drăghiceanu V., *Curtea domnească din Argeș*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, tom.X-XVI, p.25.
- ⁹ Panaitescu P.P., *Op.cit.*, p.69.

- ¹⁰ Dimensiunea teocratică a puterii domnilor noștri se manifesta și în ceea ce privește puterea spirituală. Asemeni marilor suverani ortodocși domnii Moldovei au avut preocupări speciale de susținere a bisericii.
- ¹¹ Cei din urmă erau uzurpatori din punct de vedere a ideologiei politice bizantine.
- ¹² În limbajul biblic „Ioan” înseamnă unsul lui Dumnezeu.
- ¹³ Pippidi A., *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei, 1983, p.26.
- ¹⁴ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XXI (1632-1633), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei, 1971, p.62-64.
- ¹⁵ Pippidi A., *Op.cit.*, p.27.
- ¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol.I (1247-1500), București, Editura Academiei, 1966, p.49.
- ¹⁷ Pippidi A., *Op.cit.*, p.25.
- ¹⁸ Acest titlu a fost luat de Mircea cel Bătrân în momentul în care a cucerit și a alipit la Țara Românească Dobrogea, fost teritoriu al Imperiului Bizantin, fapt pentru care a primit o conotație ideologică deosebită - Un domn român stăpâna o parte din Imperiu.
- ¹⁹ *DRH*, B, vol.I, p.217.
- ²⁰ *Ibidem*, p.249.
- ²¹ *Ibidem*, p. 349.
- ²² *Ibidem*, vol.VI, p.133.
- ²³ Formulă întâlnită și în documentele menționate mai sus.
- ²⁴ Năstase D., „*Necunoscut*” ale izvoarelor istoriei românești, în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, XXX (1993), p.493.
- ²⁵ *Ibidem*, p.493-494.
- ²⁶ În numeroasele conferințe dl. Florin Marinescu, cel care a pornit investigarea arhivelor de la Muntele Athos, estima cifra actelor românești la aproximativ 50 000.
- ²⁷ Până acum au fost scoase mai multe volume de rezumate, în limba greacă, și unul în traducere românească referitor la actele de la Xeropotam (*Documente românești din Arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, editat de Florin Marinescu, Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005).
- ²⁸ Nandriș Gr., *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos*, Fundația regele Carol I, București, 1937, p.25.
- ²⁹ *Ibidem*, p.40-41.
- ³⁰ Zamfirescu D., *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, Editura Științifică,, 1981, p.349-351.
- ³¹ Nandriș Gr., *Op.cit.*, p.48.
- ³² *Ibidem*, p.42.
- ³³ *Ibidem*, p.59.
- ³⁴ *Ibidem*, p.59.
- ³⁵ *Ibidem*, p.60.
- ³⁶ *Ibidem*, p.63.
- ³⁷ *Ibidem*, p.101.
- ³⁸ *Ibidem*, p.125.
- ³⁹ *Ibidem*, p.150.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p.155.
- ⁴¹ *Ibidem*, p.180.
- ⁴² *Ibidem*, p.205.
- ⁴³ *Ibidem*, p.233.
- ⁴⁴ Iorga N., *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907. p.39.
- ⁴⁵ Bogdan N.A., *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, p.345.
- ⁴⁶ Pippidi A., *Op.cit.*, p.27. Idee întâlnită frecvent și în opera lui Dimitrie Cantemir.

MARTIN LUTHER ȘI EVREII. ANII TOLERANȚEI (1514-1535)

Iulian Pruteanu-Isărescu,
Cercetător la Muzeul Literaturii Române, Iași, România

1. Luther și evreii. Primii ani (1514-1535)

Între anii 1514-1535, reformatorul german Martin Luther publică mai multe lucrări în care ia apărarea evreilor: *Magnificat* (1520), *Că Iisus Hristos S-a născut evreu* (1523) etc., convins fiind că, din momentul în care aceștia vor auzi cuvântul *Evangeliei* (*viva vox Evangelii*), se vor converti la creștinism, urmând, apoi, să se integreze în comunitatea creștină (*Gemeinde*).

După încercările, eșuate, de a-i convinge pe aceștia să treacă la creștinism, bătrânul Luther a început să scrie lucrări antiiudaice, prin care îi îndemna pe germani să-i elimine pe evrei din treburile cetății: *Anii intoleranței* – 1536-1546, perioadă în care Luther scrie mai multe „pamflete corozive” – *Împotriva sabatarienilor* (1538), *Despre evrei și minciunile lor* (1542), *Șem Hamforas* (*Numele lui Dumnezeu este înfățișat*), 1543 și *Cele din urmă cuvinte ale lui David* (1543).

Primul comentariu¹ al lui Luther care se referă la evrei apare într-o scri-soare, din 1514, către profesorul Georg Spalatin²: „Am ajuns la concluzia că evreii vor blestema și profana tot timpul pe Dumnezeu și pe Domnul Hristos, așa cum au prezis profeții. Cel care nici nu citește și nici nu înțelege aceasta, nu știe teologie câtuși de puțin. Și presupun că cei din Köln nu pot înțelege Scriptura, pentru că este necesar ca astfel de lucruri să se întâmple pentru a îndeplini profeția. Dacă ei vor încerca să-i oprească pe evrei din faptele lor, vor demonstra că *Biblia* și Dumnezeu mint.

Dar crede în Dumnezeu și va fi adevărat, chiar dacă un milion de bărbați din Köln se străduiesc să-l facă fals. Convertirea evreilor va fi lucrarea, numai, a lui Dumnezeu și nu a oamenilor”³.

În 1516, îl găsim pe Martin Luther extrem de apropiat de evrei: „Mulți oameni se mândresc, cu prostie, aș spune, atunci când îi strigă pe evrei, câini, păcătoși sau cum îi mai numesc, când ei, nu recunosc, în fapt, ceea ce sunt în fața lui Dumnezeu. (...) în pripă, ei își spun *cei binecuvântați* (subl. ns., I. P.-I.), iar celorlalți le spun *blestemați* (subl. ns., I. P.-I.). Astfel se comportă teologii din Köln, care sunt atât de fanatici, încât în articolele lor, sau mai bine spus, încercările lor nearticulate, îi numesc pe evrei, blestemați. De ce? Pentru că, de fapt, au uitat ceea ce se spune în capitolul: „binecuvântați și nu blestemați”⁴ și în altă parte: „când suntem insultați, binecuvântăm; când suntem vorbiți de rău, ne rugăm”⁵. Ei

doresc să-i convertească pe evrei cu forța și prin blesteme, dar Dumnezeu li se va opune”⁶.

În 1519, Luther amenda doctrina *Servitus Judaeorum*, stabilită de împăratul Iustinian, în al său *Corpus Juris Civilis*, din anul 529⁷. În acest sens, Luther nota: „Teologi absurzi apără ura împotriva evreilor. (...) Ce evreu ar consimți să intre în societatea noastră (Luther se referea la convertire, n. ns., I. P.-I.), când vede cruzimea și aversiunea noastră împotriva lor – nu cumva prin acest comportament al nostru față de ei, semănăm, mai mult cu fiarele, decât cu bunii creștini”⁸?

În scrisoarea către tânărul principele german, Johann Frederick, fiul electorului Saxoniei, intitulată *Magnificat* (1520)⁹, Luther afirmă că grația divină a lui Dumnezeu va continua să se manifeste evreilor, din momentul ce aceștia pot deveni, oricând, creștini: „Nu trebuie să-i tratăm pe evrei cu atâta duritate, pentru că printre ei se găsesc viitorii creștini (...)”¹⁰.

În *Prefața la Epistola Sfântului Pavel către Romani* (1522), Luther îl citează pe Sf. Pavel, care afirmă că evreii sunt păcătoși. Totuși, el spune că doar cei care sunt ortodocși sunt bine văzuți în ochii lui Dumnezeu; ce vrea să zică este că nimeni nu este capabil să-și ducă viața după Lege. Mai mult, Sf. Pavel le spune evreilor: „(...) oricine ai fi tu, care judeci, nu te poți dezvinovăți, căci în ceea ce judeci pe altul, te condamni singur, fiindcă tu, care judeci pe altul, faci aceleași lucruri” (*Romani* 2:1)¹¹.

În anul următor, 1523, Luther a scris o carte intitulată *Că Iisus Hristos S-a născut evreu* (*Dass Jesus Christus ein geborener Jude Sei*)¹², prin care condamna tratamentul inuman față de evrei, îndemnându-i pe creștini să se comporte civilizat cu ei¹³. Dorința lui Luther era ca aceștia (evreii, n. ns., I. P.-I.), să poată auzi *Evangelia*, în mod corect¹⁴, pentru a fi motivați să se convertească la creștinism de bună voie¹⁵.

Argumenta în felul următor: „Dacă eu aș fi evreu și aș vedea aceste capete pătrate (se referă la papi, preoți și, mai ales, la călugări, n. ns., I. P.-I.) învățând pe alții credința creștină, aș vrea mai degrabă să devin porc decât creștin. Aceștia (Luther se referă la susținătorii papei, n. ns., I. P.-I.) s-au comportat cu evreii ca și cum ar fi fost niște câini, nicidecum ființe umane; nu au făcut decât să-și bată joc de ei și să le spolieze proprietățile. Când sunt botezați, nu li se arată adevărata credință creștină sau viața, ci cum să devină servitori ai papalității și ai călugărilor”¹⁶.

„Sper că dacă cineva se va comporta cu bunătate și îi va îndruma cu atenție din Sfânta Scriptură, mulți vor deveni creștini și, astfel, se vor întoarce la credința părinților lor, profeții și patriarhii”¹⁷.

Luther ia atitudine și împotriva credinței că evreii erau dușmanii înnașcuți ai lui Hristos, demonstrând că, genealogic, aceștia erau cei mai apropiați de El: „Atunci când ne infatuăm cu poziția noastră, ar trebui să ne amintim faptul că nu suntem decât creștini, în timp ce evreii sunt urmașii direcți ai lui Hristos. Noi suntem străini și rude prin alianță; ei sunt rude de sânge, veri și frați cu Domnul nostru. Așadar, când vine vorba de semeția cărnii și a sângelui, evreii sunt, de fapt, cei mai apropiați de Hristos, întocmai cum a spus Sf. Pavel în *Romani* 9”¹⁸¹⁹.

Luther era convins că prin demascarea greșelilor și, mai ales, a abuzurilor papalității și prin buna tratare a evreilor, aceștia se vor converti la adevărata credință²⁰; Luther credea, cu sinceritate, că o dată ce aceste abuzuri sunt devoalate, din cauza cărora evreii erau reticenți la convertire, nu vor mai ezita la a trece la creștinism²¹.

Speranța lui era că o înțelegere corectă a Evangheliei ar atrage evreii la creștinism. Astfel, evreii s-ar fi reîntors la credința părinților lor, a profeților, încetând să-l mai aștepte pe Mesia, ce a venit cu 1500 de ani înainte. În această perioadă a vieții sale, Luther avea o simpatie evidentă față de evrei, care din cele mai vechi timpuri au fost urgisiți și disprețuiți. Era gata să le ofere acestora, o dovadă a bunătății, printr-o comuniune față de Hristos din Evanghelie, în opoziție cu acel Hristos, desfigurat de Biserica Catolică²².

Correspondența cu Bernhard, un prieten evreu convertit²³, vine să susțină aceleași idei expuse în lucrarea din 1523: „Dar când lumina de aur a Evangheliei va străluci, cu adevărat, putem spera că mulți evrei se vor converti cinstit și adevărat, fiind răpiți astfel de prezența lui Hristos”²⁴.

Perioada care a urmat acestor încercări de convertire, pe care Luther se amăgea să le creadă reale, a fost o perioadă caracterizată de mari frământări pentru el. Pe de o parte, el dorea să creadă cu toată tăria în promisiunile de creștinare pe care diferiți rabini și învățați evrei i le faceau, cu scopul de a obține cât mai multe avantaje, pe de altă parte, vedea bine cum aceste convertiri erau simple înșelătorii și că reforma lui pe care, după părerea unor comentatori, o pornise la îndemnul rabinilor²⁵, ce îi promisese că se vor creștina, devenise punctul de atac al rabinatului, care socotea că violența argumentelor lui Luther, elocvența lui de tribun constituiau un pericol real pentru iudaism. Le întinde mâna și se folosește de evreii creștinați pentru a-i convinge și pe alții să se creștineze, știind deja că aceștia îl trădau²⁶.

Solomon Grayzel este de părere că Luther s-a amăgit cu această carte, crezând că va avea succes în demersul său, folosind „câteva cuvinte bine ticluite”. Nu numai că acest lucru nu s-a întâmplat, dar ceea ce începuse, încurajator, pentru evrei, avea să se sfârșească într-o notă categorică antiiudaică²⁷.

Dacă analizăm textele din primii ani ai carierei sale academice, putem deduce patru concepții teologice despre evrei, concepții care au rămas neschimbate pe tot parcursul vieții sale. Gordon Rupp le prezintă astfel²⁸:

- Mânia lui Dumnezeu a căzut asupra evreilor neascultători și numai El o poate ridica.
- Creștinii nu-i pot converti, cu forța, pe evrei.
- Datorită blasfemiilor aduse lui Hristos, credința lor este de natură anticreștină.
- Toate acestea nu sunt specifice numai evreilor, ci și unor creștini, așadar se poate vorbi despre o solidaritate a vinei.

Martin Luther a avut un discurs tolerant față de evreii, într-o primă fază, convins de faptul că aceștia nu s-au convertit la creștinism, deoarece

au fost discriminați sau că nu au auzit cuvântul lui Hristos. După încercările sale, eșuate, de a-i convinge pe aceștia să se convertească la creștinism²⁹, bătrânul Luther a început să scrie lucrări antiiudaice³⁰, prin care îi îndemna pe germani să-i elimine pe evrei din treburile cetății³¹.

Trebuie făcută distincția între antiiudaismul, predicat de Luther în scrierile sale, și antisemitismul modern. Înainte de secolul al XIX-lea, creștinismul a fost principalul vector al persecuțiilor antievreiești³². Imediat după ce creștinismul a triumfat și a fost adoptat ca religie oficială în stat, au început persecuțiile. Evreii au fost victime a numeroase interdicții (printre care cea a posesiunii de pământ), a numeroase expulzări și jafuri, dar și crime. Au fost acuzați, printre altele, de deicid („crima imemorială”), iconocid („crima simbolică”), hagiocid (crima „timpului incert”) și infanticid ritual (omorul ritual)³³, cărora li se asociază cele mai detestabile stereotipuri: banul, voința de a domina lumea³⁴ etc.

Martin Luther nu avea nicio obiecție în ceea ce privește integrarea convertiților în societatea creștină. Dacă avea ceva să le reproșeze, atunci aceasta era negația și blasfemia față de Hristos. Evreii botezați aparțin nou, de asemenea, ca și germanii botezați aceleiași lumi a lui Dumnezeu³⁵.

Trebuie subliniat faptul că lucrările lui Luther nu pot fi caracterizate printr-un antiiudaism (în sensul *rasist* pe care l-a dat antropologul francez Joseph-Arthur de Gobineau, în secolul al XIX-lea³⁶), mai degrabă de un antiiudaism teologic (Bernard Lazare)³⁷. Luther identifica un evreu după credința sa și, nicidecum după sângele său (am putea spune că o astfel de identificare este străină cu totul secolului al XVI-lea)³⁸.

2. Controversa cu rabinul Iosif din Rosheim

În jurul anului 1536, Luther a realizat că încercările sale de a-i convinge pe evrei să se convertească fuseseră inutile, mai ales că în ultimii ani avusese mai multe întâlniri cu rabini extrem de influenți și, după cum recunoaște și Luther, buni cunoscători ai *Bibliei*³⁹.

În această perioadă, Luther a încercat să dea o interpretare cristologică Vechiului Testament. Întreaga sa argumentație era susținută de un pasaj din *Ieremia*⁴⁰, însă rabinii au refuzat să vadă acolo pe Hristos: „Eu însumi am discutat despre aceasta cu evreii, și nu cu oricare dintre ei, ci cu cei mai învățați, aceia care cunosc *Biblia* literă cu literă. Le-am arătat acest text, și nu au putut formula niciun contraargument. În cele din urmă au spus că ei cred în Talmudul lor; aceasta este cartea lor și aici nu se spune nimic despre Hristos. Ei trebuie să urmeze această interpretare. În acest fel nu rămân doar fideli textului, dar încearcă să scape. De aceea, dacă îl susțin doar pe acesta, ar fi înfrânți”⁴¹.

Faptul că acești evrei învățați au refuzat să recunoască natura cristologică a Vechiului Testament, l-a dezamăgit profund pe Luther. Dacă adăugăm și eșecurile privind convertirea la creștinism, putem lesne înțelege de ce Luther a considerat că un dialog cu aceștia nu mai avea niciun sens, dimpotrivă, instigați, aceștia au devenit tot mai virulenți, bleste-

mându-l pe Hristos și privindu-i pe creștini ca pe cei mai mari inamici ai iudaismului⁴².

Rabinii nu erau interesați, în mod deosebit, de a purta un dialog cu Luther pe probleme teologice, în realitate, aceștia aveau nevoie de influența sa pentru a obține permise de liberă trecere prin Saxonia, după ce, în 1536, principele Johann Frederick, a impus restricții dure privitoare la trecerea prin Saxonia⁴³: „Trei evrei învățați au venit la mine, cu speranța de a mă răzgândi să trec la iudaism, asta din cauză că tocmai începusem să predăm ebraiba la Wittenberg, ei considerând că lucrurile aveau, astfel, șansa unei îmbunătățiri, din moment ce, noi, creștinii începuserăm să le citim cărțile. Când am început să vorbesc cu ei, mi-au înfățișat aceleași observații (comentarii rabinice, n. ns., I. P.-I.), așa cum fac ei de obicei. Dar când le-am propus să ne întoarcem la adevăratul text biblic, îndată s-au distanțat, motivând că ei trebuie să le de-a crezare rabinilor, întocmai cum noi trebuie să îi credem pe papi și pe teologi etc. Mi s-a făcut milă de ei și le-am dat un permis de trecere pentru autorități. Dar, mai târziu, am aflat că ei L-au numit pe Hristos un *tola*⁴⁴ (subl. ns., I. P.-I.), care vrea să însemne un tâlhar crucificat⁴⁵. M-am săturat. Nu vreau să mai am de-a face cu evreii. Sf. Pavel are dreptate când spune că sunt condamnați la mânia divină; devin atât de încăpățânați, atunci când cineva, de bună credință, încearcă să-i ajute, încât cel mai bine este să-i lași cu ale lor”⁴⁶.

Un an mai târziu, în 1537, Luther a refuzat să intervină pe lângă protectorul său, principele Johann Frederick, pentru rabinul Iosif ben Gerson din Rosheim (Alsacia)⁴⁷, recomandat de prietenul său, Wolfgang Fabricius Capito⁴⁸, care avea nevoie de un permis de trecere prin principatul Saxoniei. Considerat o „portavoce” a tuturor evreilor din Imperiu⁴⁹, el dorea să intervină în favoarea acelor evrei care tocmai fuseseră alungați în urma edictului de expulzare emis de Johann Frederick⁵⁰. Rabinul credea că Luther îl va ajuta, cunoscut fiind ca un apărător al acestor nefericiți, încă din 1523⁵¹, chiar dacă, în conflictul dintre împărat și reformator, acesta se poziționase de partea celui dintâi, deci împotriva lui Martin Luther⁵².

În scrisoarea sa către rabinul Iosif, Luther își reitiera poziția față de evrei⁵³, exprimată în cartea sa din 1523, adăugând, de asemenea, că influența sa nu va fi folosită pentru a ajuta iudaismul⁵⁴:

„Dragul meu Iosif:

Aș fi acceptat cu mare bucurie să intervin, atât personal, cât și în scris, pe lângă luminatul meu stăpân (principele Saxoniei, n. ns., I. P.-I.), așa cum scrierile mele de până acum au ajutat pe toți evreii.

Dar pentru că oamenii tăi au folosit în alte scopuri serviciile mele și au făcut lucruri pe care, noi creștinii, pur și simplu, nu le mai putem suporta, ei înșiși m-au lăsat fără influența pe care aș fi putut să o exercit asupra principilor în apărarea voastră.

Am susținut și susțin, în continuare, că evreii trebuie tratați cu bună-tate, poate, astfel, Dumnezeu se va îndura și-i va aduce unde le este locul, la Mesia lor – dar nu prin bunăvoința sau influența mea (...).

Mi-am propus să scriu un pamflet despre aceste lucruri, dacă Dumnezeu

îmi dă timp, să văd dacă nu pot să reușesc să câștig câțiva din triburile voastre venerabile și să-i aduc la Mesia cel promis (...)”⁵⁵.

„Din ceea ce am citit, rabinii voștri susțin, sus și tare, că Hristos a fost răstignit și i-a blestemat pe evrei... așa că, vă rog, luați cuvintele mele ca pe un sfat prietenesc: pentru acel Hristos crucificat, voi face tot ce pot pentru oamenii tăi, dar nu voi contribui mai mult la încăpățânarea voastră. Trebuie să vă găsiți un alt intermediar pentru bunul meu stăpân”⁵⁶.

Heiko A. Oberman consideră acest eveniment din viața lui Luther extrem de important în ceea ce privește atitudinea sa față de evrei: „(...) acest refuz este văzut mai de toți ca momentul decisiv în atitudinea lui Luther față de evrei”⁵⁷. Până la cărțile ostile îndreptate împotriva acestora nu mai era decât foarte puțin⁵⁸.

În această perioadă au existat unele zvonuri conform cărora evreii ar fi intenționat să-l asasineze pe Luther. Unele zvonuri se refereau la implicarea Papei, care ar fi angajat un evreu să-l elimine pe reformatorul german. Luther i-a scris lui Nicholas von Armsdorf, un prieten, în ianuarie 1535, dezvăluindu-i că un medic evreu din Polonia încercase să-l otrăvească, dar fusese arestat înainte de a-și duce la îndeplinire misiunea⁵⁹.

Eric W. Gritsch este de părere că aceste întâmplări nu au făcut decât să sporească suspiciunile sale față de evrei⁶⁰.

Tot în această perioadă, Luther începe să citească lucrările antiiudaice ale lui Pablo de Santa Maria din Burgos⁶¹, Victor din Carben⁶² sau Anton Margaritha⁶³, care au contribuit, decisiv, la schimbarea atitudinii sale tolerante față de evrei.

Luther avea să audă că în Moravia și Boemia, evreii îi convertesc pe creștini. Mai mult, chiar și unii din susținătorii reformei sale începuseră să adere la mișcarea evreiască a sabatarienilor⁶⁴: „În Moravia au circumcis mulți creștini, numindu-i Sabatarieni. Asta se întâmplă în acele regiuni unde predicatorii Evangheliei sunt alungați; acolo oamenii sunt siliți să-i tolereze pe evrei”⁶⁵.

Pe acest fond, Martin Luther își va lansa discursul antiiudaic, cu speranța, de această dată, de a-i apăra pe creștini de prozelitismul evreilor⁶⁶.

Summary

MARTIN LUTHER AND THE JEWS. THE YEARS OF TOLERANCE (1514-1535)

In the years 1514-35, the german reformer Martin Luther published several works in which he defends the Jews: *Magnificat* (1520), *That Jesus Christ was Born a Jew* (1523) etc., convinced that when they will hear the word of the Bible (*viva vox Evangelii*), they will convert to Christianity, following, then, to join the Christian Community (*Gemeinde*).

After his failed endeavours, to persuade them to pass on Christianity, the old Luther started to write anti-judaic works, through which he urged the germans to remove all Jews from city affairs: *The years of intolerance*

(1536-46), period in which Luther writes more "acid pamphlets" – *Against the Sabbatarians* (1538), *On the Jews and Their Lies* (1542), *On the Holy Name and the Lineage of Christ* (1543) and *On the Last Words of David* (1543).

Note

- ¹ Trebuie amintit că în timpul controversei legate de interzicerea și arderea cărților evreiești din 1510, tânărul Luther a ținut partea lui Johannes Reuchlin (1455-1522), renumitul ebraist german, care era investigat de Inchiziție pentru studiile sale de ebraică. Luther nu a luat apărarea evreilor, în această controversă, ci doar, găsea extrem de utilă studierea literaturii ebraice, în vederea unei mai bune cunoașteri și înțelegeri a textului biblic. Interesul ebraistilor, și ne referim aici la Pico della Mirandola (1463-1494), Erasmus din Rotterdam (1466-1536), Sebastian Münster (1489-1552) sau Philip Melancthon (1497-1560), pentru Vechiul Testament nu i-a determinat, însă, să aibă simpatii filo-iudaice, dintre aceștia, Erasmus din Rotterdam considera învățătura iudaică drept cea mai periculoasă dintre toate: „Nici nu poate să existe ceva mai potrivnic și mai dușmănos față de Hristos ca această plagă”.
- ² Albrecht Beutel, *Luther's Life*, în vol. *The Cambridge Companion to Martin Luther*, Edited by Donald K. McKim, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 6; Georg Spalatin (1484-1545) a fost un personaj important al Reformei, născut la Spalt, lângă Nuremberg. Georg Spalatin a lăsat posterității mai multe lucrări, printre care cele mai importante sunt adunate în volumele *Annales Reformationis oder Jahrbücher von der Reformation Lutheri* (Leipzig, 1718) și *Das Leben and die Zeitgeschichte Friedrichs des Weisen* (Jena, 1851).
- ³ Martin Luther, *Luther to George Spalatin*, Translated by Preserved Smith, Lutheran Publication Society, Philadelphia, 1913, 1:28-29 (<http://www.ctsfw.edu/etext/luther/letters/Luther-toSpalatin.txt>).
- ⁴ *Romani* 12:14.
- ⁵ *1 Corinteni* 4:12-13.
- ⁶ *Luther's Works*, 25, American Edition, Walther I. Brandt (Editor), Augsburg Fortress, Philadelphia, 1962, p. 428 (în continuare se va cita *Luther's Works*).
- ⁷ Sub *Codul lui Iustinian* și regulamentele ulterioare, evreii din Imperiul Bizantin, spre deosebire de păgâni și eretici, se bucurau de statut legal, dar erau considerați cetățeni de „categorie a doua”, nu aveau dreptul să fie angajați în posturi guvernamentale, nu li se îngăduia construirea de sinagogi, au fost obligați să mute data Paștelui, în așa fel încât să urmeze întotdeauna celei creștine, a fost interzisă folosirea limbii ebraice ca limbă de cult. Totuși legile au ușurat procesul de convertire la creștinism, evreii care erau prinși că molestau un convertit erau arși de vii, iar cei convertiți care reveneau la credința lor erau considerați eretici (Cf. Andrew Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge & Kegan Paul, London, 1971, p. 21-26).
- ⁸ Elliot Rosenberg, *But Were They Good for the Jews?*, Birch Lane Press, New York, 1997, p. 65.
- ⁹ John M. Todd, *Luther: A Life* (<http://www.religion-online.org/showchapter.asp?title=801&C=1064>).
- ¹⁰ Pekka Huhtinen, *Luther and World Missions: A Review*, în „Concordia Theological Quarterly”, vol. 65, no. 1, january 2001, p. 25; Martin Luther, *The Magnificat. 1520-1* (http://www.godrules.net/library/luther/NEW1luther_c5.htm).
- ¹¹ Martin Luther, *Selections from His Writings*, Edited and with an Introduction by John Dillenberger, Anchor Books, New York, 1961, p. 20.
- ¹² Mark U. Edwards Jr., *Luther's Last Battles*, în „Concordia Theological Quarterly”, vol. 48, no. 2/3, april/july 1984, p. 132.
- ¹³ *Dass Jesus ein Geborner Jude Sei* (<http://www.jewishencyclopedia.com>); James G. Kiecker, *Luther at Work (Continued), and an Appraisal of Him in the Context of Later Historians*, în „Lutheran Synod Quarterly”, vol. 42, no. 1, march 2002, p. 59.
- ¹⁴ Pekka Huhtinen, *op. cit.*, p. 25-26.
- ¹⁵ Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, traducere de Irina Horea, Editura Hasefer, București, 2005, p. 196.
- ¹⁶ *Luther's Works*, 45, p. 199.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 200; Eugene W. Bunkowske, *Was Luther a Missionary?*, în „Concordia Theological Quarterly”, vol. 49, no. 2/3, april/july 1985, p. 170.

- ¹⁸ „Ei sunt israeliții, au înfierea, slava, legămintele, darea legii, slujba *dumnezeiască*, făgăduințele, patriarhii și din ei a ieșit, după trup, Hristosul, care este mai presus de toate, Dumnezeu binecuvântat în veci. Amin!” (*Romani* 9: 4-5).
- ¹⁹ *Luther's Works*, 45, p. 200.
- ²⁰ Lewis W. Spitz, *The Protestant Reformation*, Harper and Row Publishers, New York, 1985, p. 358.
- ²¹ Relevant în acest sens este un fragment din *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio, care ne oferă câteva detalii interesante referitoare la convertirea unui neguțator evreu, numit Abraham, după ce acesta este convins de prietenul său, Giannotto de Civigni, să întreprindă o „călătorie de informare” la Roma; chiar dacă, în cele din urmă acesta se convertește la creștinism, el nu ezită să își exprime dezgustul față de ceea ce găsește la Roma: „(...) porni a cerceta cu multă luare-aminte purtarea papei, a cardinalilor, a întregii preoții și a curtenilor (...) de la cel mai mare până la cel mai mic, preoții păcătuiau cu toții prin desfrânări truștești; și nu doar întru cele rânduite de fire, ci chiar și-n desfrânarea sodomiei, fără a cunoaște frâul pocăinței ori al rușinii, până într-atâta încât femeile stricate și copilandrii ajunseseră să aibă cea mai mare trecere când era vorba de-a câștiga favoruri. Și apoi, pe lângă asta, îi cunosc pe toți drept lacomi și bețivi, roboți pântecului ca dobitoacele și fără altă grijă decât desfrâu lor. Și tot umblând să-i cunoască, mai văzu că-s zgârciți și atât de lacomi de bani, încât vindeau și cumpărau sângele asupriților, chiar și pe cel creștinesc și deopotrivă cu el și lucrurile sfinte, oricare ar fi fost ele, fie că țineau de jertfe ori de binefaceri (...) Și simoniei lor nerușinate îi ziceau chipurile „procuratură”, iar lăcomiei fără frâu „sustinere”, vezi Doamne! (...) nici urmă de sfințenie, cucernicie, faptă creștinească sau pildă grăitoare; ci pretutindenea desfrâu, zgârcenie, lăcomie și alte multe încă mai rele chiar (de-i cu putință), încât aș zice că întreaga curte e mai degrabă un furnicar de uneltiri drăcești decât lăcaș de fapte creștine” (Giovanni Boccaccio, *Decameronul*, vol. I, în românește de Eta Boeriu, Editura Oltenia, Craiova, 1993, p. 45-46).
- ²² James Mackinnon, *Luther and the Reformation*, vol. IV, Russell & Russell Inc., New York, 1962, p. 195.
- ²³ Robert Herndon Fife, *The Revolt of Martin Luther*, Columbia University Press, New York, 1957, p. 418.
- ²⁴ James Mackinnon, *op. cit.*
- ²⁵ Paul Johnson, *op. cit.*, p. 196.
- ²⁶ Roland Bainton, *Here I Stand: A life of Martin Luther*, Mentor Books, New York, 1950, p. 297.
- ²⁷ Solomon Grayzel, *A History of the Jews. From the Babylonian Exile to the Present*, Mentor Books, New York, 1968, p. 374.
- ²⁸ Gordon Rupp, *Martin Luther and the Jews*, The Council of Christians and Jews, London, 1972, p. 9.
- ²⁹ Michael Mullett, *Luther*, traducere de Mirella Acsente, Editura Artemis, București, s. a., p. 75.
- ³⁰ Paul Johnson, *op. cit.*, p. 196-197.
- ³¹ Steven Ozment, *The Age of Reform. 1250-1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, Yale University Press, New Haven and London, 1980, p. 435.
- ³² Carol Iancu, *Miturile fondatoare ale antisemitismului. Din antichitate până în zilele noastre*, traducere de Țicu Goldstein, Editura Hasefer, București, 2005, p. 38.
- ³³ Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, ediție ilustrată, Humanitas, București, 2001, p. 364-365; Carol Iancu, *op. cit.*, p. 58.
- ³⁴ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 158.
- ³⁵ Heiko A. Oberman, *The Roots of Anti-Semitism in the Age of Renaissance and Reformation*, Fortress Press, Philadelphia, 1984, p. 102.
- ³⁶ Joseph-Arthur de Gobineau este autorul celebrului *Tratat asupra inegalității rasei umane* (1853-1855), care a stat la baza împărțirii lumii între *arieni* și *semiți*, ultimii fiind inferiori celor dintâi; abia din acest moment, putem face o distincție clară între *antiudaismul creștin*, specific Evului Mediu și *anisemitismul modern*, fundamentat, în mare, pe baza antiudaică creștină (Joseph-Arthur, count de Gobineau (<http://www.britannica.com/eb/article-9037141/Joseph-Arthur-count-de-Gobineau>)).
- ³⁷ Bernard Lazare, *Antisemitism: Its History and Causes*, University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska, 1995, p. 8, 95, 116-117.
- ³⁸ Carter Lindberg, *Tainted Greatness: Luther's Attitude Toward Judaism and Their Historical Reception*, în Nancy A. Harrowitz (ed.), *Tainted Greatness: Antisemitism and Cultural Heroes*, Temple University Press, Philadelphia, 1994, p. 20-21.

- ³⁹ Roland Bainton, *op. cit.*
- ⁴⁰ „În zilele Lui, Iuda va fi mântuit și Israel va locui în siguranță; și iată Numele pe care i-L vor da: „DOMNUL, Dreptatea noastră!” (*Ieremia* 23:6).
- ⁴¹ *Luther's Works*, 47, American Edition, Franklin Sherman (Editor), Martin H. Bertram (Trans.), Augsburg Fortress, Philadelphia, 1971, p. 191 (nota 63).
- ⁴² Heiko A. Oberman, *Luther: Man Between God and Devil*, Images Books, New York, 1989, p. 293-294; Paul Johnson, *op. cit.*, p. 197.
- ⁴³ Paul D. Nolting, *Luther's Relationship with and Writings about the Jews*, în „Journal of Theology”, vol. 39, no. 1, march 1999, p. 9.
- ⁴⁴ Cuvântul *tolá*, în ebraică, are mai multe sensuri: desemnează carminul (culoarea – „În urmă a ieșit fratele lui, care avea firul roșu la mână” (*Geneza* 38:28); desemnează viermele („Dar eu sunt vierme, nu om” (*Psalmi* 22:6) etc.
- ⁴⁵ Pentru mai multe informații despre întâlnirea lui Luther cu cei trei rabi, Samaria, Solomon și Leo, vezi în James Mackinnon, *op. cit.*, p. 196, dar și în *Luther's Table Talk*, Extracts selected by Dr. Macaulay, The Religious Tract Society, London, s. a., p. 104-105.
- ⁴⁶ *Luther's Works*, 47, p. 191.
- ⁴⁷ Iosif ben Gerson din Rosheim (~1480-1554) a fost unul din principalii „avocați” (*Shtadlan*) ai evreilor din Germania și Polonia la curțile împăraților Maximilian I și Carol al V-lea.
- ⁴⁸ *Hope of Conversion of Jews* (<http://www.jewishencyclopedia.com>); Wolfgang Fabricius Capito (1478–1541) a fost un reformator german, născut în Alsacia, la Hagenau. Profesor de teologie la Basel, l-a susținut pe Martin Luther, devenind unul din liderii Reformei din Strasbourg.
- ⁴⁹ Paul Johnson, *op. cit.*, p. 197.
- ⁵⁰ Heiko A. Oberman, *op. cit.*, p. 292.
- ⁵¹ *Ibidem*.
- ⁵² Lewis W. Spitz, *op. cit.*, p. 359.
- ⁵³ Eugene W. Bunkowske, *op. cit.*, p. 171.
- ⁵⁴ James M. Kittelson, *Luther the Reformer: The Story of the Man and His Career*, Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1986, p. 274.
- ⁵⁵ *Luther's Works*, 47, p. 62.
- ⁵⁶ Gordon Rupp, *op. cit.*, p. 14. Acest fragment din scrisoarea lui Luther către rabinul Iosif ben Gerson din Rosheim nu este disponibil în ediția, în limba engleză, a *Luther's works*, dar poate fi găsit în lucrarea lui Gordon Rupp, în citat.
- ⁵⁷ Heiko A. Oberman, *op. cit.*, p. 293.
- ⁵⁸ Eugene W. Bunkowske, *op. cit.*
- ⁵⁹ Eric W. Gritsch, *Martin Luther – God's Court Jester: Luther in Retrospect*, Fortress Press, Philadelphia, 1983, p. 249 (nota 25); Roland Bainton, *op. cit.*; Gordon Rupp, *op. cit.*, p. 10.
- ⁶⁰ Eric W. Gritsch, *op. cit.*, p. 135.
- ⁶¹ Pablo de Santa Maria din Burgos (~1351-1435) a fost un evreu spaniol, convertit la creștinism, devenit arhiepiscop catolic și, ulterior, cancelar.
- ⁶² Victor din Carben (1422-1515) a fost un rabin german convertit la catolicism care, în cele din urmă, a devenit preot. A scris *Jüdenbüvhelein*, publicată în 1508, la Köln, în care descria tradițiile evreilor care doreau să se convertească.
- ⁶³ Gordon Rupp, *op. cit.*, p. 14-15; Antonius Margaritha, un convertit la luteranism, provenea dintr-o familie evreiască renumită; susținea că relatează, în mod corect, felul în care evreii se pronunță împotriva lui Hristos; toate aceste „confesiuni” le-a exprimat într-o lucrare intitulată *Întreaga credință evreiască* (*Der Gantze Jüdische Glaube*), publicată la Augsburg, în 1530, care, se pare, că a influențat, într-o mare măsură, atitudinea lui Martin Luther față de evrei. Gordon Rupp și Norma E. Cunningham sunt de părere că efectul cărții lui Margaritha, asupra lui Luther, a fost „hotărâtor”.
- ⁶⁴ Paul D. Nolting, *op. cit.*, p. 10; Știrile cu privire la convertirea unor anabaptiști la secta radicală a sabatarienilor i-a fost adusă lui Luther în jurul anului 1536, când realizează că în loc să se producă o convertire sinceră a evreilor la creștinism, dimpotrivă aceștia îi ademenesc pe reformați să treacă la iudaism (Léon-E. Halkin, *Érasme et l'Anabaptisme*, în vol. *Les Dissidents du XVIe siècle entre l'Humanisme et le Catholicisme*, Actes du Colloque de Strasbourg (5-6 février 1982) publiés par Marc Lienhard, Éditions Valentin Koerner, Baden-Baden, 1983, p. 61-77; Gordon Rupp, *op. cit.*, p. 13; James Mackinnon, *op. cit.*, p. 195).
- ⁶⁵ Paul D. Nolting, *op. cit.*
- ⁶⁶ Eric W. Gritsch, *op. cit.*, p. 139.

UN DOCUMENT PRIVIND RELAȚIILE LUI PETRU RAREȘ CU HANATUL DIN CRIMEEA (1537)

*Eugen Cernenchi,
cercetător științific la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

În secolele XV-XVI, relațiile Țării Moldovei cu Statul Moscovit și Hanatul din Crimeea se intensificau atunci când se deteriorau cele cu Regatul Polon și Marele Ducat Lituanian. Așa a fost în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea. La fel s-a întâmplat și în prima domnie a lui Petru Rareș (1527-1538). În astfel de cazuri, soliile dintre Moldova și Moscova nu mai străbăteau teritoriile lituaniene, ca în perioadele pașnice, ci se deplasau prin stepele nord-pontice ale Hanatului din Crimeea. De aceea, pentru restabilirea istoriei raporturilor româno-rusotătare, este indispensabilă studierea izvoarelor care țin de relațiile moscovito-crimeene.

Cea mai mare parte a lor se păstrează în Arhiva Rusă de Stat a Actelor Vechi, fondul 123 – „Relațiile cu Crimeea”, care conține așa-numitele „Posol’skie knighi” (Cărțile soliilor), adică documentele și corespondența diplomatică dintre cele două țări. În aceste acte sunt menționate și soliile domnilor Moldovei trimise la cnezii ruși prin Hanatul din Crimeea, precum și alte informații referitoare la raporturile dintre cele trei state. Importanța acestui fond este semnificativă dacă șinem cont și de faptul că în arhivele ruse nu s-au păstrat documentele diplomatice moldo-ruse din secolele XV-XVI. Însă existența lor este atestată de inventarele arhivei „Departamentului solilor”, în care sunt menționate „caietele volohe” din 1502-1503¹, „cărțile volohe din anul 6990 până în anul 7080” (1482-1572)².

În aceste condiții, documentele din fondul 123 „Relațiile cu Crimeea” completează substanțial informațiile noastre despre politica externă a Țării Moldovei în secolele XV-XVI. O parte din „cărțile soliilor”, din fondul în cauză, au fost publicate și cuprind perioada anilor 1474-1505³ și 1508-1519⁴. „Cărțile soliilor” din anii următori rămân încă nepublicate. Ele, însă (cele de până la mijlocul secolului al XVI-lea), au fost cercetate de către profesorul Gheorghe Gonța, care în lucrările sale valorifică informația referitoare la relațiile Țării Moldovei cu Rusia și Hanatul din Crimeea⁵.

În dosarul nr. 8 al fondului (cuprinde actele soliilor pentru anii 1533-1539) se află un document care conține amănunte privitoare la relațiile moldo-ruso-tătare și este valoros prin conținutul său informațional. Este vorba despre un raport din anul 1537 al solilor ruși Basalai Nikiforov Kvașnin și Timofei Vasilevici Brajnikov-Zaboloțki⁶. Primul dintre ei a fost trimis la unul din cei doi hani ai Crimeii și anume la Islam Ghirai⁷, în iulie 1537. Timofei Brajnikov-Zaboloțkii a efectuat o misiune diplomatică în Moldova, pornind din Moscova în iunie 1536, împreună cu solii lui Petru

Rareș – Ioan Mihail sulgerul și diacul Petru Ioan urecarul (în izvoarele ruse Ivan Mihailovici Sunjar, Piotr Ivanov Urekar), care au venit în Rusia în septembrie 1535⁸.

Între anii 1535-1537, în Hanatul din Crimeea s-a instituit o dualitate de putere. Pe de o parte era Islam Ghirai, pe de altă parte era Sahib Ghirai (1532-1551)⁹, care, susținut de Înalta Poartă, l-a forțat pe Islam Ghirai să-i cedeze puterea. În 1535, Islam Ghirai s-a răzvrătit contra lui Sahib, revendicând din nou puterea supremă, astfel încât, între 1535-1537 hanatul se afla sub autoritatea a doi hani. În vara anului 1537, Islam a fost asasinat de către un mârzac nogai pe nume Baki-bei. În consecință, solul rus Basalai Kvașnin, aflat în drum spre hanul Islam, a fost reținut de oamenii lui Sahib Ghirai și dus în orașul de reședință al hanilor crimeeni, Kîrkor (Kîrk-Er)¹⁰.

Același lucru s-a întâmplat cu Timofei Brajnikov-Zaboloțki și însoțitorul său, diacul Grigori Alexandrov Șemet-Vorobiov¹¹. Ambii, întorcându-se în Rusia din Moldova, s-au oprit la Islam Ghirai. După asasinarea lui Islam, ei s-au dus la Sahib Ghirai, probabil, pentru a solicita permisiunea de liberă trecere spre Moscova. Hanul, însă, i-a arestat și pe ei, trimițându-i tot în Kîrk-Er¹².

La 23 noiembrie 1537, la Moscova a sosit curierul tătar Derbiș Alei, trimis de hanul Sahib Ghirai, să-l înștiințeze pe marele cneaz despre moartea rivalului său, Islam Ghirai, și despre faptul că el a rămas unicul stăpânitor în hanat. Trimisul tătar era însoțit de o persoană din cadrul soliei lui Basalai Kvașnin, cazacul Karaci, fiul lui Mokșin, care ducea cu el o scrisoare-raport de la solii ruși reținuți în orașul Kîrk-Er – Basalai Kvașnin și Timofei Brajnikov-Zaboloțki¹³. În raport, solii relatau despre diverse evenimente politice care au avut loc în Hanat după asasinarea lui Islam Ghirai¹⁴.

Un compartiment al raportului este rezervat și relațiilor moldo-tătare. Fragmentul începe cu știrea că hanul Sahib Ghirai a trimis la domnul Țării Moldovei un curier special pentru a vesti preluarea deplinei puteri în hanat¹⁵. Cu această ocazie, hanul a cerut ca Petru Rareș să trimită la el un „sol mare” însoțit de daruri bogate („казна” rus. – trad. *hazna*, *vistierie*). În practica diplomatică din estul Europei, valoarea darurilor oferite de soli depindea de rangul ambasadurilor, cu cât era mai înalt cu atât și cadourile erau mai însemnate. De aceea, deseori, hani tătari insistau ca la curtea lor să fie trimiși „soli mari”. Este greu de stabilit cuantumul darurilor plătite de Țara Moldovei hanilor crimeeni și faptul dacă acestea erau anuale ori ocazionale. În terminologia relațiilor ruso-tătare, termenul „казна” menționat în document desemna totalitatea dărilor și cadourilor pe care Statul Moscovit anual le trimitea în Hanatul Crimeiei. „Haznaua-vistieria” era compusă din două tipuri de daruri: – „поминки” – plăți ce reieșeau din dreptul de stăpânitor al hanului Crimeiei asupra unor teritorii rusești ce au intrat în componența Marelui Cnezat al Moscovei; și „жалование” (trad. leafă) – daruri, care, conform uzanțelor, erau oferite hanului și anturajului său (kalga-sultanului, nure-

ddin-ului, beilor, nobililor etc.) pentru serviciile făcute de ei în folosul și interesul Marelui Cnezat Moscovit¹⁶. Autorii raportului menționează că Petru Rareș este gata să trimită hanului Sahib Ghirai daruri, specificând că acestea sunt „*номинки*”. Tot în raport se menționează că Petru Rareș ar fi afirmat că a plătit daruri și hanilor care au domnit până la Sahib Ghirai. Informații sumare despre valoarea darurilor trimise de domnii Moldovei în Crimeea în prima jumătate a secolului al XVI-lea găsim tot în „cărțile soliilor” referitoare la relațiile Statului Moscovit cu Hanatul din Crimeea. Astfel, în 1517 (înainte de 20 august) este pomenit solul moldovean Ioan Șatâr, venit în Crimeea la hanul Muhamed Ghirai să anunțe moartea lui Bogdan voievod și începutul domniei lui Ștefăniță vodă. Cu această ocazie el oferea hanului daruri „ușoare” – doi cai și două mantale îmblănite, căptușite cu catifea¹⁷.

Petru Rareș a condiționat plata darurilor pretinse de Sahib Ghirai cu eliberarea curierilor moldoveni, ținând să menționeze că este gata să riposteze presiunilor tătare. Trebuie subliniat faptul că Sahib Ghirai, către anul 1537, promova o politică externă ostilă față de Rusia (din cauza politicii ei în raport cu Hanatul Kazan), dar și față de aliatul ei – Țara Moldovei¹⁸. Astfel, în document sunt pomenite incursiunile de pradă a două detașamente de tătari, trimise în Moldova pentru a-l determina pe Petru Rareș să trimită darurile solicitate de han. Conform informațiilor lăsate de Evlia Celebi, astfel de detașamente de pradă de până la zece mii de oșteni erau numite „beș-baș”¹⁹. Interesantă ni se pare și mențiunea, conform căreia oastea lui Petru Rareș i-ar fi urmărit pe tătari până la râul Bugul de Sud.

În linii mari, documentul prezentat nuanțează informațiile cunoscute deja privitor la relațiile moldo-tătare în preajma campaniei sultanului otoman Suleiman Magnificul în Țara Moldovei în anul 1538.

А се грамотѣ ѿт Басалаа и ѿт/ Тимофеѣа с Караче.

Г(осѣ)дарѹ Великомѣ кн(а)зѹ Иванѣ Василевичѹ²⁰/(403 verso) Всеа Рѣси, холоп твой Басалаев Квашинин / челом биет (404).

.....

Декав(409)рѣ Г(осѣ)дарь въ первѣй день посылаа Цар²¹ к во/лошскомѣ Воеводе своего патари/на Кѣлѣана с сеѣнчем²², что сѣль на всем царьствѣ, и на Перекопи на Исла/мове Ѹрпе ѿдинь. А Ислама ѣ/били нагаи. Да с своим патарином/ с Кѣлѣаном к Воеводе послал воево/дина патарина, Акиза Бгысти/рѣва²³ поварища. А приказаль/ де Г(осѣ)дарь Цар к Петрѣ Воеводе, чтов/ к немѣ Петрѣ Воевода прислаль по/сла своего доброго, да и казнѣ волшѣѹ./ И толко де Петрѣ Воевода ко мнѣ по/сла своег(о) волшего и казнѣ волшѣѹ/ придет, а мое прошенье испол/нит, и из де с ним бѣдѣ в дрѣжве/ а не придет де ко мнѣ Воевода (409 verso) своего волшего посла, и казнты волшие/ а моего прошенья не исполнит и мнѣ/ с ним дрѣжвы не бѣдет.

И Петрѣ Воевода ко Царѹ к Санп Кирѣѹ его патари/на Кѣлѣана, да своего патари/на Акиза, да двѣ толмачей прислаль./ А приказаль де Г(осѣ)дарь ко

ЦарѸ пришлешъ/ де и ко мнѣ своего доброго посла боль/шого посла или мѣрзѣ²⁴ доброго да/ и моихъ татар, которѣе шли с Москвѣ/ Бѣспирѣа с товарищи ко мнѣ от/пѣстишь. И изъ к побѣ пошлѸ/ своего большего посла, и поминки/ побѣ своимъ посломъ пришлѸ, какъ есми/ посылаа поминки к отцъ: пвомъ: къ/ Магамет ГирѣѸ²⁵ ЦарѸ, и к братѣ пво/емѣ к Магамет КирѣѸ²⁶ ЦарѸ. А што (410) ко мнѣ приказываешъ з грозами, а хва/лиша мене итти воевати своимъ/ войскомъ, и потоса изъ Ѹт побѣ не блѸ/дѣ, взявъ де Бога на помощь да про/тивъ побѣ с своими лѸдми готовъ стоати./

И Царъ Г(осѣ)дарь Саип КирѣѸ петровыхъ вое/водиныхъ татар Бѣспирѣа с това/рищи велѣа в Салачикѣ²⁷ кинѣть въ/ пѸрмѣ. А полмачей воеводи/ныхъ поймалъ же, а велѣа ихъ веречи въ селѣ в Келѣ Кеза сторожи.

Да де/кабря в двадесат первый Царъ Г(осѣ)дарь Саип КирѣѸ послалъ своего князѣ²⁸/ Ахмата Карсакова, да Ба:шъ мѣрзѣ/ Кѣпѣванъ дѣвана²⁹, а с ними/ татар птысачѸ двѣсте ч(е)л(ове)къ вое/вати воеводинѣ волошского Петра во/(410 verso) еводинѣ землѸ. И Ахмат князъ Карсаковъ/ с товарищи пришель велогорѸдцкихъ/ чебанъ пѣрского Салтана воевати/ чаѸчи воеводцкими чебанъ Петра Во/еводы. А Ѹтполонилъ ѣ велогорѸдцкихъ/ чебановъ сорокъ осмъ птысачъ Ѹвецъ³⁰. Да/ велогорѸдцкихъ де Г(осѣ)дарь чебанѸвъ ѣбили/ пѣдесатъ ч(е)л(ове)къ, да и в Крымъ с собоѸ/ пѣхъ ѡвцы пригнали.

Да ЯковѣѸй/ мѣрзѣ идѣчи изъ Литовской земли/ да с нимъ лѸдей с три тысячи дей ч(е)л(ове)къ / в волошского Петра Воеводы землѸ/ заворотивъ за ТѣрлоѸ рекоѸ³¹ ѣ Тарасовъ/ского села³², Ѹтполонили з дватцатъ птысачъ Ѹвецъ, да коровъ с пѣт сот, да села/ Тарасовского взяли де Гдарь в полонъ/ ч(е)л(ове)къ с пѣтнапцѣт. И Петрѣ Воеводе (411)/ про нихъ вѣспѣ ѣчинилас. И Воевода/ Петрѣ собравъсѣ с своими лѸдми да за/ ними въ погонѸ посылаа до Бѣлѣе/ воды³³, да ихъ не догнали, Ѹдного/ де Г(осѣ)дарь ѣ нихъ татарина поймали.

И/ февраль въ первый день, изъ Бѣлѣади/ пѣрского Салтана саньчаки, къ ЦарѸ къ/ Саип КирѣѸ прислали гонца з грамотоѸ/ Ѹ той Ѹбиде на Ахмат князѣ, и на его/ товарищѣхъ ѣправы проситъ. И Царъ де/ Г(осѣ)дарь Саип КирѣѸ Ахмат князѸ и Баѣ/шѣ мѣрзѣ и Кѣпѣванъ дѣванъ: го/вориль изъ де васъ на пѣрского Салтана ѣкра/инѣ на велогорѸдцкихъ ихъ чебановъ не посы/валь воевати. А послалъ бѣе есми васъ/ воевать Петра волошского воеводы землѸ/ i вѣ воевали пѣрсаго Салтана бело(411 verso)/городцкихъ чебанѸвъ, да и лѸдей с пѣдесатъ/ ч(е)л(ове)къ ѣбили, и живопты ихъ поимали./ И которѣе велогорѸдцкихъ чебанѸвъ Ѹвъ/цѣ есѣ Ѹтпо[ло]нили, и вѣ имъ поѸтда/вайте назадъ. А которѣе Ѹвъцѣ есѣ/ Ѹтпо[ло]нили, волошского Петра Воеводы/ ѣ чебанѸвъ, и то вамъ Богъ даль поделите/ собѣ.

А к Воеводе Г(осѣ)дарь к волошко/мѣ Царъ Саип КирѣѸ послалъ своихъ двѣ/ татаринѣхъ Ракаа Сарав:жева/ брата, да воеводинѣхъ двѣхъ пол/мачей послалъ, и казны просити./ А татар воеводиныхъ Бѣспирѣа с това/рищи Царъ Г(осѣ)дарь велѣа изъ пѣрмы въпѣ/спити. А живи имъ велѣа на базаре/ в Волакѣе. И Ѹт Воеводы Гдарь/ царевъ гонецъ и посоль воеводинъ ѣ Царѣ (412)/ ещѣ не бѣваль.

TRADUCEREA

Iar aceasta este gramota de la Basalai și de la Timofei prin Karace.

Domnului Marelui Cneaz Ivan Vasilevici²⁰ a toată Rusia, robul tău Basalaeu Kvașnin ți se închină.

.....
Domnia Ta, în decembrie, în prima zi, a trimis Țarul²¹ la voievodul voloh pe tătarul său Kuluian cu știrea despre victorie (*seunci*)²², că s-a așezat în întreaga împărăție, și în Perekop și în iurtul lui Islam, de unul singur. Iar pe Islam l-au ucis nogaii. Și cu tătarul său, cu Kuluian, l-a trimis la voievod și pe tătarul voievodului Akiza Bâstireev²³, însoțitor. Domnia Ta, și ar fi cerut Țarul către Petru Voievod, ca Petru Voievod să trimită la dânsul pe solul său bun și o visterie mare. Precum că, îndată ce Petru Voievod v-a trimite la mine pe solul său mare și o visterie mare, și cerința mea o va îndeplini, atunci și eu cu dânsul în prietenie voi fi, iar dacă nu v-a trimite voievodul la mine pe solul său mare și o visterie mare și cerința mea nu o v-a îndeplini, atunci eu prietenie cu dânsul n-am să am.

Și Petru voievod a trimis către Țar, la Saip Kirei, pe tătarul acestuia Kuluian și pe tătarul propriu, Achiz, și pe doi tălmaci. Și ar fi cerut, Domnia Ta, de la Țar, de vei trimite la mine solul tău bun, un sol mare sau un murza²⁴ bun și îi vei lăsa la mine pe tătarii mei, care veneau de la Moscova, Bâstirei cu însoțitorii, atunci eu am să trimit la tine pe solul meu mare și daruri îți voi trimite cu solul meu, cum am trimis daruri către părintele tău, Țarului Mehmet Ghirei²⁵, și către fratele tău, Țarului Mehmet Kirei²⁶. Iar că trimiți la mine cu amenințări și te lauzi să vii cu oastea, cu război asupra mea, și de toate acestea din partea ta eu nu mă tem, luându-l pe Dumnezeu în ajutor, sunt gata să stau cu oamenii mei împotriva ta.

Și Țarul, Saip Kirei, Domnia Ta, a poruncit să fie aruncați în închisoare, în Salacik²⁷, tătarii lui Petru voievod, Bâstirei cu însoțitorii săi. Iar pe tălmacii voievodului, de asemenea i-a prins și a poruncit să fie păziți în satul Kelia Keza și să fie supravegheați.

De asemenea la douăzeci și unu decembrie, Țarul, Măria Ta, Saip Kirei, i-a trimis pe cneazul²⁸ său Ahmat Korsakov, pe Bauș murza și pe Kutuvan duvan²⁹, iar cu ei tătari o mie două sute de oameni, să facă război în țara voievodului voloh Petru. Și cneazul Ahmet Korsakov, cu însoțitorii săi a venit cu război asupra ciobanilor de la Cetatea Albă ai Sultanului turc, crezând că sunt ciobanii lui Petru voievod. Și a capturat de la ciobanii de la Cetatea Albă patruzeci și opt de mii de oi³⁰. Și ar fi ucis, Domnia Ta, ciobani de la Cetatea Albă, cincizeci de oameni, și acele oi cu ei în Crimeea le-au mânat.

De asemenea, Akbebei murza, venind din Țara Lituaniei și cu dânsul oameni la trei mii de persoane, în țara voievodului voloh Petru, trecând peste râul Turla³¹ lângă satul Tarasovo³², a capturat la douăzeci de mii de oi și la cinci sute de vaci, și în satul Tarasova ar fi luat, Domnia Ta, în robie în jur de cincisprezece oameni.

Și lui Petru voievod i s-a dat de veste despre ei. Și voievodul Petru și-a strâns oamenii săi și după dâșii a trimis în urmărire până la Apele Albe³³, dar nu i-au ajuns, pe un tătar, însă, Domnia Ta, l-ar fi prins.

Și în februarie, în prima zi, sangeacii din Cetatea Albă ai Sultanului turc, au trimis la Țar, la Saip Kirei, un curier cu scrisoare despre acea obidă asupra cneazului Ahmat și cere pedepsirea însoțitorilor săi. Și Țarul, Domnia Ta, Saip Kirei le-ar fi spus cneazului Ahmat și lui Baus murza și lui Kutuvan duvan, eu pe voi nu v-am trimis cu război asupra marginilor Sultanului turc, asupra ciobanilor de la Cetatea Albă. V-am trimis cu război în țara voievodului voloh Petru, voi însă, ați prădat ciobanii de la Cetatea Albă ai Sultanului turc, și la cincizeci de oameni ați ucis și avutul lor l-ați prins. Și oile ciobanilor de la Cetatea Albă, pe care le-ați luat, voi să le înapoiți lor. Iar oile pe care le-ați luat de la ciobanii voievodului voloh Petru, acestea Dumnezeu vi le-a dat, împărțiți-le vouă.

Iar la voievodul voloh, Domnia Ta, Țarul Saip Kirei a trimis doi tătari de-ai săi, pe Șakai fratele lui Sarabuj și pe doi tălmaci ai voievodului, să ceară visteria. Iar pe tătarii voievodului Băstiree cu însoțitorii săi, Țarul, Domnia Ta, a poruncit să fie eliberați din temniță. Și le-a poruncit să trăiască la iarmaroc în Volakaie. Și de la voievod, Domnia Ta, curierul țarului și solul voievodului, la Țar încă nu au fost.

Summary

In this article it is presented an excerpt from a letter-report from 1537 of the great messengers of Moscow Prince Ivan IV in the Crimea. The fragment contains information on the relations of rulers of Moldavia, Petru Rares with Gera Sahib. Are mentioned: the request of the inn, to the Moldavian prince, in accordance with whom the Moldavian ruler would be given to appropriate annual gifts („treasury”), their conditional surrender by Moldavian gospodar, the issue of Moldovan messengers held in Crimea, in response, conducting to Tatar raids in Moldova and pillaging Tarasovo village etc.

Note

- ¹ *Государственный архив России XVI столетия. Опыт реконструкции / Подг. текста и коммент. А. А. Зимина. М., 1978, p. 139.*
- ² *Описи царского архива XVI века и Архива посольского приказа 1614 года. Под ред. С. О. Шмидта, Москва, 1960, л. 250.*
- ³ Карпов Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымскою и Нагайскою орами и сь Турціей*, Томъ 1 (1474-1505), in „Сборник Императорскаго Русского Историческаго Общества”, Томъ 41, Санкт-Петербург, 1884.
- ⁴ Карпов Г. Ф., Г. Ф. Штендман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турцією*, Томъ 2 (1508-1527), in „Сборник Императорскаго Русского Историческаго Общества”, Томъ 95, Санкт-Петербург, 1895.
- ⁵ Гонца Г. В. *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI вв.*, Chișinău, 1984, p. 82-90; Idem, *Внешнеполитическое положение Молдавии в конце 20-х – середина 30-х гг. Возобновление молдавско-русского политического союза*,

- în Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества, Chişinău, 1988, p. 113-124.
- ⁶ În documentele şi letopiseţele ruse el este pomenit ba Timofei Zaboloţki, ba Timofei Brajnikov, din care cauză unii autori credeau că sunt două persoane diferite, când de fapt este una şi aceeaşi persoană.
- ⁷ Islam Ghirai, fiul hanului Muhamed Ghirai, a fost han timp de cinci luni de zile în anul 1532, după ce l-a înlăturat de la putere pe hanul Saadet Ghirai (1524-1532).
- ⁸ Arhiva Rusă de Stat a Actelor Vechi (în continuare A.R.S.A.V.), Fondul 123 *Relaţiile cu Crimeea*, dosarul 8, fila 225 verso-256; Львовская летопись, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XX, P. 2, Sankt Peterburg, 1914, p. 432; Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XXIX, Москва, 1965, p. 20.
- ⁹ Sahib Ghirai a fost han în Hanatul Kazan (1521-1524), de unde a fost nevoit să fugă, refugiindu-se la Constantinopol, unde a locuit până la 1532.
- ¹⁰ Arhiva Rusă de Stat a Actelor Vechi (în continuare A.R.S.A.V.), Fondul 123 *Relaţiile cu Crimeea*, dosarul 8, fila 403; Львовская летопись, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XX, P. 2, Sankt Peterburg, 1914, p. 444; Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XXIX, Москва, 1965, p. 30.
- ¹¹ Şemet-Vorobiov a mai fost în solie în Moldova în 1529, în cadrul misiunii conduse de Konstantin Timofeev Zamâtski, vezi: Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений древней России с Польшею в царствование Великого Князя Ивана Васильевича, с 1487 года*, Томъ 1 (1487-1533), în „Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества”, Томъ 35, Санкт-Петербург, 1882, p. 772, 783-784; 802-804.
- ¹² A.R.S.A.V., Fondul 123, dosarul 8, fila 403 verso; Львовская летопись, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XX, P. 2, Sankt Peterburg, 1914, p. 444.
- ¹³ A.R.S.A.V., Fondul 123, dosarul 8, fila 402 verso-403.
- ¹⁴ *Ibidem*, fila 403 verso – 413 verso.
- ¹⁵ Sahib Ghirai a trimis o astfel de solie şi în Marele Ducat al Lituaniei prin „cneazul” Bulgak. Acesta, de asemenea, ca şi cel trimis în Țara Moldovei, a anunţat moartea hanului Islam şi a cerut ca regele Sigismund I să trimită un sol mare la han cu contribuţiile şi darurile datorate pentru trei ani de zile „абы посла своего великого с упоминьки за три годы, чого ему не давано, к нему послали” – *Lietuvos Metrika*, Knyga Nr. 15 (1528-1538), Vilnius, 2002, p. 202, doc. nr. 157-158; p. 204, doc. nr. 160.
- ¹⁶ А. Л. Хорошкевич, *Русь и Крым. От союза к противостоянию, конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2000, p. 226.
- ¹⁷ „а от волоцкого отъ Степана посолъ пришолъ, Ивановъ зовутъ, Шатыра, а съ поминки съ легкими”, „а приходилъ посолъ ко царю отъ волоцкого Ивана Шатыра, а поминковъ привезъ ко царю отъ воеводина сына два кони да две шубы съ бархатомъ” – vezi Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штендман, *Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турціею*, Томъ 2 (1508-1527), în „Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества”, Томъ 95, Санкт-Петербург, 1895, doc. nr. 27, p. 473; doc. nr. 29, p. 504.
- ¹⁸ Despre încheierea alianţei dintre Statul Moscovit şi Țara Moldovei în 1529 şi contextul politic al relaţiilor moldo-tătare către anul 1537, vezi: Гонца Г. В. *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI*, Chişinău, 1984, p. 82-90.
- ¹⁹ Эвлия Челеби, *Книга путешествия*, Вып. 1, Москва, 1968, p. 216-217.
- ²⁰ Ivan al IV, supranumit „cel Groaznic”, mare cneaz al Statului Moscovit între 1533-1584.
- ²¹ Titlul de „ţar” era atribuit de cnezii ruşi conducătorilor Hoardei de Aur din dinastia Cinghizizilor, după destrămarea ei, titlul a fost conferit şi hanilor din Crimeea.
- ²² Termenul vine de la mongoli. În lucrarea chineză „Descrierea completă a tătaro-mongolilor” sunt relatări detaliate ale ceremoniilor de întâmpinare a solilor mongoli, care la ei (la mongoli – n. n.) se numeau „siuani-cia”, vezi – *Мэн-да бэй-лу* («Полное описание монголо-татар»). Факсимиле ксилографа/ Traducere din chineză comentarii şi anexe N. Munkueva, Moscova, 1975, p. 78. În Hanatul din Crimeea şi în terminologia diplomaţiei ruse acest cuvânt avea o triplă semnificaţie – 1) veste îmbucurătoare; 2) curier special, purtător al acestei veşti; 3) darul, care era primit de vestitor, pentru ştirile aduse. De cele mai dese ori scopul principal al activităţii acestui tip de curieri (seunci) era anume primirea darurilor de la suveranii la care au fost trimişi (Сыроечковский В. Е. *Мухаммед-Герай и его вассалы*, în Учёные записки Московского Государственного Университета, Вып. 61, Т. 2, Москва, 1940, p. 46.)

- ²³ Probabil, este identic cu un oarecare Bustere, menționat în izvoare rusești în legătură cu o altă solie a sa la Moscova, efectuată în 1534, vezi: Львовская летопись, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XX, P. 2, Sankt Peterburg, 1914, p. 424-425; Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича, în *Полное собрание Русских Летописей*, vol XXIX, Москва, 1965, p. 13. E greu de stabilit dacă întradevăr era tătar. Faptul că, după cum relatează mai jos solii ruși, Petru Rareș l-a trimis la han cu doi tălmaci, pune sub semnul întrebării aceste afirmații. În afară de aceasta, în Statul Moscovit, în practica organizării activității diplomatice, cu termenii – tătar și cazac – erau desemnați curierii și personalul auxiliar de pază al soliilor ruse trimise cu misiuni în hanatele tătare, vezi: А. Л. Хорошкевич, *Русь и Крым. От союза к противостоянию, конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2000, p. 310-313.
- ²⁴ Căpetenie, notabil la tătari.
- ²⁵ Este o eroare a autorilor raportului. De fapt, Sahib Ghirai a fost al treilea fiu al hanului Mengli Ghirai (1466, 1469-1475, 1478-1514)
- ²⁶ Muhamed Ghirai, fiul lui Mengli Ghirai, fratele mai mare al lui Sahib Ghirai, han al Crimeei între 1515-1523.
- ²⁷ Reședința principală a hanilor din Crimeea, stabilită de Menghli Ghirai la sfârșitul secolului al XV-lea și până la 1532, actualmente cartier în nord-estul orașului Bahcisarai.
- ²⁸ Titlul de „cneaz” era dat de ruși membrilor familiei hănești, Gherai, beilor și reprezentanților marii nobilimi tătare.
- ²⁹ Vistier.
- ³⁰ Unele despre pășunatul oilor în raialele turcești dintre Prut și Nistru, vezi: Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486-1520)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Tom., XXIX, 1992, p. 85-111.
- ³¹ Denumire dată de turanici râului Nistru.
- ³² În literatura arheologică se poartă în prezent discuții asupra problemei identificării și localizării așezării medievale Tarasova. Astfel, în contextul descoperirilor arheologice de lângă satul actual Tarasova, cercetătorii presupun că aici ar fi existat o așezare cu destinație meșteșugărească și comercială. În document, însă, solul rus menționează expres termenul de sat. În același timp, numărul impunător de vite cornute mari și mici jefuite de la localnici de tătari ar putea indica o așezare în care se făcea un intens comerț cu vite. Asupra vestigiilor materiale descoperite la Tarasova, precum și problema localizării acesteia, vezi: С. С. Рябцева, М. М. Чокану. *Находки средневекового времени с поселения Тарасова в Молдове (по материалам частной коллекции)*, în „Stratum plus”, nr. 5, 2005-2009, p. 164-198; А. Н. Бурян, Л. В. Дергачева, Р. А. Рабинович, Н. П. Тельнов. *Первые археологические исследования на поселении Тарасова (Молдова)*, în „Stratum plus”, nr. 5, 2005-2009, p. 199-215; М. Чокану. *Коллекция монет со средневекового поселения у с. Тарасова*, în „Stratum plus”, nr. 6, 2005-2009, p. 351-369.
- ³³ Este vorba despre râul Bugul de Sud, căruia turanicii îi spuneau *Ak-su* (Râul Alb). Ca și în cazul râului Nistru (*Turla*), autorii raportului au folosit denumirile turanice ale râurilor.

УКРАИНСКОЕ КАЗАЧЕСТВО В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ МОЛДАВСКОГО КНЯЖЕСТВА (вторая половина XVI в. – начало 80-х гг. XVII в.)

*Др. Виктор Дамьян,
cercetător științific superior la
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM*

История молдавской государственности с момента образования неразрывно связана с историей Украины. Одним из важных моментов в совместной политической истории является казацко-молдавские отношения во второй половине XVI в. – начала 80-х гг. XVII в.

Формирование Запорожской Сечи оказало судьбоносное значение как для истории всего украинского народа, так и для истории Молдавского княжества.

К началу XVI в. заканчивается подчинение власти Порты Валашского и Молдавского княжеств, а ко второму десятилетию XVI в. даннические отношения между Османской империей и Дунайскими княжествами перерастают в вассальную зависимость. В 1484 г. Порта захватывает у Молдавского княжества крепости, находившиеся на берегу Черного моря – Килию и Четатя Албэ (Аккерман). В крепостях были размещены турецкие гарнизоны. В результате этих завоеваний фактически завершилось полное подчинение османами Северного Причерноморья¹.

В конце XV в. на исторической арене появляется запорожское казачество, местом сосредоточения которого стала Запорожская Сечь, располагавшаяся в районе Нижнего течения Днестра на литовско-крымской границе².

Со второй половины XVI в. в политическую борьбу между Портой, империей Габсбургов, Речью Посполитой за влияние над Молдавским княжеством начинает вмешиваться запорожское казачество. Граничившие с ним государства были намного влиятельнее и сильнее и в военном, и в политическом плане, чем Запорожская Сечь.

Наиболее подходящей целью для осуществления своих политических намерений для казачества стало Молдавское княжество.

Став на пути активной внешней политики могущественной Османской империи, Молдова попадает в вассальную зависимость от нее. Утрата части своих территорий, неустойчивость господарской власти, целиком зависящей от воли Стамбула, а также различные формы экономической эксплуатации, существенно ослабляли страну, сказались на ее обороноспособности³. Именно в силу приведенных выше аргументов Молдова стала мишенью для зарождающихся военно-политических амбиций запорожского казачества.

Казачество, в целом, – как военная сила – начинает себя активно проявлять вблизи границ Молдовы еще с 10-х-20-х гг. XVI в., совершаются нападения на турецкие пашалыки – территории, ранее принадлежавшие Молдавскому княжеству. Одно из первых нападений на бывшую молдавскую крепость Четатя Албэ (или Аккерман) было совершено в 1519 г.⁴

Запорожское казачество в течение ста лет, с конца XV в. – до конца XVI в., постепенно превращалось из силы, косвенно влияющей на политическое положение в Молдове, в одну из преуспевающих. Оно постепенно стало играть одну из значимых ролей во внешней политике Молдавского княжества. Рост влияния казачества на политику Молдавского княжества был напрямую связан с процессом консолидации всего украинского казачества в единую структуру, центром которой стала Запорожская Сечь⁵. Увеличение численности казачества, формирование внутренней структуры, участие в пограничных конфликтах, проходивших на литовско-крымской, литовско-московской, литовско-молдавской и др. границах, привели к постепенному превращению запорожского казачества из изолированной военной общины с ограниченными военными возможностями в одну из значимых военных, а затем и военно-политических сил в Восточной Европе, сумевшей сплотить вокруг себя все украинское казачество.

Молдавское княжество, ослабленное увеличением различных повинностей перед Османской империей, постоянной политической борьбой между боярскими группировками, Портой и Речью Посполитой и др., стало первым в череде государств Восточной Европы объектом военно-политических амбиций казачества.

Первым казацким предводителем, который с опорой на запорожское казачество решил занять молдавский трон, и кто опробовал действия казачества как военно-политической силы на молдавском направлении, был литовский магнат Дмитрий Вишневецкий. Он попытался занять княжеский престол на основании того, что находился в родстве с правившей в Молдове господарской династией Мушатинов, хотя таким правом не обладал, в связи с тем, что Вишневецкие и Мушатины состояли в родстве лишь по женской линии⁶. Попытка Дмитрия Вишневецкого не удалась, но был создан прецедент, который мог использоваться другими предводителями казачества. Однако, он был достаточно аморфным доказательством правомерности лидеров казачества претендовать на молдавский трон. Со второй половины XVI в. Порта начинает назначать на молдавский престол господарей, не имевших ранее никакого отношения ни к династии молдавских князей, ни к молдавским боярам, ни к Молдавскому княжеству⁷. Для Стамбула важным было то, чтобы преданность и финансовые возможности потенциального господаря совпадали с политическими целями Порты. Таким образом, право занимать молдавский трон на основании прямого родства с правившими господарями стала лишь формальностью.

Подобная позиция Османской империи давала возможность занять трон любому, в том числе, выходцу из среды запорожского казачества. Этой возможностью казачество пыталось воспользоваться в конце 70-х гг. – начале 90-х гг. XVI в. 14 раз с их стороны предпринималась попытка захватить господарский престол⁸. Многочисленные претенденты, являвшиеся выходцами из Молдавского княжества или выдававшие себя за них, пытались завоевать его при поддержке казаков. Первый прецедент такого сотрудничества был создан претендентом Иваном Подковой, который называл себя братом молдавского господаря Иоанна Лютото (1572-1574 гг.), сотрудничавшего с казачеством в период его антиосманской борьбы (апрель-июнь 1574 г.)⁹.

Походы казачества во второй половине 70-х гг. XVI в., которые возглавлялись Иваном Подковой (1577 г.), а затем и Александром (1578 г.), и временный захват ими власти в Молдове, были последними успехами казаков-самозванцев, вплоть до лета 1592 г.¹⁰ Во время этих походов претенденты на трон стремились заручиться международной поддержкой. Если она и появлялась, то никак не влияла на успехи многочисленных претендентов. Помощь им чаще всех оказывали магнаты Речи Посполитой¹¹. Единственным исключением являлся поход, который предпринял в 1592 г. Петру Казаку. В отличие от предшественников он, собрав войско, не стал необдуманно штурмовать границы княжества, в надежде на военный успех, а избрал иную тактику. В первую очередь, он заручился поддержкой Речи Посполитой, затем начал вести переговоры с Портой, получил согласие и в результате занял трон Молдавского княжества, но лишь на короткий срок¹². Причиной этому послужил самовольный захват власти, в обход прямого разрешения султана, что привело к потере Петру Казаку молдавского престола и к разгрому отрядов его сторонников, куда в основном входили подразделения запорожских казаков¹³.

Запорожская Сечь, несмотря на свою возрастающую военно-политическую мощь, не смогла ослабить власть Порты над Молдовой настолько, чтобы полностью включить ее в орбиту своего влияния подобно тому, как это стремились сделать государства Европы, граничившие с Османской империей, – Польша, Валахия, Трансильвания, империя Габсбургов и Россия.

Необходимо подчеркнуть, что неудачи по захвату молдавского трона претендентами из среды казачества были связаны, во-первых, с антиосманской направленностью казачества, во-вторых, со стремлением Речи Посполитой, Молдовы, Валахии, Трансильвании, империи Габсбургов, Великого княжества Московского и др. использовать военный потенциал казачества в своих интересах¹⁴.

Несмотря на то, что казачество сумело в значительной мере в течение 2-ой половины XVI в. усилить свое влияние на внешнюю политику Молдовы, тем не менее, ему так и не удалось взять её под контроль. Попытки посадить на трон своего ставленника, включив в сферу своего влияния все княжество, носили кратковременный

характер. Опыт военно-политической борьбы за власть в Молдове был использован в дальнейшем, о чем в полной мере свидетельствует ход политических событий, происходивших на протяжении XVII в. в Великом княжестве Московском, Крымском ханстве и Речи Посполитой¹⁵.

В конце 40-х – 50-х гг. XVII в. юго-восточные земли Речи Посполитой охватывает национально-освободительная война под предводительством гетмана Запорожского войска Богдана Хмельницкого. В результате военных действий под контроль украинского гетмана перешла значительная часть юго-восточных территорий Речи Посполитой, впоследствии именовавшейся Гетманщиной. Во время военных действий Богдан Хмельницкий, нуждающийся в военной помощи и политической поддержке, в 1650 г. переходит под покровительство Порты¹⁶. В результате это позволило ему ближе всего подойти к осуществлению планов по захвату молдавского трона. Он попытался основать казацко-молдавскую династию.

С помощью военной силы украинский гетман в 1652 г. вынудил молдавского господаря Василия Лупу (1634-1653 гг.) выдать замуж дочь Руксанду за его сына Тимофея Хмельницкого¹⁷. Следует подчеркнуть, что Порта решила поддержать династические амбиции гетмана, находившегося под её протекторатом, тем самым, добиваясь осуществления своих экспансионистских целей в отношении Речи Посполитой. Военные успехи Богдана Хмельницкого в борьбе с Польшей во многом зависели от военной поддержки крымских войск, а также совпадения его замыслов с политическими целями Порты, которые определили успешную реализацию планов казацко-молдавского династического союза. В перспективе украинский гетман рассчитывал утвердить Тимофея на молдавском троне¹⁸. Богдан Хмельницкий сумел достичь поставленной цели, только получив одобрение на осуществление своих планов со стороны турецких властей. Однако гибель Тимофея Хмельницкого (1653 г.) и свержение с трона Василия Лупу сорвала планы украинского гетмана.

В этой связи стоит обратить внимание на то, что влияние казачества на политическую судьбу Молдовы не было односторонним.

Спустя несколько лет после кончины Богдана Хмельницкого (1657 г.) в Гетманщине начинается период Руины – борьба за власть между различными казацкими группировками, в которую со временем втягиваются Россия, Польша и Османская империя. В 60-х гг. XVII в. различные казацкие группировки превращаются в орудие внешней политики этих государств и используются для установления власти над всей территорией Украины. В период Руины для гетманов, подвластных Москве, Варшаве и Стамбулу, внешнеполитические контакты были невозможны: они могли быть приравнены к измене. Единственной возможностью поддержать внешнеполитическую самостоятельность для гетманов периода Руины стало сохранение контактов с господарями Молдовы и Валахии¹⁹.

К началу 80-х гг. XVII в. в казацко-молдавских отношениях сложилась уникальная ситуация: в течение 1681-1683 гг. управление частью Правобережной Украины, находившейся под властью Порты, было отдано молдавскому господарю Георгию Дуке. В этой связи стоит отметить, что подобное правление стало возможным только с одобрения Порты, которая стремилась к установлению своего контроля над казачеством и всей территорией Украины²⁰.

Итак, можно заключить, что на протяжении рассматриваемого нами периода второй половины XVI в. – начала 80-х гг. XVII в. степень влияния украинского казачества (Гетманщины) на политическую историю Молдавского княжества основывалась на следующих условиях:

1. Региональная близость – украинское казачество с начала XVI в. ведет активные военные действия против Крымского ханства и турецких пашалыков, ранее являвшимися территорией Молдавского княжества. Со второй половины XVI в. оно начинает вмешиваться и в дела самого Молдавского княжества.

2. Этническая составляющая – согласно анализу имен казаков, которые были внесены в реестровые списки (1649 г.), в составе Запорожского войска находились выходцы из Молдавского княжества (около 2-3%)²¹, достаточно много было представителей украинских земель Речи Посполитой, проживавших на территории Молдовы.

3. Религиозная составляющая – Молдова также, как и Запорожская Сечь, являлась православной. Православная вера лежала и в основе существования Молдавского княжества. В этнический состав казачества, в основном, входили представители православной веры. Именно православная ментальность была заложена в идеологическую основу казачества.

4. Антиосманская направленность – появление украинского казачества было связано, в первую очередь, с противостоянием Порте и Крымскому ханству. Молдавское княжество, поставленное Портой в вассальную зависимость, пыталось обрести политическую самостоятельность, прибегая к поддержке казаков.

5. Династические связи – один из основателей Запорожской Сечи, Дмитрий Вишневецкий, попытался захватить трон Молдовы, используя своё родство с некогда правившей в Молдавском княжестве династией Мушатинов. Богдан Хмельницкий сумел добиться заключения брака своего сына Тимофея с дочерью молдавского господаря Василия Лупу, Руксандой. Украинский гетман, преследуя цель подчинить своей власти Молдову, в дальнейшем рассчитывал передать яский трон Тимофею, закрепив за Хмельницкими право на княжение.

6. Международные отношения – и Молдавское княжество, и Запорожская Сечь (Гетманщина) находились в центре политической борьбы за власть в Восточной и Центральной Европе между Портой, Речью Посполитой, Великим княжеством Московским и империей Габсбургов.

7. Особенность положения Молдавского княжества в составе Османской империи – Стамбул оставил за собой право утверждать по своему усмотрению любую кандидатуру на молдавский трон. Нестабильное внутреннее положение, экономические повинности в пользу Порты и ограничения военных сил княжества негативно отразились на обороноспособности страны, превратив ее в легкую добычу для соседних стран и Запорожской Сечи.

Таким образом, на протяжении второй половины XVI в. – начала 80-х гг. XVII в. политическая история Молдовы и Украины была неразрывно связана между собой. В данный период влияние украинского казачества на политику Молдавского княжества претерпело эволюцию – от косвенного влияния на внешнюю политику государства – до определяющего эту политику. С передачей власти над турецкой частью Украины господарю Георгию Дуке дела казачества стали занимать важное место не только во внешней, но и во внутренней политике Молдавского княжества.

Summary

The Moldavian principedom in foreign policy of the Ukrainian Cossacks (second half XVI century – the beginning of 80th of XVII century)

From second half of XVI in political strike between Ottoman Empire, Gabsburg Empire, Poland for influence over Moldova the Ukrainian Cossacks start to interfere.

Degree of its influence on political history of Moldova was based with the following provisions: the regional neighbourhood, ethnic and religious generality, antiosman orientations, dynastic communications, features the international relations in East and the Central Europe, Features of position of Moldova as a part of Ottoman empire.

Примечания

- ¹ Гонца, Г.В. *Общие и особенные черты в положении Молдавии и стран балканского полуострова в системе господства Османской империи (до конца XVI в.)* // Молдавский феодализм: Общие и особенные. Кишинев, 1991, с.104-105
- ² Крипакевич, І. *Історія Українського війська*. Ч.1. Львів, 1936, с.171
- ³ Гонца, Г.В. *Общие и особенные черты*, с.106-125
- ⁴ Шлапак, М. *Белгород-Днестровская крепость: (исследование средневекового оборонного зодчества)*. Кишинев, 2001, с.29
- ⁵ Щербак, В. О. *Українське козацтво: формування соціального стану Друга половина XV – середина XVII ст.* Київ, 2000, с.60
- ⁶ Rezachevici, C. *Principii Dimitrie Wiśniowiecki și Mihail Khorbut Wiśniowiecki și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor cînfuzii istorice* // Arhiva genealogică III (VIII) 3-4, București, 1996, p. 313-320; Zabolotnaia, L. *Raporturile dinastice și rolul «diplomației de mariaj» în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea– mijlocul secolului al XVII-lea*. Chișinău, 2004, p.82-86
- ⁷ Гонца, Г. В. *К истории молдавско-турецких отношений начала XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV– начало XVIII в.* Москва, 1979, с.120

- ⁸ В исследовании «Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества» приводятся следующие статистические данные: в период второй половины 70-х – начала 90-х гг. XVI в. различные претенденты, при поддержке казаков, 14 раз пытались захватить Ясский трон; было совершено 15 походов в Молдавское княжество без претендентов на престол, 20 походов казаки совершили на территории, захваченные Портой у Молдавского княжества. *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества*, с.167
- ⁹ Ureche, G. *Litopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1988, p.205, 212; Вопрос о родстве Иоанна Лютого и Иоанна Подковы многими исследователями ставится под сомнение. Опровергает эту точку зрения Б.Х. Хаждеу в работе «Ион воевода Лютый». Он пишет, что Лютый и Подкова были братьями по матери, армянке по происхождению. А его настоящее имя – Карабиед Сербега. По-видимому, отсюда и происходит его имя, под которым Подкова был известен в Речи Посполитой – Серпяга. *Исторические корни украинско-молдавской дружбы*. Москва, 1983, с.65
- ¹⁰ Организовав свои военные силы, состоящие из казачества, Подкова сумел захватить молдавский трон. Однако кратковременное (около 35 дней) нахождение Ивана Подковы у власти не дало ему возможность в полной мере проводить такую политическую линию, по результатам которой можно было судить об истинных планах господаря и роли в них казачества. В начале февраля 1578 г. Александр во главе 2-х тысячного войска казаков вошел в Яссы. Захватив молдавский трон, он сумел удержаться в течение месяца. Costin, N. *Scrieri*. V.1. Chișinău, 1990, p. 289-290; *Istoria României în date*. Chișinău, 1992, p.380
- ¹¹ Ureche, G. *Litopisețul Țării Moldovei*, p.213
- ¹² Corfus, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*. V.1. București, 1979, p. 365, 370
- ¹³ В начале лета 1592 г. молдавский господарь Арон, по приказу султана, был смещен с престола. Таким образом, Порта начала выполнять взятые на себя обязательства, обговорённые между Али, послом султана в Речи Посполитой, и Петру Казаку. В сложившейся ситуации янычары-займодавцы (кредиторы) Арона выступили против его смещения. За своё короткое правление Арон не успел расплатиться со своими долгами, и это обстоятельство позволило ему вновь вернуть молдавский трон, ибо янычары были заинтересованы в погашении долгов. Узнав об этом, Петру Казаку, во главе отрядов «... poloni și cazaci», воспользовавшись отсутствием Арона, вошёл в Молдову, заняв ясский трон на два месяца. Corfus, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, p. 365, 371; Ureche, G. *Letopisețul Țării Moldovei*, p.230
- ¹⁴ Постоянные стремления казаков посадить на трон Молдавского княжества «своего человека» можно объяснить несколькими причинами. Прежде всего, внешнеполитическими, к которым необходимо отнести инспирацию походов казаков соседними государствами. Эти походы устраивались отдельными польскими магнатами: «знать Польского королевства... не удерживали Борисфенских разбойников благодаря поддержке... их они и раньше беспокоили Молдавию... [и] теперь», с согласия короля Речи Посполитой: «Петрашку, получивший Заальпийскую Валахию при помощи нашего господаря» и Москвой, с целью внести раздор в отношения между Речью Посполитой и Османской империей: «несколько тысяч разбойников собралось со стороны Москвы, к ним присоединились обычно разбойничащие на Боресфене... это сборище намеренно привести его [некоего Лазаря] в Молдову». *Исторические связи народов СССР и Румынии*. Т.1. Москва, 1965, с.165, 179, 195-196
- ¹⁵ В период «смуты» в Великом Княжестве Московском с 1604 по 1612 года в войсках Речи Посполитой находилось 12 тыс. казаков, позже к ним присоединилось еще 40 тыс. запорожцев. Крипякевич, I. *Історія Українського війська*, с.179
В 1624 г. запорожские казаки ввязываются в междоусобную борьбу за трон Крымского ханства. Против власти Порты поднялись два брата – Мехмед-Гирей и Шахин-Гирей. Они угрожали Стамбулу созданием антиосманской коалиции в составе: Крымского ханства, Великого княжества Московского, Персии, казаков и Молдавского княжества. Следует также подчеркнуть, что примерно в то же время помощи у казаков просит и претендент на турецкий престол, Александр Яхия, выдававший себя за одного из наследников османского престола. Floria, B. *Nowe materiały do dziejów powstania kozackiego 1625 roku // Przegląd wschodni* T.V., z.1 (17). Warszawa, 1998, s.33; Сергийчук, В.І. *Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI-XVII століття*. Київ, 1991, с.107; Соловьев, С.М. *Сочинения*. Т. 9-10. История России с древнейших времен. Москва, 1990, с.427-428

- ¹⁶ Eremia, I. *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*. Chișinău, 1999, p.214
- ¹⁷ Там же, 1999, p.230
- ¹⁸ Полонська-Василенко, Н. *Історія України: У 2 т. Т.2, Від середини XVII століття до 1923 року*. Київ, 1995, с.20-21
- ¹⁹ Яковлева, Т. *Руїна Гетманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667гг.)*. Київ, 2003, с.276-277
- ²⁰ Neculce, I. *Cronica copiată de Iosaf Luca*. Chișinău, 1993, p.63; Eremia, I. *Hatmania domnilor moldovei la est de Nistru (1681-1703)* // Revista de istorie a Moldovei. Chișinău, 1994, nr.1, p. 24
- ²¹ Demeny-Meșkova, L. *Despre participarea românilor în oastea căzăcească a lui Bogdan Hmelnițki* // Revista de istorie. București, 1963, Nr.6, p.1384-1386

SERDARII DE ORHEI DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVII – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA: DARIE DONICI

*Dr. Teodor Candu,
cercetător științific superior la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Un interes aparte pentru cercetarea istoriei administrației teritoriale a țărilor române îl reprezintă studierea instituțiilor abilitate cu exercitarea funcțiilor administrative la nivel de ținuturi, ocoale, târguri și sate. În această ordine de idei, un rol distinct în exercitarea funcțiilor administrative pentru ținuturile de margine din Țara Moldovei l-au avut nu numai conducătorii de ținuturi cum ar fi pârcălabii și ispravnicii, dar și serdarii de Orhei, care începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea concentrează în mâinile lor și funcțiile pe care le-au deținut pârcălabii¹. Pentru o mai bună cunoaștere a evoluției acestei instituții este necesară o abordare largă pe marginea subiectului celor care au deținut de-a lungul timpului funcția menționată. O primă listă care trece în revistă nominal deținătorii dregătoriei menționate a fost elaborată de Aurel V. Sava. Cu toate acestea, până în prezent nu s-a efectuat un studiu amplu și detaliat al mențiunilor documentare în care apar acești funcționari, nu au fost efectuate studii genealogice sistematice asupra ascendenței și descendenței lor, fapt care ne motivează a iniția o serie de studii referitoare la poziția pe care au avut-o serdarii de Orhei în viața social-politică a Țării Moldovei atât anterior obținerii a dregătoriei cât și după încheierea deținerii propriu-zise.

În studiul de față ne propunem să aducem în atenție mențiunile documentare ale unuia dintre marcantele personalități care au exercitat funcția de serdar, și anume a lui Darie Donici. Acesta reușește de-a lungul a cca 50 de ani să se ridice pe scara ierarhică a dregătoriilor țării, ajungând către sfârșitul vieții în funcția de mare logofăt, pe care a exercitat-o până spre sfârșitul vieții.

Pentru a realiza acest studiu vom trece în revistă toate actele cunoscute în cadrul cărora este amintit acest personaj, cum ar fi cărțile posesorale, hotarnicele, zapise de vânzare-cumpărare, mărturii, cărți de judecată, anafocale boierești etc.

Din punct de vedere genealogic, este cunoscut că Darie Donici, a fost fiul lui Nicolae Donici și nepotul lui Andrei Donici, el fiind unul dintre marcanții urmași ai lui Nicoară Donici pârcălab de Orhei. Darie Donici era originar din ținutul Orhei, s-a ridicat pe scara ierarhică boierească, ajungând până la funcția de mare logofăt². El a fost căsătorit de două ori – cu fiica lui Dumitru (Dumitrașco) Mavrodin, mare vistiernic, și cu o fiică a lui Antohie Jora, mare logofăt³. Din datele oferite de Nicolae Stoicescu reiese că ar fi avut doi feciori – pe Manolache mare spătar și pe Constantin, ginerele lui Ion Neculce⁴.

Activitatea sa în sfera administrativ-militară a Țării Moldovei începe la sfârșitul secolului al XVII-lea și se încheie în deceniul IV al secolului al XVIII-lea. Darie Donici își încheie cariera la o vârstă înaintată, acest lucru ni-l sugerează și cele cca cinci decenii de activitate în diverse dregătorii. Acest înalt boier și om de stat, în intervalul dintre 1693 și până la retragerea în Rusia a lui Dimitrie Cantemir, a exercitat pe lângă alte dregătorii, în câteva rânduri, și pe cea de serdar, iar pentru o scurtă perioadă și cea de clucer, după 1711 acesta a fost ridicat la rangul de vornic al Țării de Jos, și într-un final, în cea de mare logofăt, cu cea din urmă funcție încheindu-și cariera boierească. Către sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea survin anumite schimbări în organizarea militară a țării, când forțele armate moldovenești practic dispar, acest lucru generând și unele schimbări la nivelul funcțiilor și atribuțiilor serdarilor. Prin urmare, această perioadă corespunde de fapt aflării lui Darie Donici în dregătoria care ne interesează și ne-a motivat să începem completarea listei serdarilor de Orhei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea anume cu acesta.

Una dintre primele dregătorii pe care a deținut-o Darie Donici a fost cea de postelnic. În această calitate este amintit la 10 iunie 1689⁵. La 14 februarie 1691 semna în aceeași calitate martor într-un act prin care Paladie, fiul lui Ionașco Florița și a Nastasiei, fata lui Ștefan Tecman, dona marelui vornic moșia părintească Popești, pe Lohan, la Angărăci, un bătrân <...> pentru că a avut un copil cu o fată și n-a avut cu ce plăti sugubina, care se ridica pentru asemenea încălcări la 20 de lei⁶.

În funcția de serdar Darie Donici, conform listei întocmite de Aurel V. Sava, a fost amintit la 8 decembrie 1693⁷. Însă pentru o perioadă de timp lipsește din actele epocii. El re apare în documente în dregătoria de mare sulger la 3 iunie 1699⁸. La 13 noiembrie 1699 iarăși deținea funcția de serdar. Cu această ocazie, Darie Donici primea o parte din bătrânul Milic, din satul Rădeni, ținutul Orhei, de la Vasile și sora sa Anița, copiii lui Ștefan Popescul din Milești, pentru o gloabă⁹. „Deci dumnalui Darie Donici sârdaru hiind dumnealui socotitori aice la margini,...”¹⁰.

Pentru o perioadă de cca 4 ani dispăre din rândul dregătorilor și chiar din unele documente posesorale de moșii, fapt care putea fi generat de unele conflicte care se iscaseră dintre boieri cu unii domni, cum ar fi cazul lui Constantin Duca.

Darie Donici re apare în documente la 17 iulie 1704, la această dată el deținea funcția de vel clucer. Din datele ce ni le oferă documentul amintit reiese că la acel moment Darie Donici, împreună cu Buhuș logofăt, judecau pricina dintre fii lui Strățulat Volcinschi cu Toader Dimian armașul și Gheorghiță Brahă pentru satul Nou Suliță și pentru Stroiniți¹¹.

La 18 iulie 1704, Darie Donici clucerul cumpăra câteva părți de ocină în satul Rădeni pe apa Ichelului, ținutul Orhei, care sat se hotărânicește cu Zăiceștii a lui Iordache Roset, mare vornic¹². Prin același act se învoia cu vornicul să-i cedeze doi bătrâni, Nica și Milică, primind în schimbul lor 80 de lei, dându-i lui Iordache Roset documentele pentru acea parte de moșie fără zapisul lui Păcurariu.

În aceeași dregătorie de mare clucer îl aflăm la 12 septembrie 1704¹³.

Împreună cu arhieriei țării și boierii mari și mici, printre care și Darie Donici vel clucer, la 25 septembrie 1704 întăreau scutirile pentru mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt¹⁴. Dintr-o mărturie a boierilor cu aceeași dată pentru moșia Tohatinul, ținutul Orhei, a lui Iordache Roset mare vornic, cumpărată de la feciorii lui Carp spătariul, din care o bucată din această moșie dinspre Dubăsari, ce aparținea lui Iordache beizade a lui Antonie Ruset, o stăpâna acesta, feciorii lui Carp în schimbul acelui loc i-au dat lui Iordache Roset vornicul o bucată de loc din moșia Bălănești, după hotarnica lui Darie Donici, mare clucer, împreună cu megieșii¹⁵. Aceeași hotarnică a lui Darie Donici pentru locul de la Bălănești este amintită și în cartea de întăritură dată de domnul Mihai Racoviță din 1 octombrie 1704¹⁶.

Ultimele mențiuni cunoscute nouă ale lui Darie Donici în dregătoria de clucer sunt cele de la 13 și 20 ianuarie 1705, când acesta apare cu această boierie în contextul primirii a părții de moșii din Rădeni a lui Vasile Popescu și ai săi, în schimbul unei gloabe¹⁷.

Redobândește funcția de serdar în timpul celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir. În acest context, cronicarul Ioan Neculce ne relatează un important episod cu referire la activitatea serdarului și părcălabilor de Orhei și Lăpușna.

Ion Neculce nota că în a doua domnie a lui Antioh Cantemir: „Vinit-au poruncă de la Poartă atuncea de au adus multă somă și mare, lemnu și greu la Tighine și la Cetate<a> Albă și la Vozia, cu mare grabă și cu mulți zapcii, boieri, au statu toată vara cu ținutul Orheiului și cu ținutul Lăpușnii și cu toți siimenii din curte<a> domnească de-l tăia, și cu mare greu l-au ridicat până în iarnă. Și încă au închis în turnul Golăii pre Darie Donici, sârdariul și pre Chirica și pre Bogos și era să li taie și capetile, fiindu ispravnici pre lemnu și nu s<ă> pute în grabă să-l ducă.”¹⁸

Această situație a avut urmări majore pentru deținătorul dregătoriei de serdar, probabil, a fost înlăturat de domn din această funcție.

Darie Donici revine în rândul boierilor cu dregătorii în timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviță. Domnul îl restabilește în funcție. Astfel, în această calitate este amintit la 11 februarie 1709¹⁹. La această dată, Mihai Racoviță îl împuternicea pe Darie Donici serdar să țină satul Goești, ținutul Cârligătura, și casele din Iași a socrului său Mavrodin vistiernic pentru niște odoare pe care le-a avut la acesta și pe care socrul său punându-le zălog s-au pierdut²⁰.

Darie Donici, serdar, face o serie de cumpărături de moșie, după cum urmează: la 20 februarie 1709 cumpără de la Vlasie Stoian o jumătate din bătrânul Jirebia, adică a șasea parte din satul Pașcani, cu vad de moară în Ichel, ținutul Orhei²¹. La 2 aprilie 1709 cumpăra de la Ion, feciorul Mariei, nepot Jrebie din Pașcani, partea mamei sale din Pașcani, ținutul Orhei²², la 13 aprilie 1709 partea de la Toader, Mitrofan și Ștefan, nepoți de soră a lui Andrei Grosul și strănepoții lui Frățiman, tot parte din Pașcani²³, la 20 aprilie 1709 Năstase, fecior Merlii, nepotul lui Frățiman, vindea lui

Darie Donici, serdar, a patra parte din bătrânul Stoian, din Pașcani, cu vad de moară în Ichel²⁴.

În funcția de serdar Darie Donici este amintit și la 26 aprilie 1709²⁵.

Însă la 1 mai 1709 Darie Donici serdarul cumpăra de la Iftodie, feciorul Stăviloei din Hidighiș, o parte din bătrânul Bulhat din Drăsliceni²⁶. O altă cumpărătură făcută de acesta pe când deținea aceeași dregătorie se petrece la 6 septembrie 1709, când cumpăra o parte de loc din bătrânul Erhan, din Drăsliceni, de la Lupașcu, feciorul lui Baci din Sireț²⁷. Darie Donici serdar, în luna mai 1711 cumpără de la Lupașco din Drăsliceni partea de moșie a lui Constantin din Pașcani, pentru un cal pe care acesta, din urmă, îl vânduse fără a fi în drept²⁸. Astfel, din datele prezentate mai sus rezultă că Darie Donici a deținut funcția de serdar în perioada 11 februarie 1709 – mai 1711, fapt confirmat și de N. Stoicescu.

În timpul aflării lui Petru I al Rusiei în Moldova, conform opiniei expuse de N. Simache, la 1711 ar fi primit în dar din partea lui Petru cel Mare cufărul acestuia, care într-un final a ajuns la Muzeul din Ploiești²⁹.

Ioan Neculce revine asupra cazului acestui boier în contextul refugierii lui Dimitrie Cantemir după înfrângerea de la Stănilești în Rusia. Astfel cronicarul ne informează că după retragerea lui Dimitrie Cantemir în Rusia, „Darie Donici, ce fusese serdaru, care mai pre urmă la alți domni acel boieru au ajunsu de au fost și logofăt mare, iar la acele vremi, pre atuncea la moscali, au fost polcovnic. Deci acest boieru mergând la Curt-pașe l-au pus hatman, <...>”³⁰.

În aceeași dregătorie de serdar Darie Donici este menționat la 1 august 1712³¹ și la 24 octombrie 1712³².

Pricina pentru moșia Goești, ținutul Cârligătura, și casele din Iași, pe care Darie Donici serdarul le primise prin cartea de judecată a lui Mihai Racoviță din 11 februarie 1709, este rejudecată și de Nicolae Mavrocordat la 16 noiembrie 1713³³. În cadrul procesului reînceput de Andrei logofăt de vistierie, domnul decide ca serdarul Darie Donici să stăpânească satul Goești, întărindu-i-l, iar lui Andrei logofăt de vistierie, reîntorcându-i casele din Iași, pe care acesta le-a pus zălog lui Mavrodin vistiernicul pentru o sumă de bani³⁴.

La 13 iunie 1714 Darie Donici serdar este amintit în porunca domnului Nicolae Mavrocordat, adresată lui Costantin Costachi, vel stolnic, pentru a cerceta pricina dintre Darie Donici și Gligoraș ce-au fost stolnic pentru moșia Poiana Ivancei³⁵.

La scurt timp, în intervalul dintre 13 iunie – 1 septembrie 1714, domnul Nicolae Mavrocordat îl ridică pe Darie Donici, în rangul de vistiernic. În această dregătorie Darie Donici alături de arhieriei țării și boieri, dau mărturie de stăpânirea lui Ion Palade, vornic, și fiilor săi pentru o bucată de loc domnesc din târgul Bârlad, dăruite de Mihai Racoviță³⁶.

În anul 1715 mai 27, Darie Donici deja apare menționat în documente cu dregătoria de mare vornic. Astfel, la această dată, împreună cu alți boieri, semnează martori în mărturia lui Drăcachi³⁷, fost cămăraș, prin care acesta arăta că Sandul Adam neguțătorul a dat Rubinei, jupâneasa lui Iorga bănariul și fiilor ei 200 de lei cu dobândă negustorește³⁸.

În anul 1716, Darie Donici a fost ridicat de Mihai Racoviță la rangul de vel vornic al Țării de Jos, după ce i-a fost tăiat capul lui Lupu Costachi, din porunca vizirului, în urma intervenției lui Nicolae Mavrocordat³⁹.

La 15 martie 1716, Darie Donici vel vornic semnează martor alături de alți boieri mari în zăpisiul de dănie Ilenei, soția răposatului logofăt Nicolae Costin, fiica domnului Duca vodă, o jumătate din satul Mateuți ce este pe Ciorna în ținutul Sorocii, pe care a donat-o lui Cârste vornicul, „hinul nostru”⁴⁰.

Pentru o scurtă perioadă îl aflăm în dregătoria de vel ban. Conform datelor prezentate de N. Stoicescu, în această funcție îl aflăm la 9 iunie 1716⁴¹. La 15 iunie 1716, Darie Donici ban alături de alți boieri semna martor într-un zăpisiu de vânzare a unei țigănci, pe care o vindea Gheorghe Apostol, fost mare paharnic, lui Gavrilă postelnic, fiul răposatului Ilie spătar, cu 20 de lei⁴². Dregătoria de ban pe care a avut-o acesta nu a fost de lungă durată, deoarece la scurt timp este readus în funcția de vornic al Țării de Jos.

Darie Donici vel vornic în calitate de martor consemnează actele din 25 aprilie 1717⁴³, 15 decembrie 1717⁴⁴. La 20 decembrie 1717 prin cartea domnească de întărire a mărturiei făcute de boierii rânduți, printre care și Darie Donici vel vornic de Țara de Jos, pentru pricina dintre neamul Enăcheștilor cu Lupul Bogdan hatmanul pentru moșiile Ceucani, Divițeni și Bătinești⁴⁵.

În luna decembrie 1717, pentru dreaptă slujbă și multă osteneală, Darie Donici vel vornic, Costantin Costache vistiernicul și Dumitrașco Racoviță hatman, fratele lui Mihai Racoviță, primesc de la acesta uric unele moșii care au aparținut lui Vasile Ciaurul, pentru niște bani care-i datora domnului din desetina din stupi, care bani i-ar fi folosit la organizarea unor detașamente, utilizate împotriva domnului în timpul campaniei lui Ferentz sau Ferentz (căpitanul Francisc Ernaut) în Moldova⁴⁶. Din același document reiese că la 10 ianuarie 1717, cei trei boieri menționați cu puțini boiernași de curte și copii de casă s-au bătut cu trupele lui Ferentz la Iași, fiind susținuți și de tătari⁴⁷. După evenimentele ce s-au petrecut la 10 spre 11 ianuarie 1717 Mihai Racoviță a „rânduț” o sfântă cruce „întru pomenirea lucrurilor ce s-au întâmplat la a treia domnie”, care cruce de piatră a fost pusă pe o movilă boltită, iar pe ea au fost pomeniți boierii mari care erau atunci⁴⁸.

În aceeași calitate de martor Darie Donici vel vornic semna actele din 7 ianuarie 1718⁴⁹, 11 ianuarie 1718⁵⁰, 27 mai 1718⁵¹, 9 august 1718⁵², 1 martie 1719⁵³. La 7 aprilie 1719 Darie Donici vel vornic semna martor zăpisiul lui Cârste, biv vel pitar, cu ai săi pentru o datorie de două pungi. Prin acest document Cârste și rudele sale pun zălog lui Costantin Costachi, vel vistiernic, satul Mateuți, din ținutul Soroca cu două roate de moară, și alte moșii din cumpărături⁵⁴. La 12 septembrie 1719 Darie Donici, vel vornic, consemna în calitate de martor un alt zăpisiu a lui Cârste, biv vel pitar. Prin acesta pentru datoria ce o avea față de Costantin Costachi, îi dă pe veci moșia Mateuți din ținutul Soroca⁵⁵.

Din zăpiseala de vânzare din 23 octombrie 1719 făcut de Apostol sin Tăbârță, pentru un iaz la Orhei, pe apa Băcului, împotriva Tătărăștilor și împotriva Pânășăștilor. Acesta a fost cumpărat de Mogâlde Brăiescu serdar⁵⁶. Din documentul menționat aflăm că Darie Donici, vel vornic, a fost cel care a ales delnița pe care o vindea Apostol⁵⁷.

Domnul Mihai Racoviță, la 21 iulie 1720, reîntărea lui Darie Donici vel vornic a Țării de Jos stăpânirea pentru satul Goești din ținutul Cărligătura. Acest sat i-a rămas pentru odoarele pe care le zălogise și pierduse socrul său Mavrodin vistiernicul. Pentru acest sat Darie Donici a avut judecată cu Andrei logofăt de vistierie⁵⁸.

La 17 decembrie 1720, Darie Donici alături de alți boieri cercetau o pricină de judecată a Ilenei Buhușoia⁵⁹.

La 29 decembrie 1720, Darie Donici vel vornic de Țara de Jos primea o carte de întăritură de la domnul Mihai Racoviță. Prin acest act i se întărea stăpânirea peste părțile din siliștile Stețcani și Scurtești, care erau de cumpărătură și danie a tatălui său Neculai Donici, fost mare logofăt, după zăpiseala⁶⁰.

Într-o mărturie din 25 mai 1721, pentru moșiile din cumpărătură de la ținutul Fălciu a domnului Mihai Racoviță, dat de Ghedeon mitropolitul Moldovei și marii boieri, Darie Donici este amintit în funcția de vel vornic a Țării de Jos⁶¹. Cu aceeași dregătorie este menționat și la 5 iulie 1722⁶², 30 noiembrie 1722⁶³, 25 ianuarie 1723⁶⁴, 18 august 1723⁶⁵, 7 noiembrie 1723⁶⁶, 12 noiembrie 1723⁶⁷. La 12 noiembrie 1723 împreună cu alți boieri primea mărturiile lui Pascal, ficior lui Costantin Hoștină și fratele său Constantin pentru satul Husăianii, ținutul Dorohoi⁶⁸.

Și la 28 noiembrie 1724 îl găsim pe Darie Donici cu aceeași dregătorie de vornic al Țării de Jos, în cadrul unei danii de la Stoian, vornicul din Pașcani, de la care primește două părți de ocină în Măgdăcești⁶⁹.

La venirea lui Grigore al II-lea Ghica în prima sa domnie în Țara Moldovei în anul 1727, după trei zile, în conformitate cu obiceiul, își desemnează boierii Sfatului Domnesc. Astfel Darie Donici a fost reconfirmat în dregătoria de vornic a Țării de Jos⁷⁰.

În timpul primei domnii a lui Grigore al II-lea Ghica, Darie Donici, vel vornic de Țara de Jos, împreună cu Sandu Sturza vel vistiernic au fost trimiși de domn în solie la tătari cu firmanul sultanului și izvod de pagube, pe care urmau să le împlinescă tătarii⁷¹. La 25 ianuarie 1730, Darie Donici deja este amintit ca fost mare vornic.

În ce-a de-a doua domnie a lui Grigore al II-lea Ghica, după moartea lui Costantin Costachi, în rangul de mare logofăt a fost ridicat Darie Donici⁷².

La 17 octombrie 1731, Darie Donici semnează martor într-o carte de judecată pentru o pricină dintre mănăstirea Sfintii Arhangheli și Trei Ierarhi din Iași cu Ion Zosănu, postelnic și seminția lui ce se trage din Ilia soția lui Miron Costin, fiica lui Ion Movilă (fiul domnului Simion Movilă), de la Grigore al II-lea Ghica, cu titlul de vel logofăt⁷³.

La 28 noiembrie 1732, Darie Donici, biv vel logofăt, primea poruncă de la Grigore al II-lea Ghica, să meargă să cerceteze pricina dintre vornicul

Toader Călmașu⁷⁴ și unii oameni din Chișinău pentru moșia Heghedinișii⁷⁵ (Ghidighici, Higidiș)⁷⁶.

În anul 1737 februarie 11 în cartea de întăritură dată de domnul Grigore al II-lea Ghica pentru jumătate din satul Milie și un sfert din satul Putila din ținutul Cernăuți ale lui Dumitraș Bainschi, pentru care acesta a avut pricină cu Mihai Micul, Ioniță grămăticul și Dănilă Giurgiuveanu, se menționează că „Pentru care domnia mea i-am fostu orânduit cu giudecata dintăiu la cinstit și credincios boeriul nostru dumnealui Darie Donici vel logofăt ca să le ea sama și să socotească cu ce drease ține Baeansche acesti moșii, <...>.”⁷⁷ Acest document ne mărturisește că Darie Donici încă la începutul anului 1737 este amintit încă în funcția de mare logofăt.

Într-o carte domnească dată de Grigore al II-lea Ghica din 12 aprilie 1739, în pricina dintre Ion Donici și Toader Poleitu pentru niște țigani, este indicat răposatul Darie Donici⁷⁸.

Prin urmare, acesta a exercitat funcția până în anul 1737 și poate chiar până în 1738 sau începutul anului 1739. Conform acestor două documente din urmă, putem conchide că decesul său a survenit în răstimpul februarie 1737 – aprilie 1739.

Activitatea lui Darie Donici corespunde unei perioade complexe a istoriei Țării Moldovei, reușind să se propulseze pe scara ierarhică a boierilor țării, acesta a reușit de-a lungul a cca 5 decenii să se impună în calitate de un bun dregător, fapt care i-a permis ascensiunea. Totodată, deținerea de diferite funcții, printre care și de serdar de Orhei, i-au dat posibilitatea să-și mărească stăpânirile funciare în Moldova dintre Prut și Nistru, în special în zona Ișnovățului de unde-și trage originile. Rolul său în istoria Țării Moldovei nu poate fi apreciat până la capăt fără o analiză mai detaliată a activității la diverse etape ale vieții, cu bună seamă cariera sa ne duce la gândul că multe dintre acțiunile sale erau apreciate de contemporani, fapt care i-a permis să aibă un asemenea succes într-o perioadă de permanente schimbări.

Summary

The Orhei Serdars from the late seventeenth century to the early eighteenth century: Darius Donici

This study focuses on the evolution of Serdary institution and its lord-sowners. For a better understanding of the nature of this institution and those who have served a more comprehensive approach is required, the ascent up to the hierarchy of the job holders, thru a review of the documentation claims in which appear before and after the dignity of Serdar. This was initially chosen as an example one of the most important officials at the end of XVII century – beginning of the eighteenth century, which was about half a century serving the country, holding the position of Serdar in the difficult time of history. After studying its evolution ladder we can distinguish some aspects of the time when he exercised this function, and also to emphasize the role which he has played in his time.

Note

- ¹ Detalii privitor la instituția serdăriei și istoriografia problemei a se vedea Teodor Candu, *Considerații privind administrația în Țara Moldovei în epoca medievală. Serdăria de Orhei-Lăpușna* // Revista de Istorie a Moldovei, nr. 4, an. 2009, p. ... (în curs de publicare).
- ² Ioan Caproșu, *O condictă de documente a familiei Donici (I)*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, Tomul XXXV, S. III a. Istorie, Iași, 1989, p. 65-88.
- ³ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, Editura enciclopedică română, 1971, p. 395.
- ⁴ *Ibidem*, p. 395.
- ⁵ *Ibidem*, p. 395.
- ⁶ *Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV, 1676-1700, volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu, Constanța Negulescu, București, 1970, p. 296, doc. 1317. [în continuare: CDM, IV, p., doc....]
- ⁷ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. XLI; Apud *Buletinul Comisiunii istorice*, vol. IV, p. 173-174.; vezi și N. Stoicescu, *Dicționar dregătorii...*, p. 395.
- ⁸ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 395.
- ⁹ Aurel V. Sava, *Documente Lăpușna*, p. 145, doc 121.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 146, doc 119.
- ¹¹ *Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale*, vol V, 1701-1720, volum întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca Tinculescu, București, 1975, p. 87, doc. 337. [în continuare: CDM, V, p., doc....]
- ¹² *Ibidem*, p. 87, doc. 338.
- ¹³ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 395.
- ¹⁴ CDM, V, p. 93, doc. 365.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 94, doc. 366.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 95, doc. 368.
- ¹⁷ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 147, doc. 122; p. 148, doc. 123.
- ¹⁸ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p. 142-143.
- ¹⁹ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. XLII.; Apud *Buletinul Ioan Neculce*, 3/1923, p. 10.
- ²⁰ CDM, V, p. 226, doc. 847.
- ²¹ Aurel V. Sava, *Documente Orhei*, p. 162-163, doc. 169.
- ²² *Ibidem*, p. 163-164, doc. 170.
- ²³ *Ibidem*, p. 164-165, doc. 171.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 165-166, doc. 172.
- ²⁵ *Ibidem*, p. XLII.; Apud: *Acad. Rom. doc. 203-XXII*.
- ²⁶ Aurel V. Sava, *Documente Lăpușna*, p. 151, doc. 126
- ²⁷ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 151-152, doc. 127.
- ²⁸ Aurel V. Sava, *Documente Orhei*, p. 168-169, doc. 176.
- ²⁹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 395; Apud: N. Simachi, *Cufărul lui Petru cel Mare*, în „Magazin istoric”, 1969, nr. 11, p. 79.
- ³⁰ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, Chișinău, 1993, p. 204.
- ³¹ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. XLII; Apud *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice a României*, IV, p. 42.
- ³² *Ibidem*, *op. cit.*, p. XLII; Apud: *Acad. Rom, doc. 18-XXII*.
- ³³ CDM, V, p. 323, doc. 1190.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 170, doc. 178.
- ³⁶ CDM, V, p. 342, doc. 1251.
- ³⁷ Probabil același personaj care a avut funcția de serdar, menționat și-n lisat lui Aurel V. Sava.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 359-360, doc. 1318.
- ³⁹ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p. 218.
- ⁴⁰ *MEF*, VIII, p. 35-37, doc. 18.
- ⁴¹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 395.
- ⁴² CDM, V, p. 383, doc. 1410.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 397, doc. 1468.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 412, doc. 1514.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 412-413, doc. 1515.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 414-415, doc. 1517.

- ⁴⁷ *Ibidem*. Detalii cu privire la revolta lui Vasile Cîaurul (Ciuarul) și campania lui Ferentz a se vedea în *Domnii Țării Moldovei*, p. 234-235.
- ⁴⁸ *CDM*, V, p. 417-418, doc. 1520 (în volum fig. 42 este faximilul de pe un text care prezintă inscripția).
- ⁴⁹ *CDM*, V, p. 415, doc. 1519.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 418, doc. 1521.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 427, doc. 1561.
- ⁵² *Ibidem*, p. 435, doc. 1583.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 445, doc. 1625.
- ⁵⁴ *MEF*, VIII, p. 41-42, doc. 20.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 44-45, doc. 24.
- ⁵⁶ *MEF*, VIII, p. 45-46, doc. 25.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 46.
- ⁵⁸ *CDM*, V, p. 468-469, doc. 1709.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 478, doc. 1749.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 479-481, doc. 1753.
- ⁶¹ *MEF*, VIII, p. 61-65, doc. 37.
- ⁶² *Ibidem*, p. 67, doc. 39.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 68, doc. 40.
- ⁶⁴ *Ibidem*, VIII, p. 73, doc. 41.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 77-79, doc. 44.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 81-82, doc. 47.
- ⁶⁷ *Ibidem*, p. 82-84, doc. 48.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 84-85, doc. 49.
- ⁶⁹ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 162-163, doc. 138.
- ⁷⁰ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p. 235.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 237.
- ⁷² *Ibidem*, *Cronica...*, p. 255.
- ⁷³ *MEF*, VIII, p. 105-107, doc. 76.
- ⁷⁴ Toader Călmașu este tatăl domnului Ioan Teodor Callimachi, al mitropolitului Gavriil Callimachi, al lui Dumitrașcu Călmașu, banul, al Mariei jitniceroaiei căsătorită cu Șerban Cananău.
- ⁷⁵ Ghidighici, mun. Chișinău, Republica Moldova.
- ⁷⁶ *MEF*, VIII, p. 119-120, doc. 87.; Pentru aceeași pricină vezi doc. 81 din 12 iunie 1732, *Ibidem*, p. 112-115; doc. 92, din 27 august 1733, *Ibidem*, p. 123-124.
- ⁷⁷ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VII, p. 252-253.
- ⁷⁸ *MEF*, VIII, p. 144-146, doc. 110.

O SPIȚĂ DE NEAM DIN 1819 A BOIERILOR ȘEPTELICI¹. CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE CUM SE ALCĂTUIAU SPIȚELE DE NEAM ÎN DIVANUL DOMNESC

Alexandru Pânzar,
Universitatea „A.I.Cuza”, Iași, România

„ȘEPTELICI. Moldoveni și vechi boieri, încă mari, au stătut și hatmani din ei, dar abia să mai cunosc între nobili, căzînd și această familie din feluritele întîmplări ale țării și din intrigile spurcăciunelor de greci, precum cele mai multe neamuri moldovenești s-au stîns”², astfel începe arhondologul Sion rîndurile pe care le dedică acestei familii boierești. Într-adevăr, la începutul secolului al XIX-lea singurul descendent al marilor dregători din urmă cu două veacuri pomenit în condicile de ranguri boierești nu ajunsese decât sluger³. Explicația o dă tot Sion, când îl rememorează pe un Ilie Șeptelici, pe care-l cunoscuse în timpul domniei lui Scarlat Callimachi, care, „deși era om bun, cinstit și cuminte... era prea sarac...”⁴.

Saraci, dar o seamă dintre ei și-au alcătuit în 1819 o spiță de neam în Divanul domnesc, document nu ușor și ieftin de obținut, deci erau conștienți de ascendența lor și încercau s-o valorifice. Această spiță, după știrea mea încă nepublicată, este subiectul acestor rînduri.

Întinzându-se pe 6 generații, spița începe cu hatmanul Vasile Șeptelici, cel care a trăit la începutul veacului al XVII-lea și a fost primul mare dregător dintr-o familie boierească care e atestată încă în vremea lui Petru Rareș⁴. Zorii epocii moderne și contactul cu lumea apuseană, în particular cu cele două imperii vecine, care au luat părți din Moldova, a oferit modele și motivații noi pentru boierimea mare și mică, urmașă de mari dregători. Atestarea *curgerii neamului* pe parcursul a cât mai multor generații, și prezența printre strămoși a boierilor cu ranguri importante era necesară pentru obținerea recunoașterii unei poziții sociale echivalente cu rangurile nobiliare din țările vecine. De aceea, în special după 1812, în vremea domniei lui Scarlat Callimachi, practica alcătuirii de spițe de neam oficializate și emise inclusiv sub semnătură domnească s-a înmulțit considerabil⁵. Au recurs la această modalitate de a-și atesta poziția socială în special boierii care aveau interese (moșii, proprietari, rude) în părțile Moldovei care erau acum incluse în cele două mari state vecine, Austria și Rusia. Și Șeptelicienii, boieri din partea nordică a Moldovei (numită și Bucovina, după ce a fost desprinsă de restul țării), se numărau printre cei care și-au lăsat legături în *Cordun* sau peste Prut.

Dar înainte de a face câteva considerații pe marginea documentului în chestiune ar trebui să-i fac o scurtă descriere. Am aflat de existența lui la Arhivele Naționale ale României, în București, atunci când adunam informații despre ramura suceveană a Șeptelicienilor, dintr-o mențiune a

Mariei Dogaru în volumul în care aceasta a prezentat faimoasa spiță din 1813 a familiei Balș⁶. L-am căutat și am găsit un splendid sul de pergament, de dimensiuni mari, policrom, decorat în partea superioară cu două desene florale, două treimi din document fiind ocupat de realizarea grafică a spiței propriu-zise, iar restul de validările acesteia. Beneficiarii acestui act au solicitat și au obținut, pentru a-i da putere deplină atât în țară cât și în afara ei, totalitatea validărilor care se puteau obține, cu excepția celei domnești, care, firește, nu le era accesibilă la rangurile pe care le aveau la începutul secolului al XIX-lea. Căci spița lor a fost alcătuită la porunca Divanului și a fost validată de pecetea acestuia și de semnăturile membrilor lui, apoi asupra autenticității s-a pronunțat și Departamentul Pricinilor Străine, condiție necesară pentru ca să se obțină și atestările din partea consulatelor rusești și austriac, aflate la bază. Pergamentul, cu o realizare grafică deosebită, este opera a doi „profesioniști” ai spițelor de neam, care s-au și iscălit înainte de validarea Departamentului Pricinilor Străine: slugerul Constandin Leondari, alcătuitorul spiței, după cum scrie chiar el („de mine s-au cercetat din porunca divanului”) și diacul de Divan Teodor Gasparovici, autorul formei grafice („de mine s-au alcătuit și s-au scris, precum să vezi”). Cei doi, alături de arhitectul Johann Freywald, care a desenat blazoanele, sunt și autorii „celui mai frumos arbore genealogic emis de o cancelarie domnească”, după aprecierea lui Mihai Sorin Rădulescu⁷, mai sus pomenita spiță din 1813 a familiei Balș⁸.

La o primă analiză a spiței Șeptelicenilor, am concluzionat că logofătul de taină al Divanului, slugerul Constantin Leondari, a lucrat la spița prezentată aici la fel de metodic și riguros ca și la cea mai reușită realizare a sa. Căutând și cercetând documente, el a căutat să ofere un argument bazat pe mărturia lor pentru fiecare afirmație, dar, firește, nu a putut să facă acest lucru în toate cazurile, lăsând și locuri necompletate. Acolo unde relațiile de rudenie puteau fi probate de către membri în viață ai familiei, slugerul a menționat folosirea acestor informații. Pare un efort meritoriu al unui veritabil genealogist al începutului secolului al XIX-lea, și această impresie au avut-o și alții, activitatea slugerului fiind apreciată de către toți cei care i-au cercetat activitatea⁹.

Dar cine au fost beneficiarii acestui act și care a fost motivația lor pentru a-l solicita? Rezoluția Divanului este edificatoare: boiernașul de țară Gheorghe Hârțan, proprietar în satul Hârțeștii din ținutul Neamțului¹⁰, împreună cu cei 6 fii ai săi, ultima generație a spiței, bazându-se pe mărturia vărului său de-al doilea, biv vel căpitanul Toader Șeptelici, a vrut să arate că ei sunt o ramură a familiei Șeptelici, cu intenția a-și recupera acest nume de familie cu prestigiu. Cum și-au pierdut numele de familie? O arată aceeași rezoluție: „Apostol, ficior lui Sandul Șeptelici, după împărțășalele vechi ce-au cursu între dânsii, viindu-i-să parte sa în satul Hârțăștii la ținutul Niamțului și petrecând într-acel satu, după vreme s-ar fi și poreclit Hârțan, în asămănare poreclii celui întâi stăpânitor a întregu trupul moșiei Hârțăștii”. Schimbarea de nume în familiile boierești e un fenomen mai degrabă comun în Moldova medievală

și premodernă¹¹ („și precum în Moldavie s-au obicinuit, la mulți boeri schimbându-i-să sclitada familiei, să poriclescu după numirile moșiilor“), iar urmașii Șeptelicenilor au mai oferit încă o ramură care și-a schimbat numele, devenind Andriaș după prenumele ascendentului acelei ramuri¹².

Revenind la motivația practică a beneficiarilor actului, pentru care aceștia au cheltuit probabil o sumă importantă de bani, vrând să demonstreze descendența lor din mari dregători, această motivație a fost probabil dată de dorința lui Gheorghe Hârțan-Șeptelici de a le oferi fiilor săi un avantaj în cariera funcționarească sau în căutarea de partide bune pentru căsătorie. Căci e evident că tatăl a fost foarte grijuliu cu viitorul celor 6 fii ai săi. Unuia dintre ei, Vasilie, îi obținse până în 1819 un mic rang boieresc, cel de postelnice și pe toți i-a învățat carte pentru a începe o carieră funcționarească: Toma, Ioan, Toader și Pavăl sunt arătați ca dieci, Ioan chiar în aparatul central, la Vistierie. Cu atâția fii, proprietatea strămoșească din satul Hârțești era foarte mică pentru a le asigura tuturor un viitor¹³ și tatăl i-a trimis la Iași să facă o carieră. Acolo l-a întâlnit Costandin Sion pe acel Ilie Șeptelici, bun și cuminte dar sărac, care era probabil cel de-al șaselea fiu al lui Gheorghe de la Hârțești. Sion arată că Ilie își câștiga pâinea ca „subcontractor“ al boierilor care arendau biruri și spune că la el a citit multe documente despre trecutul neamului său¹⁴.

Curios, fiindcă rezoluția Divanului arată că Gheorghe și fiii săi nu au putut prezenta nici un document care să le ateste ascendența, cu excepția unei adeverințe din 1815 obținute pe baza mărturiei unui văr, Toader Șeptelici. Și aici slugerul Constandin Leondari a avut un rol esențial. Se pare că, asemenea unui veritabil genealogist, a căutat și a găsit actele Nemircenilor, vechea moșie de lângă Suceava a marilor boieri din secolul al XVII-lea, care în secolul următor a fost cumpărată de mitropoliții Gavril și Antonie de la membri ai familiei Șeptelici și donată Mitropoliei¹⁵. Și astfel, mulțumită arhivelor acesteia, Constandin Leondari a putut face legătura între boiernașii de la Hârțești și Șeptelicieni. Mai mult, el le-a și dat beneficiarilor copii ale actelor găsite, pentru ca ei să-și poată susține ascendența probată de actul primit, după cum arată rezoluția Divanului. Probabil aceste copii au fost acelea pe care le-a consultat și Costandin Sion.

Cum a lucrat Constandin Leondari? A reconstituit patru generații (15 nume) din totalul de șase generații prezente în spiță. Pentru aceasta a folosit patru documente, pe care le-a numit: un zăpis din 30 decembrie 1621, un ispisoc din 22 iunie 1658, un zăpis din 22 aprilie 1723 și altul din 26 august 1731.

Primul document e probabil cel mai vechi din pachetul care ajunsese la Mitropolie cu ocazia donației Nemircenilor, care atesta faptul că Șeptelicii au fost stăpâni acolo. Într-adevăr, la 30 decembrie, dar în 1620, Vasile Șeptelici, fost hatman, zălogea satul său „Nemernicenii în ținutul Sucevei, cu curți și cu heleștee și cu mori și cu vecini și cu tot venitul“¹⁶ pentru 200 de galbeni roșii, prețul a 20 de iepe.

Ispisocul din 1658, pe care nu l-am putut regăsi în nici o colecție de

documente dintre cele care mi-au fost disponibile, i-a arătat probabil lui Constandin Leondari numele soției hatmanului Vasile, Tofana, și faptul că marele vornic Ilie și cu fratele său Gheorghe erau fiii săi. Nimic ieșit din comun, această filiație e dovedită de o sumedenie de documente¹⁷, chiar dacă unele pomenesc și alți copii ai hatmanului¹⁸.

Următorul document, zăpisiul din 22 aprilie 1723, era cel care făcea legătura dintre Șeptiliceni și Hârțani. El ar fi probat faptul că Apostol, primul care a avut supranumele Hârțan, era fiul lui Sandu Șeptelici, alături de fratele său, călugărit, Nicodim. Același document ar fi arătat și pe frații lui Sandu Șeptelici, Ioan, Ilie, și pe o soră, Catrina. Nimic suspect încă, chiar dacă nu am găsit nici acest act în colecțiile de documente studiate. Pe frații Ilie și Catrina și pe fiul lui Ioan, nepot al Catrinei, i-am regăsit în vânzarea din 1728 a jumătate de Nemirceni, cumpărată anterior de la ei¹⁹.

Însă am găsit publicat ultimul act pe care l-ar fi folosit Constandin Leondari, zăpisiul din 26 august 1731. Din păcate forma publicată e un rezumat și încă al unei copii germane după o traducere²⁰. În esență el spune că Ilie Șeptelici, stolnic, cu soția sa Ilinca și fiii Ion, Costin, Dumitru și Ștefan au vândut mitropolitului Antonie un sfert din satul Nemirceni și o fâneață lângă el. Și astfel a notat și Costandin Leondari legăturile de rudenie în spiță: îi vedem pe Ștefan, Ioan, Costin și Dumitru, atestați ca „fiu și frate” de către acest zăpisi, iar părintele lor e Ilie Șeptelici, căsătorit cu Ileana. Însă există trei deosebiri, suficient de importante pentru a ridica niște semne de întrebare. Prima e că Ilie e arătat ca fost vel stolnic, o promovare importantă față de stolnicia simplă menționată în forma publicată, ca și în toate celelalte documente în care el apare la începutul secolului al XVIII-lea²¹. A doua e că Safta Silion e arătată în documentul publicat ca mătușă a lui Ilie, iar din spiță ar rezulta că e vară primară a lui. Iar a treia, cu totul neașteptată, este apariția unui nou fiu al acestui Ilie, Mihail, care este tocmai tatăl acelui Toader Șeptelici care dădea mărturie că Gheorghe Hârțan e ruda sa. Și mai bizar, locul numelui soției lui Mihail, mama lui Toader, arătat în spiță ca fiind în viață, e lăsat gol. Ajuns în acest punct am bănuir citiri greșite, omisiuni datorate neatenției sau traducerii germane defectuoase a documentului care a ajuns la noi. Dar mai era ceva care nu se potrivea deloc: cronologia. În 25 noiembrie 1740 fostul stolnic Ilie Șeptelici, împreună cu fostul vornic de Suceava Toader Bădiliță, hotărâneau o moșie²². Și asta la 78 de ani de la dispariția din documente a prezumtivului său tată, marele vornic, petrecută pe la 1663! E evident că între marele vornic Ilie și stolnicul Ilie, care mai trăia la 1740, a mai existat o generație, omisă de către Constandin Leondari. Iar numele lipsă îl găsim în documente: unul din 1721 vorbește despre o parte din Văscăuți care fusese cumpărată de la Gligoraș Șeptelici comis și fratele său și de la mama lor Ana, văduva marelui vornic Ilie Șeptelici²³, iar altul, de pe la 1682, vorbește despre Anisia, soția lui Grigoraș Șeptelici stolnic și fiii lor Ioan stolnic, Ilie și Sandu²⁴.

Totul e clar acum! Constandin Leondari l-a pierdut pe Grigoraș Șepte-

lici, adevăratul tată al lui Sandu și bunic al lui Apostol, acela care primul a primit supranumele de Hârțan. Nu ar fi nimic ieșit din comun. Li s-a întâmplat și altora, cu o mult mai mare pregătire istorică și genealogică decât slugerul de la începutul veacului al XIX-lea. Însă toată parte inferioară a spiței, ultimele două generații, se bazează pe prezența în spiță a celui fiu al lui Ilie Șeptilici, nepotul marelui vornic cu același nume, Mihail, cel care a apărut din neant. Căci fiul său, Toader, biv vel căpitan, dă mărturie că Gheorghe, fiul lui Apostol, e Șeptelici și nu Hârțan, iar Gheorghe dă mărturie pentru frații și pentru copiii săi. Și la fel de suspect e faptul că bunicul arătat al martorului cheie, Toader, e promovat boier mare de Constandin Leondari, pentru ca el să descindă din trei generații de boieri veliți.

Ajuns în acest punct toată încrederea mea în această spiță, aproape necondiționată la început, s-a năruit. Și Constandin Leondari, din genealogistul care lucra cu metode aproape științifice, a devenit fanariotul hapsân care falsifica cu nonșalanță trecutul și documentele care-l atestau, pentru a-și umple pungile. Iar vel căpitanul Toader, dintr-un martor binevoitor care-și ajută rudele sărace, a ajuns principalul beneficiar al spiței și creierul din spatele operațiunii genealogico-plastografice, făcută probabil pe banii rudelor sărace.

Dar, ca întotdeauna, probabil calea de mijloc e cea adevărată. Până la găsirea zapisului din 1723 care ar soluționa dilema, putem doar să emitem supoziții. Poate în spiță sunt arătate niște filiații prin femei ca filiații directe, poate sunt omise, deliberat sau nu, unele generații, poate au fost interpretări date de citiri greșite, dar esența, faptul că toți cei din generația ultimă îl au ca strămoș pe hatmanul Vasile Șeptilici de la Nemirceni, e probabil adevărată.

Și atunci care ar fi concluzia ce poate fi trasă în urma analizei acestei spițe de neam? E una care a mai fost formulată²⁵, și care atrăgea atenția asupra capcanelor genealogice care pot fi aceste producții ale intereselor de orice fel de la începutul veacului al XIX-lea. Căci, oricât de frumoasă ar fi realizarea lor, și oricâte validări sau atestări ar prezenta, fără o analiză bazată pe documente, așa cum am încercat în această prezentare, încheierile din aceste spițe nu pot fi considerate ipoteze valabile pentru cercetări ulterioare.

Summary

This study presents a genealogical tree issued in 1819 by the princely Divan for members of Șeptelici family, descendants of great boyars from the 17th century. Although the 19th century descendants of this family were not so high in social rank as their predecessors, it was important for them to prove that they descended from members of the princely Divan, to be able to request to be recognized as noblemen in Austria or Russia, which annexed parts of Moldavia at the end of 18th century and at the beginning of the next one. That's why the genealogical tree is attested by the Austrian and Russian consuls.

The rural boyars who requested and paid a nice amount of money to receive the document with all necessary confirmations were descendants of Șeptelici family, who lost their family name and adopted the name of the village they inherited from one of their ancestors. Along with their name, they also lost all the papers that could prove that they were a branch of Șeptelici family. Their claim was supported only by the testimony of their “cousins”, boyars with Șeptelici family name. The princely Divan asked the “professional genealogist” Costandin Leondari, author of the famous genealogical tree on the Balș family provided with arms from 1813, to do the necessary research. Based on the documents he could find in the archives, he compiled a tree with five generations of ancestors, all descending from a 17th century member of the princely Divan, the “hatman” (commander of the army) Vasile Șeptelici. Costandin Leondari noted the documents he used to prove the lineages, at a first glance his effort being very impressive. But, when the actual documents were confronted with his work, some inconsistencies were detected. Some lineages were invented, and the main beneficiary of the fraud was the benevolent “cousin”, who could prove the direct descent from three consecutive members of the princely Divan.

The conclusion which draws from the study is that these kind of genealogical documents, issued by the princely Divan, with all sorts of attestations, should not be fully and unconditionally trusted, but rather critically analysed, and the information double-checked with other documents.

Note

- ¹ Comunicare susținută în ședința din 13 ianuarie 2009 a Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”.
- ² C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. R. Rotaru, București, 1973, p. 319.
- ³ M. R. Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași, 1997, p. 268: „Șăptilici Ioan: «după izvod: sluger»”.
- ⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 329.
- ⁵ M. Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, 1981, p. 13.
- ⁶ *Ibidem*, nota 15. Originalul este la Arhivele Naționale ale României, București, colecția Suluri II, cota 135 (și nu 110, așa cum menționase M. Dogaru).
- ⁷ M. S. Rădulescu, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Brăila, 2000, p. 21.
- ⁸ M. Dogaru, *op. cit.*, p. 47-52.
- ⁹ M. Dogaru, *op. cit.*, p. 25 și M. S. Rădulescu, *op. cit.*, p. 22.
- ¹⁰ Sat în comuna Mărgineni (jud. Neamț), vecin cu Micșunești, cu care a și fost contopit o perioadă la începutul secolului al XIX-lea, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, București, 1991, p. 537.
- ¹¹ M. S. Rădulescu, *op. cit.*, p. 21.
- ¹² S. Zotta, *Despre nobilimea Basarabiei*, în „Arhiva Genealogică”, anul I, nr. 4, 5, 6, aprilie-mai-iunie 1912, p. 69-74.
- ¹³ În *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, editată de C. Istrati, Iași, 1979, la p. 10 Micșuneștii (care înglobaseră atunci Hârțanii), e arătat ca sat răzeșesc.
- ¹⁴ C. Sion, *op. cit.*, București, 1973, p. 319.
- ¹⁵ *Din tezaurul documentar sucevean. 1393-1849*. București, 1983, p. 232 nr. 695 și p. 237, nr. 712. T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuți, 1938, p. 81, nr. 56 și vol. VII, Iași, 2005, p. 243, nr. 178.

¹⁶ T. Balan, *op. cit.*, vol. VII, nr. 86, p. 136.

¹⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 446, 447.

¹⁸ *Din tezaurul documentar sucevean...*, p. 95, nr. 172.

¹⁹ T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 81, nr. 56.

²⁰ *Din tezaurul documentar sucevean...*, p. 237, nr. 712.

²¹ De exemplu: Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului. 1388-1918*, vol. I, Bucureşti, 1989, p. 365, nr. 225; T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 40, nr. 29, p. 63, nr. 42, p. 148, nr. 104, p. 172, nr. 118.

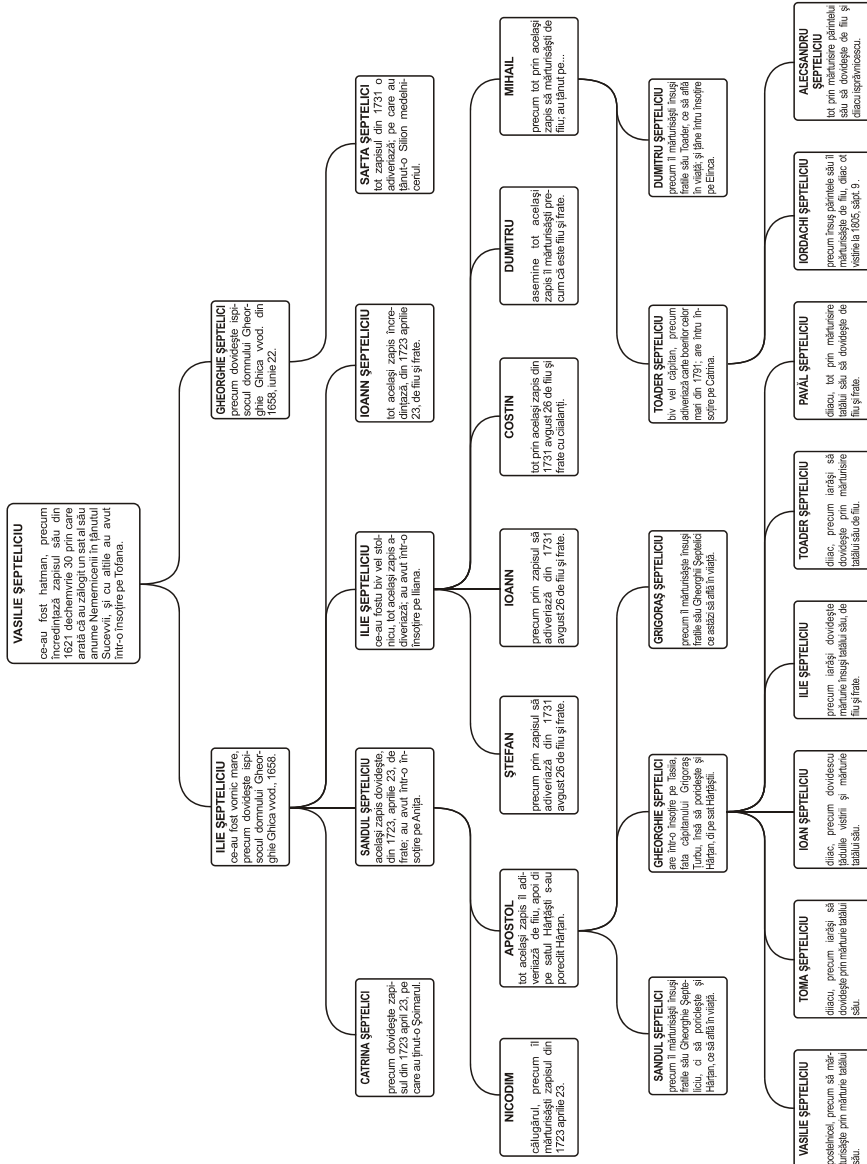
²² T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 172, nr. 118.

²³ *Ibidem*, p. 9, nr. 5.

²⁴ N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria României. VII.*, p. 213.

²⁵ P. Zahariuc, *Colecţia de spiţe genealogice de la Arhivele Naţionale Iaşi. Noi contribuţii*, comunicare susţinută la cel de-al XIV-lea Congres de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 15-17 mai 2008.

Anexă:

DIVVANUL

Această spiță de niam a familiei boerilor Șeptelicești, închipuită 28 tăbliță, în care sânt scrisă numele fiiștecăruia cu rangurile de boerii ce au avut și au, cercetându-să acum în Divan s-au dovedit că este adivărată și întocma alcătuită. Adică pentru cei trecuți din viață începătoare de la Vasilie Șeptelici hatman și curgătoare până la patrulă scară în 15 tăbliță, după glăsuire documenturilor de moșii ce-au fost a familii Șeptelicești. Și tot pe acele vremi, de la însuși acia au trecut în vecinica stăpânire Sfintei Mitropolii Moldaviei și al altora. Di pe care documenturi s-au dat familiei Șeptelicești și copii încredințate spre dovedirea spiții. Iar de la al patrulă scară curgătorii în gios, în 13 tăbliță, sântu de față însuși persoanele lor, de față în viață. Însă unuia dintre dâșii, anume Apostol, ficior lui Sandul Șeptelici, după împărțălele vechi ce-au cursu între dâșii, viindu-i-să parte sa în satul Hârțăștii la ținutul Niamțului și petrecând într-acel satu, după vreme s-ar fi și poreclit Hârțan, în asămănare poreclii celui întâi stăpânitor a întregu trupul moșiei Hârțăștii. Și precum în Moldavie s-au obicinuit, la mulți boeri schimbându-i-să scitada familiei, să poriclescu după numirile moșiilor. Asemine dar și acel Apostol poreclindu-să Hârțan, și urmașii săi să văd porecliți în aceiași plăsmuită scitadă, cum dovedește atât mărturie mazililor din acel sat și din Micșinești, cât și adiverința Divanului din 1815, ce pe temeiul aceii mărturii s-au fost dat lui Gheorghie ficior lui Apostol Hârțan. Acum dar, după vrednice documenturi înfătoșate în scris și după mărturie a însuși vărului său, Toader Șeptelici căpt., din trecutul anu 1818, dovidindu-să că este curgătoriu acest Gheorghii din familie Șeptelicească, iar nu din familie Hârțăniască, dreptu aceia spre al lor adiverire și îndreptare pentru vremile viitoare, de la Divanul li să și încredințază spița aceasta a curgerii niamului lor Șeptelicescu, cu ale noastre iscălituri și pecete Divanului.

În Iași, 1819, fevruari 26.

Pecetea Divanului și 14 semnături ale membrilor acestuia.

De mine s-au cercetat
din poronca Divanului.
Constandin Leondari sulger

De mine s-au alcătuit
și s-au scris precum să vedi.
Theodor Gasparovici
diiac de Divanu

DEPARTAMENTUL PRICINILOR STREINNE

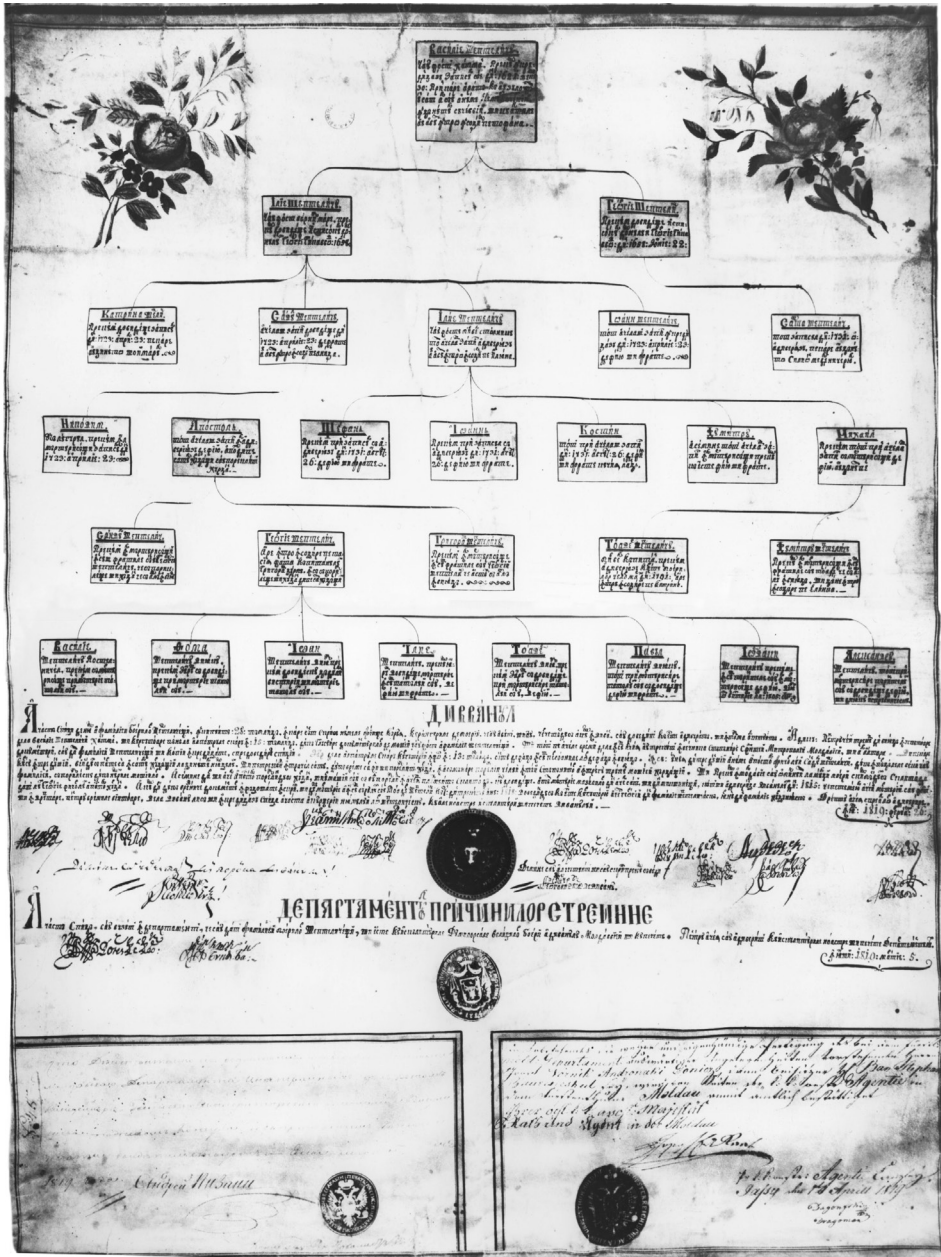
Această spiță s-au văzut în departament, ce s-au dat familiei boerilor Șeptelicești, și este cu iscăliturile dumilorsale veliților boeri a Divanulu Moldaviei și cu pecete. Pentru aceia s-au adiverit cu iscăliturile noastre și pecete departamentului.

În Iași, 1819, martie 5.

Pecetea Departamentului Pricinilor Streine.

Andronachi Donici vel vornic
Atestat dat de Consulatul rusesc

Ștefan Bucșânescul ban
Atestat dat de Consulatul austriac

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVITOARE LA ADMINISTRAȚIA LOCALĂ DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

*Tudor Ciobanu,
cercetător științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Modernizarea sistemului administrativ al Țării Moldovei, creșterea numărului populației au dus în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la crearea unei noi unități administrative – ocolul, și a unei noi dregătorii – cea a ocolașului. Ca unitate administrativă în cadrul ținutului, ocolul a apărut în urma reformelor lui Constantin Mavrocordat¹. Numărul acestora era diferit în funcție de densitatea localităților, numărul populației și întinderea ținutului. Ocolașului îi revenea sarcina să asigure legătura dintre localitățile din ocolul respectiv și isprăvnicie. Pentru fiecare asemenea unitate administrativă au fost numiți unul sau doi astfel de dregători.

După anexarea spațiului dintre Prut și Nistru, administrația țaristă, a păstrat, pentru o perioadă, vechea organizare administrativă. Situație confirmată și de rapoartele ispravnicilor, sărdarilor de Orhei și a pârcălabilor de Hotin, care prezentau starea generală a fiecărui ținut în parte, inclusiv și date referitoare la dregătoria ocolașului. Surse de acest tip, completate în anul 1814, i-au servit lui Pavel Svinin la scrierea lucrării dedicate descrierii Basarabiei². Iar rapoartele din anul 1816 au fost puse la dispoziția Înalțului Sfat și al namestnicului pentru elaborarea statutului Basarabiei din anul 1818. Tot aici găsim și prețioase informații despre obiceiul pământului și la situația de înainte de anul 1812. Ambele materiale se află în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

Informația primită de la dregătorii din ținuturi, după cum se vede din primul document prezentat aici, conținea referințe amănunțite despre activitatea ocolașilor. Cu toate acestea, în așezământul Basarabiei din anul 1818 referitor la acești dregători au fost formulate doar prevederi generale: „Împărțire fieșticărue ținut în părți sau ocoali, pentru mai îndemnatică a poliției împliniri, are să fie pusă la cale după chipurile lăcuinței norodului și mărime fieștecărue ținut³.” Deși în raportul său sărdarii de Orhei aratau că la fiecare ținut erau câte doi ocolași⁴, textul așezământului din 1818 cerea ca „... în fieștecare parti să hotărâști a fi câte un ocolaș⁵...”

Altfel era organizată administrarea localităților de stat de pe teritoriul Basarabiei. Din această categorie făceau parte așezările, unele din ele mai vechi, altele mai noi, aflate pe moșiile trecute în proprietatea imperială. În special, este vorba despre pământurile din spațiul pruto-nistrean aflate până la anexarea Basarabiei în stăpânirea tătarilor și a raialelor turcești. În aceste teritorii a fost introdus un sistem administrativ local bazat pe elemente specifice Imperiului Rus: voloste, în loc de ocol, căpi-tanul de voloste (волостной голова), în loc de ocolaș, staroste, în loc de

vornic, sotnic (mai mare pe o sută de gospodării), deseatinic (mai mare pe zece gospodării) ș.a. În raportul prezentat lui A. Bahmetiev, ispravnicii de Bender menționau că ținutul respectiv este divizat în cinci părți numite *ocruguri* (în traducere din limba rusă – district), conduse de vechili, cu excepția ocrugului Căușani, care era administrat de către funcționarii isprăvniceiei⁶. Către anii 20 ai secolului al XIX-lea deosebirea dintre localitățile rurale așezate pe proprietatea statului și celelalte va deveni mai accentuată. Această situație se evidențiază și în documentele Nr. 2, Nr. 3 și Nr. 4 din anexă. Primele două se referă la organizarea și atribuțiile ocolășului, iar ultimul – „Proiectul regulamentului despre organizarea administrațiilor volostelor localităților de stat din Basarabia”, vizează la așezările aflate pe proprietatea statului.

Problematica organizării administrației locale din Basarabia după anul 1812 este importantă, dar puțin studiată. Dintre materiale documentare publicate la temă menționăm culegerea *Acte în limba română tipărite în Basarabia. Vol. I. (1812 – 1830)*, unde sunt inserate mai multe materiale cu referire la acest subiect. Un izvor prețios sunt așezămintele Basarabiei din anul 1818 și 1828⁷. Printre actele referitoare la dregătoria ocolășului menționăm *Înștiințarea pentru alegerea și îndatoririle ocolășilor*⁸ din 9 martie 1826. Textele din Anexa noastră ce se referă la ocolăș sunt anterioare acestei date și, credem, au servit la elaborarea *Înștiințării* menționate mai sus.

Documentele prezentate de noi sunt păstrate în fondurile Arhivei Naționale din Chișinău (ANRM) și a celor din Arhiva de Stat din Regiunea Odesa (Ucraina) (ASRO). Ele ne oferă informații atât despre organizarea dregătoriei ocolășului în primii ani după anexarea Basarabiei, cât și fac referință la introducerea elementelor specifice regimului țarist. În special, cu privire la instituirea volostelor. Așezarea organelor administrației locale specifice imperiului au intrat în etapa finală odată cu aplicarea pe teritoriul Basarabiei a prevederilor *Regulamentului despre țărani sau agricultori liberi din Basarabia din 24 ianuarie 1834*⁹ și a decretului Consiliului de Miniștri de la Petersburg *Despre instituirea administrației rurale polițienești în oblostea Basarabia din 12 martie 1835*¹⁰.

Anexe

Documentul nr. 1. (ANRM. F. 4, inv. 1, d. 44, f. 125 – 144, 1816.)

Cătră ecseleția sa d(omnul) adevărat sfetnic statului prezident vreme(l)nicului comitet a Basarabiei i Gobernator politicesc a Ecaterinoslaviei șă cavalier Ivan Hristoforovici Calaghiorhie.

De la sărdăriea Orheiului. Raport.

Asupra cuprindirii poroncii ecseleției voastre slobozită cătră sărdărie la 12 zili iulie cu nr. 13 împotriva a douăzăci ponturi de întrebări are cinste sărdăria a răspunde.

1-i. Lucrări după vechiul obicei a pământului acestuia întru căutarea sârdăriei acestăia. Adică pricini di giudicăți pentru moșai cari să împresoară cu stăpânirea. Unile de cătră altili după prifacirea stăpânilor ne având toate planurile și documenturi arătătoare în sămni. De datorii di bani, asăminea și de pripusul cunoaștirilor di viti, a feliuri di ispășări pentru stricăciunile ci să facă în țarină și în fânațuri, precum și de la unii lăcuitori, afeluri di orândatori, sau șă stăpânii moșiilor. Cari îi supără piste așăzământu ponturilor, sau că șă lăcuitorii din vreo părări nu să supun a împlini datorie lor cari esti așăzată prin ponturi și cari dintru aceastea no să pot săvârșă. Esti datoari sârdăria cu cercetarea cuviinciosă a le triimeti la ocărmuirea giudecătoriei oblastiei aceștiea spre hotărări. Precum șă pricini de furtușaguri după pritențiile păgubașălor. Și asăminea di ucideri să cercetează și precum se află prin mărturii vrednici de credință, să triimăt cercetările împreună cu vinovații sau acei <acei> în pripus la aceiaș ocărmuiri în ecspidiția cremenalicească. De unde să hotărăști pedeapsa lor. Iar cătră ocărmuitoriu oblastei, atunci când esti poronca sa și să urmeazi vreo cercetari să pristavlisăsc ecscleției sali cerșutili știință. După cercetările ci să fac folosuri a locului sardarilor esti întâi leafa ci să sloboadi din hazne câte 2400 lei pentru un sardari, iar pentru 24800 lei. Al 2-ile zăciula din zăci lei unul, pi banii ci să împlinesc nu numai după vezăli ci înfițosate creditorii de la felur di datornici, dar șă de la alți datornici ci nu voiesc a plăti orândarii lor di prin sati. Și cari nu voiesc a plăti la vadeli să sui păn la 12000 lei. Asămine și păn la 4800 lei cel puțan de la călărașii ci întră di prisos la slujbă, cari să slobod în rândul săptămânii lor și plătescu câte patrușprezăce parale pi ză fiind mulți de întră câte 90 la fieșticari sardari. Cătri acesta să socotesc într-un an pisti tot 21000 lei la amândoi. Scutelnici sârdăria osăbiți di acei ci sănt dați di cătră ocărmuiri după cinul fieșticăruia cari de cât pentru îndestulari cu lemn pi vremi di iarnă și di vară. Adică pentru amândoă cilenurile și pentru samiș, canțilerie i cinovnici șă grosul sârdăriei, undi să țan feliuru di vinovați, au fost câte două sati nesupărati de alti havaleli șă al triile sat Racuri cari în vremea postului aduce raci. Însă fără a să găsi pentru dânsăli în sârdărie vreo poroncă a ocărmuirii de mai înainte sau de acum slobozită, ci numai dopă un învechit obicei cari însuș lăcuitorii acelor sati mărturisăsc că l-au apucat de 40 ani trecuți și mai ales racarii însuș prin însămnata lor îndatorire să număsc și păn acum cu numile satului lor Răculeștii. Iar acum atât pi aceli două sati lemnari după porunca departamentului al doile la trecuta lună iunie, cât și pi Răculești s-au slobozit de la aceli îndatoriri și s-au pus la havaleli, rămâind ca din partea ocărmuirii să să pui la cali de unde anumi să să îndestulezi cu lemn canțileria, grosul cu vinovații și cinovnicii sârdăriei fără cari nu să pot întâmpina poroncili ocărmuirii asăminea șă alteli. După întâmplarea vremilor întru venituri să mai află adică păn la 80 viti di pripas, ci rămân într-un an la amândoi sârdarii fără a să găsi stăpânii lor după trii publicații ci să fac. Adică la fieșticari patru luni. Odată a cărora urmari să păzăști întracestaș chip că în feliri di vremi pi când pe la sati asăminea vite sănt datori vorniceii a

li da pi sama căpitanilor di mazili și aceea li triimăt la sărdărie unde să arată feliuri de păgubaș și căti din trăsăli să conosc cu dovezi, să dau păgubașilor cari plătescu: ernaticul sau varaticul. Și aceli cari rămân pân după împlinirea anului dregătorilor și nu să găsească stăpânii lor, după obicei ci s-au urmat din vechi în pământul acesta să împărțăsc în folosul acelor cari au fost sărdari după hrisovu răposatului întru fericire de Ghica v(oe)vod¹¹.

Al 2-le au fost din vremea ocărmuirii di mai înainte slobodă voi și s-au urmat și până acum că pi lăcuiorii cari să bat între dânșii și întră cu pretenții la sărdării, prin cercetari pi vinovat să pedepsăști cu bici pi trup sau cu vergi pi tălpi în falangă căti cu 20 sau 30 lovitori. Asăminea și pi lăcuiorii acei ci să arată cu nesupuniri cătră poroncile ocărmuirii și cătră stăpânul moșăii lor să fac feluri de tulburări. După doveditili di drepti pretenții cu cari să arată stăpânul moșăii pi unii ca acei turbărători de liniștiri asăminea s-au certat și să ciartă spre pilda altora. Dar pi acei co pripusuri a faptelor di furtușag și mai ales pi acei însămnăți și dovidiți cu asăminea urmări la cercetările ci să fac când să socotiști că însuș acela după dovezi esti vinovat în vremea când tăgăduiești au fost din vechi bătuți spre a arăta adivărul. Dar acum numai cu tacrirurile ci să eu de la dânșii să triimet cătră giudicata creminalicească.

Al 3-le. În ținutul acesta la 12 ocoali să află rânduiți 24 ocolași ci să număsc căpitani di mazili, adică căti doi la fieștcari ocol. Iar sati să cuprind cum mai gios să arată în fieștcari ocol:

<i>sati</i>	<i>numili ocoalilor</i>
30	Cogălnicu
27	Botna
13	Bucovățu
24	Fața Băcului
25	Ichelu
22	Răutul di Gios
19	Cula
23	Răutul di Sus
18	Maetinului
29	Câmpu
33	Nestru di Sus
17	Nestru di Gios
280	sati fac pisti tot cu mari și mici

Acești cinovnici cu numi di căpitani di mazili sănt îndatoriti a adoci întru împliniri toati poroncili sărdăriei ci să triimăt din poroncile ocărmuirii atât aceli cari sănt întru datorie slojbii cât și aceli cari urmează după jalobili a însuș lăcuiitorilor di numărul însămnat a satilor și cu facirea di publicație pentru feliuri di pricini cari să ating și de interesul haznelii. Și a supuni pi lăcuiorii întru cuviinciasăle îndatoriri ci au cătră ocărmuire și cătră stăpânii moșăilor, a cerceta, a afla, a prindi și a trimeti pi felori di vinovenăți la sărdărie, a scoate și a podvoz di prin sati căti după rându-

irea sărdăriei să cer din poronca ocărmuirii pentru feliuri di trebuinți oștinești și pământești. Aceștiea zapciesc pi lăcuiorii de întocmesc podurile și drumurile, spre ferire de primejdie trecătorilor, aceștiea cu mazilii rânduți innadinsi îndeamnă șă să zapciască pi lăcuiorii di obști, a faci arături și sămănături în vremi di toamnă și di primăvară și cu deosăbiri ca să îngrădiască țarinile și grădinili puind și păzitori la viti spre feriri de stricăciuni cari aduci păgubiri și lipsă norodului la di împotrivă ne îngrijării, alti asăminea neapărati slujbi săvârșesc. În vreme ocărmuirii de mai înainte ave liafă ocolașăi păn la 20 lei pi lună. Cari bani îi strângi di prin sati după țadulile ci ave însuși lăcuiorii di prin sati de la ocărmuiri. Iar de la începutu ocărmuirii de acum pentru dănșii nimică nu să stränge, ci să folosăsc numai cu zăciula păn la 60 lei sau 70 lei, ci sânt și ei slobozi a împlini di la feliuri di datornici. Deosăbit di aciasta precum din vechi s-au urmat li să lasă din cei fără amestic cu lăcuiorii căti doi sau trii oameni di-i scutesc di havaleli pi cari îi întrebuințază în slujba folosului lor. Iar alte împliniri de la lăcuiorii în folosul lor nu fac ci pentru hărtiea, cerneala, ciara roșie, leafa tălmaciului și a trei ecspiditori, scriitori din canțeleriea sărdăriei, adică unu asupra pricinilor de giudicăți, al 2-le asupra pricinilor creminalicești, priimirea și triimiterea aristăncilor la locurile cuviincioasă, și al triilea asupra pricinilor locrătoari pentru lăcuiorii i alte madele, și un osăbit al patrulă – asupra pricinilor coloniștilor nefiind știut alcătuit di cătră ocărmuiri pi cea la sărdărie ca să să îndestulezi cu celi cari sau însămnat mai sus fiind trebuitoari neapărat să strâng di cătră căpitani di mazili împotriva lefi ci să cuvini lor căti 154 lei 30 bani pi lună di prin sati după izvodul slobozit cu poronca ocărmuirii departamentului al 2-le din trecutu an 1814, iunii 14 zile cu nr. 2232. Și asăminea de la jidovii di prin sati i tărguri după poronca aceluiaș departament din an 1813 supt nr. 607, aprilie 24 să mai strâng căti 1223 lei pi fieșticari trii luni afară di 200 lei ci plăte șă jidovii din tărgu Teleneștii, care în urmă la luna lui mai a trecutului an 1815 cu ucaz den ocărmuirea departamentului al 2-le supt nr. 2580 s-au slobozit de această plată pentru nenorocita lor întâmplari cu arderi di foc o parte din acest tărg la ... zile a anului 1815. Șă acești bani una mie doi sute doizăci șă trii lei ci să strâng de la jidovi să triimăt la același departament în fieșticari trii luni di să întrebuințază în folosul lucrurilor domnezăești.

Al 4-le. Trei tărguri să află în cuprinsu acestui ținut, anume: Orhei, Teleneștii și Tuzora. Șă în fieșticari căti un cinovnic esti de trebuință a fi precum au fost șă mai înainte cu numiri de căpitan. Datoria acestora esti a priveghe mai întâi ca să nu fie întru primejdie tărgurile cu arduri di foc. Al 2-le facu prețăluirile ci trebuie ocărmuirii pentru tot felul de prodocturi, pripasuri di ali mănării, praviant și furaji însămnând și cursu banilor. Al 3-le adecă întru împlinirii poroncili ci li să triimăt de cătră sărdărie ascoltând și jalobili lăcuiorilor la zile de tărg ci să întâmplă între dănșii, având voi ca să li facă îndreptari, spre a nu să trudi pi aicea acei cari nu li rămâni mai multă prentie, povețuesc și întru compănirea ținării di postoiu rânduiala cuviinciasă. Ei sânt supuș sărdăriei di undi vechi din

esti să rănduirea lor. Iar acum la târgu Orheiului, din poronca departamentului al 2-le, pi lângă cinovnicu ci esti din partea sărdăriei s-au mai rănduit și pi un jigniceriu Vasili Țărnă. Aceștiea asăminea precum să căpitnii di mazili să folosăsc di zăciulă pân la 60 sau 70 lei ci sănt slobozi a împlini și căti cu doi sau trii oameni din cei fără amestic, cari să lasă de havaleli pentru slujbili acelor cinovnici.

Spre a să țane ei, di la fieșticari sat să află căti un vornicel să spre agiutoriul lui câte un vătaman de alergat. Vorniceii au această povețuiri să cărți ponturi di la sărdărie. Adică la toati cislili satului asupra orândielilor ci să vor trimeti di cătră sărdărie din porunca ocărmuirii, să fii cu mari privigheri și luari aminti ca să nu să năpăstoiască unii di cătră alții întrucât din poțân ci pi fieșticare sătean să-l cisluiască ca să dei agiutori întocmai după starea să puțința sa pi averea să alipiverișul ci vor ave. Pentru facătorii di răli tălhari să gazdi să fie cu asăminea preivigheri ca nici de cum să nu să poată mistui acolo în sat, ci pi cari î-l va dovedi în fapți de furțișag sau gazdi di talhari pi unii ca aceia în legătorili fierălor sau în butuci prin paznici cuviincioși să-i aducă la sărdărie spre a să da judecății cremenalicești. Pentru talhari, ucigași di să vor ivi la vre-un loc cu apropieri să sai îndată cu tot satul. Și numai decât să-i prindă ca să-i trimată în paza ce mai bună la sărdărie. De unde să să urmezi a să da judicății cremenalicești asupra acestor ucigaș. Dacă nu si dau prinși să să întâmpla ca să sloboadă cu armi în gonași în vremea ocărmuirii de mai înainti ave voi a da și gonașii întrănșii.

Pentru dezrădăcinarea făcăturilor di răli, tălhări, datori esti vornicelu a închizășlui pi săteni unu cu altul puid străjări ziua și noaptea pi la răspintinile drumurilor. Cari străjări să îndatoresc a fi cu mari privigheri să pi oricari ar găsi fără cartea de drum să de om bun necunoscut sau străin să-i ducă drept la vornicu. Să vornicelu făcându-le cercetare dacă nu să vor pute îndrepta, să-i triimată în pază la sărdărie.

Cari din săteni vor vre să margă la un loc pi aproape să fii datori di a mergi la vornicu ca să-i arăti. Și vornicu prin chizășiea bună să li de-i ravaș di drum la mină arătând undi au să meargă, cu ci trebuință și cât au să zobăvască. Iar având a mergi mai departi cu chizășie bună să vie la sărdărie ca să ia-i ravaș. Iar fără ravaș de drum să nu fie slobod a mergi în vreo părți. Pentru podurili ci vor fi în sat și cu apropieri di sat să fii cu asăminea privegheri a li întocmi și a li țani în ce mai bună stari. Să nu să facă vreun cusur trecătorilor și cari umblă cu poronci împărătești, că vor fi în răspundiri vorniculul și lăcuitarii. Asăminea pentru pripasurili ci vor pica acolo în sat să aibă a le adoci la sărdărie ca veind păgubașii să le gasască și să li ei ca să nu rămăi păgubaș. Acești îndatoriri sănt supoș a păzi vorniceii satilor.

Al 5-le. Număr di călărași să află în privigherea sărdăriei 760. Care slujăscu a patra săptămână căti 180 la amândoi sardarii. Din întări-tura ocărmuirii precum s-au apucat de mai înainte să întracestaș chip să întrebuintază acum cătri slujbe: 12 la 12 ocoali cu publicații să feliuri di poronci, la căpitnii di mazili ci urmeazi a să adoci întru împliniri din

poroncili ocărmuirii de la departamenturile 1-i și al 2-le, șă a nacialnicului, 4 spre paza vinovaților de la închisoarea sărdăriei, 6 la expediția poștii rusăști pentru portator ștafeturilor, 2 la magaziea proviantului, 1 la magaziea lemnului, 2 la paza fânului din magaziea iconomicoasă, 4 pentru triimiterea arestanților, 2 la canțilearia sardăriei, 7 la departamentu întâi, cari pisti tot să coprind 40. Mai răman 140. Cari aceștiea împărțându-să la amândoi sardarii căti 70 să află, aceștiea întrebunțându-să în triimiterea ca să aducă feluri di cerșuți di cătră departamentul întâi și de cătră alti locuri di prisutsfii, i întru împliniri di bani celor cari să jălucesc. Și pentru că să află de ajuns la vremi di neapărată trebuință când să întâmplă di vin feliuri di persoane mari până când să statornicescu să dau căti unul sau doi din călărași pentru slujba și paza casăi.

Al 6-le. Priveghigheri ari sardăria într-un destularea norodului tot ca șă mai înainti după ecstracșăile domnilor ci sănt pusă întâi ca la vremi di toamnă și di primăvară, nu-i numai prin îndemănari ci încă prin cei mai vrednici zapcii din mazilii țănutului și fără voința lor de a-i scoati la plug ca să ari șă să semini di tot felul di pâini cu îndestulari șă cu acel chip în celi mai multi vreimi când șă timpurile agiută să află având pâine spre hrană cu toată îndestularea. Căci această închipuiri di zapceli să vedi pusă din poroncili domnilor însuși după natura slăbiciunii norodului de aicea șă mai ales ca să nu piardă lucru în vremi di vară când pot să aduni hrana lor cu totul sănt opriți de a umbla în pricini di judicăți. Șă după aceia închipuiri și jalubili lor păn după vremea lucrului totdeauna au fost obicei di sau oprit de cătră ocărmuiri căci ei din slăbăciunea naturii ci au nesocotind păgubirea ci li să întâmplă pentru lucruri foarti mici cari pot a li împăca stăpânii satilor, sau ocolașii sau vorniceii satilor să pornescu cu jalube la celi mai înalti locuri di-ș perd vremea în zădar. Mărturii ca să treacă pâini pisti graniță măcar di au fost șă slobozării, dar lăcuiitorilor n-au cerut trebuința a să da, căci cari au avut di prisos pisti cătă li-au trebuit spre hrană au vândut-o la târgurili țănuturilor în făină. Asăminea și la însuș unii dintre dănșii cari n-au avut de ajuns. Iar di a să treci pisti graniță numai stăpânii sau cumpărătorii moșăilor au avut pâni, cari și aceiea au vândut-o di pi loc la neguțitori străini fără să să ostinească a o duci undeva. Știință adevărată să află că în tot țănutul acesta pâni di prisos nu să află, ci încă lipsă și diosăbit și di ace noă cari să așteaptă cu toati că sreștirea ei au fost foarti bună păn la înspicuit, iar după aceasta având mari sminteală din pricina ploilor pisti măsură ci au urmat în jumătatea ce di pi urmă a trecutii luni iunie sau polignit foarti rău, sfărământu-să pi la multi locuri încăt s-au amestecat cu pământ pi la șăsuri șă văi. Iar pi la alti locuri încăt s-au amestecat cu pământ din răpegiune ploilor s-au spălat floarea di la o samă de grăi și oarză, rămăind fărū de roadă. Pe lângă aceasta au mai adaos a să strica pâinile di cătră mulțamea de jăvini ci s-au iscat tot în luna lui iunie, cari să număsc gândaci. Nu să nădăjduești a fi șă pi anu viitori pâini di prisos pentru vânzari, ci acesti întâmplări nenorociti au dat mari pripus că va fi lipsă de pâini căci șă cartoafili în țănutu acesta cari nu pot pătimi di asăminea întâmplari nici

n-au obicinuit nici nu obicinuești nimeni a sămăna. Spre hrana norodului dintru acest ținut într-un an trebuesc 259,707 cetfertii pâini socotindu-să cel puțin câți trii de un suflet. Iar câtă poati să iasă din ce sămănată nu ești știută în vremea de acum, până când să va vide și starea popoșoilor și a mălailor la cari au rămas oareșcari nădejdi norodului. Iar după ci să va descoperi pi la jumătati di pi urmă a lunii lui avg(u)st, lesni să va poti închipui să aciașă socotință. După poroncili ci s-au să slobozit a să faci vedomostie pentru toati sămănăturili di toamnă de primăvară și de rodurile ci vor eșă din trăsăle pi anul acesta. Și atunci să va da lămurită știință ecscelenții voastri. Vanzarea pâinii și a cărnurilor în vremea ocărnuirii di mai înainte prin închipuirea dregătorilor din poroncili însuș a domnilor să urma a să faci cu nart ci să închipuie cu așăzământ. Și acel preți după nart, dacă nu să păză di cătră vânzători să să sue sau micșura, măsurile pentru interesurile lor pi unii ca aciea să înfrina la locul întru cari săvârșă ei fapta ce nipriincioasă opștiei spre pilda să altora, și așa să păză un preți măsurat încât să carnea și pâinea să afla cu îndistulari la toati târgurili. Iar de la ocărnuirea de acum sărdăriea poroncă nu ari a să închipui cu obicnuințili de mai înainte.

Al 7-le. Pentru ținerea oștenilor în postoiu compănuire driaptă să păzăști încât să scoati atâta numai că pi la satele ci să află mai cu depărtari di oraș să târguri comandirii polcurilor aronților di artilerii și a garnizonului nu primăsc a cfartirii cerșând postoi cu apropiere di ștaburi cfartiruri. Să satili cu apropiere unul di altul nimini alții nu să scutesc di postoiu fără numai clericii bisăricești după ucazul împărăteștii sali măriri să scutesc înainte să slojitorii ci sănt călărași sărdărești, să țămirași ca unii ci să află în slujbă și rămăni casăli săngure neavând cini să poati di grijă oștenilor. Iar de la trecuta lună ghenari văzândusă strămtoriri celoralanti sate di cătră nacialnicu ci au fost în oblastea aceasta d(omnul) ingineri ghenearal maior Garting au binevoit a poronci di s-au dat să toati acesti sate călărășăști și țămiraș sub postoiu.

Al 8-le. Din partea ocărnuirii măsuri cu cugiti înțălepti să priimăsc de a pururi spre a descoperi și a îndemna pi lăcuiori la ostineala lucrului în folosul lor precum s-au aratat la pontul al 6-le. Să pe lângă aceasta di a nu-i privi asupriți să osândiți di cătră nimini.

A 9-le. Lărgimea graniții să află într-un acel ținut cali di 6 ciasuri mergând drept pe drum mai în laturi di Prut. Iar pentru că Prutul să află coturos pi maluri unde sănt așăzati becheturili să faci depărtari cali mai bini di 13 ciasuri și pe Prut aceasta după starea locului cerșând trebuința s-au alcătuit 71 becheturi pi tot cuprinsu. În marginea ținutului acestuia, adică din hotarul ținutului Eșii în jos până în hotarul ținutului Hotărnicenii, și la fieșticari cardon câți trii oameni din pământeni păzitori adică câte doi pi gios și unul călari, înarmați cu suliti și cu puști. Aceștiea să află din lăcuiorii satelor ci sănt în partea Prutului cari însuși ei slujăscu a cincea săptămână la paza marginei. Să patru săptămăni fac pi acasă în trebuințali gospodăriei fiind lucrători di pământ. Spre privigheri asupra lor să mai află rânduiți pi fieșticari săptămână câți 15. Iar la întâmplari

și câți 20 mazili vrednici di a țani pi ei cari să întribuințază întru aceieași slujbă a opta săptămână. Aceștea sânt datori a ombla șă zi și noapti de la un bechet la altul priveghind și dușteptând pi bechetari. Șă asupra lor iarși din mazilii cei mai vrednici și din postel(ni)cei câti un cinovnic cari esti datori a sluji o lună de plin șă a privighe atât asupra bechetarilor cât și asupra mazililor dintru o margine a țănutului pân întru alta și șăsă luni șădi acasă fiind 7 cinovnici alcătuiți. Iar piste toți aceștiea un smotritil di margini cari s-au socotit a fi mai vrednic și di credință din cei mai întâi cinovnici moldoveni, cari li ari toată îngrijărea a priveghe șă a raportui sârdăriei de orici întâmplări. Din vremelnica carantină a..¹² lui ...¹³ ci esti întru acest țănut după ci-ș împlinescu zilili hotărâti și să curățâscu după pravilile carantini, oamenii ci vin di pisti Prut șă să priimâsc di răvizoru graniții cari esti asupra străjilor căzăcești, acest smotritel pământesc îi primești șă-i triimeti aicea di să așază șă să dau la locurile cuviincioasă raportuind sârdăria d(omnului) nacialnicului șă departamentului al 2-le din oblastea acesata. Spre hrana cailor bechetarilor șă a cinovnicilor din anu 1814 s-au fost făcut 20 stoguri fân cu satili paznici. Și din trânsul s-au întrebuințat în an 1815 stoguri trii, șă pi anu acesta 1816 doi stoguri în vremi di iarnă, iar celilalti 15 rămâind s-au înecat acum di vărsarea apii Prutului la tecuta lună iunie.

Al 10-le. Niamuri di oameni să află în țănutul acesta ce mai multă parti di nație moldovenească, cari sânt adivărați lăcuitori de aicea statorniciți. Al 2-le ruși, al 3-ile sârbi, al 4-le armeni, al 5-le lipoveni, al 6-le țăgani, șă al 7-le jidovi. Întru acest țănut să află 280 sati cu mari cu mici, iar casă 18783, lăcuitori parti bărbătească gospodari sau familii să află 19592. În:

<i>Număr</i>	<i>Anume</i>	
87	postelniceii ertăți	aceștea slujesc pământului fieș-ticari după pronamiile ci au
864	mazili	
347	ruptași	
299	rupte	
245	țimiraș	
32	lipcani	aceștea să află slujind la dipar-tament al 2-le
760	a sârdăriei	aceștea sânt clujitori călărași la sârdărie șă arătati căpitânii
24	a căpităniei di Orheiu	
20	a căpităniei di Telenesti	
45	a căpităniei di Creuleni	
1045	preoți, diaconi, dascăli, ponomari	aceștiea împlinescu slujba dohovnicească
168	starosti	
23	ciocli	
2699	scutelnici	aceștiea împlinescu slujbili cătră stăpânii lor boeri pentru scuteala di havaleli după tocma-lali lor di bună voi
1154	breslași	
512	slugi	

9572	locuitori birnici cari împlinesc havaleli în folosul haznalii	
233	jidovii de prin târguri	aceștea plătescu suma banilor după cum să cuprindi la pontul al 3-le
374	jidovii di prin sati	
17	armeni di cari ocărmuirea di acumnu nu ari nici o folosință ne fiind supuși nici un feli di slujbă a haznelii	
1072	păzitorii graniței Prutului prin becheturi	
19592	fac pisti tot	

Al 11-le. Magazale di pus proviant, gropi di șoproani pentru oșteni să fac cu orânduiala din poronca departamentului al 2-le di cătră lăcuitorii ci împlinesc havaleli fără să plătească haznaoa ceva. Iar materialurile în lemni, stuh șă răgoz să eu di pi moșăili pomeșcicilor sau a mănăstirilor cu rândul fără plată de bani prin tăeri di cătri lăcuitori fără a da dijmă sau alt havaet stăpânului moșăilor ci numai lucrul esti a lor.

Al 12-le. Mergirea cinovnicilor acei di pi la ocoali căpitani di mazili esti pi caii lor ne având trebuință ca să ei cai di olac, fiind pământeni di loc cu viti atâta numai când să întâmplă di să triimăt pentru neapărată și garbnică trebuință în ținut la vreun loc spre vreo cercetari sau împliniri a verunii poronci a ocărmuirii fără plată di progon să slobod podorojnii și să eu di pi la lacuitori după trebuință cai. Pentru caratul proviantului șă a furajului haznelii ci s-au întrebuițat spre hrana oștenilor sau a coloniștilor nici o plată nu s-au slobozit.

Al 13-le. Fân pentru poștă în anul trecut 1815 după măsura di poștă adică 12 stânjini împrejur șă trii înaltu s-au făcut 72 stoguri, cari s-au dat în sama cantorii poștilor Basarabiei, și zăci stoguri s-au făcut șă s-au pus în magaziia fânului iconomicos. Pentru cari să dă socoteală dipartamentului al 2-lea di undi au urmat șă poroncă di s-au făcut acești stoguri. Iar în anul acesta numai pentru poști esti porunca ocărmuirii acelu dipartament ca să facă pi la poști di cătră ținutul acesta 121 stoguri, cari să să dei pi sama cantorii.

Al 14-le. Nici o havale alta decătră lăcuitori în folosul pomeșcicilor până a nu să alcătui pământul acesta cătră Rosiea nu s-au făcut de căt că după vechiul obicei au lucrat aceli căți 12 zili hotărâti pi an la vremea lucrului pământului după ponturile domnești fieșticari lăcoitori cu ce au avut. Adică patru zili di primăvară, patru zili di vară șă patru di toamnă. Iar după hrisovul d(omnului) Ghica v(oe)v(o)d din let 1777¹⁴ pentru folosul stăpânilor sănt datori lăcuitorii a mai faci doi clăci pi an fieșticari lăcuitori. Toati acareturili stăpânului esti datorია lăcuitorilor să li întocmească de la dănșii. Dacă va ave stăpânul trebuință să facă vreun acaret nou ari să-l facă lăcuitorii cu plată. Fieșticari lăcuitor esti datori să facă stăpânului căți o podvoadă pi an fieșticari lăcuitori esti dator să aducă căți doi cară lemni di ars. Și după hotărârea lui Moruz¹⁵ nici un feli din băutură no esti lăcuitorilor slobozănie să țăi. Dar nici să cumperi di aiurea dicăt din orănda undi șădi. Sănt datori lăcuitorii să cari dejma toată după hotărârea lui Moruz. După obicei legiuit ari fieșticari gospo-

dari să toarcă un caliap¹⁶ și să de șă doi pui di casă. Dar țănutul acesta în vremea Moldovei cunoscut fiind di margini șă hotar Moldaviei dinspre turci șă tătar(i) stăpânii moșăilor pentru ca să-i aibă pi lăcuitori nu-i să le de a împlini întocmai hotărârea acestor ponturi, căci îndată fugând dintrânși să supune la turci șă tătari.

Al 15-le. În țănutul acesta a Oreheiului șă a Lăpușnii crești acest feli di păduri, adică ștejar, teiu, frasăn, carpăn, giugastru, fag, plop, slodun, paltin, arțari, salci, răchită, clocotici, pădureți, peri, cireș, corni, porumbrei, măcieș, păducei pi pământul pomeșnicilor șă a mănăstirilor. Iar haznaoa la țănutul acesta pământ nu ari. Spre paza pădurilor după voința dată di cătră ocărmuirea vremii di acum și de mai înainte să află rânduiți la fieșticari păduri căti un lesnic sau doi, cari să apără di alti havalei împotriva slujbii aceștiea fiind șă obștească folosință păzându-să di o potrivă atât celilanti feluri cât șă aceia cari poati să fii bună pi la unili locuri pentru facerea corăbiilor.

Al 16-le. În datoriri au fost răzămat asupra lăcoitorilor birnici cu împliniri di havaleli pentru coloniștii Varșaviei după vedomostiea alăturată cu letira A¹⁷, cari ei toati li-au împlinit în natură. Șă pi lângă acesti di la anul 1814, luna lui octomvrie 1020 sufeti în 237 familii șă pân acum sau hrănit di cătră lăcuitori cu ceia ce au avut șă ei, aflându-să a așăzați pi la cfartiruri. Cu această hrană s-au folosit coloniștii di la locuitorii pi lângă liafa ci au priimit.

Al 17-le. Din vremea alăturării oblastei aceștiea șă mai ales în an 1815 șă 1816 opt oameni au fugit pisti graniță dintra cei fără așăzari di pi la feluri di cășli, sau șă sati cari să află cu apropieri di Prut, având rudenii la asăminea sati di pisti Prut. Iar din Moldova otomanicească au venit prin vremelnicu carantin de la Cotu Morii 566 sufleti moldoveni șă țăgani pi cari s-au dat la locuri cuviincioasă, adică pi moldoveni la satele unde au avut rudenii, pi o samă di țăgani ci au fost boerești șă n-au avut moșăi în oblastnaea aceasta s-au dat în sama cantorii țăganilor coroanii. Iar pi aceia ci au mănăstirești în privigherea Dicasteriei Motropoliei di aicea.

Al 18-le. Podurile di opștie șă ezăturili aceli cari să află trecătoari pisti părăi să fac cu rânduială din partea lăcuitorilor puindusă ostineala lucrului, iar lemnu trebuincios, li să sloboadi fără nici o plată din pădurili pomeșcicilor șă a mănăstirilor. Iar iazurili di prin sati cari sânt a pomeșcicilor șă a mănăstirilor la întâmplari pentru a să meremitisi numai de a pururia au fost șă esti obicei a să țăni cu lăcuitorii acelor sati ca unii ci mai întâi ei au rând la mori di macină pâni pentru hrana lor sau șă di vânzari dând numai coviincioasa zăciuială stăpânului morii. Și desăbit sânt slobozi a-șă adapa vitili lor întra celi iazuri cu mori și fără mori. Această slujbă o fac fără a li țăne în samă din celi doîsprezăci zili fiind mai mult pentru folosul lor.

Al 19-le. Sărdăria prin cătă știință ari răspundi că nici un feli di grăutati n-ar fi putut să fie asupra lăcuitorilor mai ales în curgerea vremii aceștii ocărmuiri di când birul s-au ertat di asupra lor șă alti însărcinări cari era în vremea ocărmuirii de mai înainte, când afară di o sămțătoari

sumă di bani ci plăte bir era supuș la o gre sarcină de salahorie cu facerea cetăților di pi graniță adunării șă celilanti. Și asăminea cu darea di nu puțină sumă zahere însuș di la dănșii pi cari era siliți a o șă căra la Galați cu numi de plată. Însă cu totul nemulțămitoare slobozindu-li-să numai căti 10 lei di chila de grău în cari șă socotești șă chiria dusului după cum însuși șă arată mulțămiți că au scăpat de aceli greutăți. Atăta greutate și din partea sărdăriei s-au cunoscut că pătimăsc di opștie din nenorocirea cu lipsa di pâini ci sănt siliți a o cumpăra atât pentru dănșii, cât șă pentru oștenii cii tăn în cfartiri, neavând proviant în magazali. Pe lângă aceasta oștenii nedându-le crezari es și din datoriile lor luându-li în puteri de la sini neconteniti podvozi ori undi voesc sălindui pi la multi locuri di eu cvtinții di la lăcuitori, cu cuprindiri că i-au îndestulat cu proviant fără să aibă di undi ca să-l dei cu oprire di a nu să strămuta pământeni slobozi dintr-un loc la altul nici o strămutari folosului lor nu să faci mai vartos însuș după natura narodului de aicea fiind slobozite pravilili de cătră domnii ci au fost în Moldova di a nu să îngădui pi lăcuitori ca să șă stremuti di la un loc la altul. Căci cu această a lor socotință nici odată nu pute a șă întimie cu lucrurili gospodăriei, ci mai vartos sărăsăpe dintru toate ali sali șă șă afla de a pururea bejenari s-au făcut obșteșcu așăzământ după cari șă șă urmeazi di s-au adus pi dănșai în starea cea mai bună. Căci ne lăsându-să ca să umble din chipul lor di la un loc la altul după cum s-au zis la pontul al 6-le sănt îndămnați și prin zapcelă cari de a-și faci sămnănături șă saduri însuși pentru folosânța lor.

Al 20-le. Din vremea adunării oblastei cătră Rosiea nu-i esti știut sărdăriei căti viti di pripas s-au străns. Că după obicei ci au urmat cilenurile sărădăriei la fieștecăre an să schimba. Și aceli viti de pripas ci să întâmpla a să strângi și dacă să găse păgubașai după dovezi li să da lor conoscându-li, iar celilanti căti rămăne după trii publicații ci urma într-un an în tot cuprinsul țănutului șă nu să găse păgubașii rămăne și să împărță în doi părți între sardari după cum s-au zis la pontul 1-i în temeiului răposatului întru ferecire d(omn) Ghica v(oe)vod¹⁸.

Întocmai după întrebările în cuprindirea a 20 ponturi însămnati prin poronca ecsceleției voastri fiind însămnatili răspunsuri. Cu plecăciuni prin acest raport le arată sărdăriea.

Sardar maior Șünovici.

Samăș colejschii reghistrator Bobeic.

Nr. ...¹⁹. 26 zili iulie, 1816, Chișinău.

Documentul nr. 2.

Инструкция для околашей по Бессарабской области (ASRO. F. 1, inv. 214, d. 26, f. 58 – 59; 66 – 67. Anul 1823.)

§ 1. Околаш избирается сельскими обществами и утверждаются в сем звании местным начальством.

§ 2. Они имеют в своём ведомстве дворников тех селений которые и выполняют требования их по службе неотложено.

§ 3. Околаши подведомы исправничеству своего цынута и насылаемые от оного приказы удовлетворяют неукоснительно под опасением строгого за противное тому взыскания.

§ 4. Они настаивают по поручению исправничества за своевременным взносом в казначейством казенных податей денежной земской повинности.

§ 5. Они строго наблюдают что бы в подведомственных им околах не были передеживаемы военные дезертиры и другие беглые люди коих открывая обязаны отправлять немедленно под строгим караулом в земское исправничество.

§ 6. В обязанность их входит надзор за исправностию больших дорог, мостов, гатей и перевозок на участках к подведомственным их селениям приписанных по общему цынутному росписанию.

§ 7. Околаши должны тщательно наблюдать за здоровьем жителей и в случай обнаружения сомнительной болезни тот час доносит о том исправничеству с нарочным, принимая на месте нужные меры осторожности опасаясь однако же напрасного обременения обывателей излишними распоряжениями.

§ 8. В случае открытия болезни на скот околаш приказывает отделить больной скот от здорового и доносит о том земскому исправничеству для принятия дальнейших мер.

§ 9. Околаши наблюдают за чистотою по селениям за правильною и регулярною постройкою оных, сообразно существующему узаконению и за исправностию пожарной части, о каковых предметах исправничества снабдит околашей особыми подробными наставлениями.

§ 10. Если кто из жителей сделает уголовное преступление, околаш арестует его, выдаёт о том по установленной форме квитанцию обществу и, тот час, доносит исправничеству о случившемся произшествии.

§ 11. При выполнении предписаний земского исправничества об арестовании кого либо из жителей и доставлении оного в город околаши обязаны выдать обществам квитанции о том по установленной форме.

§ 12. О всяком случае обнаруживающем нарушение общего спокойствия околаши должны доносить исправничеству, не упуская ни одной минуты.

§ 13. Наряд обывательских подвод для проходящих полков и команд околаши не иначе делают как на основании открытых листов от областного начальства или земского исправничества и сходно очередным спискам, которыми исправничества должны снабжать околашей для сохранения строгого уравниения между обывателями.

§ 14. В расположении военных чинов на квартирах по селениям приемлется в руководство общее квартирное расписание; околаши же должны наблюдать что бы никто из жителей один перед другим не был излишне обременен постоем и что бы повинность сия падала на каждого, смотря по состоянию и способам. О противном тому они должны доносить исправничеству.

§ 15. Предписания исправничества о обстоятельствах которые должны быть объявлены во всенародное сведение околаши прочитывают по селениям всем жителям внятно, неутаивая и не прибавляя от себя ничего.

§ 16. Околаш должен иметь верную перепись жителей, отличая в оной происходящие перемены в течение года. С наступлением нового года обязаны они доставить земскому исправничеству не позже 10 января именные списки всем подведомственным им по селениям по семейно, с означением убыли или прибыли в протекшем году произшедшей.

§ 17. Околаши надзирают за отвращением побегов поселян и в случае покушения кого либо к тому принимают меры для воспрепятствования сему, и о том немедленно доносят исправничеству.

§ 18. Околаши непроизводят никаких следствий, не вмешиваются в разбор тяжб, и вообще не должны присвоивать себе суда и расправы, ибо они устанавливаются токмо для одних полицейских распоряжений.

Documentul nr. 3.

Инструкция о должности и обязанности околашей(ASRO. F. 1, inv. 214, d. 26, f. 60. Anul 1823.)

1. Околаш должен крепко наблюдать веренной ему окол, да бы пригульный скот и лошади, есть ли окажутся в каком селении, тот час был отправляем по описанию при месте в исправничество. А по истечении месяца доставлял бы земскому исправнику и исправничеству ведомость сколько какого скота и лошадей отправлено и через кого имено. В случаи же кто утаит какой пригульный скот и околаш узнает, то должно тот час расследовать и виновного вместе с делом отправить в исправничество.

2. Околаш не должен поручать данных ему предписаний к исполнению своим писарям, а сам исполнять таковые. Есть ли же кто из околашей поступит в противность сего и пошлет находящегося при нем писаря в окол, то будет предан строгой ответственности.

3. Обязанность околаша доставлять по изданным формам ведомости о разночинцах и другого звания людях подлежащих платежу по частей бира, жительствоющих в веренном им околе, когда таковые где будут поселяться или временно проживать, ровно и о выходе их из окола и куда имено.

4. Околаш должен относить земскому исправнику и исправничеству сколько в том околе квартируют войска, в каких имено селениях...²⁰ обер-офицеров и нижних чинов, сколько занимают квартир, с какого числа заняли, ровно и когда выступают. Есть ли же военные чины будут делать жителям какие притеснения, то тот час доносить исправнику со изяснением их обид.

5. Доставлять земскому исправнику и исправничеству ежемесячно ведомость об всекестровании имении, сколько именно, кому принадлежат, в каком селении и у какого находится под сбережением и сколько из онаго прибыло или убыло и по какому случаю.

6. Околаш должен наблюдать дабы во всяком селении были шнуровые книги: 1-е. На записку прихода и расхода общественных денег и что бы всегда верно вписываем был как приход так и расход; 2-е. На записку проезжающих по подорожным и без оных и отмечали бы за прогоны и кто без прогон и за чим подписом подорожная; и 3-е. На записку провозимых арестантов чрез селение.

Documentul nr. 4. (ASRO. F. 1, inv. 214, d. 26, f. 70 – 78. Anul 1826.)

Высочайше утверждён к № 1382-му 30 июня 1826²¹

Проект положения для волостных правлений в Бессарабских казённых вотчинах.

§ 1. О учреждении волостей. Бессарабския казённые волости разделяются на волости и учреждаются с оных сельския правления подчинённые по части хозяйственной казённой экспедиции областного правительства, а по полицейской земскому исправничеству.

§ 2. О числе семейств в волости. К волости приписывается поселян от 500 до 1000 семейств.

§ 3. О месте для волостного правления. Правления учреждается в селениях сколько можно средоточных, в отношении всего его ведения так что бы каждое из подведомственных ему селений, было от него в соразмерном с удобностью разстоянии.

§ 4. О сельских старостах и десятских. Ведению правления подчиняются сельские старосты и десятские.

§ 5. О голове и заседателе. В каждое правление избирается для засидания один голова и два заседателя.

§ 6. О свойствах головы. Голова избирается от всего ведомства правления из людей честного поведения, рачительных и трудолюбивых в хозяйстве.

§ 7. О порядке для выбора головы. Выборы сии производятся так: с каждых ста семейств назначается миром по три из людей совершеннолетних, имеющих собственное хозяйство, доброго поведения и не только не бывших наказаниях но даже и в подозрениях милкающих поселянина доброго имени.

§ 8. Продолжение²². Поселяне сии собравшись в селение где учреждено правление в присутствии члена казённой экспедиции и исправника приводятся к присяге в том что они в выборе головы сохранят всю справедливость и безпристрастие назначая в звание сие того которого по совести считают достойным. Потом член экспедиции, купно с исправником сделав имяной всем собравшимся список назначают к выбору из них нескольких и не менее 10 человек старших и лучших людей имеющих качество головы приличныя. По назначении сем раздуют собравшимся для того поселяном по одному шарик у которого должны они будут класть в ящик сукном накрытый пазделённый в нутри перегородкою на две части, из коих на одной правой стороне надписано избираю, а на другой, с левой, не избираю. При сем случае,

поселяне располагаются будут по собственной воле и разсуждению кто из них куда шар положит, в правую или левую сторону то есть в избирательную или неизбирательную. Когда все шары положены, член экспедиции в виду всего общества поселян, снимает покрывку с ящика вынимает шары, прежде из правой стороны пересчитывает оные пред всеми и записывает противу имени балатируемого. А потом из левой, кои также пересчитав противу имени балатируемого отмечает. За сим снова шары раздаются, назначается другой к балатированию. И сие продолжается до коле назначенные к выбору люди будут один после другого перебалотированы. По оканчании балатировки член экспедиции купно с исправником список балатированных представляет в экспедицию, объясняя о поведении и качествах каждого из балатированных. А она по рассмотрении сего списка одного из них в звание головы утверждает на безсрочное время.

§ 9. О порядке выбора заседателей. Заседатели в правления избираются чрез каждые три года таковым же порядком и по тем же правилам. Имеющие больше число шаров удверждаются казёного экспедицею в звание заседателей волостного правления.

§ 10. Продолжение²³. Есть ли двум или несколькими из поселян положено будет равное число шаров, в таком случае предлагается поселянам в собрании находящимся перебалотировать вновь имеющих равное число шаров и тогда утверждается по большинству оных.

§ 11. О списках балатированных. Списки балатированных хранятся в правлении и экспедиции и в случае нечаянного выбытия головы или которого либо заседателя назначаются к исправлению их должностей из тех кои после избранных в сии звания большее число шаров имеют. Назначение сие делается в головы и заседатели с утверждения казенной экспедиции.

Примечание. В число балатируемых в заседатели назначаются и те которые были балатируемы в голвы но остались за выбором не кандидатами.

§ 12. Привидение к присяге. Как голова, так и заседатели приказа по утверждении их в сие звание приводится к присяге что возложенные на них должности будут исполнять с усердием и верностью служа для других поселян образцом в честном поведении.

§ 13. Жалованье голове. Голова, до коле в сей должности будет находится, получает жалование по 250 рублей асигнациями в год из сумм мирских. Сверх сего освобождается он лично от платежа казённых податей и всякаго рода общественных и земских повинностей, кои миром за него оплачиваются. Семейство же их, разумеется жёны с сыновиями и дочерми иземлются от всяких общественных работ и нарядов.

§ 14. О неоскорблении головы. Голову до коле в звании сем состоит никто не смеет поносить браными словами, а паче оскорблять телесно под опасением придания суду.

§ 15. Об отличиях для головы. Голове, для отличия его, делать каждый год на счёт мирской суммы кафтан темнозеленаго сукна с

воротником и обислагами областного мундира. Буди же безпорочно прослужит в должности 9 лет, то награждения такового серебряною медалью на красной ленте. Начальник области представляет на высочайшее соизволение. Удостоенный сей медали, освобождаются лично от рекрутской повинности и всякого телесного наказания. Голова с особою ревностью, усердием и пользою исправляющий должность свою, может удостоиваем быть к награждению и прежде 9 лет.

§ 16. О жаловании заседателям. Заседатели волостных правлений получают жалование по 150 рублей.

§ 17. О жаловании писарю. Для исправления в волостных правлениях письменных дел, определяется писарь с жалованием из мирской суммы по 250 рублей.

§ 18. Об определении писаря. Писарь определяется казенною экспедицею. Он состоит в штат ея и в действительной службе Его Императорского Величества по чему за всякое упущение должности и порядка в производстве по правлению дел ответствен по всей строгости законов, а за исправное рачение и ревность удостоивается приличного званию его награждения. Если в ведении волостного правления есть поселяне способные к отправлению должности писарской, то экспедиция может их назначать к оной, не исключая их из поселянского звания и полагая им присвоенное сей должности жалование.

§ 19. О почтении к заседателям. Заседатели от всех подчинённых правлению поселян должны быть почитаемы и обидевший их строгому подлежит наказанию. Они освобождаются также от телесного наказания, до коле в звании сем будут.

§ 20. Об отчётности головы и заседателей. Голова и заседатели по происшествии каждого года при общественном собрании поселян отдают отчёт в издержках и объявляют положение раскладки на будущий год. Отчёт и раскладки утверждаются общественным приговором и представляются казенной экспедиции на ея утверждение.

§ 21. Наказание для виновных головы и засидателей. Голова и заседатели за нетрезвую жизнь и дурное поведение отрешатся от их должностей. Казенная экспедиция удаляя их в сем случае от исправления оных, распоряжается об определении на места их из кандидатов или когда никаго из них достойных нет, то о произведении новаго выбора.

§ 22. О удалении неспособнаго головы и заседателей. В случай неспособности головы и засидателей, экспедиция удаляет их от сего звания и определяет других как сказано в § 21.

§ 23. О поступлении по законам с головою и заседателями за упущения. За упущение должностей, сопряженное со вредом интересов казны, а паче за лихо.²⁴ литво, голова и заседатели препровождается начальством к суду для осуждения к следующему за сие наказанию по законам в уголовную палату. Казёная экспедиция в определении к должностям на место преданных суду, поступает на обеснённом в пред идущей статье основании.

§ 24. О помещении для волостного правления. Для правления где оные учреждено будет следует устроит помещение на счёт общества.

§ 25. О письмоводительстве в правлении. Казённая экспедиция учреждает письмоводство в правлениях на таком основании: даёт каждому волостному правлению счётные книги за шнуром и печатью и скрепою по листам разделяя оные по свойству сумм, как то: а) для сборов хозяйственных; в) для казённых податей; с) для общественных повиностей; д) для записки прихода и расхода хлеба в сельских запасных магазинах и для мирских приходов; и тетради также за скрепою по листам: 1-ю. Для записывания посылаемых в волость повелений казённой экспедиции предписаний земских исправничеств рапортовав от сельских старост и десятских, также просьбы от поселян, словесных или письменных и всех в оном ежедневных упражнений головы и заседателей; 2. Для записывания всех рапортов правления в экспедицию посылаемых и донесений земскому исправничеству равно повелений даваемых по разным случаям сельским старостам и десятским; 3. Для записывания мирских приговоров.

§ 26. О печатях для головы и заседателей. Голове и заседателям для употребления по должности их, даются печати с подписями для головы: печать головы; правления такого то, для заседателей одного: печать 1-го заседателя волостного; другого: печать 2-го заседателя волостного. Голова и заседатели печатей сих, ни в каких делах, кроме относящихся к их званию употреблять не должны и за сохранение оных в целости ответственуют.

§ 27. Ларец для хранения денег. В каждом правлении следует иметь ларец и в оном хранить поступающие в сбор деньги за печатью головы и за ключём одного заседателя.

§ 28. О подписи бумаг. Все бумаги исходящие от правления подписываются самим головою или одним заседателем искрепляются писарем в случае же неумения головы и заседателей писать прикладываются ими печати.

§ 29. О помете бумаг номером. Исходящая от правления бумаги помечаются номером по порядку и точность в соблюдении номерации остаётся на ответственности писаря.

§ 30. О хранении дел. Все письменные дела должны храниться в особом ларце за печатью писаря который равно как и за целостность ответственует.

§ 31. О десятских при волостном правлении. При волостном правлении должны находиться десятские по одному от каждого селения. Они посылаются по очереди но на неделю и обязаны выполнять все приказы головы и заседателей относящиеся до службы.

§ 32. О удовлетворении предписания исправничества. Волостное правление удовлетворяет предписания земского исправничества по службе неупустительно под опасением за противное тому строгого всыскания.

§ 31. О суждении поселян за воровство. Всякое воровство казенным поселянином учинённое, есть ли цена вещи не превышает пяти рублей, волостное правление судит само и оканчивает дело по своему приго-

вору без дальнейшего судебного разбирательства. Равным образом волостное правление разбирает и решает обиды соры и драки между казёнными поселянами кроме смертоубийства, бунта, разбоя и других важных преступлений, за кои отсылает поселян в исправничество.

§ 34. О мере наказания. Волостному правлению дозволяется по письменным приговорам, записываемым в книгу, наказывать виновных поселян розгами не свыше пятидесяти ударов. А также употреблением в общественные работы, равно содержанием под арестом на один или два дня. За употребление во зло сей власти члены волостного правления подвергаются строгой ответственности по закону.

§ 35. О нетерпении приёма беглецов. Волостное правление Обязано строго наблюдать что бы в подведомственных ему местах не были передерживаемы военные дезертиры и другие беглые люди, коих открывая должно отправлять немедленно под строгим караулом в земское исправничество.

§ 36. О содержании. Оно равномерно наблюдает, что бы большие дороги и на оных мосты, гати и перевозы, состоящие в участках к волости приписанных по общему цынутному росписанию, содержимы были всегда в совершенной исправности.

§ 37. О современной уплате податей и проче. На обязанности волостного правления лежит своевременный взнос в цынутное казначейство казённых податей и денежной земской повинности, с недопущением ни под каким видом недоимки.

§ 38. О квитках во взнос податей. Оно при уплате каждым поселянином следуемых податей, даёт ему в том квиток за подписью головы, засидателей и писаря или с приложением печатей, а равно с выставлением номера, а так кои выдача таковых квитков будет весьма затруднительна для одного писаря, то казёная экспедиция напечатает и разашлёт печатные экземпляры таковых квитков с остановлением мест на имена и число полученных денег.

§ 39. О вдовах и сиротах. Волостное правление имеет попечение о поселенских вдовах и сиротах, учреждает над ними опекунов и попечителей и старается что бы сироты мальчишки обучены были какому либо полезному ремеслу.

§ 40. О содержании в исправности сельских запасных магазинов. Оно должно также неупустительно наблюдать что бы сельские запасные магазейны сходно существующему законоположению, содержаемы были всегда в исправности и целостно. Отпуски же хлеба для нуждающихся поселян производить не иначе как с разрешению казенной экспедиции.

§ 41. О пажарной части. В обязанность волостного правления входит тщательное наблюдение за исправным содержанием пожарной части по селениям правлению подведомственным.

§ 42. О ведении верной переписи жителям. Волостному правлению подлежит иметь верную перепись жителям, отмечая в оной происходящая перемено в течении года, с наступлением же новаго года прав-

ление обязано доставить казённой экспедиции и земскому исправничеству не позже 10 января имяные списки всех поселянам по семейно с означением убыли или прибыли в прошедшем году произшедшей.

§ 43. О ограждении поселян от притеснений. В случае какого либо не правильного требования денежного или наряда и других утеснении казённым поселянам со стороны земской полиции делаемых волостное...²⁵

Summary

The evolution of Ocolaş and Vornic (village administrator, mayor) institutions in the early years after the annexation of Bessarabia (1812) to the Russian Empire, is little known in the historical literature. The documents which we published in this article contain valuable information about attitudes of tsarist administration towards changes which was supposed to support these institutions to be placed in the Russian administrative system. The article contain the instructions for organization of state governmental settlements.

Note

- ¹ Demir Dragnev. Țara Moldovei în epoca luminilor. Chișinău, 1999, p. 83; Instituții feudale din Țările Române. Dicționar. Coordonatori: Ovid Sechelarie și Nicolae Stoicescu. București, 1986, p. 338; I. Minea. „Reforma” lui Constantin Mavrocordat. Câteva lecții ținute la Universitatea din Iași. Extras din „Cercetări istorice”, I – II. Iași, 1927, p.70.
- ² П. Свинын. Описание Бессарабской области в 1816 году, в Записки Одесского Исторического общества истории и древностей. Vol. VI, 1867, p. 175 – 320.
- ³ Устав образования Бессарабской области. Аșezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei. 1818, p. 14. ; Полное Собрание Законов Российской Империи (în continuare – ПСЗ), Том 35 (1818), № 27537, p. 222 – 281, depozitat pe site-ul nlr.ru.
- ⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 4, inventar 1, dosar 44, fila 128.
- ⁵ Устав образования..., p. 14.
- ⁶ ANRM. F. 4, inv. 1, d. 44, f. 43v.
- ⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail. Acte în limba română tipărite în Basarabia. Vol I. (1812 – 1830), precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia(=BTRB). București, 1993, p. 27 – 112, 121 – 144. Textul Аșezământului Basarabiei din anul 1818 a fost redactat în variantă finală de namestnicul Basarabiei A. Bahmetiev. Prevederile referitoare la ispravnici au fost precedate de *Instrucțiunile pentru activitatea ispravnicilor oblostei Basarabia în perioada guvernării provizorii* elaborate încă în anul 1816 tot de către această persoană. Diferențele dintre aceste două documente indică schimbările ce au intervenit în urma trecerii de la un regim administrativ provizoriu la altul stabilit prin Аșezământul din anul 1818. De exemplu, la articolul 11 în varianta finală, pe lângă datoria de a supraveghea și a menține în stare bună drumurile, podurile, s-a mai adăugat și „... iar drumul pocitii, după punere la cale a cărmuirii, are să fie împărțit în părțile și pentru ca să păzască aceste stare bună, ispravnicu pământescu va fi datoriu a ave privighere”; în articolul 14, ce se referă la acțiunile ce trebuiau întreprinse de către ispravnic pentru stingerea incendiilor, nu se insistă exclusiv pe prezența la locul întâmplării a ispravnicului, ci i s-a permis acestuia „... a rândui un cinovnic...”. Schimbări au survenit și în redactarea articolului 15. Inițial, ispravnicul trebuia să raporteze namestnicului despre cantitatea de lemn cerută de către administrația militară pentru necesitățile armatei. În varianta finală acest raport urma să fie adresat funcționarilor ierarhic superiori. În articolul 25 termenul de namestnic la fel este exclus, fiind înlocuit cu cel de gubernator civil. În prima varianta articolul 22 prevedea ca cazurile penale să fie transmise spre cercetare I-ui departament al guvernului Basarabiei, iar în ultima variantă

- cazul respectiv era transmis spre cercetare judecătorească de ținut. Articolul 27 din varianta elaborată în anul 1816 referitor la atribuțiile ispravniciei în vederea evidenței persoanelor sosite de peste hotarul Basarabiei este exclus. Articolul 28 este modificat astfel încât în textul Așezământului el este trecut cu numărul 27, fiind redus doar la prevederea conform căreia: „Căutarea pricinilor de giudecăți politicești, nicidecum nu se atinge de ispravnic”. Așezământul din anul 1828 abordează sumar structura administrației locale, pe motiv că se dorea impunerea modelului imperial. Pentru *Instrucțiunile pentru activitatea ispravnicilor oblostei Basarabia în perioada guvernării provizorii* vezi ANRM. F. 4, d. 62, f. 28 – 38; Alina Felea. Câteva documente privind ispravniciei în Basarabia, în *Revista de Istorie a Moldovei*. Chișinău, 2009; *ИПСЗ*. Том 9. 1834. Часть 1. № 6739, л. 75 – 81, depozitat pe site-ul nlr.ru; *ИПСЗ*. Том 10. 1835. Часть 1. № 7941, л. 225 – 226, depozitat pe site-ul nlr.ru. Nr. 4. 207 – 211
- ⁸ Paul Mihail, Zamfira Mihail. Op. cit., p. 176 – 178.
- ⁹ *ИПСЗ*. Том 9. 1834. Часть 1. № 6739, л. 75 – 81, depozitat pe site-ul nlr.ru.
- ¹⁰ *ИПСЗ*. Том 10. 1835. Часть 1. № 7941, л. 225 – 226, depozitat pe site-ul nlr.ru.
- ¹¹ La 5 aprilie 1730, domnul Moldovei Grigore Ghica delimitează atribuțiile serdarilor de cele ale păcălabilor din ținuturile Orhei, Lăpușna și Soroca. Documentul este publicat în Aurel V. Sava. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*. București, 1944, p. 198 – 200. Doar că textul domnesc vine în contradicție cu raportul din anul 1816, care prevedea: „Pentru vite di pripas, afar de cai tătarăști sau turcești, cu alt bucate de pripas or a cui ar fi, să n-aibă treabă sârdariul, ci să meargă toat la părcălabi.” Credem că dreptul asupra vitelor de pripas sârdarii de Orhei l-au obținut după introducerea în anul 1741 de către Constantin Mavrocordat a instituției ispravniciei. Vezi și Teodor Candu. *Considerații privind administrația în Țara Moldovei în epoca medievală. Serdăria de Orhei-Lăpușna*, în *Revista de Istorie a Moldovei*. Chișinău, 2009, Nr. 4, p. 14 – 22.
- ¹² Text ilizibil.
- ¹³ Text ilizibil.
- ¹⁴ Al doilea așezământ al lui Grigore (III) Ghica pentru îndatoriile locuitorilor către stăpânii moșiilor. 30 septembrie, 1777, în *Acte și legiuri la cheștiunea țărănească*. Seria I. De la Vasile Lupu până la 1866. Adunate de D. C. Sturdza-Șcheanu. Vol. I. București. 1907, p. 55.
- ¹⁵ Hrisovul lui Alexandru Moruz și anaforoa Divanului pentru pontul boierescului. 1805, 3 ianuarie, în *Acte și legiuri la cheștiunea țărănească*. Seria I. De la Vasile Lupu până la 1866. Adunate de D. C. Sturdza-Șcheanu. Vol. I. București. 1907.
- ¹⁶ Răschitor mic, depănătoare.
- ¹⁷ În dosarul de arhivă sunt prezente toate textele alăturate însemnate în raportul ispravnicilor prin litere majuscule latine.
- ¹⁸ Vezi nota 5.
- ¹⁹ Text lipsă.
- ²⁰ Document deteriorat. Spațiu pentru două sau trei litere.
- ²¹ Scris cu creionul.
- ²² Conform cu originalul.
- ²³ Conform cu originalul.
- ²⁴ Semne ilizibile.
- ²⁵ Lipsește sfârșitul documentului. În varianta oficială acest document este publicat în *ИПСЗ*. Том 1 (12 декабря 1825 – 1826). № 444, p. 656 – 661, depozitat pe site-ul nlr.ru. Conținutul paragrafelor este identic cu varianta prezentată de noi, cu excepția titlurilor paragrafelor care nu se regăsesc în forma oficială. Acest document conține 43 de paragrafe. Partea de text care lipsește din paragraful 43 este: „.... правление обязано непременно и неотложно доносить о том казенной экспедиции.” În textul publicat în *ИПСЗ*, în partea finală se face precizarea că documentul este aprobat, dar poartă un caracter temporar până când „.... experiența va arăta că este cazul operării anumitor modificări.”

ASPECTUL POLITIC AL FENOMENULUI POLITIC DE IMPERIU ÎN ISTORIA BUCOVINEI HABSBURGICE

Marin Gherman
Universitatea „Yuri Fedkovyci”, Cercăuți, Ucraina

Imperiile au fost și rămân (într-o formă metamorfozată) o realitate politică a societăților europene și mondiale. Fenomenul de imperiu are mai multe fațete sociale. Remarcăm aspectul economic al imperiilor, pe care accentuează atenția reprezentanții neomarxismului (Blondel, Valerinstine), aspectul socio-cultural și aspectul politic. Ultimul aspect este foarte semnificativ pentru societățile care au fost înglobate în sistemele politice ale imperiilor. Pe de altă parte, toate fațetele amintite nu pot fi analizate izolat una de alta. De aceea, descrierea în detalii a aspectului politic al fenomenului de imperiu necesită aplicarea unor metode logice de cercetare. În studiul de față este analizată istoria Bucovinei Habsburgice din punct de vedere al funcționării mecanismelor politice și influenței acestora asupra spațiului social.

Orice fenomen istoric poate fi analizat din mai multe puncte de vedere. Evenimentul politic poate fi descris nu numai cu ajutorul actelor normative (descrierea instituțională), ci și cu ajutorul cercetării atitudinii oamenilor politici față de procesele care au avut loc. De aceea, descrierea componentelor procesuale ale sistemului politic austriac poate fi realizată și din punct de vedere al atitudinii politicianilor față de complexitatea structurilor sociale și față de multitudinea stilurilor de activitate a membrilor partidelor politice din imperiu. Apariția Dietei Bucovinei (1861) pe această scenă imaginară a marii politici a realizat posibilitatea fixării și înregistrării ideilor cruciale ale politicianilor, care au determinat formele de interacțiune dintre fracțiunile Dietei locale și politicienii din parlamentul de la Viena. În acest context, discursurile oamenilor politici reprezintă o unitate esențială de analiză și cercetare aprofundată a evenimentelor.

Unele cercetări recente demonstrează că analiza formelor regionale de interacțiune politică ne permite să ajungem la unele concluzii importante. Formele de interacțiune politică din trecutul istoric al imperiului determină un set de norme sociale și opinii ale generațiilor noi de actori politici. În felul acesta, cercetarea istoriei politice din toate timpurile și a atitudinii politicianilor față de structurile și instituțiile sociale edifică o imagine complexă a culturii politice și din Bucovina zilelor noastre. Această legitate a fost demonstrată de către Robert Putnam în lucrarea sa *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*¹. În afară de aspectul economic al proceselor politice și de influența capitalului social asupra design-ului instituțional, Putnam a cercetat sfera socială a Italiei și a ajuns la concluzia că diferențele economice și politice

dintre regiunile italiene sunt determinate de o serie de factori istorici. De exemplu, nordul Italiei de astăzi este după formă și conținut o regiune democratică și aceasta din pricină că aici, în trecut, au existat o mulțime de republici italiene. Pe de altă parte, sudul Italiei era în trecut o regiune dominată de mai multe monarhii. Regimurile politice de tip monarhic au dat naștere la un spirit autoritar cu un set de orientări spre o putere politică concentrată în mâinile unui singur împărat (această diversitate de regimuri politice a fost foarte bine descrisă de către Niccolò Machiavelli în lucrarea sa *Principele*). Observațiile lui Putnam făcute pe marginea istoriei Italiei reprezintă, în cazul nostru, un pilon metodologic de bază. Cercetarea experienței istorice analogice a Bucovinei istorice ne dă posibilitatea să proiectăm viitoarele forme de relații politice și interetnice pe baza faptelor înregistrate de istorie.

În anul 1775 Bucovina a devenit parte componentă a Monarhiei Habsburgice. Chiar de la începutul dominației austriece în Bucovina a fost instaurat un sistem de administrare de tip militar. Mai târziu, a avut loc liberalizarea treptată a regimului austriac, iar în 1861 a fost creată Dieta Bucovinei, care îndeplinea funcția de organ al autoadministrării locale. Acest fapt demonstrează că în Imperiul Habsburgic avea loc o liberalizare destul de lentă a regimului politic. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea putem vorbi despre o activitate autonomă a politicienilor bucovineni și despre implicarea acestora atât în procesele politice ale imperiului, cât și în cele regionale. Din aceste considerente, putem constata faptul că în istoria Bucovinei Habsburgice viața politică exercita o influență enormă asupra celorlalte sectoare ale sferei sociale. Cercetarea aspectului politic al fenomenului de imperiu în istoria Bucovinei Habsburgice necesită o operaționalizare a noțiunilor teoretice de bază. În felul acesta, de la bun început trebuie să efectuăm o analiză a noțiunii de imperiu.

Imperiul este un spațiu politic în care metropola ține sub control o mulțime de teritorii periferice². Orice imperiu se compune dintr-un stat dominant și posesiunile sale coloniale. Aceste posesiuni se deosebesc de metropolă prin cultură și mentalitate. În unele cazuri, diferențele culturale dispar, iar teritoriile periferice încep să se amalgameze cu corpul politic al statului dominant. Acest fapt depinde de stilul de activitate a elitei politice din capitală și de metodele de guvernare a reprezentanților dinastiei dominante. În cercetarea de față, sistemul politic al Imperiului Habsburgic va fi analizat anume din aceste poziții metodologice. Cu alte cuvinte, Viena îndeplinește funcția de metropolă, iar Bucovina este zonă periferică, provincie aparte. Istoricul Andreas Kapeller consideră că definiția clasică a imperiului nu întrunește toate componentele politice ale Monarhiei Habsburgice³. Viena nu ținea sub control toate zonele periferice. Uneori elita politică de la Viena folosea metode latente de control politic. De aceea, constatăm faptul că statul austriac era un subiect politic deosebit.

În Monarhia Habsburgică stabilitatea social-politică depindea de natura relațiilor dintre metropolă și elitele regionale. Atunci când elitele regionale erau dispuse să susțină împăratul în clipele dificile, procesele

politice deveneau stabile și prielnice metropolei. Elita politică de la Viena folosea toate metodele posibile pentru a menține sub control posesiunile coloniale. De aceea, componentele procesuale ale vieții sociale din Bucovina ca teritoriu de la periferia imperiului aveau o importanță enormă pentru soarta politică a acestei provincii austriece.

Dinastia regală și personalitatea împăratului sunt două repere de bază ale oricărui imperiu. Marile monarhii au avut întotdeauna nevoie de sprijinul elitelor naționale. De aceea, metropolele tindeau să integreze elitele naționale în sistemul politic de tip imperial. Toleranța elitelor determină stabilitatea politică. Pe de altă parte, toleranța elitelor costă mult. Metropola înzestra elitele naționale cu diferite privilegii. În felul acesta, se producea un schimb de valori și de activități. Absența tendințelor separatiste și toleranța erau răsplătite cu bunuri economice și privilegii sociale. Garantarea drepturilor și libertăților stărilor sociale din vârful piramidei politice era tipică pentru Monarhia Habsburgică. Viena colabora cu elitele naționale din toate provinciile și zonele periferice (Ungaria, Croația, Tirolul de Sud etc.).

Legitimarea puterii politice care domina în imperiu era realizată cu ajutorul mai multor mecamisme sociale. În afară de relațiile dintre elitele regionale și imperiale, procesul de legitimare a puterii politice din Monarhia Habsburgică era influențat și de religia oficială. La 13 noiembrie 1855, la Viena a fost semnat un nou concordat (înțelegerea cu Papa de la Roma), în care se spunea că învățământul din Austria avea să se sprijine pe confesiunea catolică⁴. Biserica catolică influența situația politică din imperiu, fiind un element de bază al neoabsolutismului austriac. Biserica romano-catolică era un reglator social aparte. Concomitent cu apariția premiselor necesare pentru modernizarea statului austriac, biserica romano-catolică a început să cedeze din poziții. În pofida acestui fapt, metropola edifica mitul social despre imperiu ca „o copie pământească a ierarhiei dumnezeiești”. Împăratul, în acest context, era un reprezentant simbolic al lui Dumnezeu pe pământ. Și dacă în cer există legi sfinte, atunci pe pământ – legi politice. Istoricul Liviu Maior consideră că argumentele metropolei îi permiteau Casei de Habsburg să edifice mitul despre „bunul împărat”⁵. Liviu Maior subliniază că țăranii și locuitorii orașelor erau convinși că împăratul de la Viena se gândește la bunăstarea poporului, iar aristocrația și funcționarii stopează realizarea ideilor bune ale suveranului. Mitul despre „bunul împărat” era un factor adăugător de legitimare politică în imperiu. În felul acesta, sistemul politic al Imperiului Habsburgic se caracteriza prin rolul deosebit al metropolei și al suveranului în adoptarea și realizarea deciziilor politice. E paradoxal faptul că responsabili pentru eficiența politicilor publice erau funcționarii. Ce nu s-ar fi întâmplat în spațiul social-politic din Imperiul Austro-Ungar, împăratul imita că luptă contra funcționarilor iresponsabili.

În felul acesta, se profilează o imagine ipotetică a aspectului politic al fenomenului de imperiu în istoria Bucovinei Habsburgice. În primul rând, acest aspect se referă la mecanismele de integrare a elitelor regionale în

sistemul politic al Monarhiei Habsburgice. Pe de altă parte, metropola influența nu numai elitele regionale, ci și populația, aspect important în viața politică a Bucovinei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care va fi analizat mai jos. Pentru a înțelege mai bine aspectele funcționale ale sistemului politic austriac trebuie să analizăm particularitățile situației social-politice din Imperiul Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Particularitățile situației social-politice în Imperiul Habsburgic după Congresul de la Viena

Sistemele politice ale imperiilor europene au cunoscut o evoluție treptată a mecanismelor sociale și a ideilor politice cruciale. După Congresul de la Viena din anul 1815 marile imperii au stabilit un regim politic internațional de tip conservator. Cancelarul Imperiului Austriac Klemens Metternich a fost autorul unei configurații noi de forțe politice europene. Această configurație avea la bază niște considerente practice. În ele domina principiul de raționalizare a hărții politice europene. În afară de aceasta, funcționa și dreptul legitim al actorilor relațiilor internaționale de a influența și a organiza echilibrul politic în „concertul european”⁶. Imperiile se obligau să garanteze stabilitatea regimului internațional amintit, care era, de fapt, un regim antiliberal (este vorba de liberalismul francez). Metternich considera că Franța este „o peșteră” din care adie un vânt, care aduce moarte socială întregii Europe. Cu alte cuvinte, în prima jumătate a secolului al XIX-lea suveranii europeni încercau să diminueze valul liberalizării din societățile europene dezvoltate, minimalizând transformările politice, sociale și economice. Acest regim politic internațional a fost numit mai târziu „sistemul Metternich”. În acest context, Richard Coudenhove-Kalergi, autorul celebrei lucrări *Pan-Europa*, scria că lupta dintre liberalism („sistemul Mazzini”) și conservatorism („sistemul Metternich”) a dominat istoria Europei pe parcursul secolului al XIX-lea⁷. În cele din urmă, a supraviețuit „sistemul Mazzini”. Dar acest fapt nu înseamnă că „sistemul Metternich” a dispărut pe totdeauna și n-a influențat viața social-politică a societăților europene de mai departe.

La 2 decembrie 1848, Franz Joseph devine împărat al Monarhiei Habsburgice. În 1849 tendințele conservatoare au început să domine Imperiul Austriac. Franz Joseph a devenit conducătorul unui Imperiu în care aveau loc o mulțime de conflicte sociale. În primii doi-trei ani de domnie, noul împărat lua în considerație cu strictețe Legea Fundamentală. După 1849 însă, an în care armata rusă a înăbușit Revoluția de la Budapesta, pozițiile Casei de Habsburg s-au întărit atât de mult, încât în 1851 Franz Joseph a anulat Constituția și a reînnoit absolutismul⁸. Împăratul a înțeles că Monarhia Habsburgică are nevoie de o putere politică centralizată. Această idee s-a materializat mai târziu în forma neoabsolutismului austriac. Noul regim politic a cunoscut mai multe reforme și modificări sociale. În Monarhia Habsburgică a avut loc reforma admi-

nistrativă, care a luat în considerație structura socială multinațională a statului. La orașe și sate funcționau o gamă largă de structuri politice care erau dirijate de administratori numiți de guvern. În felul acesta, a fost creat un întreg sistem birocratic centralizat, care funcționa atât în inima imperiului cât și la periferie. Acest sistem stopa procesele politice neconvenabile metropolei. La mijlocul secolului al XIX-lea a fost reformat sistemul securității de stat. Au avut loc și multe alte reforme social-politice, și anume, reforma militară, reforma fiscală, reforma agrară etc. Unii autori⁹ consideră că Imperiul Austro-Ungar a fost un stat de drept. Legislația austriacă era favorabilă dezvoltării instituțiilor societății civile. Cu alte cuvinte, sistemul politic al Monarhiei Habsburgice era un amalgam de elemente liberale în care găseai cu ușurință componente ale absolutismului european. Revoluția din anii 1848-1849 a provocat un proces de modificare treptată a sistemului politic. Franz Joseph intenționa să soluționeze problema coexistenței filosofiei absolutismului cu tendințele liberale de bază¹⁰. În felul acesta, sistemul politic conținea elemente liberale timpurii și structuri neoabsolutiste.

Tendențele politice au fost completate cu unele tendințe naționale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, statul austriac se confrunta cu o mulțime de probleme naționale. Tot atunci apare problema maghiară, iar guvernul austriac găsește de cuviință să soluționeze toate întrebările naționale cu ajutorul compromisurilor. În 1867 a fost semnată o înțelegere cu reprezentanții populației maghiare. Conform înțelegerii, împăratul austriac devine și suveran al tuturor ungarilor. Compromisul dualist a adus fostei minorități maghiare anumite drepturi naționale. Ungaria avea dreptul la propria sa armată și la propriul său sistem administrativ, iar aristocrația maghiară continua să țină sub control parlamentul de la Budapesta. Astfel, Ungaria a devenit un subimperi¹¹, care se baza pe o elită națională proprie și pe un sistem de administrare bine organizat. În pofida faptului că Legea Fundamentală de la 1867 a neutralizat tendințele politice nefavorabile guvernului de la Viena, reforma constituțională a trezit totuși un val al democratizării sociale și culturale. Noua constituție declara drepturile și libertățile cetățenilor imperiului. Din punct de vedere juridic, toate popoarele erau egale în drepturi. Unele articole constituționale n-au avut însă o continuitate logică exprimată în alte acte normative. Principiile constituționale erau comentate de juriștii și politicienii de atunci în diferite maniere și din diferite puncte de vedere. De fapt, acest lucru frâna realizarea unor acte normative favorabile bunăstării sociale. Consecințele funcționării acestui sistem de drept reprezintă o fațetă deosebită (latentă și cazonă) a sistemului politic austriac.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea Imperiul Habsburgic nu se prezenta ca un organism social-politic conservator. Modernizarea societății a avut loc, însă acest proces nu poate fi conceput în maniera teoriei modernizării. Este vorba de un stil politic aparte și de o realitate socială deosebită. După 1848 tendințele reacționare au dominat imperiul. Pe de altă parte, în perioada respectivă se pare că acest conservatorism,

caracteristic „sistemului Metternich”, a fost înlocuit cu un pragmatism de sorginte englez. Deci, modernizarea monarhiei s-a produs totuși. Ritmul modernizării depindea de relațiile internaționale și de evenimentele cruciale de pe scena politicii mondiale. De exemplu, Diploma din 1860 și Patentul din 1861 au fost adoptate în urma războiului franco-austriac și italo-austriac (anul 1859). Eșecul armatei austriece a demonstrat că neoabsolutismul parcurge o cale politică dificilă. Mai mult decât atât, aristocrația austriacă se opunea procesului de constituire politică a păturilor sociale de mijloc și a clasei muncitorești. Aceste relații sociale nu corespundeau spiritului vremii și stopau procesul de modernizare accelerată a monarhiei.

Componentele de bază ale vieții social-politice din Bucovina austriacă

Regretatul savant român Radu Grigorovici se consideră a fi adeptul conceptului despre natura machiavelică a politicii austriece în zonele periferice. El considera că politica austriacă se sprijinea pe un set de idei machiavelice. Opiniile lui Niccolò Machiaveli din lucrarea *Principiele* pot fi niște principii filosofice de activitate a metropolei în teritoriile periferice. În studiul *Politica austriacă și rezultatele ei adeseori neașteptate*, academicianul Radu Grigorovici scrie despre machiavelismul politicii Vienei în spațiile geopolitice locuite de diferite popoare minoritare. Concluziile lui Grigorovici sunt foarte interesante și pot fi folosite în calitate de repere conceptuale în procesul de analiză politică.

În opinia savantului de origine bucovineană pot fi evidențiate următoarele elemente machiavelice:

- Pentru a stăpâni și a interveni la timp la orice semn de tulburare a populației băștinașe este nevoie de prezența activă a stăpânului pe teritoriul ocupat sau anexat. Este vorba de politica în stilul *Divide et impera*.
- Înființarea coloniilor de germani în locurile populate de alte naționalități, colonii care fac cheltuieli cu mult mai mici decât posibila întreținere a trupelor militare.
- Alianța stăpânului cu elementul cel mai slab din interiorul statului și vigilența acestuia față de oricare alt element mai puternic din împrejurimea lui¹².

În acest context, este binevenită realizarea unei analize similare a adoptării deciziilor politice în Imperiul Habsburgic. În sistemele politice ale imperiilor pot fi găsite mai multe elemente machiavelice. Imperiile din toate timpurile demonstrează că sunt capabile să fie pragmatice în ceea ce privește realizarea politicii interne și externe a statului. E limpede că nu orice imperiu ținea cont de opiniile filosofului italian. Machiavelli scria că regii și marii împărați care au moștenit puterea politică au o mai mare șansă să domnească în pace, decât acei suverani care au acaparat puterea cu forța¹³. Dinastia regală reprezintă un factor adăugător de legitimare

politică. În Austria, domina dinastia Habsburgică, care a început să influențeze procesele social-politice din Europa de la sfârșitul secolului al XIII-lea. Machiavelli recomanda împăraților să țină în teritoriile anexate mulți funcționari, adică un sistem birocratic bine organizat. În aceste condiții „supușii îl cunosc numai pe rege, iar funcționarii și slugile suveranului sunt în ochii maselor populare niște reprezentanți ai puterii și poporul n-are nevoie de prietenia lor”¹⁴. E posibil că Viena a luat în considerație opiniile lui Machiavelli în ceea ce privește sistemul birocratic. Mai mult decât atât, la mijlocul secolului al XIX-lea, în Monarhia Habsburgică a fost realizată reforma administrativ-politică, care prevedea majorarea numărului de posturi birocratice. Pe de altă parte, această reformă a fost influențată și de alți factori de natură social-economică.

Machiavelli scria și despre informațiile care circulau în mediul social și reflectau activitatea împăratului. Filosoful italian acorda o mare atenție imaginii împăratului în ochii poporului. Autorul lucrării *Principele* scria că împăratul trebuie să pară un conducător de stat ilustru, să fie sincer, să se țină de cuvânt. Cu alte cuvinte „împăratul trebuie să merite prietenia poporului”, iar interesele maselor populare trebuiesc uneori apărute¹⁵. Machiavelli considera că toate deciziile politice nepopulare trebuie să fie realizate de către funcționari, iar deciziile care pot lărgi aria de popularitate a dinastiei trebuie să fie realizate de către împărat. E limpede că poporul credea în bunătatea împăratului și nu avea încredere în funcționarii statului. Cheia succesului consta în convingerea de neclintit a poporului că elementul central al sistemului politic este împăratul și că acesta se gândește la bunăstarea maselor populare. Ideile lui Machiavelli reprezintă niște repere conceptuale importante ale analizei relațiilor dintre sistemul politic al Monarhiei Habsburgice și zonele periferice ale ei.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, situația politică din Bucovina Habsburgică a fost influențată și de faptul că la 26 februarie 1861, în Bucovina, provincie autonomă din cadrul Monarhiei Habsburgice, a fost creat un organ reprezentativ, numit Dieta Bucovinei¹⁶. Acest organ al autoadministrării locale era condus de un președinte (căpitan – Landeshauptmann). În afară de acest mic parlament local, în Bucovina funcționau și instituții administrativ-politice compuse din funcționari numiți de metropolă. Istoricii consideră că regimul politic instaurat în Bucovina a trecut prin mai multe faze de dezvoltare. În primii ani de existență a Dietei Bucovinei, procesele politice și sociale erau determinate de impulsurile administrative care veneau din partea guvernului austriac. Dieta, de fapt, era la început o decorație politică. Mai târziu, micul parlament bucovinean a început să fie influent în societate. Dreptul austriac reglementa detaliat activitatea landtagurilor din Imperiu. Unii istorici ucraineni consideră că politica de creare a Dietei Bucovinei nu era susținută de către țărani, deoarece aceștia considerau că noul organ reprezentativ va provoca un val de majorare a impozitelor¹⁷, iar resursele financiare alocate erau destinate pentru susținerea funcționării normale a mecanismelor birocratice din cadrul Dietei.

La sate și în orașe existau și organe ale autoadministrării locale. Conform Patentului imperial de la 26 februarie 1861, landtagurile puteau soluționa doar probleme regionale¹⁸. Deputații Dietei aveau dreptul să se adreseze cu o întrebare sau cerere la guvernul de la Viena. Drepturile membrilor Dietei erau garantate cu ajutorul imunității de deputat¹⁹. Landtagurile nu aveau dreptul să aibă relații politice cu alte organe reprezentative din alte provincii. E interesant și faptul că deciziile Dietei erau semnate de ministrul respectiv din guvernul austriac și erau sancționate de către împărat. Astfel, decizia Dietei devenea o acțiune a voinței împăratului²⁰. Cu alte cuvinte, organele reprezentative nu aveau o libertate politică foarte mare. În Dieta Bucovinei, guvernul tindea să mențină un anumit echilibru de forțe.

Această situație se aseamăna foarte mult cu unele opinii expuse de Machiavelli în *Principele*, care scria că deciziile populare trebuie să fie semnate și realizate de către împărat²¹. Din aceste considerente, împăratul era cointerestat în susținerea unor decizii populare. În afară de aceasta, Machiavelii scria că oamenii doresc să se supună acelei puteri politice, care și-a creat în ochii poporului o imagine stabilă, datorită factorilor istorici. Părintele științelor politice scria: „Oamenii apreciază mai mult exteriorul apropiatilor lor. Fiecare om poate vedea, dar nu fiecare are șansa să se atingă cu mâna (de împărat – *n.n. M.G.*). Fiecare om știe cum ești tu din exterior, dar nu fiecare știe cum ești tu în realitate. Și aceștia, mai puțini fiind, nu pot să contrazică opinia majorității, în spatele cărora se ascunde împăratul”²². Realizarea acestor cuvinte în politica practică e reprezentată de faptul că majoritatea covârșitoare a populației, care a trăit în perioada domniei împăratului Franz Joseph (1848-1916), considera că Imperiul Habsburgic e cel mai dezvoltat și democratic din lume. Cetățenii Coroanei de Habsburg erau de părerea că statul austriac are un mare viitor politic. În fiecare ducat din imperiu se publicau o mulțime de cărți, broșuri, reviste și ziare, în care se povestea despre misiunea culturală a Monarhiei Habsburgice, despre împărat și dinastia regală. În Bucovina, de exemplu, a fost publicată broșura preotului ortodox din satul Mahala, Viktor Zagarovskiy, în care era hiperbolizată eficiența politicii austriece, care se străduie „să apere zece popoare mici de invaziile din exterior”²³. Broșurile și articolele de acest gen glorificau dinastia imperială și creau iluzii despre posibila constituire a statului mondial condus de către Casa de Habsburg. În scopuri de legitimare a puterii politice, Dieta Bucovinei discuta și unele legi adoptate la Viena. În cele din urmă, legile imperiale erau susținute de către Dieta Bucovinei. În felul acesta, avea loc procesul de imitare a dialogului legislativ, deoarece acest dialog era bine încadrat într-o serie de tehnologii sociale construite de către epicentrul deciziilor politice din imperiu.

Modificările configurației politice provocau anumite schimbări în mediul social din Bucovina. De aceea, evoluția statului austriac de la absolutism la monarhie constituțională a fost reflectată și în dezvoltarea politică a Bucovinei ca ducat²⁴. Fiecare perioadă istorică era marcată de o

atitudine schimbătoare a politicienilor bucovineni față de sistemul politic al Imperiului. Această atitudine depindea de raportul de forțe dintre curentele centralist și federalist, de nivelul de autonomie a Ducatului Bucovina și de metodele de administrare publică. Astfel, după o perioadă de reacție ideologică, care a avut loc după Revoluția din anii 1848-1849, guvernul federalist a căzut în 1861, iar în luna februarie a aceluiași an, a fost adoptată o nouă constituție. În afară de aceasta, a fost convocată și o nouă componentă a parlamentului, care a început să fie dominat de centraliști din diferite zone periferice. În acest context, unul din liderii centraliștilor bucovineni, Eudoxiu Hurmuzaki (1812-1874), a fost ales în calitate de căpitan al Dietei Țării Bucovinei. Reprezentantul cel mai de seamă al curentului autonomist din imperiu era Carol Hohenwart. În anul 1871 el devine prim ministru al Austriei. Carol Hohenwart considera că provinciile au dreptul la o lărgire a autonomiei legislative și administrative. Concomitent cu aceasta, se intensifică și activitatea autonomiștilor români din Bucovina. Apoi urmează o perioadă marcată de venirea la putere a unui guvern format din centraliști²⁵. Liderul centraliștilor, Adolf Auersperg, a inițiat o întoarcere la formele tradiționale de guvernare.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea situația politică din Bucovina era dominată de conservatori, care promovau ideile Partidului Centralist din Austria. Transformările sociale care au avut loc mai târziu au contribuit la schimbarea treptată a configurației politice. Partidele politice care activau în capitala Monarhiei Habsburgice tindeau să-și lărgască aria de popularitate și asupra teritoriilor periferice. Fiind influențați de centraliștii de la Viena, reprezentanții intelectualității din Bucovina au organizat un partid liberal la Cernăuți²⁶. Eudoxiu Hurmuzaki, de exemplu, se pronunța pentru federalizarea monarhiei pe baza lărgirii simultane a autonomiei provinciilor. Lărgirea autonomiei trebuia să aibă loc într-o formă centralizată, fără tendințe separatiste. De fapt, centraliștii erau de acord cu principiile de bază ale funcționării mecanismelor juridice din cadrul sistemului politic. Ei considerau că schimbările politice și procesele de autonomizare trebuiau să aibă loc într-o formă centralizată. Unii centraliști se pronunțau pentru autonomizarea și germanizarea ducatelor. De fapt, această idee este contradictorie din punctul de vedere al ideologiilor clasice. Pe de altă parte, ea ne permite să analizăm atitudinea centraliștilor față de sistemul politic al Monarhiei Habsburgice. Centraliștii aveau o viziune politică specifică. Merită menționat și faptul că adepții curentului centralist tindeau să diminueze consecințele relațiilor problematice dintre metropolă și provincii. În ceea ce privește acțiunile statului austriac pe arena internațională și în cadrul zonelor periferice, ei susțineau majoritatea metodelor de legitimare politică. Pe de altă parte, centraliștii doreau o lărgire a autonomiei provinciilor, proces care avea să fie dirijat de guvernul austriac. E limpede că ideile centraliștilor bucovineni erau uneori contradictorii. Problema consta în imposibilitatea de realizare a idelilor susținute de centraliști.

Liderii acestui curent politic încercau să îmbine două procese diferite:

dominația metropolei și autonomizarea treptată a provinciilor. Ei nu luau în considerație aspectul practic al realizării politicilor publice. În acest context, fațeta liberală a curentului centralist era cu mult mai justificată decât aspectul teoretic al autonomizării treptate. Merită menționată critica adresată regimurilor politice nefavorabile libertăților personale și bunăstării sociale.

În *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei*²⁷ poate fi evidențiată atitudinea istoricului, juristului și omului politic față de sistemul politic al Monarhiei Habsburgice. E. Hurmuzaki spunea: „Ceea ce așteaptă țările de la Imperiu nu este mai prejos, ca număr și greutate, de ceea ce așteaptă, în mod îndreptățit, Imperiul de la țări. Numai într-o legătură strânsă, numai într-o relație puternică reciprocă sunt în stare corpurile legislative de ambele categorii să obțină îndeplinirea înaltei lor misiuni...”²⁸. El considera că guvernul trebuie să recunoască toate drepturile și libertățile popoarelor. În discursurile sale, E. Hurmuzaki vorbea despre noțiunea de „sistem liberal”, care este un sistem de relații social-politice, în care sunt realizate drepturile și libertățile omului. În discursul rostit în 1861, Hurmuzaki povestește despre sistemul constituțional „neconsolidat”. El susținea că Legea Fundamentală nu este o garanție sigură a menținerii echilibrului politic în societate. Eudoxiu Hurmuzaki era convins că fiecare instituție și proces politic are nevoie de consolidare. Interesant e faptul că la această concluzie reprezentanții tranzitologiei (știința care studiază fazele de trecere de la un regim politic la altul) au ajuns doar în anii 60-70 ai secolului al XX-lea. E. Hurmuzaki spunea: „Copacul încă tânăr și gingaș al libertății mai este expus multor furtuni, multor înghețuri și altor evenimente politice elementare”²⁹.

Eudoxiu Hurmuzaki amintește în discursurile sale și despre lupta dintre absolutism și constituționalism. Dacă analizăm discursurile istoricului bucovinean observăm două forme ale absolutismului:

1. Forma instituțională a absolutismului (dominația împăratului).
2. Forma spirituală a absolutismului (opinia publică edifică mituri artificiale despre „bunul împărat”).

Opiniile istoricului bucovinean coincid cu constatările politologilor de mai târziu, care remarcă faptul că orice sistem politic se compune din instituții și dintr-un set de orientări politice, care poate fi numit cultură politică, a cărei menire este alimentarea funcționării normale a structurilor sociale. Eudoxiu Hurmuzaki considera că forma spirituală a absolutismului reprezintă un regim politic latent. Dacă poporul nu are o atitudine pozitivă față de sistemul liberal, atunci sistemul politic devine instabil. Sistemul liberal lipsit de o bază socială dezvoltată este doar o decoratie politică în care domină suveranul. În această situație, reprezentantul curentului centralist nu excludea că „absolutismul ar trona chiar aici, la Cernăuți, în loc de Viena, iar dacă eu aș avea de ales între cele două locuri, atunci alegerea mea ar putea fi numai Viena, deoarece doresc absolutismul cât mai departe cu putință și pentru că în special acesta, cu cât este mai îndepărtat, cu atât este mai suportabil”³⁰. E. Hurmuzaki avea

o atitudine negativă față de acele procese politice și sociale care nu corespundeau realităților istorice. El considera că reformatorii din Austria trebuie să înlăture toate formele absolutismului din sistemul politic al Imperiului Habsburgic. Absolutismul în viziunea istoricului bucovinean era un sistem politic neeficient. Pe de altă parte, el era convins că popoarele libere sunt capabile să lupte pentru instalarea constituționalismului în Europa. Pronunțându-se contra absolutismului, Hurmuzaki era și un adept al paternalismului. În discursurile sale, Căpitanul Țării Bucovinei sublinia că poporul trebuie să aibă încredere în împărat. Cu alte cuvinte, critica adresată absolutismului avea un reper teoretic justificat. Situația politică de atunci nu i-a permis, însă, să-și exprime ideile în ceea ce privește consecințele adevărate ale existenței paternalismului în politică, susținând într-o oarecare măsură unele elemente de bază ale absolutismului clasic.

În aprilie 1861, E. Hurmuzaki a vorbit la una dintre ședințele Dietei Bucovinei despre regimul politic instaurat în Ducat: „Sistemul pe care Reichsrath-ul extraordinar al Reichsrath-ului din Viena a încercat să-l impună pentru Bucovina este într-adevăr extraordinar și suferă de inconsecvențe și salturi logice, care nu pot fi combătute sau eliminate prin ultima sa declarație”³¹. Fiind centralist, Căpitanul Țării Bucovinei pleda pentru o politică de autonomizare condusă de metropolă. Este vorba de o autonomizare centralizată.

În discursul rostit în 1864, Eudoxiu Hurmuzaki a menționat că Dieta Bucovinei este un organ consultativ și are niște împuterniciri limitate. El considera că lărgirea autonomiei și libertăților organelor reprezentative va genera o consolidare majoră a tuturor instituțiilor politice din Monarhie. Pe de altă parte, el se opunea politicii de autonomizare absolută, care va provoca o posibilă destrămare a Imperiului Habsburgic. E. Hurmuzaki critica ideile unor autonomiști germani, spunând că aceștia tind să întărească pozițiile unor regiuni aparte și să distrugă unitatea Monarhiei din interiorul ei. Deci, E. Hurmuzaki se pronunța pentru autonomizare, dar și pentru consolidare politică. Din aceste considerente, el se opunea tendințelor de transformare a Imperiului în monarhie confederativă.

Atitudinea specifică a lui Eudoxiu Hurmuzaki față de sistemul politic al Imperiului Habsburgic poate fi reflectată cu ajutorul unor idei preluate din cuvântul de încheiere al Căpitanului Țării la cea de-a XXII-a ședință a Dietei Bucovinei din 21 februarie 1866. E. Hurmuzaki spunea: „Guvernată constituțional în părți și absolut în întregul ei, Austria oferă în prezent o imagine stranie a mortului, în care se poate împăca uniunea constituțională în idee cu arbitrarul absolut în realitate, a faptului cum se raportează Legea Fundamentală care în teorie continuă să existe, dar în fapt este sistată la voința atotputernică a guvernului, și în care, pe lângă aceasta, se desfășoară reprezentarea țărilor când imperiul nu este reprezentat și, în sfârșit, a modului în care autonomia, autocrația și anarhia se amalgamează într-o formă de stat liberă, mult râvnită”³².

Un alt reprezentant al curentului centralist a fost Constantin Tomașciuc. Mai întâi la ședința Dietei, apoi și în cadrul sesiunii parlamentului de la Viena, Tomașciuc a propus reprezentanților poporului să se deschidă o universitate la Cernăuți. Din inițiativa lui Tomașciuc, Dieta Bucovinei s-a adresat guvernului austriac cu cererea să fie deschisă instituția de învățământ amintită. În cele din urmă, universitatea a fost deschisă la Cernăuți în 1875, iar Tomașciuc a devenit primul ei rector.

În acest context, deschiderea universității la Cernăuți reprezintă un element de analiză, care este semnificativ în planul descrierii procesului de adoptare a deciziilor din cadrul sistemului politic al Imperiului Habsburgic. În timpul dezbaterilor bugetului pe anul 1872, Tomașciuc a apreciat pozitiv politica guvernului austriac în domeniul învățământului. El a menționat că în Imperiu se simte un deficit de instituții superioare de învățământ. În acea perioadă în zona austriacă a Cisleithaniei activau doar șase universități (la Viena, Graz, Innsbruck, Praga, Cracovia, Lviv). Tomașciuc spunea că universitățile de la Lvov și Cracovia au devenit naționale, deoarece aici se predă în limba poloneză³³. De exemplu, în anul 1865 la Universitatea de la Viena își făceau studiile trei mii de studenți, iar peste șase ani – deja 4 mii. Pe parcursul anilor următori, numărul studenților a crescut cu 40%. A apărut, în felul acesta, problema aglomerării spațiilor universitare de studii. Pentru a micșora numărul studenților de la Universitatea din Viena, Tomașciuc propunea să se deschidă instituții de învățământ în zonele periferice ale Monarhiei. În discursurile sale, Tomașciuc sublinia că la universitatea de la Cernăuți își vor face studiile și vorbitorii de limbă germană din Galiția care nu cunosc limba poloneză.

La prima vedere, activitatea lui Tomașciuc pare a fi ne semnificativă în ceea ce privește edificarea proceselor importante din cadrul sistemului politic. Dacă analizăm, însă, detaliat argumentele lui Tomașciuc, care au determinat metropola să deschidă Universitatea de la Cernăuți, observăm că acestea sunt, de fapt, o reformulare, într-o haină modernă, a tezelor machiavelice! Filosoful medieval scria în *Principele* că împăratul trebuie să nu permită altor state ca acestea să influențeze teritoriile ocupate sau anexate. Împăratul trebuie să stopeze influențele culturale ale altor suverani și popoare asupra teritoriilor periferice³⁴. E binevenită aici realizarea unei comparații teoretice. Pentru a influența metropola, Tomașciuc folosea, de fapt, fraze întregi preluate din *Principele*. El sublinia că este foarte important factorul politic. Dacă la Cernăuți se va deschide vreo instituție superioară de învățământ cu predare în limba germană, atunci „provinciile vecine de pe Dunăre nu vor fi nevoite să trimită copiii lor la studii în Rusia, Franța și alte state, și prin aceasta va dispărea simpatia populației către aceste imperii”³⁵. Tomașciuc reamintea Vienei despre importanța realizării misiunii culturale a Monarhiei Habsburgice în estul Imperiului. În felul acesta, putem constata că ideile lui Machiavelli au influențat nu numai sistemul politic al Imperiului Habsburgic, dar au și creat un stil comunicativ aparte în sfera adoptării deciziilor la nivel

înalt. Cu alte cuvinte, majoritatea politicianilor, care doreau să influențeze epicentrele deciziilor politice, trebuiau să vorbească împăratului ceea ce suveranul dorea să asculte.

Merită menționat și faptul că Tomașciuc a fost membru al Partidului Austriac Liberal. El se pronunța pentru acele decizii politice, care aveau să stimuleze o dezvoltare treptată a societății și nu era adeptul schimbărilor radicale. Unii autori ucraineni consideră că activitatea parlamentară a lui Tomașciuc „a fost o activitate de supus austriac și de reprezentant de vază al politicii austriece”³⁶. Din aceste considerente, Tomașciuc poate fi considerat un politician conservator, care susținea principiile de bază ale funcționării sistemului politic austriac.

Cercetarea atitudinii politicianilor bucovineni față de sistemul politic al Monarhiei Habsburgice ar fi fost incompletă fără reflectarea ideilor reprezentanților mișcării naționale ucrainene din Bucovina, care s-a constituit ca forță politică mai târziu. La început, politicienii bucovineni discutau doar acele probleme ce țin de provincia lor natală. Ei își exprimau propriile lor opinii despre politica financiară, ocrotirea sănătății, relațiile sociale din Bucovina și se străduiau să nu vorbească despre sistemul politic, în genere, precum și despre stilul de adoptare a deciziilor politice. Pe de altă parte, acest adevăr ar fi însemnat că reprezentanții mișcării naționale ucrainene din Bucovina sunt de acord cu design-ul instituțional al sistemului politic și cred în eficiența acestuia din urmă. Doar foarte puțini politicieni vorbeau despre configurația de forțe din cadrul sistemului politic. Pe de altă parte, atitudinea politicianilor era determinată de situația social-politică de atunci și de nivelul de dezvoltare al mișcării naționale ucrainene. Cu alte cuvinte, cercetarea mișcării naționale ucrainene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu este semnificativă în ceea ce privește descrierea atitudinii politicianilor față de sistemul politic. Cu toate acestea, printre reprezentanții forțelor naționale ucrainene din Bucovina s-au evidențiat unii politicieni, care au influențat câtuși de puțin relațiile dintre metropolă și Bucovina. De exemplu, deputatul Dietei Bucovinei și al parlamentului de la Viena, Mykola Vasylo, a vorbit de mai multe ori la ședințele organelor reprezentative despre drepturile ucrainenilor din Galiția și Bucovina. Vasylo nu era de acord cu politica de birocratizare a Bucovinei. El critica activitatea guvernului austriac și se opunea politicii de majorare a numărului de funcționari administrativi în Bucovina care vorbesc numai în limba germană³⁷. Vasylo cerea să fie revăzută această politică centralizată. În timpul dezbaterilor parlamentare din februarie 1902, Vasylo a criticat activitatea guvernului de la Viena, care trimitea în Bucovina funcționari „nepricepuți”³⁸. Pe de altă parte, cererile lui Vasylo nu depășeau limitele sistemului politic și nu-l contraziceau. E limpede că Vasylo era adeptul compromisurilor politice și nu cerea de la guvern mai mult decât acesta putea să-i ofere. În 1903, M. Vasylo s-a opus tendințelor de reformare a Imperiului pe baze federative. El considera că eventuala constituire a regiunilor autonome în cadrul Monarhiei Habsburgice va genera în Galiția o situație social-poli-

tică dezolantă. Lărgirea autonomiei unor provincii nu este pe placul etniei ucrainene, spunea Vasyloko. De aceea, în viziunea deputatului ucrainean, autonomia provinciilor trebuia să fie înlocuită cu „o autonomie a popoarelor”.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, politicienii bucovineni se pronunțau pentru o centralizare treptată și logică a monarhiei. Autonomizarea era un lucru dorit de toți, dar aceasta părea foarte riscantă pentru unele minorități naționale din Imperiul Habsburgic. Atitudinile generale au creat un consens de bază în ceea ce privește încrederea în acțiunile metropolei. Mai mult decât atât, politicienii bucovineni tindeau să mențină echilibrul social favorabil stabilității din interiorul statului austriac. De exemplu, un alt reprezentant al mișcării naționale ucrainene din Bucovina, Stepan Smal-Stoțkyi, era de părerea că pot fi folosite toate metodele consfințite de Legea Fundamentală pentru ca națiunea ucraineană să obțină drepturi culturale. El declara că „trebuie de luptat pentru independență”³⁹, dar această independență, în viziunea politicianului bucovinean, nu putea să existe izolat de Imperiu. Cu alte cuvinte, Smal-Stoțkyi, de fapt, pleda pentru o autonomie a poporului ucrainean în componența Monarhiei Habsburgice. În felul acesta, conceptul de independență propus de Stepan Smal-Stoțkyi nu contrazicea Legea Fundamentală și nu avea în vedere despărțirea de „corpul politic” al Austriei.

E limpede că problema principală a mișcării naționale a ucrainenilor din Bucovina consta în aprecierea inadecvată a evenimentelor politice. Este vorba de o atitudine generală, care a fost creată de mecanismele informaționale ale sistemului politic și s-a transformat până la urmă într-un set de stereotipuri sociale. Informația politică se încadra foarte bine în contextul social. Această problemă contextuală era, de fapt, una artificială și poate fi explicată cu ajutorul unei idei machiavelice despre care s-a vorbit mai sus: „Pentru a stăpâni și a interveni la timp la orice semn de tulburare a populației băștinașe este nevoie de prezența activă a stăpânului pe teritoriul ocupat sau anexat. Este vorba de politica în stilul *Divide et impera*”. La sfârșitul secolului al XIX-lea nu mai era nevoie de o prezență fizică a împăratului pe teritoriile anexate. Modernizarea societăților europene a provocat și o modernizare a instrumentelor machiavelice de influență politică. Este vorba de o prezență informațională a împăratului pe teritoriile ocupate, care s-a demonstrat a fi cu mult mai eficientă decât strategia machiavelică clasică.

A avut loc și modernizarea politicii în stilul *Divide et impera*. Viena era cointereseată în existența conflictelor artificiale dintre etnii (dintre polonezi și ucrainenii, dintre ucrainenii și români etc.). Aceste conflicte provocau atitudini dușmănoase între popoare, care, de fapt, erau pe placul metropolei. Dușmănia între popoare coexistă cu o mare încredere a maselor populare în acțiunile suveranului. Metropola susținea elementul cel mai slab din interiorul provinciilor, provoca diferite conflicte regionale, rămânând până la urmă o forță politică „obiectivă” și „nevinovată”. În acest context, liderii mișcării naționale ucrainene din Bucovina trebuiau să

activeze mai mult în domeniul culturii și învățământului, decât în sfera politică. De aceea, Stepan Smal-Stotkyi a deschis biblioteci, școli, a fondat câteva asociații național-culturale⁴⁰.

Astfel, putem vorbi despre existența unui nivel social aparte din cadrul sistemului politic austriac. Nivelul politic exista doar în acele zone periferice, în care lupta pentru influență politică era lipsită de importanță din motivul necesității de demonstrare a dreptului la existență națională. Cu alte cuvinte, pentru a influența sistemul politic al Monarhiei Habsburgice, liderii politici trebuiau să depășească nivelul stratului social existențial. Toate aceste lucruri existau în condițiile echilibrului etnic artificial, iar elitele naționale se gândeau cum să obțină noi privilegii economice. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mișcarea națională a ucrainenilor nu a depășit limitele acestui nivel politic imaginar. Suprapunerea factorilor sociali edifica o toleranță artificială. De aceea, istoricul ucrainean Arkadi Jukovskiy consideră că partidele naționale ale ucrainenilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea aveau o atitudine tolerantă față de puterea austriacă⁴¹. Toleranța depindea de necesitatea inițierii unor schimbări social-politice în provincii, și nu în monarhie. Deci, forțele naționale ucrainene din Bucovina nu se pronunțau contra regimului politic din Imperiul Austro-Ungar.

Deci, împăratul era elementul central al sistemului politic. De aceea, după fiecare cuvânt rostit la o ședință a organelor reprezentative, deputații trebuiau să aducă laude împăratului și dinastiei acestuia. Politicienii bucovineni apreciau evenimentele din societate într-un stil contextual, fiind influențați de miturile politice dominante. Doar foarte puțini politicieni au reușit să depășească etalonul toleranței reclamat de metropolă.

Summary

Political aspect to the phenomenon of empire in history of Bukovina of Habsburg

The political history of the Habsburg Monarchy saw numerous contradictory socio-political events. These events went construct a specific political system, in witch the enperor and the imperial dynasty were dominant. Relations between Bucovina and Vienna can be appreciated with the help of the mechanisms for interaction betwwen the metropolis and peripheral areas. Bucoina was a periphery of the Austrian state. For this reason, Vienna used every method possible to integrate it into the political system. This is why the political decisions made in the Habsburg Empire had to underline the efficacy of the myth of the „good enperor”.

The political decisions made by the House of Habsburg were determined by a host of Machiavellian elements. These elements were dominant in the peripheral areas of the empire. The metropolis took account of Niccolò Machiavelli's concept of the need for the soereign's presence in occupied or annexed territories. The idea of the „presence of the ruler”

materialised in the form of the Austrian state's communicational policy. The metropolis constructed artificial images about the cultural mission of the Habsburg Monarchy and about the struggle against „invasionns from the exterior”.

The attitude of Bucovinian politicians towards the political system of the Habsburg Monarchy was influenced by political myths and inented ideologies. The process of establishing yhe Diet of Bucoina, as an organ of local self-administration, determined the formatie phases of the attitude of Bucovinian politicians toward the state. In the beginning, the politicians of Bucovina werw preoccupied witch the question of co-existence betwween the philosophy of absolutism and liberal tendencies

Note

- ¹ Robert Putnam, cu colaborarea lui Robert Leonardi și R. Naneti, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Kiev, Editura „Osnovy”, 2001, 302 p.
- ² E. Kukovițkaia, *Austria: de la imperiu la republică*, în „Vlasti”, nr. 6, 2008, p. 89-91.
- ³ Andreas Kapeller, *Imperiu și națiune: Imperiul Habsburgic și cel al Romanovilor*, www.dhi-moskau.de/stranicy/meroprijatija/programmy/2008/ kappeler.pdf. – 20.01.2008.
- ⁴ Erich Zöllner, *Istoria Austriei (de la începuturi până în prezent)*, vol. II, București, Univers Enciclopedic, 1997, p. 496.
- ⁵ *Imaginea „bunului împărat” habsburgic în percepția lui Emil Cioran*, în „Caiete Silvine”, 10 decembrie 2008, p. 3.
- ⁶ Jean Carpentier, François Lebrun, *Istoria Europei*, București, Humanitas, 1997, p. 281.
- ⁷ Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*, cu o postfață de Vittorio Pons, Târgu-Mureș, Editura PRO EUROPA, 1997, p. 96.
- ⁸ K. Ryjov, *Toți suveranii lumii. Vestul Europei*, Moscova, 1998, p. 320.
- ⁹ L. Strucikova-Gumeneova, *Particularitățile constituirii culturii cetățenești în regiunile vestice ale Ucrainei*, www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Struchkova.pdf. – 20.01.2008.
- ¹⁰ Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (o istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cernăuți-Timișoara, 2000, p. 33.
- ¹¹ Andreas Kapeller, *Imperiu și națiune: Imperiul Habsburgic și cel al Romanovilor*, www.dhi-moskau.de/stranicy/meroprijatija/programmy/2008/ kappeler.pdf. – 20.01.2008.
- ¹² Radu Grigorovici, *Politica austriacă și rezultatele ei adeseori neașteptate*, în „Septentrion”, An. III, 1995, № 10-11, p. 1-2.
- ¹³ Niccolò Machiavelli, *Principele*, Moscova, Editura „Tranzitkniga”, 2006, p. 10.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 18.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 41.
- ¹⁶ Jukovskiy A., *Istoria Bucovinei*, Vol. 2, Cernăuți, Editura „Chas”, 1993, p. 41-42.
- ¹⁷ Masan O., *Primii parlamentari bucovineni*, în „Molodyi bukovynet”, 1994, nr.19, p. 5.
- ¹⁸ Nikiforak M. V., *Bucovina în sistemul de drept al Statului Austriac (1774-1918)*, Cernăuți, Editura „Ruta”, 2004, p. 150.
- ¹⁹ *Idem*.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 173.
- ²¹ Niccolò Machiavelli, *op. cit.*, p. 66.
- ²² *Ibidem*, p. 63.
- ²³ Botuşanskyi V. M., *Consecințele revoluției europene din anii 1848-1849 în Bucovina. Instalarea dominației habsburgice*, în „Bucovina în contextul relațiilor internaționale europene (Evul mediu – mijlocul secolului al XX-lea)”, Cernăuți, 2004, p. 278-279.
- ²⁴ Nikiforak M. V. *Ordinea de stat și ordinea de drept în Bucovina în 1774-1918*, Cernăuți, Editura „Ruta”, 2000, p. 329.
- ²⁵ Ilie Luceac, *op. cit.*, p. 141.
- ²⁶ Jukovskiy A., *op. cit.*, p. 45.
- ²⁷ *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei. Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ediție bilingvă cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac, București, 2007, 367 p.

- ²⁸ *Discurs de deschidere* al Căpitanului Țării Eudoxiu cavaler de Hurmuzaki în ședința din 9 septembrie 1869, în *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei. Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 235.
- ²⁹ *Moșune*a deputatului Eudoxiu cavaler de Hurmuzaki și *Răspunsul* său dat deputatului baron Nicolaus Petrino, în ședința Landtagului din 16 aprilie 1861, în *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei. Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 67.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 71.
- ³¹ *Ibidem*, p. 77.
- ³² *Cuvânt de încheiere* al Căpitanului Țării Eudoxiu cavaler de Hurmuzaki la cea de a XXII-a ședință din 21 februarie 1866, în *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei. Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 145-147.
- ³³ Stiefried B. *Bucovinenii în Reichsrath-ul austriac*, Cernăuți, Editura „Ruta”, 2005, p. 14.
- ³⁴ Niccolò Machiavelli, *op. cit.*, p. 13.
- ³⁵ Stiefried B., *op. cit.*, p. 15.
- ³⁶ Nikiforak M. V., *Bucovina în sistemul de drept al Statului Austriac (1774-1918)*, Cernăuți, Editura „Ruta”, 2004, p. 92.
- ³⁷ Stiefried B., *op. cit.*, p. 19.
- ³⁸ Brytŭkyi P., Dobrjanskyi O., Iuriyciuk E., *Bucovinenii în lupta pentru statalitatea ucraineană (1917-1922)*, Cernăuți, Editura „Zoloti lytvry”, 2007, p. 69.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 273.
- ⁴⁰ Husar Iu. *Academicianul Smal-Stoŭkyi*, în „Svoboda slova”, 2004, nr. 2, p. 5.
- ⁴¹ Jukovskiy A., *op. cit.*, p. 49.

POLITICA AUTORITĂȚILOR ȚARISTE FAȚĂ DE REFUGIAȚII GRECI DIN BASARABIA ÎN ANII 1821-1829

*Drd. Valeriu Harabara,
Universitatea de Stat din Moldova*

Începutul sec al XIX-lea se caracterizează prin intensificarea mișcărilor naționale pe teritoriul Imperiului Otoman. Situație folosită de marile puteri, îndeosebi de Imperiul Rus, care susținea orice tendință de dezbinare a Imperiului Otoman, urmărindu-și ca scop întărirea poziției sale pe teritoriul peninsulei Balcanice. De o susținere considerabilă din partea Rusiei se bucura etnia grecească, care s-a manifestat atât pe plan economic, cât și pe plan politic. Protecția politică s-a evidențiat încă din secolul al XVIII-lea, ca exemplu ne servește semnarea Tratatului de Pace de la Kuciuc-Kainardji, unde grecilor li s-a acordat drepturi largi comerciale, cât și dreptul de a imigra în Rusia pe parcursul unui an după semnarea tratatului¹.

Un aspect al politicii externe al autorităților țariste reprezintă controlul asupra procesului migraționist. Ca urmare a anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în această zonă a început un proces de modificare a structurii etnice a populației Basarabiei, proces ce a fost amplificat de autoritățile țariste prin politica colonizării acestui teritoriu.

Acțiunile date s-au răsfrînt și asupra evoluției demografice a elementului grec de pe teritoriul Basarabiei. Problema a fost abordată și în istoriografia rusă din sec al XIX-lea. Printre primele lucrări ce se referă la prezența grecilor în Basarabia sunt cele semnate de A.Skolkovski², P.Kunițki³, P.Svinin⁴, F.Vighel⁵ etc. Lucrările se reduc la enumerarea etniilor din Basarabia fără a ilustra statistic aspectul demografic, grecii fiind pomeniți ca locuitori ai centrelor urbane și avînd ca îndelitnicire practica comerțului și arenda pămîntului. În aceste lucrări autorii încearcă să de-a răspuns privind creșterea diasporelor grecești de pe teritoriul Rusiei în sec al XIX-lea, îndeosebi schimbările ce au intervenit în partea de sud a Imperiului. Grecii au fost menționați în contextul divergențelor politice ruso-otomane, ei fiind prezentați ca luptători împotriva dominației otomane, acțiuni ce i-a impus să-și găsească o protecție din partea Rusiei, fapt ce a dus la amplificarea migrației grecești pe teritoriul Imperiului Rus.

În studierea schimbărilor etnice în Basarabia după 1812 ne reprezintă o sursă importantă recensămintele coloniștilor transdanubieni. Pentru accelerarea procesului de colonizare a regiunilor de sud ale Basarabiei autoritățile au întreprins o serie de măsuri. Printre acestea evidențiem Decretul din 29 decembrie 1819, prin care s-a stabilit statutul coloniștilor și beneficiile de care se pot bucura din partea statului, spre exemplu avem scutirea de impozit până la trei ani, acordarea loturilor de pămînt care ajung până la 60 de desetine, precum și eliberarea de serviciul militar pe

o durată de 50 de ani⁶. Oportunități de care s-au folosit și reprezentanții etniei grecești.

Un material bogat privind statutul migranților transdanubieni ne redă colecția de documente „История Молдавии. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского”, unde sunt pomenite crearea coloniilor bulgaro-grecești și este publicat un recensământ datat cu iulie 1816, prin care în Ținutul Tomarova sunt atestați 216 greci (132 bărbați și 84 femei), iar în Ținutul Greceni sunt atestați 114 greci (53 de bărbați și 63 de femei)⁷.

Informații mai complete privind populația Basarabiei și componența sa etnică ne redă recensământul din 1817. Informațiile date au fost cercetate și publicate de I. Halippa în secolul al XIX-lea, cercetări continuate de Ion Nistor în perioada interbelică. Istoricul I. Nistor a estimat numărul grecilor la 640 de familii, ce ar fi reprezentat circa 3200 persoane sau 0,7 % din întreaga populație a Basarabiei⁸.

O concentrare mai semnificativă a elementului grec este atestată în sudul Basarabiei. Aceasta a fost determinată de mai mulți factori printre care și cei de ordin politic, ce a determinat colonizarea spațiului dat cu diverși coloniști. Dacă să analizăm datele din 1817, observăm un număr important de greci în orașul Ismail, unde sunt atestați 23 de familii plus 40 de burlaci, ce reprezintă 2,4% din populație. La aceasta adăugăm datele statistice din orașul Chilia, grecii reprezentând 43 persoane sau 1,2% din populație. Pentru orașul Akkerman și suburbiile sale Șaba, Turlachi, Kamenii Most și Ceaura Mică au fost înregistrate 1160 familii și 285 celibatari, grecii reprezentând circa 100 de familii, ce constituie 6,9% din numărul total al populației. Aceste date statistice pot fi întărite cu informațiile poliției orașului Akkerman datate cu 28 mai 1818, prin care numărul populației grecești ar constitui 465 de persoane, toți fiind localizați în oraș, adică 8,3 % din populație.

Date importante privind numărul grecilor ne redă lucrarea *Descrieri statistice a Basarabiei*, care pentru 1827 ne prezintă 2700 etnici greci în Bugeac, cei mai mulți fiind amplasați în Ținutul Ismail, fiind numerotate și unele colonii rurale, unde populația grecească ocupa un segment important (spre exemplu, localitățile Vulcănești sau Ciucur Meșeni).

Constituirea unei pături de negustori alogeni în cele mai mari urbe ale Basarabiei a fost determinată de mai mulți factori, printre care instabilitatea politico-militară ce a persistat în spațiul respectiv la începutul secolului al XIX-lea, sau politica dusă de autoritățile țariste în susținerea și promovarea negustorilor străini. Un alt factor îl putem considera reorientarea comerțului extern al Basarabiei de la piețele sale tradiționale spre guberniile interne ale Rusiei. Aceste acțiuni au deschis cale negustorilor evrei, greci și armeni spre noi piețe de desfacere și noi surse de acumulare de capital. Ca argument ne pot servi instrucțiunile amiralului P. Ciciagov adresate guvernatorului civil S. Sturdza din 23 iulie 1812 privind atragerea în comerțul basarabean a negustorilor străini, îndeosebi a celor greci, avînd drept centre Viena, Triest, Genova și Venezia prin acordarea

diverselor înlesniri⁹. Ca urmare, observăm că elementul grec ocupa un loc important în relațiile comerciale din Basarabia.

Ca suport celor spuse mai sus, ne poate servi și raportul șefului poliției din Chișinău din 18 octombrie 1817, care ne mărturisește că negustorii locali erau puțini la număr, iar cei străini erau scutiți de prestații¹⁰.

Printre alte beneficii evidențiem deosebiri de alte gubernii interne ale Rusiei unde dreptul la comerțul extern îl dețineau doar negustorii de ghilda întâia, în Basarabia, de dreptul comerțului extern, conform deciziei guvernului regional din 16 iulie 1820, beneficiau toți locuitorii ce se ocupau cu comerțul¹¹.

Cît privește numărul comercianților greci în diverse centre urbane ne pot servi datele statistice financiare, de exemplu pentru orașul Chilia în anul 1814 sunt indicați 87 de negustori, dintre care 10 erau de naționalitate greacă¹².

Însă pentru a analiza structura etnică a negustorilor din Basarabia apar o serie de dificultăți determinate de lacunele întreprinse în timpul recensămintelor statistice, printre care și ne-indicarea etniei negustorilor folosindu-se diferențierea confesională, grecii fiind incluși în categoria negustorilor creștini.

Din cele expuse mai sus, observăm că comunitatea greacă ocupa un loc important în viața basarabeană, fapt determinat de poziția binevoitoare din partea autorităților țariste. Ca urmare, elitei grecești i-a fost deschisă calea spre o carieră politică și militară, mulți reprezentanți ai acestei etnii ocupând funcții importante în structurile politice ale Imperiului Rus, ca exemplu ne poate servi și cariera militară a fiilor domnitorului Constantin Ypsilanti¹³.

Această tendință a autorităților țariste a fost continuată și la începutul secolului XIX-lea, deși sub prisma noilor relații internaționale ea a căpătat de multe ori o formă latentă, ce s-a manifestat prin susținerea numeroaselor societăți secrete ce avea ca scop destabilizarea situației politice din Imperiul Otoman. Una din aceste organizații a fost „Filiki Eteria”, fondată în 1814 la Odessa de către trei comercianți greci: Emanuil Xanthos, Atanos Ciakalov și Nicolaus Scufus¹³. Ideea respectivă a fost susținută de mai mulți istorici, printre care și N. Camariano, care demonstrează că activitatea Eteriei se desfășura pe teritoriul Rusiei în condiții prielnice, aceasta se datora nu doar prin compasiunea a două popoare ortodoxe, dar și prin susținerea din partea autorităților centrale.

Ca argument ne poate servi și promovarea teatrului grecesc din Odesa, care în mod deschis promova ideile naționale grecești. Teatrul a fost reorganizat încă din 1817 cu sprijinul autorităților locale, care au pus la dispoziția grecilor sala teatrului rus. Prin piesele derulate se urmărea creșterea dragostei față de patrie a grecilor, ura față de asupritori, idealurile regimurilor democratice și aristocratice. Printre spectatori se numărau și înalți oficiali din Imperiul Rus, printre care și contele Langeron, guvernatorul filoelen al orașului Odesa¹⁴. Această atitudine pozitivă a autorităților a fost determinată de modul perceperii etniei grecești în societatea

rusă, care parvenea, în mare măsură, din manualele școlare și universitare, civilizația greacă fiind reprezentată ca unul din pilonii culturii europene. De asemenea era promovată ideea privind exploatarea grecilor ortodocși de către turci și situația precară în care se află ortodocșii din Imperiul Otoman. Această atitudine s-a materializat și în literatura rusă, o serie de prozatori, printre care și A.S.Pușkin, susținând și promovând ideile naționale grecești.

Începerea revoluției grecești din 1821, cât și poziția marilor puteri au determinat autoritățile ruse să întreprindă unele modificări în privința statutului minorității grecești și a politicii față de ei. Analizând documentele din fondurile A.N.R.M., putem ajunge la concluzia că începând cu anul 1821 administrația rusă a întreprins următoarele măsuri: monitorizarea mai strictă a graniței cu Imperiul Otoman; înregistrarea tuturor migranților, fiind enumerați participanții la revoluția ăteristă, care urmau a fi dezarmați iar unii din ei au fost arestați¹⁵. Emigranții erau dislocați în centre speciale din timp pregătite, monitorizați și repartizați în diverse regiuni ale Basarabiei, cu excepția ăteristilor și conducătorilor săi. Cele mai importante centre erau amplasate lângă orașele Orhei și Reni, la aceasta adăugăm și carantina Sculeni. Carantina Sculeni a fost instituită la 23 februarie 1813, iar biroul ei s-a deschis la 26 iulie 1814. Termenul de carantină pentru călători era de 16 zile, iar obiectele personale se tratau timp de 24 ore¹⁶. Însă ăteristii erau dislocați în această carantină o perioadă mai îndelungată, ceea ce denotă aspectul politic al acțiunilor date.

În cadrul acestor centre au fost construite case provizorii care au fost ridicate cu suportul financiar a autorităților țariste și al diasporei grecești.

De asemenea autoritățile țariste au întreprins o serie de măsuri pentru a-i susține pe migranții greci în vederea încadrării lor în societatea rusă. Un exemplu ne servește indicațiile lui Nisselrode K.V din anul 1822 privind politica față de migranții greci. Aceste indicații vizau ca:

- Grecii bejenari să fie înregistrați și împărțiți după principiul social, după îndeletnicire și meserie.
- Guvernul urmează să-i plaseze în câmpul de muncă.
- Trecerea acestor bejenari pe teritoriul Rusiei urmează să se efectueze în grupuri mici.
- Selectarea marinarilor greci și acordarea unor locuri de muncă în porturile ruse¹⁷.

Aceste indicații au fost transpuse în practică, fapt ce ne demonstrează și adresarea lui I. Catacazi din 12 august 1822 către dvorenii basarabeni privind problema migranților greci. Ca răspuns, mai mulți moșieri basarabeni și-au dat acordul de a-i primi pe greci pe moșiile sale¹⁸.

Însă pentru a nu-și pierde autoritatea în fața popoarelor balcanice, guvernul rus s-a pronunțat pentru acordarea unui ajutor financiar noilor veniți. Pe data de 29 iulie 1821, cneazul Golițin a expediat în toate regiunile Rusiei o adresare privind colectarea surselor bănești pentru imigranți. În acest scop, administrația rusă a acordat un ajutor material de 150 mii de ruble, după care s-a trecut la colectarea banilor de la persoane fizice¹⁹.

Pentru distribuirea ajutoarelor materiale guvernul rus a creat în noiembrie 1821 în Odessa și în Chișinău „Comisia de ajutor grecesc”, în fruntea căreia se afla guvernatorul Chersonesului A.F.Larjeron și guvernatorul Basarabiei I.N.Inzov²⁰.

Din sursele documentare aflăm că redistribuirea ajutorului material se făcea neuniform, luându-se în considerație specialitatea și statutul social al beneficiarului. Această atitudine s-a răspândit și asupra etniei grecești, fiind discriminați acei care au fost înregistrați ca eteriști. Poziția respectivă ostilă față de eteriști a fost creată de conjunctura politică creată în urma dezavuării mișcării eteriste din partea țarului Rusiei, Alexandru I. De exemplu, din listele migranților balcanici ajunși în anul 1821 în Chișinău se numărau 1144 de persoane, 24 din ei au fost înregistrați ca eteriști, dintre care doar 3 au primit ajutor financiar²¹. În schimb, de o atenție deosebită s-a bucurat clerul grecesc. Cei care s-au stabilit în Chișinău au primit din partea arhiepiscopului Dmitrie (Sulima) îndemnizații pe viață, bucurându-se de stimă din partea enoriașilor basarabeni.

Problema este cercetată și de I. Halippa, care descrie soarta a 15 clerici greci veniți pe teritoriul Basarabiei pe parcursul anului 1821 și atitudinea față de ei a autorităților țariste²².

Pentru a-și masca intențiile sale, elita comercială grecească din Odesa fondează în august 1821 „Societatea filantropică grecească”. După structura sa ea avea multe elemente comune cu „Filiki Eteria”, fiind modificate formal doar obiectivele politice. Această organizație, fondată pe fundalul evenimentelor din 1821, își avea ca scop primordial acordarea unui ajutor material migranților greci din Moldova și Valahia.

Însă în realitate se întrevedeau și interese politice ce vizau continuarea luptei împotriva Imperiului Otoman și constituirea statului național grecesc. Printre primii pași întreprinși a fost preluarea conducerii eforturilor eteriste ce existau pe teritoriul Basarabiei. Pentru a atinge acest scop, organizația susținea financiar și juridic pe foștii conducători eteriști, încercând să restabilească ierarhia eteristă existentă pînă atunci.

Această activitate a avut și rezultate bune. De exemplu, eforia din Chișinău a întreprins o serie de acțiuni ce vizau eliberarea eteriștilor dislocați la Orhei, acțiuni care s-au încununat cu succes. Ca rezultat, în septembrie 1821 majoritatea eteriștilor au fost eliberați²³.

Prezența unor eteriști pe teritoriul Rusiei putea duce la dificultăți diplomatice cu Poarta Otomană, din această cauză autoritățile ruse facilitează plecarea mai multor greci peste hotare, printre ei fiind și fostul domnitor Mihail Șutu²⁴. Cei mai activi eteriști urmau a fi izolați și deportați din Basarabia în guberniile îndepărtate ale Rusiei²⁵. Aceste acțiuni aveau ca scop stabilizarea situației pe teritoriul Basarabiei și nepermiterea desfășurării unor incidente la granița cu Imperiul Otoman. Problema a devenit actuală pe parcursul anilor 1822-1823, cînd au fost depistate mai multe asociații ale grecilor ce se ocupau cu colectarea armamentului, racolarea noilor membri avînd ca scop începerea unei noi revoluții grecești²⁶.

După insuccesul eteriștilor din Principatele Române, o mare parte din

ei s-au retras pe teritoriul Basarabiei și în alte regiuni ale Imperiului Rus. O serie de documente demonstrează existența mai multor organizații secrete ce susțineau eteriștii veniți pe teritoriul Basarabiei. Cele mai importante au fost create în orașele Akkerman, Hotin și Chișinău. Un material important în cercetare ne servesc procesele de judecată ale membrilor acestor organizații, ca exemplu ne servește actul din mai 1823 prin care Iani Iliadi este învinuit în păstrarea ilicită a unei cantități mari de armament destinat pentru eteriști. În acest sens, evidențiem și raportul din 14 iunie 1823, al colonenului Rukin care menționează că în Ismail ar fi existat 200 de eteriști²⁷.

Cît privește orașul Chișinău, existența unor asemenea organizații ne dovedește raportul șefului poliției Perepolkin, document datat cu decembrie 1823, unde este menționat arestarea mai multor activiști și confiscarea unei cantități importante de arme. Reapariția unor astfel de organizații, în mare măsură au determinat autoritățile ruse să ducă o politică mai dură față de greci. În acest context, evidențiem indicațiile guvernatorului civil I. Catacazi privind îndepărtarea suspectilor greci implicați în evenimentele din 1821 de la granița cu Imperiul Otoman, acțiune ce a dat lovitură mai ales micilor comercianți greci²⁸. În cadrul acestor organizații, pe lângă greci au fost implicați și dvoreni basarabeni, spre exemplu Organizația din Akkerman, unde printre acuzați era și Ianco Cogîlniceanu, Dmitrie Bolovski și Grigorie Costin. Ei au fost învinuiți de colaborare cu eteriștii și organizarea și echiparea unor detașamente militare, proces care a continuat pînă în anul 1830, după care a fost clasat.

Majoritatea eteriștilor aflați pe teritoriul Basarabiei năzuiau să continue lupta armată pentru idealurile sale naționale. Acest fapt ne dovedește descoperirea multiplelor depozite de armament pe tot teritoriul Basarabiei. La aceasta adăugăm și intensificarea trecerilor ilegale peste Prut a unor grupe de foști eteriști²⁹. Cel mai însemnat incident a fost documentat în luna mai 1822, cînd a fost dezarmat și reținut un detașament de 196 de persoane. În cadrul procesului judecătoresc, desfășurat în urma acestui eveniment, reținuții au fost învinuiți în tendința de a reînvia evenimentele din 1821. Însă pentru a nu crea nemulțumiri în societate, de multe ori instanțele își modificau propriile decizii adoptînd unele mai conciliante, prin care mulți participanți erau eliberați, iar conducătorii acestor detașamente de cele mai dese ori erau deportați în Siberia³⁰.

Cît privește atitudinea autorităților față de participanții la Eterie, politica dată a continuat pînă în anul 1829. La 28 iunie 1828 a fost emis un decret al țarului Nicolai I privind interzicerea părăsirii țării a foștilor eteriști. Încheierea Tratatului de Pace de la Adrianopol, cît și schimbarea vectorului politic al Rusiei, au determinat autoritățile ruse să-și modifice atitudinea față de eteriști, acordîndu-le dreptul de a părăsi Rusia, fiind creat special un coridor de emigrare prin portul Odesa, context care va pune demararea unei noi pagini în relațiile greco-ruse³¹.

În concluzie putem spune că politica autorităților țariste față de comunitatea grecească a fost determinată de conjunctura geopolitică din perioada

respectivă ce s-a manifestat îndeosebi prin interesul Rusiei de a-și întări poziția în Balcani în detrimentul Porții Otomane. Poziție ostilă față de eteriști după 1821 a fost definită de interesele politice ale Imperiului Rus, acțiuni ce nu s-au răsfrint asupra comunităților grecești din Rusia. În acest context diasporile grecești din Rusia sau străduite să folosească noua conjunctură punând mai sus interesele sale decât cele ale Imperiului Țarist, străduințe ce s-au încununat cu succes odată cu semnarea Tratatului de pace de la Adrianopol din 1829 ce a pus temelia statului național grecesc.

Summary:

The beginning of the 19th century is characterized by increasing national movements on the territory of the Ottoman Empire. It is a situation used by the major powers, especially by the Russian Empire that supported the Greek ethnicity in its national aspirations both economically and politically. As an example it can serve the support of the numerous secret societies which had the aim to destabilize the situation in the Ottoman Empire. One of these organizations is "Filiki Eteria" founded in 1814 in Odessa. The beginning of the Greek revolution in 1821 and the position of the major powers determined the Russian authorities to carry out some changes to the Statute of the Greek minority and the policy towards them. As a result the Russian administration took the following measures: stricter monitoring of the border with the Ottoman Empire; the registering of all migrants, being listed the participants in the Eteria revolution, who would be disarmed and some of them would be arrested. The new refugees were to be involved in the Russian society. As a consequence it was settled:

- Greek refugees were to be registered and divided according to the social principle, occupation and trade.
- the Government was to employ them.
- these refugees were to pass in small groups the Russian territory.
- to select Greek sailors and grant them some jobs in the Russian ports.

In order not to lose the Balkan peoples' respect, the Russian Government decided to grant financial assistance to the new arrivals. But in the documentary sources we notice that the redistribution of the material aid was not uniform, but taking into account the beneficiary's specialty and social status. This attitude was spread on the Greek ethnicity, being discriminated all those who have been registered as Eteria members. As an attitude towards the participants to Eteria this policy continued until the year 1829. Signing the peace Treaty at Adrianople and changing Russia's political vector determined the Russian authorities to change their attitude towards the Eteria members, offering them the right to leave Russia. This is a context which would start a new page in the Greek-Russian relationship.

In conclusion we can say that the policy of the Russian authorities

towards the Greek community was determined by the geopolitical situation of that period and, what was especially obvious in Russia's interests, to strengthen its position in the Balkans to the prejudice of the Ottoman Porte. In this context the Greek Diaspora in Russia tried to take advantage of the new juncture setting its interests above those of the Tsarist Empire. Their efforts have been completed successfully with the signing of the Peace Treaty at Adrianople in 1829 that put the basis of the national Greek State.

Note

- ¹ В.А. Георгиев, Н.С. Киняпина. „Восточный вопрос во внешней политике России конца XVIII начала XX вв.”. М: 1978, p.110.
- ² Скалковский А. „Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийскомъ крае”. Статистический очеркъ А. Скалковского Въ Типографии Т. Неймана и Ко Одесса, 1848.
- ³ П. Куницкий. Краткое статистическое описание заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года, Санкт-Петербург, 1813.
- ⁴ П. Свиньин. Описание Бессарабской области, în Записки Одесского Общества Истории и Древностей. Одесса, 1867, том шестой.
- ⁵ Ф.Ф Вигель. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. Москва, 1892.
- ⁶ „История Молдавии Документы и материалы”, Кишинев 1969, p. 602.
- ⁷ История Молдавии Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Кишинев 1957, p. 244.
- ⁸ Nistor I. Populația Basarabiei, în: Arhiva pentru știința și reforma socială, București, 1919, nr. 1, p. 86-96.
- ⁹ Жуков В.И. Города Бессарабии 1812-1861 годов. Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1964, p.74.
- ¹⁰ ANRM, fond IV, inv II, dosar 22, fila 13.
- ¹¹ Tomuleț V. Componenta etnică și numerică a burgheziei comerciale în Basarabia. / în Almanah istoric, Chișinău, 1998, p 36.
- ¹² Ibidem, p. 38.
- ¹³ Traikov Veselin. Curente ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878. București, 1986, p118.
- ¹³ Ibidem, p.119.
- ¹⁴ Nestor Camariano. Despre organizarea și activitatea eteriei în Rusia înainte de răscola din 1821, în Studii și materiale de istorie modernă, Vol. II, București, 1960.
- ¹⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1030, F. 2, inv. 1, d. 1183.
- ¹⁶ Silvia Corlăteanu-Granciuc. Vama Sculeni-tradiții sau necesitate, Pergament, 1998, p.78.
- ¹⁷ Иовва И. Ф. Бессарабия и греческое национально-освободительное движение. Кишинев, 1974, p.159.
- ¹⁸ Ibidem, p.152.
- ¹⁹ Арш. Г.Л. Этеристское движение... p.168.
- ²⁰ И.И. Халипа. Восточные святители нашедшие пристанище, въ пределах Кишиневской епархии среди смут греческого востания 1821-1828, Труды Ученой архивной комиссии”, Том первый, 1900, p. 28.
- ²¹ Л.Н.Оганян. Общественное движение в Бесарабий..., Кишинев, 1974, p. 54.
- ²² Халипа И.И. Op.cit. p. 29.
- ²³ Арш Г.Л. Тайное общество «Филики Этерии». Из истории борьбы Греции за свержение османского ига. Москва, 1965, p. 78.
- ²⁴ Ibidem, p. 78.
- ²⁵ Ibidem, p.79.
- ²⁶ Иовва И. Ф. Бессарабия и греческое... p. 149
- ²⁷ Оганян Л.Н. Общественное движение... ,p. 74.
- ²⁸ Ibidem p. 85.
- ²⁹ ANRM F2 inv 1,d 14.
- ³⁰ ANRM F2 inv 1,d 904.
- ³¹ Иовва И. Ф. Бессарабия..., p. 68.

УЧАСТИЕ АРМЯНСКОГО НАРОДА В КРЫМСКОЙ ВОЙНЕ (1853-1856 ГГ.)

*Акоп Мурадян
кандидат исторических наук, доцент, Институт истории
Национальной Академии Наук Республики Армении*

Англия, Франция, Австрия и Россия, внимательно следя за внутренней ситуацией в Османской империи, пытались использовать любой удобный момент для расширения своего влияния в империи, особенно в имеющих важное стратегическое и экономическое значение Константинополе и проливах Босфор и Дарданеллы. В середине XIX в. Восточный вопрос снова становится важнейшим международной проблемой европейских великих держав.

В 1840-ых годах отношения между Россией и Османской империей обострились. Султан Абдул Меджид, при содействии европейцев, 4 октября 1853 г. объявил войну России. Он мечтал завоевать Крым, Кавказ, территории, находившиеся южнее Кавказа.

Военные действия велись на территории Дунайских княжеств, Армении, восточном побережье Черного моря и в Крыму. Крымская война известна также как Восточная война¹.

Россия на Кавказе была вынуждена воевать на двух фронтах, поскольку ей не удавалось подавить движение кавказских горцев². В границах Закавказья Россия имела малочисленные укрепления, не было даже необходимых войсковых частей. Российское командование, учитывая важность местного населения во время прошлых русско-персидских и русско-турецких войн, организовало из представителей этих народов добровольные и ополченческие отряды, которые и оставались на службе до окончания войны. В этой войне многие армянские военные отличились в рядах российской армии³. 19 сентября 1853 г. генерал-лейтенант российской армии, армянин Василий Бебутов был назначен командиром Александропольского отряда Кавказского действующего корпуса.

В октябре 1853 г. Османская империя, сосредоточив значительные силы и используя численное превосходство в районе Поты, атаковала крепость Св. Николая. Так начались военные действия на Кавказе. Турецкое командование сделало крепость Карс главной опорой в Западной Армении на Кавказском фронте.

В ноябре 1853 г. Николай I в письме главнокомандующему Кавказских войск фельдмаршалу М. Воронцову писал, что надо поставить врага в такое положение, чтобы он занимался лишь собственной обороной. Царь в январе 1854 г. писал, что победы на Кавказском фронте вероятнее всего приведут к желаемому миру⁴.

Армянские добровольцы отличились во время первых же военных

действий. В октябре 1853 г. в сражениях при Игдыре и 2 ноября возле Баяндур русское войско, с участием местных и находившихся в рядах войска армянских добровольцев, смогло победить численно превосходившего противника. В бою участвовали также армянские добровольческие отряды из Борчалинского, Ширакского, Елизаветпольского и других уездов. 13 ноября 1853 г. турецкие подразделения начали атаку на Ахалцих. Несмотря на упорное сопротивление российских войск, туркам удалось в ряде мест прорваться за черту города. На помощь малочисленным русским войскам поспешило армянское население Ахалциха, возглавляемое духовным предводителем архиепископом Карапетом Багратуни⁵. Один из них, Данилов, был первым, кто вступил в бой с противником и пал героической смертью. Только 14 ноября одному российскому отряду во главе с генерал-лейтенантом И. Андрониковым, с помощью местных армянских добровольцев в результате боев возле Ахалциха и в районе села Сухлис, удалось заставить противника отступить. В сражениях против турок отличились священник Акоп Суренянц, который сам возглавил отряд армянских добровольцев. Не случайно, что архиепископ Карапет Багратуни в письме наместнику Кавказа князю М. Воронцову просил для Акопа Суренянца специальных государственных наград⁶. За участие в боях за Ахалцих в рядах российской армии многочисленные армяне и другие добровольцы были удостоены российских военных наград.

Осенью 1853 г. турки атаковали также приграничные села Ахалкалакского уезда, разграбили и спалили много домов, 9 армянских церквей⁷. В Ахалкалаке армянское население также оказало помощь российским войскам. Особенно отличился священник Ахалкалака и Цалки Петрос Акопян, который был удостоен государственной награды российских властей.

Новость о победе в Ахалцихе была воспринята с большим воодушевлением в Александропольском отряде. 19 ноября 10-тысячное российское войско, в составе которого было 32 пушки, во главе с генералом В. Бебутовым двинулось на противника. Отступающая турецкая 36-тысячная армия с 46-ю пушками находилась при селе Суботан, по дороге из Карса в Александрополь. Новый командир турецких войск Ахмед паша был уверен в превосходстве собственных сил над противником. Бой состоялся около села Баш Кядиклар. Турки потерпели тяжелое поражение и бежали. В. Бебутов не преследовал врага, а вернулся на зимовку в Александрополь. Его встретили с большой радостью. Армянские женщины заботились о бойцах, больных и раненых. Многие армяне за участие в бою были удостоены высоких наград. Сам В. Бебутов был награжден орденом Св. Георгия второй степени. Когда В. Бебутова обвинили в том, что он вернулся, не завоевав Карса, он отвечал: «После хорошего и вкусного обеда, сидя в теплой комнате с сигарой во рту, весьма легко рассуждать вам таким образом»⁸.

Благодаря победам в Ахалцихе и Баш Кядикларе удалось предотвратить вторжение турецких войск в Закавказье. Победы российских

войск в приграничных районах произвели большое впечатление на мусульманское население. Турецкие села Заришатского и Шорагальского уездов признали свое подданство российским властям.

18 ноября, за день до боя в Баш Кядикларе, российский флот под командованием адмирала П. Нахимова в северной части Малой Азии – при Синопе одержал сокрушительную победу над османским флотом, который переправлял войска на Кавказский фронт. В разгроме турецкого флота ощутимую роль сыграл вице-адмирал, армянин Лазарь Серебряков (Казар Маркосович Кюмушли-Арцатагорцян)⁹, который перед сражением предпринял разведывательную операцию и собрал важную информацию о турецком флоте. Когда российский флот под командованием адмирала вошел в Севастополь, их встретил военный оркестр под руководством Андреаса Кахцацяна, исполнив сочиненный им “Синопский марш”¹⁰.

После этих побед стало ясно, что турецкая армия не в силах самостоятельно воевать против России. С другой стороны, несмотря на удачу в 1853 г., военная компания 1854 г. для российских войск началась в неблагоприятных условиях. 15-16 марта 1854 г. Англия и Франция объявили войну России. В войну вступило и итальянское королевство Сардиния. Военный флот союзников вошел в Черное море, в Крыму высадились войска союзников и осадили Севастополь. Враждебную позицию заняла и Австрия, которая путем угрозы войной вынудила российские войска уйти из Дунайских княжеств. 18 сентября 1855 г. Севастополь пал. Это сыграло решающую роль в исходе войны. В Крымской войне и особенно в обороне Севастополя большие усилия приложили также армяне Крыма. Через местных армянских купцов осуществлялось обеспечение Севастополя продуктами. Многие крымские армяне за усердие, проявленное в период войны, были удостоены государственных наград. Великий маринист Ованнес Айвазовский, кроме материальной помощи, оказанной им войскам, лично побывал в Севастополе, воодушевлял бойцов, в Петербурге и Симферополе организовал выставки, доход от которых шел в фонд помощи семьям погибших и раненых¹¹. Заметную роль сыграл Л. Серебряков. Сын карасубазарского армянина, пройдя все ступени военно-морской службы от рядового матроса, он достиг наивысшего военно-морского чина российской флота – звания адмирала. В 1851 г. Л. Серебряков был назначен командующим черноморской береговой линией и в этой должности принимал непосредственное участие в войне. Л. Серебряков на корабле “Молодец” возглавлял военные действия российского флота у малоазиатского берега. С февраля 1854 г. все корабли северо-восточной и кавказской частей черноморского флота были отданы под командование Л. Серебрякова. Ему была поручена также оборона Керчи и Азовского моря. Но высадка англо-французского десанта в Крыму вынуждает российское командование оставить Новороссийск, Керчь и Анапу. Своевременные действия Л. Серебрякова по выводу населения из этих мест спасли их от плена и гибели. За

отличие, проявленное в период войны, Л. Серебрякову присваивается звание адмирала.

Героями обороны Севастополя были также двое сыновей Л. Серебрякова – морские офицеры Марк и Егор Серебряковы. П. Нахимов доверил капитан-лейтенанту М. Серебрякову командование одной из важнейших оборонительных линий города. К сожалению, он погиб 24 марта 1855 г.. Капитан второго ранга Е. Серебряков в декабре 1853 г. принял командование военным кораблем “Аргонавт”. Когда 12 мая 1855 г. английские десантные войска, завладев Керчью, подожгли находившиеся в порту российские корабли, только военному кораблю Е. Серебрякова удастся выдержать сражение с английской артиллерией и уйти в Азовское море. А командиру Абрааму Богдановичу Асланбекову в 1855 г. было присвоено звание адмирала¹².

Действующим в Крыму войскам оказывали финансовую помощь армянское товарищество Пятигорска и армяне Севастополя. В войне 1853 –1856 гг. приняла значительное участие армянская община Дона. В этой тяжелой войне, в отсутствии железных дорог и нормального сообщения обеспечение армии провиантом имело важнейшее значение и было очень сложным делом. Находившиеся недалеко от театра военных действий Ростов и Новый Нахичеван помогали армии деньгами и провиантом. Купцы К. Айрапетян и А. Халибян из собственных средств делали пожертвования. Все это осуществлялось не из государственных средств, и царь не раз благодарил жителей за оказываемую помощь. Армяне Дона любезно принимали военные эскадроны, кормили и обеспечивали собственными транспортными средствами. Жители Нового Нахичевана отличились также при сражении у Таганрога. Царь поблагодарил жителей города Нахичевань на Дону и наградил город золотой медалью “За усердие” и Владимирской лентой¹³.

В Кутаисе снабжение было поручено прапорщику Гуринского отряда Степану Акопову¹⁴.

Военные действия в 1854 г. на Кавказском фронте начались в Гурии и Мегрелии со стороны турок. Выступление Англии и Франции на стороне Османской империи не позволило российским властям усилить малочисленные войска отдельного Кавказского корпуса. Относительный мир сохранялся до лета; ополчения полковника М. Лорис-Меликова в этот период были заняты разведкой, а также периодически вступали в бой. Особенно значимым был бой 13 апреля при селе Аргина, который в последствии получил наименование “дело добровольцев полковника Лориса-Меликова”. Командир действующего корпуса В. Бебутов в письме от 13 июля 1854 г. командиру от кавалерии Кавказского отдельного действующего корпуса генералу Риаду сообщал об оборонительных планах Ахалкалакского округа, писал о том, что во время атаки врага на Ахалкалак необходимо не вступать в бой, а отступать в Цалку и Манглис. Оборону Ахалкалака должно осуществлять малочисленное местное армянское население.

Одновременно князь В. Бебутов в своем письме к католикосу всех армян Нерсесу Аштаракеци писал о значительной материальной и моральной помощи, которую оказали армяне Джавахка российским войскам. Он просил особо отметить наградами старейшин и священников армянских сел, в том числе Тер-Мелкона Мкртчяна из села Ганза, Тер-Григора из села Сатха и многих других¹⁵.

С начала лета 1854 г. многочисленные турецкие войска приняли несколько атак на приграничные армянские села и посты российских войск, но были отбиты российскими войсками и сформированным ахалкалакским армянским ополчением. Подоспевшие из Ахалкалака российские войска и армянская милиция отразили нападение турок, после чего ворвались в соседний Чалдырский санджак и заняли его. 19 июня благодаря деятельности Ахалцихского армянского добровольческого отряда была предотвращена попытка неприятеля ворваться в окрестности Ахалциха.

Турки никак не хотели мириться с поражениями на Кавказском фронте и пытались ввязаться в войну. Это дело взял на себя Мустафа Зариф паша. Программа действий была разработана французским генералом Гюноном. Турки имели цель использовать численное превосходство, окружить Александропольский отряд и закончить военные действия на фронте. В июле 1854 г. Ереванский отряд получил приказ двигаться на турецкую границу и при возможности атаковать. Российское командование не владело четкой информацией о враге. Многие армяне говорили: "Идите, идите! Вы непременно разобьете Турок! Баязет будет ваш!"¹⁶. 17 июля российский отряд пересек границу. Турки узнали, что российские войска малочисленны, и начали атаковать их. Российским войскам и на этот раз все таки удалось отбить противника. Российский отряд без серьезных боев вошел в Баязет. К ним для приветствия пришли армянские жители Баязета и окрестных сел. За усердие в боях житель Вагаршапата Григор Манукян был награжден золотой медалью "За храбрость". Скоро из монастыря Св. Ованнеса в Баязет пришла армянская делегация и сообщила, что турки отступили. Один эскадрон отправился на помощь оставшимся в монастыре армянам. Такая же делегация пришла из Алашкерта и просила завоевать город, обещав российским войскам ежегодно выдавать 12 тысяч солдат, 10 тысяч лошадей и большое количество провианта. Но не имея возможности выполнить их просьбу, им предложили отступить с войском в Закавказье. В августе около 1000 семейств алашкертских жителей отступили в Ереванскую губернию.

Российские войска не решались идти в атаку на Карс, учитывая то, что по совету английских и французских инженеров Карс был специально укреплен и стал неприступной крепостью. Вокруг этого города турки сосредоточили 60-тысячную армию. Российское командование решило разгромить противника в открытом поле и тем самым облегчить овладение Карсом. Почти целый месяц российское 18-тысячное войско оставалось в селе Кюрукдара, находившемся в 18 км. от

крепости. Когда разведчики сообщили о движении турецких войск в направлении Карса со стороны находившегося неподалеку села Хаджи Вали, 24 июля В. Бебутов решил идти на противника. Бебутову на этот раз снова удается нанести разгромный удар туркам. В бою отличились войска “охотники” – 300 добровольцев Лорис-Меликова. Несколько армянских офицеров и многие армянские солдаты за храбрость были награждены. Так, житель села Айтаг Ереванской губернии Ахверди Саркисов был награжден орденом Святой Анны “За храбрость”, а в боях у Соганлуга жителя Сардарапата Гаспара Карапетова наградила сам полковник Лорис-Меликов¹⁷. Житель Нор Баязета коллежский регистр Маргар Арцруни получил степень секретаря губернии¹⁸. В бою участвовала также сотня Тер-Григора, большинство из солдат которой были армяне – жители Нахиджевана и Игдира. В сражении при Кюрукдаре участие принял еще один генерал, армянин по национальности, командир Новороссийского драгунского четвертого полка генерал-майор Тинатуров, “по национальности армянин, который всегда умел защитить свою честь и как командир был примером для других”¹⁹.

В бою при Кюрукдаре для раненых многие армяне делали пожертвования²⁰. Жена В. Бебутова, княгиня Мария Согомоновна на счет раненых перевела 100 червонцев²¹.

О бое при Кюрукдаре Николай I сказал: “Бебутов хочет меня удивить своими победами, а я буду удивлять его своими наградами”²². 9 августа 1854 г. В. Бебутова наградили орденом Святого Андрея Первозванного, который в России не получал до того ни один генерал-лейтенант. Награда была основана Петра I, и в России ее удостоилось всего несколько высокопоставленных военных.

Кюрукдаринское сражение имело решающее значение для дальнейшего периода на Кавказском фронте. Из современников А. Гейрот пишет: “Неудачи, которые потерпели турки в битвах на закавказско-турецкой границе, до того ослабили силы их, что, со времени поражения при Кюрук-Дары, 24 июля 1854 г., наступательные действия к границам нашим они не предпринимали”²³. После этого поражения турецкие войска не смели идти в атаку, и опасность вхождения турок в Закавказье полностью нейтрализовалась. Однако, российские войска по причине малочисленности еще не могли начать атаку в глубь Западной Армении. Хотя после сражения при Кюрукдаре князь В. Бебутов с силами Ахалкалакского отряда и армянской милиции предпринял контрнаступления с целью овладеть Ардаганом, но новость о новых турецких силах со стороны Батуми и опасность вторжения неприятеля в Западную Грузию вынудили российское командование отказаться от этой мысли и перейти к обороне.

После победоносного сражения при Кюрукдаре вернувшаяся в Александрополь российская армия готовилась к серьезным действиям. Имея в виду плохие условия для зимовки ереванского отряда в Баязете, В. Бебутов приказал вернуться в Ереван, но командир отряда Цумп-

форт, учитывая симпатию армянского населения, решил напасть на корпус Вана. Армяне обещали российским войскам всяческое содействие. 7 и 10 ноября 1854 г. через местных армян становится известно, что корпус Вана получил приказ брать Баязет. Российский отряд готовился двигаться вперед. Многие армяне вооружились и присоединились к отряду. “Чем мы лучше вас, – говорили они, – вы защищаете нас, идете драться за нас; мы обязаны умирать вместе с вами!”²⁴. Армяне верили, что смогут избавиться от турецкого ига. Ереванскому отряду удалось сломить противника и вернуться на зимовку в села армянские между Ереваном и Эчмиадзином. Не только местные, а также армяне Александрополя, Сурмалы, Нор Баязета, Верин Агулиса, Ордубада, Камарлу, Сигнаха всю зиму оказывали материальную помощь Ереванскому отряду.

Зимой 1854-1855 гг. при содействии европейских союзников Османская империя подготовилась к контрнаступлению, новые войска сосредоточились в Эрзеруме. Находившийся в Карсе английский комиссар Вильямс устанавливает переписку предводителем кавказских горцев Шамилем, пытаясь использовать их силы.

В 1855 г. в рядах командования российскими войсками на Кавказе происходили значительные изменения. Новым наместником на Кавказе и главнокомандующим Отдельным Кавказским корпусом был назначен генерал-адъютант Н. Муравьев. Последний сообщил царю: “...себя считаю только вправе всеподданнейше довести до сведения все милостивейшего Государя о том отличном состоянии, в коем я нашел войска, вверенные начальству генерал-лейтенанта князя Бебутова”²⁵. После прибытия Н. Муравьева в действующий корпус и после получения значительной помощи начались подготовительные работы для активных наступательных действий и формирования местного ополчения в Закавказье. Российские войска вели военные действия по трем направлениям. К Александропольскому отряду присоединились 23 сотни армянских и грузинских добровольцев. Кроме этого, во время военных действий 1855 г. организовывались новые отряды из местного населения. Особенно отличились три отряда во главе с М. Лорис-Меликовым, которые выполняли разведывательные операции, сопровождали важные документы. Полковник лейб-гвардии Гродненского гусарского полка, Михаил Тариелович Лорис-Меликов состоял по особым поручениям при главнокомандующим. Н. Муравьев в письме еще от 14 октября 1855 г. В. Бебутову пишет: “Я не могу довольно нахвалиться трудолюбием и пользою, которую постоянно приносит здесь вами же избранный Лорис-Меликов, человек этот незаменимый”²⁶. Перед российским командованием стоял важнейший вопрос – завоевание крепости Карс и выход в Малую Азию. После долгих обсуждений Н. Муравьев решил овладеть Карсом, начал разведку крепости с помощью армянских добровольцев.

30 мая 1855 г. при активном участии местного населения, в том числе двух сотен кавалерии Ахалкалакской армянской милиции,

российские войска без серьезного сопротивления завладели Ардаганом. 10 мая Ереванскому отряду удается победить турок около монастыря Святого Ованнеса в Баязете. В этом бою армяне проявили храбрость. 29 июня российский отряд вошел в Алашкерт.

Российские силы окружили Карс, но турецкому гарнизону удалось сохранить связь с внешними силами. Чтобы отрезать их от внешнего мира, Н. Муравьев предпринял поход в направлении Соганлуга. Во время этих действий как самые лучшие разведчики отличились армянские добровольцы Лорис-Меликова. За храбрость в боях некоторые армяне были награждены различными наградами и денежными поощрениями²⁷.

В это время турецкие силы напали на Ахалкалак. 23 июня при Ахалкалаке врагу был нанесен сокрушительный удар, при этом отличился кавалерийский отряд Самсоняна.²⁸

В июле 1855 г. российские войска окружили Карс. Армяне города и окраин активно помогали им. Турецкое командование и Вильямс, учитывая помощь армянского населения русской армии, начали против них репрессии и насилие. По приказу Вильямса были расстреляны десятки армян. А когда в Карсе началась нехватка продуктов, Вильямс приказал армянам уйти из города. Вильямс пытался добыть пропитание неожиданными атаками. За попытки помешать этому армянские добровольцы были награждены²⁹.

С помощью местных армян Лорис-Меликов завладел Кагызманом, руководство которого покинуло город. Овладение Кагызманом способствовало падению Эрзерума. Армянские жители почти беззащитного города давно ждали этого. Но российское командование Эрзерума оттягивало наступление, учитывая малочисленность войска.

Овладение турками Сохум-Кале и падение Севостополя в сентябре 1855 г. вызвало большую радость у находившихся в Карсе турок, однако вопреки их ожиданиям, российское войско еще крепче сжало кольцо окружения вокруг Карса. Н. Муравьев намеревался атакой взять город. Атака российских войск 17 сентября завершилась неудачей. Российская армия понесла тяжелые потери. Армянское население Александрополя оказывало значительную помощь русской армии во время атак 17 сентября. Финансовой помощью российской армии занималась армянская община Карабаха в городе Шуши.

После 17 сентября положение Карса продолжало оставаться кризисным. Генерал Н. Муравьев дал приказ усилить окружение и восполнить потери в рядах действующих войск. Когда генерал Бриммер спросил Н. Муравьева, кто должен обеспечить провиант, последний указал на Лорис-Меликова. Армянские добровольцы Лорис-Меликова держали город Карс в постоянном напряжении, особенно отличился Даниел Арутюнян, которого в отряде звали Данилка.

Как пишет современник событий археолог и исследователь Кавказа А. Берже, после неудачи 17 сентября 1855 г. в войске исчезла всякая вера в умение Н. Муравьева вести его к победам, везде сопро-

вождавшим князя Бебутова, против которого, по общему мнению, не одобровал бы и Карс. “Преимущество князя Бебутова над Муравьевым сразу бросалось в глаза”, - писал А. Берже³⁰.

Турецкий горнизон Карса потерял всякую надежду получить помощь. В таких условиях был собран военный совет, на котором решили начать переговоры с русскими о сдаче Карса. 13 ноября Вильямс встречается с Н. Муравьевым. В ходе переговоров с турецкой делегацией принимается условие из десяти пунктов. 15 ноября Вильямс со своей свитой явился в российский лагерь, имея с собой согласие главнокомандующего Васифа-паши. Документ с турецкой стороны подписал Вильямс, с российской стороны – Кауфман. Освобождение Карса открывало перед российскими войсками дорогу на Эрзерум, а оттуда было бы намного легче двигаться на Константинополь. Но Кавказский фронт имел в этой войне второстепенное значение. Основным фронтом оставался Крым, где Россия терпела поражения.

Падение Карса армянское население встретило с большой радостью³¹. Карские армяне существенно способствовали занятию Карса. Особо отличились Гукас, Закар Петросян, Ерзнкян и другие³². Армянский добровольческий отряд города Карса продолжал свою службу до конца войны. Даниел Арутюнян с тремя сотнями бойцов не только добывал сведения о враге, но и после занятия Карса участвовал в управлении Карской областью. Н. Приемский так отзывался о роли армян во взятии Карса: “Армянские офицеры, полковники и генералы не являются новым явлением, они участвовали во всех боях русской армии на Кавказе и всегда отличались особым мужеством”³³.

Интересным фактом является и то, что в участвовавших в Крымской войне на стороне российской армии мусульманских отрядах также были армяне, отличившиеся своей храбростью.³⁴

В Крымской войне активно участвовали карабахцы и, в частности, известен один из меликов округа Джраберд Арцаха, сын мелика – Вани Атабекяна, полковник Атабек Атабекян³⁵. Многие армяне – участники боевых действий, в последствии получали высокие военные чины и ордена; из них наиболее известными являются И. О. Шелковников (Метаксагорцян, с 1898 г. генерал-лейтенант), В. И. Маркозов (с 1893 г. генерал пехоты), Е. Е. Арцруни (генерал-майор с 1848 г.), С. О. Серебряков (Арцатагорцян, генерал-майор с 1855 г.), князь И. И. Туманян (Туманов, с 1860 г. генерал-майор), В. О. Шелковников (Шелковникян, Метаксагорцян, с. 1886 г. генерал-майор), И. Г. Ваграмов (Ваграмян, с 1886 г. генерал-майор), И. А. Санджанов (Санджанян, с 1888 г. генерал-майор), Н. Н. Агаев (с 1880 г. генерал-лейтенант), Никита (Мкртич) Мелик-Шахназаров (Шахназарян, с 1877 г. генерал-майор), Х. М. Долуханов (с 1893 г. генерал-лейтенант), А. А. Агаси-Бек-Авшаров (с 1903 г. генерал от кавалерии), Б. И. Ахшарумов (с 1873 г. генерал-лейтенант)³⁶.

Победы российской армии на Кавказском фронте определили также

удачные действия в войне с горцами, обеспечив надежный тыл для российской армии против атак Шамиля. Здесь армяне также удостоились высших наград и воинских чинов, как, например, генерал-адъютант М. Аргутян-Еркайнабазук (Долгорукий)³⁷, князь Л.И. Меликов (с 1854 г. генерал-майор), М.Т. Лорис-Меликов (с 1875 г. генерал от кавалерии), А.С. Юзбашев (Юзбашян, с 1892 г. генерал-майор), И.Д. Лазарев (с 1868 г. генерал-адъютант), Б.М. Шелковников (Шелковникян, Метаксагорцян, с 1875 г. генерал-майор), Д.Б. Тер-Асатуров (с 1877 г. генерал-майор), О.С. Варшамов (Варшамян, с 1878 г. генерал-майор), О. И. Корганов (Корганян, с 1858 г. генерал-майор), А.А. Карпов (с 1898 г. генерал-лейтенант), генерал-майор князь С.И. Бектабеков (Бектабекян), князь А.Г. Туманов (Туманян, с 1865 г. генерал-майор), А.П. Мадатов (Мадатян, с 1880 г. генерал-майор), Х.М. Долуханов (с 1893 г. генерал-лейтенант)³⁸.

Когда имам Шамиль в конце лета 1853 г. со своими многочисленными силами вторгся в район Джаро-Белакон, имея цель двигаться на Кахетию, потребовались вспомогательные силы, но все силы Кавказского отдельного корпуса были брошены против турок. Атаки Шамиля было невозможно остановить, но внезапно явился Дагестанский армянский генерал-адъютант М. Аргутян-Еркайнабазук, как его называли, “Плетка”, “Самурайский лев”, “Герой Кавказа”. Узнав о внезапном походе под командованием Дагестанского отряда “Аргута”, Шамиль сначала не поверил в возможность такого похода. Имам, который объявил своим наibaм, что “даже Аргутян не сможет пройти там, где никто и никогда не мог пройти” был вынужден отступить в горы. Серьезная опасность, которая угрожала Кавказскому корпусу с фронта от неожиданной атаки многочисленной турецкой армии, была ликвидирована. Переход Аргутяна через Кавказский хребет в суровых условиях имел для России большое значение, особенно на фоне неудач, которые терпели российские войска. Один из современников, граф В. Соллогуб, пишет, что этот переход можно сравнить с походами Суворова и Наполеона Первого. Этот поход подорвал здоровье М. Аргутяна, и 20 февраля 1855 г. он умер в Тифлисе.

Помощник начальника штаба Донской армии М.М. Марков (Маркосян, с 1853 г. генерал-майор) и Д.А. Сумбатов (с 1888 г. генерал-лейтенант) отличились на Дону³⁹, Давит Осипович Бебутов (с 1856 г. генерал-лейтенант) отличился в 1854 г. на Дунае в армии И. Паскевича и удостоился золотого меча с бриллиантами⁴⁰. За храбрость, проявленную в боях на Кавказском фронте, несколько десятков армянских солдат и офицеров удостоились ордена Святого Георгия.

После падения Карса обе стороны готовились к новым атакам, но 30 марта 1856 г. Парижским договором война закончилась. По договору Россия потеряла право иметь военный флот на Черном море. Дарданеллы и Черное море получили статус нейтральных вод и были открыты для иностранных флотов. Россия обязалась уважать территориальную целостность и независимость Османской империи,

признала право свободного мореходства на Дунае. Все завоеванные Россией территории возвращались Османской империи взамен Севастополя и прилегающих районов. В результате Крымская война не принесла никаких изменений в прежние границы Закавказья.

Тем не менее, участие армянских военных и армянского ополчения в Крымской войне 1853-1856 гг. является одной из ярких страниц военной истории армянского народа и способствовало победам России на Кавказском фронте. В этой войне наиболее активное участие армян несомненно было обусловлено перспективой осуществления давней мечты о приобретении свободы а также многочисленностью высокопоставленных военных армянского происхождения, которым были доверены очень важные посты в российской армии.

Summary

THE PARTICIPATION OF THE ARMENIAN PEOPLE IN THE CRIMEA WAR (1853-1856)

The participation of the Armenian people in the Crimea war is elucidated in the article. Taking into consideration the importance of the local population in the previous Russo-Turkish and Russo-Persian wars, the Russian command organized voluntary and home guard detachments that were serving up to the end of war. Many Armenian service-men distinguished themselves in the Russian army. It's an interesting fact that there were Armenians who also distinguished themselves by bravery in the Moslem detachments that took part in the Crimea war on the side of the Russian army.

Many Armenians were awarded Russian state and military rewards for participation in those battles in the ranks of the Russian army.

The lieutenant-general of the Russian army, an Armenian by nationality Vassiley Babutov was appointed as the commander of the Alecsandropol detachment of the Caucasian acting corps.

The Armenian vice-admiral Lazar Serebriakov (Ghazar Markosovich Kumoushly-Artsatagortsian) played an appreciable role in the crushing of the Turkish navy. In 1855 the commander Abraham Bogdanovich Aslanbekov received the title of admiral.

The colonel of the household troops of Grodneyn Hussar regiment Mikael Tarellovich Loris-Melikov was attached on special commissions to the Commander-in-Chief.

Many Armenians – participants of the military operations received military titles and rewards later. The most famous among them are I.O. Shelkovnikov (Metaksagortsyan), V.I. Markozov, E.E. Artsrouny, S.O. Serebriakov (Artsatagortsyan), prince I.I. Toumanyan (Toumanov), V.O. Shelkovnikov (Shelkovnikyan, Metaksagortsyan), I.G. Vagramov (Vagramyan), I.A. Sandjanov (Sandjanyan), N.N. Agaev, Nikita (Mkrtich) Melik-Shakhnazarov (Shakhnazaryan), Kh.M. Dolukhanov, A.A. Aghassyan-Bek-Avsharov, B.I. Akhsharoumov and others.

The successful actions in the war with the mountaineers also were conducive to the victories of the Russian army on the Caucasian front and ensured save home-front for the Russian army against Shamil's attacks. Many Armenians such as adjutant-general M.Argoutyan-Erkainabazouk (Dolgoroukey) –“Lash”, “The Samurai Lion”, “The Hero of Caucasus” as he was called, prince L.I. Melikov, M.T. Loris-Melikov, A.S. Iuzbashev (Iuzbashyan), I.D. Lazarev, B.M. Shelkovnikov (Shelkovnikyan, Metaksagortsyan), D.B. Ter-Asatourov, O.S. Varshamov (Varshamyan), O.I. Korganov (Korganyan), A.A. Karpov, major-general prince S.I.Bektabekov (Bektabekyan), prince I. Toumanov (Toumanyanyan), A.P. Madatov (Madatyan), Kh. M. Dolukhanov and others received high military titles and rewards for participation in those battles.

The assistant of the chief of staff of the Don Army M.M. Markov (Markossyan) and D.A. Sumbatov distinguished themselves on the Don, David Osipovich Babutov on the Danube in 1854.

The war was ended by the Paris peace treaty. The Crimea war did not bring changes in the Transcaucasian borders.

The participation of the Armenian militaries and home guard detachments in the Crimea war of 1853-1856 is one of the brightest pages of military history of the Armenian people. It contributed to the victories of Russia on the Caucasian front. The active participation of Armenians in this war was conditioned by the desire to gain the freedom and also by the great number of the Armenians who were committed high ranks in the Russian army.

Примечания

- ¹ Подробно смотри Тарле Е., Крымская война, т. 1-2, Москва, 2003.
- ² Россия, завоевав Закавказье прилагала усилия для включения в состав империи Северного Кавказа. Война длилась с 1817 по 1864 гг..
- ³ Об участии армян на Кавказском фронте см. у: Погосян А. М., Кавказский фронт Крымской войны и участие армян, Ереван, 1958 (на армянском языке).
- ⁴ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (далее-АКАК), т. X, Тифлис, 1885, док. 344, с. 340.
- ⁵ Об участии армян Джавахка см.: Минасян С., Участие армян Джавахка в Крымской войне 1853-1856 гг., Հայոց ցիւանութեան հարցեր (Вопросы истории Армении, сборник научных статей), N 3, Ереван, 2002, с. 49-55.
- ⁶ Матенадаран, Архив Александра Ерицяна, папка 147, док. 66.
- ⁷ Национальный архив Армении (далее-НАА), ф. 355, оп. 3, д. 263, с. 1-9.
- ⁸ Кавказский сборник, т. XXIII, Тифлис, 1902, с. 128.
- ⁹ Подробно см. Микаелян В., Адмирал Л.М. Серебряков (Казар Маркосович Арцатагорцян), Ереван, 1979 (на армянском языке). его же: История крымских армян, Ереван, 1989, с. 379-408 (на армянском языке).
- ¹⁰ Микаелян В., История крымских армян, с. 414: (на армянском языке).
- ¹¹ Микаелян В., История крымских армян, Ереван-Симферополь, 2004, с. 185.
- ¹² Аветисян Г., Генералы-армяне в Российской империи, Ереван, 2007, с. 188.
- ¹³ Бархударян В., История армянской колонии Новый Нахичеван (1779-1861), Ереван, 1967, с. 315-322: (на армянском языке). Бархударян В., История армянской колонии Новая Нахичеван (1779-1917), Ереван, 1996, с. 290-296.
- ¹⁴ АКАК, т. XI, Тифлис, 1888, док. 187, с. 202.
- ¹⁵ Матенадаран, Архив Александра Ерицяна, папка 155, док. 128.

- ¹⁶ Лихутин М., Русские в Азиатской Турции в 1854 и 1855 годах, Санкт-Петербург, 1863, с. 76.
- ¹⁷ НАА, ф. 94, оп. 7, д. 14, с. 82, 94, 148: Сравнение Оганнисян А., Некоторые подробности Крымской войны (1853-1856 гг.), Армянская армия, военно-научный журнал министерства обороны Республики Армения, Ереван, 2004, N 1, с. 43 (на армянском языке).
- ¹⁸ НАА, ф. 94, оп. 7, д. 14, с. 254:
- ¹⁹ Военный сборник, 1860, т. 13, с. 546.
- ²⁰ НАА, ф. 57, д. 155, с. 33:
- ²¹ НАА, ф. 94, оп. 7, д. 14, с. 58:
- ²² НАА, ф. 57, д. 157, с. 16: Также, Русская старина, 1883, N 12, с. 538-539, Военная энциклопедия, т. 4, Москва, 1911, с. 437.
- ²³ Гейрот А.Ф., Описание Восточной войны 1853-1856 гг., Санкт-Петербург, 1872, с. 244-245.
- ²⁴ Лихутин М., указ. соч., с. 230.
- ²⁵ Русская старина, 1873, VIII, с. 608.
- ²⁶ Там же, Приложения, с. 625.
- ²⁷ НАА, ф. 94, оп. 7, д. 14, с. 82, 163, 229, 233-234.
- ²⁸ Современник, 1855, август, с. 11.
- ²⁹ Кавказ, 1855, 79.
- ³⁰ Русская старина, 1873, VIII, с. 610.
- ³¹ Муравьев Н., Война за Кавказом в 1855 г., СПб., 1877, т. 2, ч. III., с. 221.
- ³² АКАК, т. XI, док., с. 315.
- ³³ Приемский Н., Армяне и события на Кавказе, Москва, 1907, с. 7.
- ³⁴ НАА, ф. 94, оп. 7, д. 14, с. 36. В этом фонде находится списки участников сражения при Кюрукдары.
- ³⁵ Магальян А., Арцахские меликства и меликские дома в XVII-XIX вв., Ереван, 2007, с. 120. (на армянском языке).
- ³⁶ Аветисян Г., указ. соч., сс. 163, 164, 174, 177, 185-187, 190, 197, 224, 231, 234.
- ³⁷ Минасян С., Боевой путь генерал-адъютанта М. З. Аргутинского-Долгорукого, Պատմաֆիլոլոգիական հանդես /Историко-филологический журнал /, Ереван, 2004, 1, с. 110-132.
- ³⁸ Аветисян Г., указ. соч., сс. 9, 24, 30, 56, 94, 101, 134, 148, 159, 165, 175, 180, 184, 224.
- ³⁹ Аветисян Г., указ. соч., с. 67, 223.
- ⁴⁰ Там же, с. 114-117.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNFIINȚAREA ȘI ACTIVITATEA ȘCOLILOR LANCASTERIENE DIN BASARABIA ȘI A ȘCOLILOR PRIMARE PAROHIALE CONFORM REGULAMENTULUI DIN 1836

*Dr. Diana Ețco,
cercetător științific superior la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Învățământul primar bisericesc în Basarabia după 1812 era reprezentat de școlile deschise pe lângă biserici de preoți și dascăli. Ele își au rădăcina istorică în secolele trecute ale Principatului Moldovei. Lor le revine un rol major în promovarea și conservarea spiritualității românești. Faptul că aceste școli mult timp după 1812 au fost private de o atenție mai specială din partea statului a avut un impact pozitiv pentru poporul românesc dintre Nistru și Prut. În acest mod ele au servit drept un impediment în calea rusificării. Aceasta se datora clasicului conservatism rustic, care aureolează, de fapt, activitatea școlii teologice primare. Prin urmare, dascălii „ignoranți” în materie de limbă rusă organizau studiile în limba română, învățându-și discipolii, conform vechilor canoane, să scrie și să citească datinile bisericești tot după vechiul sistem preluat din timpul unității teritoriale a Principatului Moldova. Alăturând prin comparație sistemul de studii cu caracter rusesc imperial, introdus prin noile școli deschise după 1812, constatăm că, tocmai învățământul primar bisericesc a reprezentat mult timp în Basarabia o oază a învățământului național – temelia spirituală a elementului românesc. Căci la formarea unei personalități la bază stă învățământul primar, nu în zadar s-a scris: „ce importanță are prima sămânță aruncată sădită în sufletul copilului, aceasta e prima rădăcină și cea mai puternică...”¹.

Pe lângă menirea cultural-națională, învățământul primar bisericesc a mai purtat un caracter social, deoarece atunci când studiile pentru marea majoritate a copiilor de la sate erau inabordabile, școlile primare bisericești și mănăstirești au fost cele mai vitale nuclee care au dinamizat difuzarea științei de carte. Practic, până la 1836, învățământul primar bisericesc nu a cunoscut virulența deznăționalizată a regimului totalitar țarist. Dar până a ajunge de la școlile primare bisericești ca reminiscențe ale învățământului public din Principatul Moldova la primele școli primare bisericești deschise începând cu 1836, ne vom opri atenția asupra școlilor lancasteriene.

Cel care a monitorizat procesul de deschidere a școlilor lancasteriene în Basarabia a fost vicarul mitropolitului Chișinăului și Hotinului, iar mai apoi arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima.

Activitatea școlii lancasteriene era verificată și asigurată financiar de către stat.

Istoricul apariției școlii lancasteriene în Basarabia începe la 1812. În timpul vizitei împăratului Rusiei Alexandru I la Chișinău el s-a arătat interesat de școala basarabească. Audiind raportul despre situația social-politică în ansamblu pe regiune, a fost impresionat de situația lamentabilă în care se afla învățământul. A fost remarcat, în mod special, lipsa acută a școlilor în spațiul pruto-nistean.

Reverberațiile benefice ale vizitei în cauză le vom identifica peste câțiva ani. În 1820, la 18 martie, comisarul plenipotențiar al Guvernului în Basarabia, generalul Bahmetiev, în mesajul adresat mitropolitului Chișinăului și Hotinului, Gavriil Bănulescu-Bodoni, consemna următoarele: „... Măria Sa Alteța imperială consideră oportună implementarea sistemului de învățământ lancasterian în gubernia Basarabia. Iar Sfântul Sinod de la Petersburg a adoptat decizia de a pregăti manuale în limba moldovenească...”. La rândul său, Sinodul de la Petersburg solicită mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni să selecteze o persoană care ar întruni calități impecabile de organizator și cunoștințe temeinice în domeniul științelor. Persoana selectată urma să decidă asupra candidaturilor a încă doi colaboratori, care urmau să-l însoțească. Cerință obligatorie pentru toți era să posede la perfecție limbile română și rusă. Echipa urma să plece la Petersburg, unde „vor primi instrucții din metoda lancasteriană și se vor ocupa cu corectura tăblițelor de citire moldovenească, propuse a fi tipărite cu litere slavone. Stagiarii urma să le fie asigurat din partea statului cheltuielile legate de drum (dus-întors) și cazarea, la care se mai alătură diurna de o mie de ruble pentru fiecare jumătate de an”².

Asupra fiecărei candidaturi din triumful celor trei reprezentanți ai Basarabiei trimiși la Petersburg a meditat însuși mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Ei au fost selectați cu rigurozitate din rândurile de elită ale tineretului basarabean. Fiind receptivi la inovații și reforme în societate, s-a considerat a fi potriviți pentru a face cunoștință cu metoda de învățământ lancaster. Aceștia erau următorii elevi ai Seminarului Teologic din Chișinău: Iacob Ghincalov, Laurențiu Cernițchi și Teodor Bobeică.

Autoritățile țariste au emis directivele necesare pentru elaborarea întregului arsenal didactic în limba română (cărți, manuale) pentru asigurarea procesului de studii la nivelul corespunzător în școlile de tip lancaster din Basarabia. Coordonator al acestui proiect a fost numit în 1820 Ștefan Mărgela, autorul gramaticii limbii române de la 1827³. Tot în același scop a fost solicitat să se expedieze la Petersburg un dicționar, un abecedar și o gramatică în limba română pentru a servi la facilitarea lucrului traducătorilor⁴.

În vara anului 1820, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni este înștiințat că tablele și cărțile în limba moldovenească necesare pentru studii în școlile lancasteriene sunt traduse. Ele urmau să primească autorizația mitropolitului de a fi tipărite, lucru care a fost finisat abia peste doi ani, în 1822. Cu această ocazie, Dimitrie Sulima, Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, a emis o circulară în limbile română și rusă, care urma să fie expediată în toate parohiile din Basarabia: „*Smeritul Dimitrie Arhie-*

piscopul Chișinăului și Hotinului. Tuturor iubitorilor întru Hristos, celor ce sunt în păstoria noastră duhovniceștilor fii dar și milă vă cerem de la Domnul Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, iar de la smerenia noastră arhierească blagoclovenie vă trimitem.

Preabinecredinciosul și preamiloslivul Monarhul nostru, carele cu neadormită priveghiare se îngrijește pentru binele Basarabiei, dorind ca copiii părinților celor săraci, atât a înșiși moldovenilor, cât și a Rosienilor, și a altor locuitori de aici, din însăși copilărie să poată a cunoaște pre Răscumpăratul și Dumnezeul său pe Domnul nostru Iisus Christos și a împlini sfintele porunci a lui, așază în Chișinău și Benderi și pre la alte târguri aceiași oblastie, școli, întemeindu-le prea sfânta învățătură a lui Iisus Christos Dumnezeu...". În continuare, arhiepiscopul aduce la cunoștința poporului că în cadrul acestor școli vor fi asigurate gratuit atât studiile, cât și manualele, literatura didactică, hârtia, cerneala, toate fiind din contul statului. Copiii urmează să fie instruiți în limbile română și rusă de către învățătorii moldoveni, absolvenți ai Seminarului Teologic din Chișinău, care îi vor învăța să scrie și să citească în limbile română și rusă. Tot în acest context, arhiepiscopul, referindu-se la responsabilitățile de organizarea acestui sistem de școli și asigurarea activității ei, precizează: „... purtarea de grijă pentru școlile aceste împăratească sa mărire pune drept asupra deplină împuternicirii Namestnic a oblaștei Basarabiei și asupra mea, pentru ca cei ce se învață la iale, mai bine și mai cu nădejde să sporească întru învățătură”. Spre finalul acestei circulare, arhiepiscopul adresează un îndemn pentru toți locuitorii Basarabiei, ca ei să-și dea copiii pentru a face studii la aceste școli: „Trimiteți, zic, trimiteți cu bună voie copiii voștri la aceste școli a învățăturii cei fără de plată, și vă siliți ca ei cu sânguință să umble la iale, ci nu vor învăța acolo oarecare basme, ci sfântul cuvânt al lui Dumnezeu”, optimizându-i în final cu frazele: „Părinților! Ce bucurie veți avea voi când veți auzi că din gura pruncilor voștri se săvârșește lauda lui Dumnezeu, în vreme când ei vor citi înainte Dumnezeiescul cuvânt, ce bucurie veți avea voi, când veți vedea că învățătura acesta îi va povățui pre ei a face rugăciuni, cereri, făgăduinți, mulțumiri pentru toți oamenii, pentru voi părinți și rudele voastre, pentru împăratul și pentru toți carei sunt un dregătorii și cu aceasta nu numai îi va duce pre ei la viață lină și cu odihnă întru toată creștinătatea și curăția ci și la fericirea cea vecinică în ceruri”.

Prima școală de tip lancaster din Basarabia a fost înființată în 1820 în or. Bolgrad, jud. Ismail⁵. După câțiva ani de activitate prodigioasă a acestei școli, generalul Inzov, în raportul său din 27 februarie 1823 adresat autorităților eparhiale, menționează că „... metoda de predare Lancaster din această școală a fost începută cu rezultate frumoase”⁶.

O altă școală de tip lancaster a fost deschisă la Chișinău la 7 februarie 1824, la o depărtare de patru ani de la deschiderea primei școli. La acea oră, deja s-au putut face unele analize și sinteze pe baza funcționării acestui sistem în Basarabia. Ținându-se cont de acesta, s-ar fi putut interveni cu unele modificări și adaptări, reieșind din particularitățile locale.

Toate aceste măsuri productive, luate în ansamblu, urmau să asigure obținerea unor rezultate fructuoase în acest domeniu.

Revenirea în Basarabia la 1824 a stagiatorilor de la Petersburg, cu titluri de magiștri în metoda lancaster, a marcat demararea unui întreg sistem de învățământ lancasterian în întreaga provincie. Prima școală deschisă sub patronatul lor a fost școala parohială de tip lancaster din Chișinău. Ea a fost condusă de magistrul Hâncu, fondată la 13 martie 1824, urmată de altele două, înființate tot în același an la Ismail și Bălți.

La 7 decembrie 1827, lista lor a fost completată de școala parohială de tip lancaster deschisă la Hotin și cea din Bender, fondată la 1828. Școlile în cauză erau subordonate în exclusivitate arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima, care, practic, a dirijat cu o totală dăruire de sine și o intrasingență, rar întâlnită, organizarea sistemului învățământului primar bisericesc. Dreptul de a controla și verifica activitatea acestor școli a revenit autorităților ecleziastice locale. Astfel, protopopii județeni au fost obligați să organizeze revizii și să inspecteze cu regularitate școlile lancasteriene alături de inspectorii și revizorii civili. În baza inspecțiilor și reviziilor întreprinse săptămânal, protopopii prezentau arhiepiscopului un raport despre rezultatele și neajunsurile depistate în urma lor. Tot autorităților ecleziastice locale le revenea sarcina de a asigura școlile cu manuale și literatură didactică. Autoritățile ecleziastice locale urmau să aloce resurse financiare din fondurile locale pentru a soluționa pozitiv această problemă. Impresionant e faptul că autoritățile ecleziastice care se ocupau nemijlocit de coordonarea și asigurarea școlilor parohiale de tip lancaster îndeplineau aceste obligații fără a fi remunerați financiar din partea statului, aceste atribuții fiind considerate drept o realitate a menirii lor de păstori⁷.

Despre organizarea procesului de studii în școlile de tip lancaster din Basarabia chiar de la bun început Dimitrie Sulima anunță că „... școalele astea sunt astfel alcătuite, încât copiii foarte lesne, foarte repede, cu voie bună și cu bucurie vor învăța a citi a scrie și a număra în limba moldovenească și în cea rusească, fiecare după cum va voi”.

Asociat intențiilor de a asigura bunul mers al învățământului în aceste școli, arhiepiscopul Dimitrie Sulima și-a completat inițiativa prin traducerea unui șir de manuale în română, printre care se înscrie și elaborarea unui dicționar rus-român. La contextul invocat mai sus vin să se subsemneze următoarele rânduri spicuite dintr-un raport al arhiepiscopului Sulima prezentat Consistorului Eparhial: „... preoțimea moldovenească de asemenea nu trebuie să fie scutită de sarcina de a promova în parohiile moldovenești învățătura începătoare a copiilor în limba moldovenească, deoarece și sătenii moldoveni au trebuință, după cum v-au demonstrat în acest raport de știință pentru a învăța pe copii carte moldovenească”.

Drept consecință, în mod gradual, odată cu extinderea sistemului de învățământ în Basarabia și subordonarea lui sub conducerea nemijlocită a statului sunt obliterate reminiscențele învățământului național moldovenesc (vechile școli bisericești), lăsând, în schimb, drum deschis rusificării tineretului autohton.

Reieșind din considerentul dat, pe lângă rolul pozitiv de iluminare spirituală, atribuit deschiderii și asigurării funcționării acestor școli, reversul medaliei e mai puțin captivant. În acest sens, el capătă conotații politice cu caracter distructiv rusificator, antinațional. În rezultat nu ne rămâne decât să considerăm mai mult un factor pozitiv stagnarea învățământului primar teologic în Basarabia la nivelul în care a fost surprins de anul 1812. Din cauza acestui fenomen, școlile primare bisericești naționale nu au cunoscut până la începutul anilor '30 ai sec. al XIX-lea politica țaristă de rusificare. Amplificarea și împregnarea ei în regiunile „vulnerabile” de frontieră era în legătură indisolubilă cu învățământul, în special primar, care era catalizatorul de forță al asigurării unor viitoare generații rusificate.

Inițial, rezultatele obținute în cadrul sistemului de școli subordonate controlului statului nu erau spectaculoase, pe motiv că rusa rămânea un aproximativ mister pentru băștinași⁸. Autoritățile țariste, cu o capacitate tranșantă de a discerne, au sintetizat forța majoră a învățământului în opera de modelare a mentalității populației, conferindu-i un rol lucrativ nou. În rezultat, s-a decis angrenarea lui în asigurarea cu succes a scopurilor imperialiste⁹. Odată cu introducerea Regulamentului școlar din 1828¹⁰, guvernul țarist și-a asumat responsabilitatea de a organiza deschiderea și funcționarea școlilor primare în orașele și satele din întreg spațiul imperiului rus, rezervând atenție sporită regiunilor de frontieră. Solicitat pentru a prezenta un raport despre situația în cadrul sistemului învățământului primar bisericesc, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima, în mesajul său de la 3 mai 1828 adresat mitropolitului Serafim al Novgorodului, consemna următoarele: „În școlile primari bisericești din gubernia Basarabiei, succesele în învățarea limbii ruse în pofida eforturilor depuse din partea Direcției respective, nu pot progresa în mod expres, așa cum are loc la aceleași școli ale eparhiilor din interiorul Rusiei, aceasta se explică prin faptul că mai toți copiii clerului basarabean și ai poporului, sunt moldoveni de origine din acest considerent diferența va fi inevitabilă o anumită perioadă de timp”¹¹.

Drept măsuri efective în privința realizării cu succes a programului de studiu și a asimilării de către elevi a materialului didactic în cadrul unui proces de învățătură realizat în limba rusă, arhiepiscopul Dimitrie Sulima propune în continuare următoarele: „.... precum aici este obișnuit; 1) învățătorii în școlile parohiale și cele județene întotdeauna să fie dintre cei care cunosc și limba moldovenilor, 2) pentru ca învățătorii aceștia să explice toate lecțiile în ambele limbi concomitent, ca și elevi moldoveni să prindă sensul lecției și să poată răspunde în limba rusă și în cea moldovenească”¹².

Astfel, autoritatea ecleziastică de cel mai înalt rang din Basarabia în scopul asigurării „victoriei” politicii de rusificare la cererea expresă a autorităților ecleziastice țariste imperiale propaga în mod constant, drept fază intermediară spre a obține rezultatul scontat, o politică abilă de bilingvism rus-român. Pentru a o ilustra cât mai persuasiv, el personal oficia

toate ritualurile divine în limba rusă și apoi în limba română, impunând cu rigiditate să-i fie urmat exemplul de preoții satelor moldovenești, a căror locuitori din rațiuni de ordin politic, fiind români de origine, urmau să asculte slujbele divine într-o limbă înțeligibilă lor¹³.

Succesorul lui Dimitrie Sulima, arhiepiscopul Irinarh, raporta ober-procurorului sinodal că „.....majoritatea populației sunt moldoveni, pentru care serviciul divin (trebuie să se facă) se face în limba română, și astfel absolvenții seminarului din alte regiuni nu pot fi întrebuințați aici cu folos din cauză, că ei nu cunosc limba română...”¹⁴.

Deci, organizarea învățământului de tip lancater în limba rusă și necunoașterea acestei limbi de către populația autohtonă constituiau obstacole de bază ale dezvoltării acestui sistem de învățământ. Dar procesul, fiind deja demarat, nu mai putea fi stopat.

Factorul decisiv care a impulsionat apariția în masă în Basarabia a noilor școli țariste primare bisericești a fost publicarea în 1836 a „Regulilor pentru școlile primare din eparhia Oloneț”. La 1835, aceste reguli au fost întărite printr-un decret imperial pentru eparhiile din Rusia, iar la 1837 ele au fost declarate drept Regulamentul universal al învățământului primar din toate eparhiile imperiului țarist. Mai jos reproducem unele fragmente din *Regulamentul învățământului primar bisericesc* adoptat la 1837¹⁵.

1. Obligația de a da primele cunoștințe copiilor sătenilor cade în sarcina clerului, care trebuie să profite de această ocazie și de acest mijloc la îndeplinirea datoriei sale principale, de a cultiva în sufletul copiilor credința și evlavia.

2. Acest învățământ să-l organizeze și să-l promoveze în mod familiar, în locuința unui membru din clerul parohiei după nevoie și capacitate.

3. Pentru învățarea copiilor din parohie se numește după avizul arhiereului un preot sau un diacon, din parohia respectivă sau un pricetnic, – după caz și posibilitate.

4. El nu numai că primește pe datorii de a face carte, ci predispune către el pe părinți și copii, fiind ajutat în această privință și de ceilalți membri ai clerului, prin sfaturi și prin demonstrarea folosului, însă, primește fără a cere vreo recompensă.

5. Să-i învețe citirea tiparului bisericesc și celui civil, iar pe doritori și scrisul. Elevii trebuie să știe pe de rost rugăciunea Domnului, Simbolul credinței, cele 10 porunci, stihul „Bucură-te Născătoare de D-zeu. Fecioară, la care se adaugă explicațiile din Catehism și cele mai importante pasaje din istoria sfântă. Acelea să se predea în formă de povestiri și de convorbiri ușoare, care pot fi reținute regulat fără să-i oblige la toceală.

6. Celor care vor arăta succese la citirea bisericească să le acorde loc în strana bisericii, atrăgându-i treptat la cântarea în biserică și după posibilitate să le fie încredințată citirea în biserică pentru că scoaterea în evidență a succeselor acestora să servească ca bucurie pentru părinții lor și stimulent pentru învăț.

7. După posibilitate se vor adăuga cunoștințe elementare din aritmetică.

8. Învățăământul să se înceapă cu copiii ortodocși pentru ca mai apoi să-i atragă și pe cei răscolnici.

9. Dacă răscolnicii nu vor dori să dea copii la învățătură decât cu condiție, ca să-i învețe după cărțile vechi sau cele editate în tipografia adinoverților, să-i primească cu aceeași îngăduință și să-i învețe după acele cărți.

10. Învățătorii trebuie să acorde o atenție sporită pentru a nu intinida copiii răscolnicilor, și să nu supere pe părinții lor cu muștrările contra răscolnicilor, ci să le inspire stima către biserica ortodoxă și învățăturile ei.

11. Anul școlar va dura de la finisarea lucrărilor de toamnă, pe ogoare și până la începutul celor de primăvară, adică de la 1 septembrie până la 1 mai aproximativ. În lunile de vară, școlarii pot fi adunați în zilele de sărbători, după prânz pentru a repeta rugăciunile și către ceva din catehism și Sfânta istorie. Pentru lunile iunie, iulie și august învăătura este anulată.

Manualele: bucoavna, ceaslovul, psaltirea și noțiuni elementare din învăătura creștină – pot fi procurate din contul sumelor bisericești, provenite din chetă și se vor socoti ca proprietatea bisericii. Iar cei care vor dori să învețe copiii lor după cărțile vechi să le procure singuri.

13. La fiecare inspecție semestrială a protopopului se va da lista nominală a școlarilor arătând cât timp au urmat școala, succesele ce le-au obținut și purtarea prin care s-au manifestat. Protopopul după posibilitate să se asigure în conformitate cu regulamentul de bunul mers al învățăământului și de succesele copiilor, despre care se vor arăta în raportul lui semestrial către arhiepiscopul eparhiei respective.

14. Copiii bine instruiți vor fi supuși unui examen în fața protopopului a preotului parohiei, și a primarului comunei, se va întocmi un proces verbal, semnat de toți membrii comisiei, care se va trimite arhiepiscopului eparhiei¹⁶.

Pe baza stipulațiilor *Regulamentului învățăământului primar* din 1837, conchidem că întreaga responsabilitate a instruirii primare a copiilor de la sale era atribuită, în exclusivitate, clerului parohial, care, astfel, a fost chemat oficial de astă dată să învețe carte poporul, printr-un ordin special al Sfântului Sinod¹⁷ și printr-un decret imperial. Deși Regulamentul Consistoriilor Teologice de asemenea prevedea ca autoritățile ecleziastice locale să stimuleze clerul parohial în organizarea și asigurarea funcționării școlilor bisericești și mănăstirești, această clauză avea un caracter mai mult recomandativ decât imperativ, schimbându-și însă conotațiile după Regulamentul din 1836, prin care la nivel guvernamental clerul urma să-și execute obligațiile pe care la acea oră le îndeplinea voluntar, în majoritatea cazurilor din proprie inițiativă.

În conformitate cu prevederile noului Regulament, învățăământul primar rural era decretat în exclusivitate sub diriguirea clerului. Preotul învățător era confirmat în funcția dată de către arhiepiscopul local printr-un aviz special. El era obligat să-i primească la studii pe toți copiii doritori, fără a fi selectiv, fiind interzisă prin lege orice remunerare a muncii lui

de învățător din partea părinților. Principalele obiecte de studiu în cadrul școlilor bisericești erau ancorate pe cititul și scrierea atât de tipar, cât și de mână în limbile rusă și slavonă. De asemenea, elevii trebuiau să învețe rugăciunile de bază ale credinței ortodoxe, ele fiind secundate de posedarea cunoștințelor elementare ale religiei creștine. Aceste studii erau completate de predarea aritmeticii, dar în linii generale.

Regulamentul din 1836 interesează prin caracterul său umanistic, detașat de rigiditatea caracteristică legislației de epocă, în special ecleziastică. Astfel, el se remarcă prin promovarea unor principii de formare și dezvoltare la copii a imaginației și creativității, infirmându-se metoda de a învăța mecanic, chiar se sugera ca învățământul să stimuleze capacitatea de a gândi logic.

Clerul urma să facă uz de o serie de metode și procedee didactice pentru a-și stimula proprii elevi la obținerea unor rezultate demne de apreciat. Manualele destinate pentru studii au fost următoarele: *Bucoavna*, *Psaltirea*, *Ceaslovul* și *Bazele învățaturii creștinești*. Reieșind din considerentul că școlile în cauză au fost înființate în casele preoților, ele au fost numite „școli de casă”. Fiind supuse unui control riguros din partea episcopilor, protopopii erau obligați cu regularitate să testeze elevii, verificând nivelul cunoștințelor pe care le posedau și dacă corespundeau programului de studii. Rezultatele obținute erau aduse la cunoștința episcopilor, iar aceștia, la rândul lor, îl familiarizau pe arhiepiscop. Arhiepiscopul era obligat ca bianual să prezintă Sfântului Sinod de la Petersburg un raport detaliat despre activitatea școlii primare bisericești din regiune și, în ultimă instanță, Sfântului Sinod îi revenea sarcina de a-i relata țarului despre situația și evoluția școlilor primare bisericești înființate după 1836¹⁸.

Datorită atenției excesive acordate acestui sistem de învățământ din partea a însuși împăratului rus, ne putem doar imagina rolul colosal pe care-l jucau aceste școli în viața politică a imperiului țarist.

Adoptarea Regulamentului din 1836 a fost mai mult condiționată de factori politic decât religioși. Rusificarea condiționată a conglomeratului de popoare, încadrate în vastul imperiu rus, a generat apariția variatelor schisme în interiorul bisericii țariste ortodoxe. Pentru populația de la periferiile imperiale serviciile divine oficiate în limba rusă erau ininteligibile lor, iar schismele de curând apărute, prin antiteză, utilizând limba națională, au găsit un sol fertil în mediul acestor mase ale populației. Prin urmare, schismaticii, în mod firesc erau privilegiați, având posibilitatea să asculte cuvântul lui Dumnezeu în limba maternă, de ce-i priva biserica oficială. Apariția schismelor era considerată ca o amenințare nu atât pentru biserică, cât se considera un pericol ce pune în primejdie existența statului rus. În rezultat, administrația țaristă în mod operant a adoptat un șir de măsuri coercitive pentru a contracara această mișcare subversivă și a prevenit recrudescența ei pe viitor. Cunoșcându-se rolul irefutabil al învățământului primar în formarea mentalității maselor, lui i-au și acordat o atenție sporită ce s-a cristalizat prin adoptarea Regula-

mentului pentru școlile primare. Reieșind din interesul vădit al țarului față de evoluția și succesele acestei școli, paragrafele 8, 9, 10 au fost destinate prevenirii apariției schismelor. Deducem, Regulamentul școlilor primare bisericești nu se diferenția de programul școlilor libere primare. Deosebiri ușor sesizabile înregistrându-se în metoda de predare și instituirea controlului oficial din partea statului¹⁹.

Ceea ce intrigă e următorul moment, deși însuși țarul era cointerestat în bunul mers al procesului instructiv în școlile primare bisericești și de calitatea studiilor primite în cadrul acestui sistem: preoții, în pofida acestor lucruri, erau impuși oficial să lucreze gratuit și plus la aceasta să-și mai ofere propriile locuințe ca spațiu locativ. O explicație ar fi că autoritățile mizau pe devotamentul clerului dus până la paroxism față de stat și puterea autocrată a țarului²⁰.

În Basarabia, asigurarea bunei funcționări a acestui sistem de școli a întâlnit unele impedimente, care se axau pe dificultățile create de introducerea obligatorie în sistemul de învățământ a limbii ruse. Înșiși preoții învățători ai școlilor în cauză posedau foarte slab limba rusă sau nu o cunoșteau deloc²¹.

În rezultatul analizei materialelor de arhivă, constatăm cu mirare că până și registrele mitricale înregistrate la 1870 în Cancelaria Consistoriului Eparhial din Chișinău au fost întocmite în limba română²².

Pentru a da expresie obstacolului invariabil ce obstacula, după părerea autorităților țariste, asigurarea funcționării adecvate a noilor școli, vom intercala extrase dintr-un raport al protoiereului jud. Iași, Mihail Simacevski, rus de origine, adresat arhiepiscopului local: „... în satele acelei părți a ținutului ce-mi este încredințată aproape toți locuitorii sunt moldoveni precum și preoțimea în afară de 2 sate: Bolotina și Bogdănești, în care preoții sunt ruși, iar locuitorii tot moldoveni, și aici, dintre cei care doresc să-și învețe copiii lor carte îi dau la învățători, liberi să-i învețe carte moldovenească după limba lor maternă, care-i mai pe înțelesul lor, de aceea nu există nici o posibilitate ca prin parohii să dăm copiilor de țărani învățătura, începătoare pe temeiul „Pravilelor” publicate pentru eparhia Oloneț”²³.

Deci, clerul românesc din Basarabia nu putea fi pus la acea oră în serviciul statului rus, și nici îndeplinirea „Regulilor” nu se cantona în limita puterilor lor, deoarece ei nu posedau limba rusă și nici țărănimea, conservatistă clasic, nu părea entuziasmată să-și dea copiii să facă carte rusească. În rezultat, consultând materialele de arhivă, selectăm la acest capitol un șir de cazuri care vin să confirme cele afirmate de noi; de exemplu, în satul Bărboieni din jud. Chișinău sătenii au respins cererea autorităților de a înființa școală parohială primară, motivându-se prin lipsa de mijloace financiare, iar preotul nu posedă limba rusă²⁴.

Un alt exemplu concludent la acest capitol e cazul din satul Bălău-rești, jud. Chișinău, unde s-a pus în discuție problema deschiderii școlii primare bisericești în temeiul Pravilelor, dar locuitorii au rămas insensibili la această propunere²⁵.

Pentru a ameliora situația și a face față cerințelor autorităților imperiale, arhiepiscopul Dimitrie traduce în 1842 Pravilele pentru eparhia Oloneț în limba română, expediind această variantă în toate eparhiile, pentru a fi aduse la cunoștințe tuturor atât a clerului cât și a populației de rând.

Tot în același an, reieșind din realitatea defavorabilă executării ordinului imperial, Dimitrie Sulima, conformându-se circumstanțelor, traduce în limba română manualele prevăzute pentru asigurarea studiilor în cadrul școlilor vizate. Treptat, procesul de constituire a școlilor primare bisericești noi pe baza „Regulilor pentru eparhia Oloneț” capătă tot mai mare amploare pe teritoriul Basarabiei²⁶. Conform datelor de statistică selectate dintr-un raport al arhiepiscopului Irinarh către Sf. Sinod, la 1845, în Basarabia erau înregistrate 326 de școli bisericești parohiale, care dispuneau de 346 de învățători, având în subordinea lor un contingent de cca 5177 de copii de țărani²⁷.

În baza informației selectate de presa eparhială, aflăm că cei mai zeloși în deschiderea noilor școli s-au dovedit a fi locuitorii din județele sudice, în special evidențiindu-se la acest capitol cei din Cetatea Albă, unde au început să funcționeze cele mai multe școli primare de tip nou²⁸.

Explicația este destul de simplă. În județele din sudul Basarabiei, în mod special în Cetatea Albă, era un număr mare de sate cu populație alogenă, iar preoții lor, în majoritatea cazurilor, erau vorbitori de limba rusă, ceea ce a și simplificat în final aplicarea „Regulilor” în această regiune, deoarece pentru ei limba rusă nu prezenta nici o dificultate.

Ulterior, dinamica deschiderii noilor școli parohiale a cunoscut un regres tranșant. Doar la un interval de zece ani, la 1855, în Basarabia funcționau doar 27 de școli (din cele înregistrate la 1845 în număr de 326, cu un contingent de cca 450 de copii de țărani ca elevi).

Consultarea în continuare a datelor statistice de arhivă e stupefiantă. Pare un adevărat miracol, ca peste un an, la 1856, deja funcționau în Basarabia 159 de școli, cu un contingent de 207 de învățători și 1255 de elevi²⁹.

Datele de arhivă fiind destul de contradictorii în acest caz, suntem tentați să considerăm că e improbabil ca în limitele cronologice 1855-56, deci în decursul unui an de zile, acest proces să fie hiperbolizat în așa măsură, încât să fie deschise mai mult de o sută și ceva de școli primare bisericești de tip nou. Mai pertinent ar fi dacă vom trata în acest caz cu mai mult scepticism datele de arhivă. Un proces similar se derula și în Rusia, unde la finele anului 1850 funcționau doar 10% din numărul total de școli înregistrate inițial. Istoricul N. Cehov afirmă prezumtiv că numărul considerabil de școli primare din Rusia înregistrate în statisticile și actele oficiale nu sunt decât „suflete moarte”, lansând ipoteza precum că ele nici nu ar fi existat³⁰.

Variabilitatea datelor statistice ne exemplifică elocvent că spre finele deceniului 6 al sec. al XIX-lea, sistemul învățământului primar bisericesc trece printr-o criză. Atunci când în interiorul imperiului proliferază o

serie de curențe politice îndreptate împotriva orânduirii țariste, ele fiind interpretate ca un rezultat negativ, destructibil al instruirii populației în ansamblu a tuturor păturilor sociale, statul rus nu mai era cointerestat în „școlirea” copiilor de țărani. Somat de circumstanțele de ordin politic, mitropolitul Filaret Drozdov se întreba retoric: „E oare bine și folositor (util) să dăm multă știință copiilor de țărani? Educația ce este superioară situației naturale a omului, nu rareori se dovedește mai mult păgubitoare decât binefăcătoare și de folos, ea seamănă multă neghina, dând naștere nemulțumirii printre acei oameni care caută să treacă de la mediul de jos la cel de sus”³¹.

Astfel, la 1836 începe instruirea primară oficială în Basarabia, antrenând eforturi colosale atât din partea autorităților ecleziastice superioare, cât și a clerului parohial. Circa peste două decenii de activitate a acestui sistem de învățământ, el cunoaște un regres, școlile în cauză pierzându-și însemnătatea inițială, și nemaibeneficiind de controlul riguros din partea statului. Pentru populația autohtonă din Basarabia, acest proces pare a avea mai multe condiții pozitive, deoarece tineretul de la sate urma să fie scutit de rusificarea ce căpătase amploare. Se știe, doar un factor radical în menținerea spiritualității noastre naționale s-a înscris pe coordonatele conservatismului populației rurale, care constituia marea majoritate a populației acestei regiuni.

Școala primară teologică din Basarabia a îndeplinit un rol important de promotor al iluminării intelectuale a tinerei generații. Și mai important e că în paralel aceasta școală promova acele idealuri ale învățăturii creștine care cultivau noblețea interioară a elevilor.

Summary

This article has been placed in a very important issue in the history of Bessarabia. We examined some aspects of theological education in the history of Bessarabia. Theological school was one that served as cultural enlightenment of the young generation. Theological school was one that has allowed the village children to learn to write and read. We looked at the article as organized this process. What was the involvement of the primary training organization. We analyzed the results and failures of educational systems.

Note

- ¹ Ioan Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia*, Chișinău, 1933, p.15.
- ² *Ibidem*.
- ³ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, 1992, p.133.
- ⁴ И. Халиппа, *Очерки по истории народного образовани в Бессарабии в первой половине XIX-го века*, în *ТБЦАО, том IV, Кишинев, 1902.*, p.141.
- ⁵ Ioan Stoicov, *Op. cit.*, p.18.
- ⁶ Епархиальные Ведомости, 1878, Nr.2, p.4.
- ⁷ Епархиальные Ведомости, 1901, Nr. 13.
- ⁸ ANRM, F. 1862, inv.9, D.11, fila 11.
- ⁹ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.44.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества. Том. V, Кишинев, 1910, p.16.
- ¹² *Ibidem*, p.17.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, Том. VI, Кишинев, p.16.
- ¹⁵ Епархиальные Ведомости, 1879, Nr. 20
- ¹⁶ *Ibidem*, Nr. 20.
- ¹⁷ Ioan Stoicov, *op.cit.*, p.22.
- ¹⁸ Епархиальные Ведомости, 1883, XX, Nr.20, Nr.20, p.685-687.
- ¹⁹ Ioan Stoicov, *Op.cit.*, p.23.
- ²⁰ Полное собрание законов Российской Империи. *Ordinul din 12 noiembrie 1836*, nr.3021; Епархиальные Ведомости, 1883, XX, Nr.20, p.687.
- ²¹ Șt. Ciobanu, *Op. cit.*
- ²² Idem, *Revista Societății Istorice Arheologice*, vol.XIX, p.177.
- ²³ N. Popovschi, *Op.cit.*, p.62.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Епархиальные Ведомости, 1883, Nr.20, p.684-693.
- ²⁷ *Ibidem*, XX, 1883, p.684-693.
- ²⁸ *Ibidem*, 1883, p.684-693.
- ²⁹ Труды... Vol. IV, p.37-38.
- ³⁰ N.Popovschi, *Op.cit.*, p.62; Н. Чехов, *Народное образование в России*. Москва. 1912.
- ³¹ Епархиальные Ведомости, 1887, VII, p.241, nota 21.

DELINCVENȚA ÎN BASARABIA ÎN PERIOADA ȚARISTĂ – CAUZE ȘI EFECTE

*Drd. Elena Cojocari,
cercetător științific la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM
Natalia Delgrade,
colaborator științific la Universitatea
Criminologica din Lozana, Elveția*

Anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus ca urmare a Păcii de la București din 1812 a avut urmări importante nu numai în domeniul politic și economic. El a produs o schimbare considerabilă în domeniul social, în sistemul de valori și în modul de comportament al oamenilor.

În primul rând, s-a schimbat tabloul demografic al ținutului, care după 1818 a devenit gubernia Basarabia, atât pe măsura sporului natural al populației, cât, și în consecința politicii autorităților țariste de a coloniza teritoriul. Cele mai semnificative schimbări pot fi observate în Chișinău, care, odată cu anexarea, va deveni capitala ținutului. Acest fapt a determinat creșterea rapidă a numărului populației, precum și modificarea tabloului social, etnic și religios al orașului. În această perioadă, Chișinăul cunoaște o adevărată „revoluție” nu numai în ceea ce privește creșterea numărului populației, structurii sociale, structurii etnice, aspectului arhitectural și economic¹, transformări enorme s-au produs și la nivel de mentalitate.

Cert este și faptul că în perioada țaristă s-a produs o erupție a criminalității, Chișinăul și la acest capitol deținând întâietatea.

Care a fost anturajul ce a generat o asemenea schimbare? Ținând cont de specificul perioadei, vom fi predispuși să credem că factorul etnic și cel al stării sociale au jucat un rol important în contextul dat.

Articolul de față vine să analizeze interdependența dintre venirea coloniștilor și reacția originarilor din Basarabia, elaborarea unei legislații unice pentru întreg Imperiul Rus și aplicarea ei în teritoriul dat, vechile și noile obiceiuri de judecată, precum și rolul penitenciarului ca instituție de corecție. Pentru a păstra un grad înalt de obiectivitate, vom lua în considerație atât aspectele teoretice, legate de analiza legislației din această perioadă, cât și cercetarea practică a dosarelor de arhivă, mărturiilor contemporanilor timpului.

Criminalitatea a constituit una dintre problemele majore cu care s-au confruntat autoritățile din întregul Imperiu Țarist. Cercetătorii ruși constată o creștere mare a numărului infracțiunilor, cu precădere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Analiza statisticii penale în comparație cu alte date și materiale care oglindesc procesele ce au avut loc în

societate ne demonstrează că rolul hotărâtor pentru indicii calitativi este jucat de transformările istorice, social-economice, politice și culturale². În lucrarea lui Tkaciov P.N. *Schițe statistice*, publicată în 1863, sunt analizate datele dinamicii criminalității între anii 1856-1861. Doar în 6 ani numărul celor acuzați în Imperiul Rus a crescut de la 383 de mii la 433,5 mii de persoane, adică cu 13,2%. Referitor la aceasta, Tkaciov remarcă: „...numărul și însușirile crimelor nu depind atât de influențele geografice, climaterice, cât de dezordinea și dezorientarea în viața economică și socială a poporului...toate influențele sociale atât de variate, care contribuie la dezvoltarea înclinațiilor spre comiterea infracțiunii la om se reduc, în principiu, la o singură cauză: lipsa unei asigurări materiale durabile, sărăcie și mizerie, relații sociale anormale...care îi pervertesc pe oameni, care generează trândăvie, răutate, invidie, ipocrizie”³.

Analiza cauzelor creșterii criminalității i-a preocupat pe mai mulți cercetători. Filipov M.A. nota că numeroși moșieri, eliberându-și țărani în baza reformei din 1861, „nu aveau grijă să le asigure o viață normală, eliberându-i fără pământ...așa încât la început sărăcia i-a îndemnat la comiterea crimelor”⁴. Deci, cauzele sociale sunt clar vizibile în procesul creșterii nivelului criminalității în Imperiul Rus.

Procesul a continuat și în anii următori. Dacă în 1862 se numărau 456,3 mii de acuzați, atunci în 1865 erau deja mai mult de 510,5 mii⁵. Vertiginos se mărea numărul țărănilor condamnați, mai cu seamă a celor ce au comis delictे împotriva proprietății private și a celei de stat. În acest context, ținem să menționăm că pentru zona basarabeană anume această perioadă a fost marcată de crime săvârșite de coloniști sau de către descendenții acestora⁶.

Conform materialelor de arhivă ce țin de teritoriul Basarabiei secolului al XIX-lea, se observă tendința de comitere a crimelor grave în județele Akkerman, Bender (sec. XIX), Orhei, Hotin (înc. sec. XX), pe când furturile, tâlhăriile etc., se săvârșeau îndeosebi la Chișinău, Soroca, Ismail⁷. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, presa timpului înregistra rubrici speciale dedicate lumii interlope, majoritatea cazurilor prezentate încadrându-se în numărul infracțiunilor mărunte, care erau soluționate de poliția locală și puteau fi date publicității. Cele mai frecvente cazuri de infracțiuni în această perioadă în orașul Chișinău erau furturile, „jafurile la drumul mare, agresarea fizică, dar sunt înregistrate și omuciderile, violurile. După cum se știe, intențiile rele cel mai ușor se pun în aplicare în locuri aglomerate, astfel, cu toate că existau grupări criminale și la periferia capitalei, cel mai „nesigur loc pentru buzunarele cetățenilor” era sectorul 2 al orașului – cel mai aglomerat sector (mai ales mahalalele Malina Mică și Malina Mare), urmat fiind de sectoarele 3, 1, 4 și 5⁸.

Tempourile creșterii criminalității în această perioadă au depășit cele ale creșterii populației în Rusia: prima alcătuind aproximativ 2% anual, în timp ce a doua se mărea mai puțin decât cu 1%. Între anii 1876 și 1889, în Imperiul Țarist criminalitatea a atins cote extrem de ridicate, cercetătorul rus Tarnovski remarcă: „Numărul total al dosarelor a crescut cu 57%,

a câte 4% anual, în timp ce populația în aceeași perioadă de timp a crescut cu 1,5%.” Astfel, în anii 1885-1899 criminalitatea crește cu 12%, iar în următorii ani – 1899-1908 – cu 66%⁹. Deși este dificil a stabili care anume sunt cauzele creșterii ratei infracțiunilor, vom apela la teoria multifactorială a criminalității, care a cunoscut o răspândire largă în S.U.A. Unul din adepții acestei teorii, Cyril Burt, a elaborat un sistem în care sunt fixate mai mult de 170 de cauze negative: ereditare (psihologice, fizice, de temperament), psihologice (intelectuale, emoționale), ale mediului înconjurător (în cadrul familiei și societății). În baza lor, el încearcă să dovedească faptul că câteva dintre aceste cauze sunt suficiente pentru determinarea unui subiect cu ulterior comportament deviant¹⁰. Ideea o completează criminologul polon Leszec Lernell, care susține că una din cauzele criminalității este realitatea trecutului, având în vedere că întotdeauna au existat acțiuni care contraveneau normelor de conduită a unui grup de oameni, care evoluând împreună cu acest grup, au devenit o parte componentă a memoriei colective¹¹. Astfel, imaginile trecutului, combinate cu reprezentările culturale specifice anumitor grupuri, pot atât să genereze, cât și să rezolve cauze de conflict într-o societate. Un exemplu elocvent poate servi cazul cercetat de anchetatorul Koltovski la sfârșitul secolului al XIX-lea; el susține că așa-numita clică din Bender făcea jafuri, de regulă, în casele preoților. În timpul anchetei s-a stabilit că majoritatea membrilor săi erau evrei¹². Pe lângă faptul că avea interese meschine, gruparea criminală aparținea unei alte etnii, altei comunități culturale și religioase.

În încercarea de a explica criminalitatea, vom precăuta patru grupuri de factori care o catalizează: neadaptarea individului în cadrul societății, excluderea acestuia din grupul de egali, slăbirea autorității instituțiilor de control și inegalitatea socială. Astfel, pentru a depista legitățile de funcționare a crimei în această perioadă, este necesară cercetarea tuturor factorilor în ansamblu pentru o abordare obiectivă a mentalității lumii interlope.

Fluctuațiile în structura criminalității sunt determinate parțial și de schimbările în domeniul legislației. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în Principatele Române intervin importante schimbări în domeniul dreptului procesual. Prin hrisoavele domnești ale lui C. Mavrocordat, ale lui A. Ipsilanti, prin proiectele de cod de legi ale lui M. Fotino, A. Donici, prin *Pravilniceasca condică* și alte acte oficiale se aduc importante inovații în materia de procedură penală, depunându-se eforturi de a crea procedura de judecată modernă.

Se introduce întocmirea proceselor în scris, se insistă asupra trecerii prin toate etapele procesului, reglementându-se precis cursul dezbaterilor. Judecata începea cu expunerea plângerilor reclamantului, apărarea pârâtului, administrarea probelor, dezbateri și apoi se pronunța hotărârea. Aceasta trebuia să fie pronunțată și scrisă, motivată, cu arătarea „capului de pravilă”¹³ și în temeiul dovezilor administrate. În toate instanțele s-au introdus condici de judecată în care se înregistrau deciziile luate. Legiu-

irile apărute consacră prevederi și principii ca: principiul rolului activ al judecătorului, reclamantul urma să aducă probe în afirmarea dovezii, iar pârâtul nu era silit să facă dovadă acțiunii și principiul autorității lucrului judecat: „hotărârile luate după pravilă nu se pot ataca nici chiar cu porunca stăpânirii”¹⁴. Modernizarea dreptului de procedură avea loc în toată Moldova, deci și în teritoriul dintre Prut și Nistru, anexat în 1812 la Imperiul Rus¹⁵.

În baza Actului provizoriu din 1812, în Basarabia se permitea exercitarea legislației în baza regulilor vechi românești. Dacă într-adevăr s-a urmat sau nu această promisiune până la 1818 este greu de spus, deoarece s-au păstrat puține date, însă se știe că țarismul, pentru a calma spiritele locale și a crea o imagine favorabilă în Balcani, a recunoscut caracterul juridic specific noii provincii, populației recunoscând-i-se dreptul de a utiliza legile și obiceiurile ei vechi. În primele sale legi cu privire la provincia cucerită, Rusia a permis aplicarea temporară a vechilor obiceiuri și legi ale Moldovei atât în domeniul dreptului public, cât și în domeniul dreptului privat. Astfel, în Legea din 2 februarie 1813 cu privire la instituirea a două departamente și a Adunării generale se menționa că „locuitorii își păstrează Legile lor, toate procesele de judecătorie se vor rezolva conform legiurilor și obiceiurilor locale”¹⁶. Funcționarii ruși din provincie chiar din primii ani după anexare au făcut încercări de a introduce în Basarabia legislația rusească, motivând că aici nu ar fi existat legiuri pământene¹⁷. Împotriva acestor încercări s-au opus boierii moldoveni „păstrători de obiceiuri moldovenesti”¹⁸, care s-au adresat cu o scrisoare însuși țarului Alexandru I, indicând că în Basarabia există legi scrise, cum ar fi dreptul canonic, diplome, gramote și hrisoave domnești¹⁹. Întențiile administrației coloniale de a introduce în Basarabia legislația imperială rusă a întâmpinat rezistență și din partea păturilor de jos ale populației. Mulți locuitori, de frică să nu fie transformați în țărani șebi, în conformitate cu legislația rusă, au fugit peste Prut. Neacceptarea legislației ruse de către populația autohtonă l-a determinat pe Alexandru I să mențină, ce-i drept temporar, legislația veche a populației locale.

O perioadă, în județe, atribuțiile judiciare erau exercitate de către ispravnic, iar la nivel central – de către departamentul judiciar al guvernului. În 1816, rezidentul Basarabiei a insistat ca cercurile de apel pe cauzele penale să fie sancționate mai întâi de către rezident și ulterior rejudecate de către adunarea comună a departamentelor guvernului provincial.

În pricinile civile după luarea hotărârii, părțile urmau să confirme în scris că sunt de acord cu hotărârea pronunțată de instanță, în caz de nemulțumire, hotărârea nu se punea în execuție, căci în urma cererii de apel pricina urma să fie rejudecată de către Adunarea Comunală a departamentelor (din 1817 – Consiliu Superior). Consiliul superior își ținea ședințele de judecată în zilele de marți și sâmbătă a fiecărei săptămâni²⁰. Prin Așezământul înființării Oblastiei Basarabia din 29 aprilie 1818 erau reglementate mai detaliat prerogativele instanțelor de judecată și

procedura judiciară. Au fost determinate instanțele de judecată, modul de numire a judecătorilor (combinându-se sistemul băștinaș de numire a judecătorilor cu cel al alegerii) și procedura judiciară. Conform Așezământului din 1818, judecătoria era constituită din 3 instanțe:

1. Judecătoriile județene (un fel de tribunale);
2. Curțile Civilă și Penală regionale (un fel de curți de apel);
3. Consiliul Suprem, cu caracter mixt administrativ-judiciar, fiind instanța judiciară supremă.

Pe lângă instanțele sus-numite funcționa și o jurisdicție specială pentru hotărnicii – Biroul de hotărnicii, deschis la 10 februarie 1819, primul ei președinte fiind ales Andronache Donici²¹.

Ancheta, cauzele penale, precum și acțiunile statului urmau să fie examinate în limbile rusă și română (moldovenească), în baza legilor rusești și cu păstrarea drepturilor și obiceiurilor pământului în privința apărării proprietății private, iar în cazul pricinilor civile și de hotărnicie – doar în moldovenește pe baza drepturilor, privilegiilor și obiceiurilor pământului²².

Cazurile civile și penale se examinau la judecătoria județeană, doar dacă obiectul acțiunii cuprindea mai multe județe, cazul era rezolvat de către Curtea Civilă regională. Instanța de judecată putea fi sesizată de orice persoană particulară, cât și de autoritățile publice, de procurori. Infrațiunile comise de către nobili și funcționari se examinau de către Consiliul Suprem.

Conform Așezământului, hotărârile judecătorilor județene puteau fi atacate în Curtea Civilă regională, în afară de deciziile emise pentru întoarcerea ȝiganilor fugari, pentru datorii chirografe, pentru dijma cuvenită stăpânului și alte cazuri mărunte, care erau transmise imediat spre executare²³. Pentru a fi revizuit cazul, apelantul trebuia să depună o cerere de apel la Curtea Civilă regională, conform căreia se elibera un act ce stopa execuția instanței județene, dacă era prezentat în termenul indicat. În caz contrar, dreptul la apel era pierdut²⁴. În Basarabia, conform Așezământului atât Curtea Civilă, cât și Curtea Penală puteau fi considerate instanțe de apel. În rezolvarea litigiilor civile, Curtea Civilă întrebuița limba moldovenească „spre întărirea dreptăților, a promiilor și a litigiilor locului, lăsate cu multă milostivire pentru de-a pururea oblastiei Basarabiei”²⁵, însă în cazul examinării acțiunilor, în numele statului, ea trebuia să respecte legile rusești privind ordinea de procedură.

Curtea Penală examina cererile de apel potrivit legilor rusești. Sentința se pronunța cu majoritatea de voturi, dar pentru aducerea ei la îndeplinire, ea trebuia prezentată împreună cu extrasul din dosar guvernatorului civil și aprobată de către acesta²⁶. În cazul când guvernatorul nu era de acord, cerea dosarul în original și îl prezenta spre examinarea și soluționarea definitivă Consiliului Suprem. Aceasta reprezenta a treia și ultima instanță de judecată din Basarabia, hotărârile căreia nu se mai supuneau apelului, ci erau imediat îndreptate spre executare. Totuși, persoanele nemulțumite de hotărârile Consiliului Suprem mai aveau o șansă – de

apel la Consiliul de Stat al Rusiei prin intermediul procurorului general al oblastei Basarabia sau a ministerului justiției. Pentru astfel de cazuri erau stabilite trei perioade în an:

- De la 20 ianuarie până la 20 martie;
- De la 15 mai până la 1 iulie;
- De la 1 noiembrie până la 20 decembrie.

Curtea Penală lucra în fiecare zi de la orele 7 până la 20, cu o pauză de la 12 la 15, în afară de duminică²⁷. Judecătorul avea dreptul să lipsească de la ședințele judiciare numai pe motiv de boală, care trebuia adeverită de un certificat medical semnat de șase nobili și confirmat prin jurământ personal al judecătorului²⁸. Conform Așezământului, judecătorul se retrăgea din completul de judecată dacă:

- a) Se judeca propria pricină sau a soției, a copiilor, a fraților sau verișorilor săi;
- b) În pricinile părinților săi și ai soției sale;
- c) În caz că era tutore al uneia dintre părți.

Doritorii de a depune reclamații erau obligați să depună cererea în decursul primelor patru zile ale perioadelor de judecare a pricinilor, în care să indice motivele, cât și averea pârâtului din care ar fi putut fi satisfăcute pretențiile. Cererea se făcea în două exemplare, unul rămânea în instanța de judecată, iar altul era trimis pârâtului prin intermediul unuia dintre cei patru mazili care activau la judecătorie. Pentru cererea adusă, pârâtul urma să plătească mazilului un leu²⁹. Dacă pârâtul era analfabet, atunci ocolașii, vornicul satului trebuiau să-i facă cunoștință cu cuprinsul cererii. Pârâtul sau reprezentantul său urmau să prezinte instanței de judecată, în decurs de 15 zile, referință la cererea de chemare în judecată, care să cuprindă răspunsul la pretențiile reclamantului, documentele și dovezile de îndreptățire. În caz de neprezentare fără motiv în instanță, pârâtul plătea gloaba în mărime de 50 lei în folosul reclamantului și 25 lei „pentru așezările plăcute lui Dumnezeu” (pentru instituții caritabile)³⁰. Dacă pârâtul lipsea a doua oară, atunci reclamantul era obligat să-și depună toate documentele cu înscris (inventar numit *izvod*) și să jure că nu mai are alte acte, cercetarea pricinii și pronunțarea hotărârii făcându-se în lipsa pârâtului. Părțile puteau fi reprezentate în proces de către vechili. Înainte de începerea procesului, părțile enumerau în scris documentele anexate la cerere și depuneau jurământ că nu dispun sau nu cunosc alte documente, ce ar fi putut servi drept dovadă în cauza respectivă. În conformitate cu paragraful 52 al Așezământului, judecătoriile „întrau în cercetarea pricinilor și o hotărau pe temeiul pravilelor Moldaviei și după ființa documentelor în scris sau nefiind de aceste, după arătările martorilor întărite cu jiuământ”³¹.

Conform legii, procesul penal conținea două etape: urmărirea penală și judecarea pricinii. Urmărirea penală începea la sesizarea procurorului, poliției, plângerea părții vătămate sau la sesizarea altor persoane. Examinarea pricinilor penale, inclusiv și urmărirea, se făcea în limba rusă și moldovenească, astfel:

1. Interogarea băştinaşilor era făcută în limba moldovenească, procesul-verbal redactându-se bilingv;
2. Sentinţele erau citite în limba moldovenească;
3. Membrii Curţii Penale, îşi expuneau părerile în limba rusă, doar dacă întâlneau greutăţi de expunere, aveau dreptul să declare în limba moldovenească³².

Totuşi, prevederile nu se respectau: dintre 30 de dosare penale examinate la A.N.R.M. doar 2 erau întocmite bilingv (cel în care locuitorul judeţului Cahul, Lazăr Petrachi, era învinuit de omorul evreului Iancu Cibotariu, şi cazul lui Ioan Selişteanu, acuzat de uciderea lui Carpliciu³³). Conform Aşezământului, poliţia deţinea atribuţii mari, ea ocupându-se de cercetarea şi anchetarea penală. În judeţe atribuţiile erau deţinute de către ispravnici şi patru comisari (poliţia judeţeană), iar în oraşe – de către organele poliţieneşti conduse de către poliţmeistru, ajutat de pristavi şi de supraveghetorii de cartier. Nobilimea basarabeană avea dreptul de a alege funcţionarii poliţiei judeţene din mediul lor, drept care a fost retras de către Imperiu Țarist, la propunerea rezidentului imperial al Basarabiei, contele Voronţov. Astfel, din septembrie 1824, autorităţile judeţene urmând să fie numite de către coroană. Voronţov îşi justifica propunerea sa prin faptul că administraţia poliţienească din ținuturi este dezorganizată, comite abuzuri şi acţiuni ilegale. Oamenii aleşi în aceste funcţii, considera Voronţov, nu îşi îndeplinesc obligaţiile, nu cunosc nici chiar limba rusă (!)³⁴. Măsurile luate de către Țarism nu urmăreau scopul apărării drepturilor populaţiei băştinaşe, ci întărirea elementului rusesc în organele de conducere şi judicare ale Basarabiei. Or, poliţia din Basarabia fiind formată în majoritate din elemente ruse, corupte, îşi permitea nenumărate abuzuri faţă de populaţia băştinaşă. De exemplu, una din sursele de venituri ale poliţiei erau arestările sub diferite pretexte (la denunţările făcute în special de către evreii ataşaţi poliţiei), „vinovaţii” fiind eliberaţi numai la achitarea unei anumite sume de bani³⁵. Potrivit unei mărturii, un cetăţean pe nume H. Rozenberg, oprit în plină stradă de un poliţist, a fost întrebat dacă nu e socialist. Pentru ca întrebarea să fie mai convingătoare, poliţistul i-a aplicat trecătorului nedumerit câteva lovituri de baston şi l-a silit să meargă la sectorul de poliţie apropiat. În drum l-a pus pe bietul om în faţa dilemei: să se „răscumpere” cu bani sau să facă 3 luni puşcărie. Între timp s-a mai apropiat un poliţist, şi de comun acord, „străjerii ordinii publice” l-au somat pe cetăţean să comande o droască. Acesta se aştepta să fie dus la sectorul de poliţie, dar oamenii legii au hotărât să fie „mărinimoşi”, schimbând direcţia spre o crâşmă din Calea Ieşilor, nr. 32. Apoi l-au impus pe presupusul socialist să schimbe cele 3 ruble pe care le avea la sufletul său, să le cumpere o quartă de vin, iar ca onorariu pentru generozitatea de a nu-l băga la zdup, să le mai dea câte 50 de copeici de cozoroc...şi i-au dat drumul³⁶.

S.D. Urusov, guvernatorul Basarabiei, menţiona în amintirile sale că mita joacă un rol foarte important în măsurile de „ordine” a poliţiei şi aceasta se constată nu atât în urma cercetărilor, ci urmărind modul

de viață a polițiștilor: ei se plimbă cu trăsurile scumpe, cu trenul călătoresc doar în vagoane de clasa I, cumpără case și loturi de pământ, pierd sute și chiar mii de ruble la jocuri de azart³⁷. Să țină sub control poliția este aproape imposibil. Flagelul răspândirii mitei crește și se dezvoltă din însăși legislația stabilită pe parcursul anilor de dominație țaristă în Basarabia.

Factorul principala la acest capitol sunt...evreii: conform „regulilor” din 1882, acestora li se interzice să arendeze pământ. Documentele false, conform cărora arendează o persoană, iar în spatele numelui se ascunde altcineva sunt foarte greu de demonstrat, chiar dacă și sunt evidente. Astfel, evreilor le era mai comod să plătească 50 copeici de desetină, decât să meargă pe la judecăți, iar cei ce duceau evidența...făceau cărți de evidență dublă (!). Plata era mai mică dacă „arendatorul” permitea polițistului să-și hrănească animalele de pe lotul acestuia³⁸.

A doua „regulă” prevede că evreii nu au dreptul să locuiască la sate, ci doar să se afle aici temporar, „pe treburi comerciale”. Dar ce înseamnă „temporar”, care indici arată că și-a terminat „treburile” – hotărăște doar poliția locală. Astfel, e mai comod a plăti poliției decât a merge pe la instanțe judecătorești. Doar în județul Hotin, în sate „temporar” locuiesc aproape 8000 evrei. Deseori administrația satelor ascunde starea lucrurilor de la poliție, poliția locală se ascunde de cea județeană, cea județeană se tănuiește de guvernator. Deși controlul și exilul evreilor se efectuează zilnic, totuși majoritatea „se aranjează” astfel că nimeni nu-i atinge.

Altă sursă de venit pentru poliție se isca la hotarul cu România și Austria. Locuitorii de la hotare călătoreau fără pașaport, dar cu bilet eliberat de poliția locală, pentru a găsi animalele pierdute sau lăsate la pășune și pentru a vinde produse de gospodărie. Evreii călătoreau și făceau comerț destul de activ la hotare, folosindu-se de bilete eliberate de poliție la preț de trei ruble, evitând pașapoartele, care se eliberau în centrul guberniei în schimbul unei plăți de 15 ruble. Era foarte greu de demonstrat apoi că persoana nu e din partea locului sau nu este comerciant mărunt³⁹.

Plângerile împotriva acțiunilor ilegale ale poliției, urmăreau să fie prezentate nu în organele judiciare, ci Guvernului provinciei sau guvernatorului civil, în subordinea nemijlocită a cărora se afla poliția. Astfel, în 1818, Consiliul Suprem al Basarabiei a fost învinuit de depășire a competenței sale de către guvernatorul regional, pentru că a examinat plângerea locuitorilor orașului Chișinău privind arestarea și deținerea lor sub strajă, fără motive legale, de către poliția orașului⁴⁰. În 1828, Consiliul Superior al Basarabiei hotărăște ca cercetările infracțiunilor grave să fie luate din competența poliției orășanești și celei de zemstvă și date în competența judecătorilor⁴¹.

După ce avea loc cercetarea și anchetarea, actele erau trimise în judecată. Procesul nu se desfășura public, nu se expunea măcar oral situația, dezbaterile judiciare, ca parte a procesului practic nu se desfășurau. Judecata avea loc după raporturile trimise instanței, foarte rar făcându-se

apel la martori sau experți. La proces participa doar învinuitul, pentru a fi întrebat dacă a fost constrâns sau torturat în timpul cercetărilor penale. Deși tortura în timpul anchetei era interzisă în Rusia, prin ucazul imperial din 27 septembrie 1801 în Basarabia ea se mai practica în timpul anchetei ca „mijloc de cunoaștere a adevărului”⁴². Astfel, Consiliul Superior al Basarabiei a anulat hotărârea prin intermediul Curții Penale, prin care au fost destituiți din funcție căpitanul de mazili Iordache Lvov și polițistul Flore Varlam, pentru că au bătut-o pe Ioana, fiica lui Malancea Țurcan, pentru că au impus-o să recunoască furtul de care a fost învinuită de către consăteanul ei, Sava Ilașcu. Hotărârea Consiliului Superior era motivată prin faptul că în momentul când au fost aduse învinuirile, legislația rusă încă nu se aplica pe teritoriul Basarabiei, iar legile locale nu interziceau folosirea torturii în timpul cercetărilor⁴³ (cu toate că, conform manualului lui Donici, tortura nu se permitea). Legislația rusă în această perioadă considera drept cele mai valoroase probe: documentele scrise, concluziile expertizei care trebuiau să coincidă cu declarația a doi martori oculari, autodenunțarea. În timpul procesului mărturiile păturilor sociale privilegiate erau mai valoroase decât a păturilor neprivilegiate, iar cele ale bărbaților mai prețuite decât ale femeilor. Mai puțin se ținea cont de corpurile delictive, declarația unui singur martor, recunoașterea vinei de către învinuit până la începerea procesului penal.

Prin Așezământ se recomanda judecătorilor să se „mulțamească cu leafa ci li s-a dat de la hazneaoa împărătească”, ne permițând „să ceară de la cei ce se giudecă niscaiva răsplăți în bani sau daruri”, precizând că cei ce se vor face vinovați vor fi trași la răspundere penală „ca pentru jăfători”⁴⁴, pe când manualul lui Donici prevedea permisiunea „să primească peșcheș un puțin lucru ce iaste spre mâncare sau băutură”⁴⁵. Necătând tendinței Așezământului, dosarele examinate în Consiliul Suprem în această perioadă ne demonstrează că încălcările organelor judiciare erau destul de frecvente, corupția și mituirea reprezentând trăsătura specifică timpului, cum ne demonstrează și cazurile judecătorului Donici de la Judecătoria județului Akkerman sau a asesorului Stepanov al isprăvniceiei din Bender – învinuiți și destituiți din funcții pe caz de luare de mită⁴⁶. Un mare impediment în soluționarea litigiilor de judecată îl mai constituia necompetența personalului judecătoresc sau polițienesc. Asesorul Șumski al Tribunalului Civil regional, în urma unui control al judecătoriei ținutale și isprăvniceiei din Orhei, precum și a sectoarelor de poliție din orașul Chișinău, constată că procesele se desfășoară încet, fără a se face vreo inventariere sau vreo evidență a dosarelor⁴⁷. Analizând materialele de arhivă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se constată tergiversarea frecventă a examinării cauzelor judiciare. „Judecătoria ținutului Orhei, în martie 1822 avea nerezolvate 102 dosare, Judecătoria ținutului Akerman, în februarie 1822 – avea 123 de dosare nerezolvate, iar Judecătoria ținutului Soroca – 193. În hotărârea din 3 octombrie 1823 a procurorului județului Orhei, în urma controlului judecătoriei județene Orhei, se constata, că la momentul controlului în judecătorie nu era prezent nici

*un judecător (!), ei ignorându-și obligațiile de serviciu, acumulează multe dosare nerezolvate, lasă timp îndelungat persoanele sub arest preventiv, la momentul controlului fiind încarcerate 48 de persoane*⁴⁸. Motivele din care se amâna rezolvarea proceselor erau multiple: tergiversarea traducerii materialelor din limba moldovenească în limba rusă, neprezentarea de către anumite autorități a documentelor cerute de către instanțe, alegerea de noi judecători pe motiv de boală a celor ce se aflau în exercițiu.

Desfășurarea cazurilor nobilimii și funcționarilor din Basarabia – ne deschid un tablou aparte. În primul rând, vom menționa faptul că potrivit Așezământului din 1818 deciziile pronunțate pe dosarele lor trebuiau să fie prezentate de către guvernatorul civil Ministerului Justiției să procurorului general, pentru a fi aprobate de către Consiliul de Stat sau de către Împărat⁴⁹. Se mai prevedea ca „*pricinile criminalicești și de cercetări vor avea curgerea lor după rânduiala și legiuirile ce sunt în Imperie Rossiei*”⁵⁰ – prin urmare, Așezământul folosea ca izvor de drept legislația rusă. La 16 martie 1822, în urma raportului contelui Capodistria, a fost creat un Comitet Provizoriu, care avea competența să judece în apel deciziile emise de Consiliul Suprem pentru afacerile civile, fără decizii speciale ale monarhului și având dreptul de a cere dosare de la instanțele basarabene. Cererile de apel urmau să fie transmise Comitetului prin intermediul Ministerului Afacerilor Interne, iar deciziile Comitetului prin același minister erau transmise monarhului. La 28 mai 1823 a fost adoptat un ucaz care prevedea introducerea în Basarabia a prescripției de 10 ani, precum se practica în legislația civilă din Rusia. Drept motiv pentru adoptarea acestui ucaz a fost invocat faptul că în Basarabia există o mare confuzie privitor la normele juridice utilizate de către instanțele de judecată, dispoziții neclare referitoare la termenii de prescripție, ceea ce ducea sistematic la rejudecarea litigiilor civile. La 15 aprilie 1824, prin hotărârea luată de comitetul miniștrilor, infracțiunile săvârșite de nobilii și funcționarii Basarabiei au început a fi judecate de către Senat⁵¹.

În 1825, în locul ordinii provizorii a apelului a fost stabilită una permanentă. Potrivit ucazului din 3 august 1825, toate apelurile părților litigante asupra hotărârilor pronunțate de Curtea Civilă basarabeană trebuiau să fie înaintate Departamentului II al Senatului, care devenea instanță de apel și trebuia să aplice la examinarea cazurilor legile și obiceiurile locale. Comitetul basarabean provizoriu a fost suprimat, iar Consiliului Suprem al Basarabiei i s-au retras funcțiile judecătorești. Prin acest ucaz a fost suprimată una din cele mai de seamă componente ale autonomiei Basarabiei – autoguvernarea ei juridică⁵². Legea din 29 februarie 1828 a instaurat aceleași organe judiciare ca și în Rusia, judecata urmând modelul rus, iar procedura de judecată efectuându-se în limba rusă. După 1828 au urmat și alte legiferări din domeniul dreptului, după modelul imperial.

Astfel, în Basarabia se introduce o justiție ce nu corespunde nevoilor populației, fiind neînțeleasă nici la nivel lingvistic, nici la nivel juridic.

Justiția introdusă se caracteriza prin preponderența elementului

neprofesional, dependența de administrație, birocrațizarea, se practica pe larg mituirea în instanțele judecătorești de toate nivelurile, procesele nu erau publice, nu se bazau pe mărturii și dezbateri juridice, se tergiversa examinarea cauzelor, predominau probele formale și, în final, deciziile erau subiective, ele depinzând de starea socială a celor implicați în litigiu și de competența poliției și judecătorilor⁵³.

Noi schimbări au intervenit după 1832-1835, când se codifică legislația în Imperiu și intră în vigoare Codul de legi («Свод законов»), acesta urmând a fi perfecționat de către o comisie specială, fiindcă Codul conținea norme învechite și contradictorii⁵⁴. În 1846 a intrat în vigoare un nou Cod penal – «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» (Codul de corecție și pedeapsă penală). Conform acestuia, *infracțiunea* era considerată o faptă intenționată sau neintenționată ilegală precum și neîndeplinirea prescripțiilor legale. Infracțiunile erau grupate în mai multe categorii. Din 12 secții ale codului, 9 erau destinate ocrotirii regimului social-politic existent: normelor statului, puterii monarhului, religiei. Drept infracțiuni contra statului erau calificate orice nesupunere a țăranilor sau a muncitorilor față de stăpânii lor. Legislația conținea prevederi ce urmăreau apărarea drepturilor stărilor privilegiate – orice încercare de a trece dintr-o stare socială în alta, se pedepsea destul de aspru. În celelalte 3 secții ale Codului erau examinate infracțiunile împotriva vieții, sănătății, libertății și demnității familiei, împotriva averii și proprietății⁵⁵. Sistemul de pedepse era bazat pe principiul medieval de inegalitate în fața legii în funcție de starea socială a inculpatului:

- Pentru nobili, cler și alte pături sociale cărora nu li se aplicau pedepse corporale;
- Pentru restul categoriilor sociale, cărora li se aplicau pedepse corporale.

De exemplu, pentru aceeași infracțiune, nobilii erau deportați, iar țăranii închiși în închisori cu prestarea unor munci grele. Administrația închisorii avea dreptul de a-i impune la munci grele doar pe țăranii condamnați, nobilii și reprezentanții altor categorii sociale privilegiate puteau lucra numai din proprie inițiativă. Ei nu se supuneau pedepselor corporale, nu se puneau în lanțuri, așa cum se proceda cu reprezentanții păturilor inferioare. Pedepsele erau divizate în penale și corecționale.

Sistemul pedepselor penale includea *degradarea civică* însoțită de la caz la caz de: *pedeapsa cu moartea, munca silnică* (de la 4 la 20 de ani), *exilul în Siberia, deportarea în Caucaz*. Degradarea civică însemna nu numai privarea de drepturi și privilegii legate de anumite ranguri sociale, duhovnicești, dar și pierderea dreptului asupra averii, încetarea drepturilor familiale, lipsa de drepturi părintești asupra copiilor – ceea ce de fapt ar însemna moartea civilă a persoanei.

Pedepsele de corecție prevedeau: retragerea anumitor drepturi și privilegii, exilul în locuri nu prea îndepărtate, privațiunea temporară de libertate sub formă de deținere în cetate sau în închisoare, arestul de la o lună până la trei, amendă, privare de dreptul de a ocupa anumite funcții, muștrare sau observație publică.

Pedeapsa cu moartea se aplica pentru infracțiunile împotriva statului și a monarhului, pentru infracțiuni militare și infracțiuni de carantină. Pentru răzvrătire împotriva puterii (*бунт*), erau pedepsiți cu moartea atât instigatorii, cât și complicii acestora. Se pedepsea cu moartea chiar și intenția de a săvârși o infracțiune contra împăratului. Pentru omorul intenționat, patricid, omorul unei femei gravide sau omorul săvârșit cu o deosebită cruzime era prevăzută degradarea civică și munca silnică pe viață.

Pentru cei care încercau să treacă dintr-o stare socială în alta, codul prevedea degradarea civilă și exilul în Siberia, cât și aplicarea pedepselor corporale – de la 10 la 20 de lovituri caregoriilor căror li se permitea asemenea pedepse.

Cele mai grave infracțiuni care atentau la proprietatea privată erau considerate tâlhăria, jaful și furtul. Analiza rapoartelor autorităților județene, a poliției, a instanțelor de judecată și a dosarelor penale din arhivă ne demonstrează că cele mai răspândite infracțiuni din Basarabia erau furturile. În raportul poliției din Chișinău către rezidentul Basarabiei referitor la numărul și cauza persoanelor aflate sub arest, în luna decembrie 1817 sunt indicate 153 de persoane, dintre care 59 pe caz de furt și jaf.

Aceleași genuri de infracțiuni sunt caracteristice pentru majoritatea statisticilor penitenciare de la începutul secolului al XX-lea. Doar la închisoarea gubernială din Chișinău din cei aproximativ 2500 de deținuți care s-au aflat aici pe parcursul anului 1903, 1429 erau învinuiți de comiterea furturilor. Statistica s-a păstrat și pentru următorii ani (de exemplu, datele pentru anul 1912 – 758 de cazuri înregistrate de furt, 1913 – 816, 1914 – 671). Totuși, cifrele merg în scădere, fiindcă și autoritățile nu lăsau ca lucrurile să meargă de la sine. Unele dintre primele măsuri centralizate au urmat pogromului din 1903, când s-a introdus serviciul paznicilor de noapte în fiecare cartier, în ideea de a evita furturile și jafurile, numărul cărora se majorase⁵⁶.

Dacă analizăm raportul din anul 1915 privind activitatea organelor de urmărire penală din orașul Chișinău, constatăm că reprezentanții departamentului vizat au asistat în timpul anului la toate manifestările de ordin social din oraș, au supravegheat cartierele suprapopulate, piețele, gările, teatrele, precum și magazinele, gheretele, lombardele, cafenelele, au patruleat pe străzile principale ale orașului pentru a reduce numărul de infracțiuni. Astfel, pentru anul 1915 s-au înregistrat 566 cazuri de furt, 11,5% erau furturile până la 5 ruble; 18,3 – până la 10 ruble; 25% – până la 25 ruble; 21,2% – până la 50 ruble; 11% – până la 100 ruble; 7,7 – până la 300 ruble; 2,8% – până la 500 ruble și doar 2,5 constituia procentajul pentru furturi mai mari de 500 ruble⁵⁷. Cercetând aspectul dat al lumii interlope la începutul secolului al XX-lea, Sava L. menționează că furturile mărunte realizate nu de bande criminale, ci de persoane individuale care urmăreau însușirea bunurilor pe căi mai ușoare, țin deja de mentalitatea de epocă a orășeanului, potrivit căreia era mult mai comod să

extragi bunuri și obiecte mărunte, de la persoane individuale, decât să jefuiești bănci sau magazine⁵⁸.

Într-un articol de epocă, preotul F. Petrovici caracterizează acest viciu al societății: „*Furțișagul la noi atâta-i de răspândit, că adeseori el cu îndrăzneală și fără rușine este săvârșit ziua amiaza mare. Este un păcat mare, la noi rădăcina patimii se sădește încă din copilărie prin nebăgarea de seamă a părinților. Părinții trebuie să le insuflă copiilor că e păcat, că furt este de acu și acela care rupe numai o poamă din grădina străinului. Precum pentru lupta cu beția se întocmesc osebite obști, cercuri de trezire și aduc mare folos norodului, așa trebuie lupta cu furțișagul. Mare ajutor în această luptă trebuie să-l aibă școala, care trebuie să învețe pe fiecare elev să fie om cinstit și creștin adevărat, să nu ieie nimic fără știrea stăpânului...*”⁵⁹.

Fără să pretindem o abstractizare cât de mică, este oportun să enunțăm ideea cercetătorului rus L.S. Berg: „*Furturile între moldoveni nu sunt răspândite*”⁶⁰.

Cât privește jafurile, tâlhăriile, pentru anul 1912 au fost înregistrate 39 cazuri, numărul acestora reducându-se la 19 în 1915. Escrocheriile, delapidările de bani și alte infracțiuni de acest gen s-au micșorat considerabil, pentru 1912 fiind înregistrate 30 de cazuri, pe când pentru anul 1915 – doar 2. Problema criminalității era mereu în atenția zemsvei orașului, care încerca atât să determine cauzele, cât și să ia măsuri pentru combaterea ei. Presa timpului menționează unul dintre cazurile când în urma unei operațiuni reușite poliția a ucis pe unul dintre „autoritățile” lumii interlope, un oarecare Mihail Kudelrin, a cărui grupare era „specializată” în jafuri la suburbiile orașului Chișinău⁶¹.

Cauza fluctuației numărului de infracțiuni rezidă și în sistemul de pedepse a acestora. Pentru infracțiunile asupra proprietății se pedepsea cu degradarea civilă și exilul în Siberia, pentru incendierea intenționată – degradarea civilă și închiderea în penitenciare speciale de muncă de la 8 până la 10 ani. Mai aspru se pedepseau furturile ce se comiteau în condițiile unor calamități naturale și furtul din averea bisericii. La 12 mai 1910 a fost emisă sentința în cazul a 32 persoane, care, dându-se drept slujitori ai bisericii, au sustras timp de 20 de ani bunuri materiale și sume mari de bani de la populația Basarabiei. Lor li s-au confiscat averile și li s-a privat libertatea pentru perioade de 1-2 ani⁶².

Odată cu adoptarea Statutului carantinelor în Imperiul Țarist și în Basarabia din 1818 au început a fi puse în aplicare măsuri severe pentru încălcarea legislației vamale. Ele prevedeau amendă de la 10 până la 100 ruble, arest cu întreținere numai pe pâine și apă, pedepse corporale, precum și pedeapsa cu moartea. Infracțiunile date erau examinate de către autoritățile carantinelor, cu excepția celor pentru care legislația prevedea pedeapsa cu moartea⁶³. Ultimile urmau să fie examinate de către Curtea Penală regională.

Autoritățile ruse contracarau orice încercare de a trece granița evitând posturile vamale, în 1820 fiind împușcate câteva familii din județul

Akkerman, care au încercat să treacă Dunărea în taină⁶⁴. Pentru infracțiuni de carantină săvârșite în timpul epidemiilor pedepsele se agravau. În 1832, viceguvernatorul Basarabiei, Klimuș înștiința populația provinciei, că cei care vor încălca statutul carantinelor în timp de ciumă vor fi judecați de către Tribunalul Militar și pedepsiți cu moartea.

Atitudinea autorităților țariste și legislația rusă referitoare la emigrație a evoluat în dependență de evoluția procesului migrării, mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ordonanțele și legile restrictive emise la Sankt-Peterburg în anii '60-'70 vizau în special emigranții „samavolnici”. Din anii '80 autoritățile au emis o serie de acte legislative ce reglementau procesul de emigrație, punctul culminant constituindu-l legile din 6 iulie 1904 și 10 martie 1906, prin care emigrația populației era nu numai că dirijată, ci și într-o măsură oarecare stimulată. Totuși, politica migraționistă a suferit eșec, Imperiul nefiind în stare să pună capăt contradicțiilor sociale⁶⁵.

Nu a fost trecut cu atenția nici vagabondajul – Senatul primind un Ucaz prin care se stabileau măsurile de luptă cu vagabondajul din Basarabia (9 septembrie 1828). Astfel, în fiecare județ se deschideau puncte unde se „recrutau” vagabonzii. Bărbații până la 35 de ani urmau să fie înrolați în armată, iar cei ce depășeau această vârstă erau trimiși la muncă în cetăți. Femeile și persoanele inapte de muncă erau exilate în Siberia. Soarta exilului îi aștepta și pe acei fugari și condamnați la închisoare, deoarece închisorile Basarabiei nu făceau față numărului mare de infractori. Constatăm că exilul în Siberia era una dintre cele mai frecvente pedepse aplicate în perioada dată și urmărirea nu numai scopul de corecție a infractorilor, ci și întărirea influinței țariste în regiunile periferice ale Imperiului. Condamnații la muncă silnică erau deportați pe jos, fiind înlanțuiți la mâini și la picioare; începând cu 1824, printre cătușele a 8-10 condamnați se trecea un pivot de fier în așa mod, încât ei rămâneau nedespărțiți zi și noapte până când ajungeau la punctul de destinație⁶⁶. Se practica și pedeapsa corporală – în unele cazuri și ca formă camuflată a pedepsei cu moartea. Era practică bătăia cu biciul, cu varga sau cu un mănunchi de nuiele (de unde și provine expresia „a snopi în bătaie”). Ca pedeapsă de mutilare se aplica tăierea nasului. Deoarece în Basarabia nu exista călău, pentru executarea pedepselor corporale și de mutilare, condamnații erau trimiși la Movilău (Могилёвская карантинная контора).

Fenomenul creșterii infracțiunilor mai are la bază o ipoteză: „Asemenea cazuri se explică printr-un caracter aparte a lumii interlope a Basarabiei, populată cu diverse grupuri de oameni: moldoveni, foști cazaci novoruși sau cei din regiunile Mării Negre, coloniști Bulgari, găgăuzi, germani, evrei, rusini, mocani, rascolnici de rit vechi și alte persoane strămutate, până și fugari din Siberia”⁶⁷.

Amalgamul etnic este confirmat de călătorii străini, care aveau ocazia să viziteze Basarabia. În 1817, englezul W. McMichael, care a trecut prin Chișinău, remarca: „Printre mulțimea ciudată, deosebeai pe ofițerul rus trecând iute în droșca-i ușoară, pe frumosul și voinicul țaran moldovean,

contrastând cu soldatul împărătesc cu trăsăturile de cal muc, puțini turci, din pătura cea mai de jos, și mulți armeni, așa de numeroși aici, că ocupă o stradă întreagă. În mijlocul norodului ședeau zarații evrei, cu măsuțe înaintea lor, pe care erau înșirați zecchini de Veneția, galbeni olandezi, fonduchi, stamboli și alte feluri de aur turcesc, amestecat cu greoaia aramă a copeicilor rusești”⁶⁸. Și medicul german I.H. Zucker confirma aceasta în 1834: „Poate că nici un oraș din localitățile vestice ale Europei nu prezintă un așa de izbitor amestec de națiuni ca Chișinăul. Murdarul ourei polonez și elegantul rus, țăranul moldovean și negustorul armean, grecul, cazacul, un grup de țărani bulgari și o bandă de țigani nomazi, funcționarul polon și boierul, negustorul german și bărbosul chirigiu rus, toți merg unul lângă altul pe străzile Chișinăului, fiecare cu costumul lui original, fiecare vorbind limba lui și păstrându-și obiceiurile”⁶⁹.

Din notele lăsate de L.S. Berg aflăm despre populația băștinașă: „Toți sunt ortodocși și extrem de religioși. Încercările prin care a trecut acest popor pe parcursul istoriei sale milenare, a lăsat o amprentă asupra caracterului său. Moldovenii sunt un popor pașnic, supus și melancolic. (...) cauza criminalității scăzute în Basarabia rezida în faptul că majoritatea populației se ocupa cu agricultura”. Pe când veneticii în majoritatea cazurilor erau arendași, care nefiind capabili să facă față intemperiei naturii, în anii grei se transformau în vagabonzi, adevărau la bande criminale sau preluau modul de viață a băștinașilor, devenind, la rândul lor proprietari agricoli. Un caz aparte este cel al evreilor, care formau mai mult de o treime din populația urbană a regiunii și se ocupă în special cu comerțul⁷⁰. Anchetatorul Koltovski menționa că majoritatea delictelor legate de falsificarea banilor, actelor bancare, de contrabandă erau săvârșite de către evrei: „Încă în 1880 în or. Chișinău au fost reținuți în momentu desfacerii biletelor false de credit evreii Sihma Roitman și Sruli Gleizer. Dosarul lor a fost cercetat de către judecătorul sectorului 7 al capitalei, care și i-a achitat...Curând s-a dovedit că Sruli Gleizer este Haim Beliderman din Briceni, devenit cunoscut mai târziu cu porecla crai de dobă”⁷¹.

Cercetând situația demografică a Basarabiei în perioada țaristă, D. Poștarencu ajunge la concluzia că în raport cu alte naționalități numărul românilor pe teritoriul guberniei era cel mai mare, depășind cifra de 50-60%. În mediul urban însă se constată un alt tablou: români – 26,2%, ucraineni – 28,5%, evrei – 20,8%, ruși – 12,2%. Dacă e să luăm concret cazul orașului Chișinău, apoi constatăm că la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, din numărul total de 39112 cetățeni, moldoveni erau 16010, evrei – 11757, greci – 281, armeni – 558, bulgari – 2690, romi – 141, poloni – 70, ruși – 3351, ucraineni – 4169, cifrele fiind completate de 85 reprezentanți ai altor etnii⁷².

Dar neținând cont de etnia, naționalitatea sau confesiunea locuitorilor, justiția îndreptată asupra lor era „oarbă”. Cercetările poliției erau tergiversate de o serie de probleme birocratice, nu existau suficiente probe, nu erau metode de cercetare corectă a probelor și persoanele ce slujeau populația nu erau competenți în acest domeniu. Cel care purta

greul problemelor justiției era cetățeanul de rând. Inutile și interminabile adresări către instanțele de judecată îl epuizau fizic și moral, el fiind nevoit să-și cheltuie ultimile mijloace financiare: „*Jalea te cuprinde când vezi pe bietul moldovean rupt și flămând, poate cu o bucată de mămăligă rece în traistă, umblând pe ulițele târgului și căutând „avocați” sau „abla-cați” și judecătorii unde el duce cea de pe urmă bucățică, ruptă din gura copiilor lui flămânzi, lepădați acasă, poate cu mama bolnavă*”⁷³. Memoria timpului înregistrează cazuri când persoanele nu mai așteptau dreptatea să le-o facă autoritățile, ci luau inițiativa în mâinile sale. Cele mai tăcute mărturii de acest gen zac la Cimitirul Armenesc din Chișinău. Câteva morminte ale văduvelor ademenite de un funcționar dornic de a se îmbogăți ușor, alături de ucigașul lor, deschid o taină încă vie în amintirea cetățenilor, deși are o vechime mai mare de un secol.

Cum s-au desfășurat lucrurile? Un funcționar al dumei orășănești, sărac dar cu planuri mari, alegea văduve bogate, fără rude apropiate, le promitea dragoste pe viață, iar peste cel mult un an le petrecea la cimitir. Fiecare dintre ele „suferea de inimă”, conform expertizei medicului orășănesc, dar în realitate... niciuna dintre ele nu știa să „respire sub apă”, fiind pur și simplu asasinate în cada casei de pe strada Livezilor. Nimeni nu avea să știe cauza adevărată a decesului acestora, dacă nu s-ar fi întâmplat ca ultima victimă să aibă un frate, tocmai întors din America. Soțul „îndurerat” a fost nevoit nu numai să împartă moștenirea, dar și să răspundă pentru faptele comise, atunci când fratele din America l-a strâns într-un colț: singur a povestit cele întâmplate. S-ar părea că cu prima soție a fost întâmplător, din joacă. Costache se speriasă nițel, dar a ieșit din panică, a îmbrăcat-o, a pus-o pe canapea și a chemat medicul. „Specialistul”, neobservând cauza reală, a constatat că se întâmplă ca oamenii din senin să moară de inimă. Cu toate că singur era bogat, fratele nu a apelat la justiție, singur l-a bătut, a luat un faieton, singur s-a așezat în locul vizitiului, l-a dus la Poșta Veche, la o carieră imensă ce se deschidea acolo, și-i spuse lui Costache: „Sai jos!!!”. Costache se ruga, propunea bani, dar până la urmă a fost „ajutat” să sară! Fratele a plecat în America, iar în casa de pe strada Livezilor mult timp nu a vrut să locuiască nimeni. Nu e glumă – timp de 5 ani pe ușile ei au ieșit 5 cadavre. Mai târziu, în acea casă s-a instalat societatea basarabeană „Общество любви и дружбы с иностранцами”⁷⁴.

Materialele de arhivă ne demonstrează că populației din Basarabia, după anexarea acesteia la Imperiul Țarist și extinderea legislației penale ruse, i se aplicau norme penale cu mult mai dure decât până atunci (pedepse corporale, mutilarea, pedepse cu moartea, deportările). Erau niște acțiuni dure, în majoritatea cazurilor incompatibile cu legile vechi ale țării, însă practic ineficiente. Nivelul criminalității era în creștere, iar măsurile represive nejustificate au generat un val întreg al contravențiilor împotriva puterii imperiale în Basarabia⁷⁵.

Astfel, s-a putut constata că în secolul al XIX-lea în Basarabia s-au petrecut mari transformări în toate domeniile vieții, atât demografice,

economice, politice, sociale, cât și la nivel de mentalitate. Aceste schimbări au generat creșterea valului criminalității în regiunea dată, au căpătat noi forme de manifestare, mai puțin caracteristice băștinașilor. Deși au existat și anumite cauze obiective pentru manifestările violenței (în cazul apărării proprietății și a vechilor drepturi, supraviețuirea în fața calamităților naturale și a inegalității sociale), cu timpul se observă tendința de a organiza bande, a elabora scheme întregi de crime economice. Există mai multe opinii privind procesele date. Unii pun accentul pe evoluția firească a societății, cu toate efectele ce decurg de aici: modernizarea tehnologiilor, urbanizarea, birocratizarea sistemului administrativ; alții scot în evidență politica autorităților țariste.

În acest articol am încercat să ne orientăm spre înțelegerea fenomenului delincvenței în Basarabia secolului al XIX-lea printr-o abordare pluridimensională, combinând aspectele teoretice cu observațiile făcute în urma cercetării materialelor de arhivă. Ne-a fost mai interesant să pătrundem în lumea izvoarelor subiective ale criminalității, deși suntem convingeți că unii factori au jucat rolul hotărâtor și chiar au schimbat radical aspectul dat al vieții în societatea basarabeană: fluctuațiile demografice, trecerea la un nou sistem de pedepse, impunerea limbii ruse, inegalitatea socială, birocratizarea sistemului administrativ și nu în ultimul rând modernizarea treptată a societății.

Summary

Juvenile Bessarabia in tsarist period – causes and effects

Annexation of territory between the Prut and Dniester at Tsarist Empire following the Peace of 1812 Bucharest had important consequences for society of Bessarabia. In the century in Bessarabia 19th large changes occurred in all areas of life, both demographic, economic, political, social as well as at way of thinking. These changes have resulted in increasing crime wave in this region new forms of expression have become more little characteristic natives. Although there were objective reasons for violent demonstrations some (for defense of property rights and the old, in front disasters surviving of inequalities social and natural calamities) over time is observed to hold tapes wish to develop whole scheme of economic crimes. There are different views on processes some data emphasize the natural evolution of society with all the ensuing effects: modernization technologies prioritization, urbanization others out in the administrative system evidence of authorization tsarist policy.

In this article I tried to shift towards understanding the phenomenon in Bessarabia delinquency century. 19th different approach combining theoretical aspects observing made from our research archive materials was more interesting to dive into the world of criminality subjective sources, although some factors are now acquainted played the decisive role and have even changed the look given the company's life Basarabian: demographical changes transition to a new system. The punishment imposed social inequality and bureaucratization of the Russian tongue.

Note:

- ¹ Ciobanu P, Serbaniuc E., Evoluția demografică a orașului Chișinău în perioada 1812-1918// Materialele Conferinței Internaționale: Populația României. Trecut, prezent, viitor, Cluj-Napoca, 2005, p. 16-17.
- ² Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н., *Генетика, поведение, ответственность*, Москва: Изд. Полит. Лит., 1989, с. 119.
- ³ Ткачев Н.П., Статистические этюды, cit după Дубинин Н.П., op.cit., p. 120.
- ⁴ Филипов М.О., *О судебной статистике в России*, Спб., 1864, cit după Дубинин Н.П. и кол., p. 120.
- ⁵ Дубинин Н.П. и кол., p. 120.
- ⁶ A.N.R.M., f.1252, inv.1, d. 51; f. 44, inv. 1, d. 236, 270.
- ⁷ A.N.R.M., f.5, inv.3, d. 105.
- ⁸ Sava L., *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea* (teză de doctorat), Chișinău, 2007, p. 123.
- ⁹ Остроумов С.С., *Преступность и её причины в дореволюционной России*, Москва: Наука, 1960, с.154.
- ¹⁰ Burt C., *The yong deliquent*, London, 1945, cit. după Джекебаев У.С. *Преступность как криминологическая проблема*, Алма-Ата: Наука, 1974, с. 11-12.
- ¹¹ Lernell L., *Podstawy nauki polityki kriminalnej*, Warszawa, 1967, cit după Джекебаев У.С. *Преступность как криминологическая проблема*, Алма-Ата: Наука, 1974, с. 103.
- ¹² Колтовский Е., *Преступный мир в Бессарабии*, Кишинёв: типография А.Б. Гольденштейна, 1902, с. 26.
- ¹³ *Pravilniceasca condică 1780. Ediție critică*, București, 1957, p.56.
- ¹⁴ *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc. Manual juridic a lui Andronache Donici. Ediție critică*, București: Ed. Acad.Rep. Pop. Rom., 1959, p. 146.
- ¹⁵ Mihai P., Mihai Z., *Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812-1830)*, București, 1993, p. 28.
- ¹⁶ *Записки Бессарабского Статистического комитета*, т. 1, Кишинёв, 1868, с. 114.
- ¹⁷ *Ibidem*, c. 117.
- ¹⁸ Iov D., *Boierii Moldovei de peste Prut*// *Viața Basarabiei*. Nr. 12, 1973.
- ¹⁹ Арамэ Е., *Эволюция правовых институтов средневековой Молдовы (XV-XVII в.в.)*, Кишинёв, с. 241.
- ²⁰ Сурилов А., *Управление Бессарабской областью в 1812-1817 г.г.*, cit după Coptileț V. *Procedura de judecată în Basarabia în prima jumătate a sec. XIX*// *Revista națională de drept*, 2001, Nr. 7, p. 44.
- ²¹ A.N.R.M., f.3, inv.1, d. 1240.
- ²² Mihai P., Mihai Z., *Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812-1830)*, București, 1993, p. 62.
- ²³ Mihai P., Mihai Z., op.cit., p. 76-77.
- ²⁴ A.N.R.M., f.3, inv.1, d.231.
- ²⁵ Mihai P., Mihai Z., op.cit., p.32.
- ²⁶ Coptileț V., *Procedura de judecată în Basarabia în prima jumătate a secolului XIX*//*Revista națională de drept*, 2001, Nr.7, p. 45.
- ²⁷ Mihai P., Mihai Z., op.cit., p.65.
- ²⁸ A.N.R.M., f.3, inv.1, d.1285.
- ²⁹ A.N.R.M., f.3, inv.1, d.262.
- ³⁰ Mihai P., Mihai Z., op.cit., p.68.
- ³¹ *Ibidem*, p. 72.
- ³² *Ibidem*, p. 32.
- ³³ A.N.R.M., f.1252, inv.1, d. 49, d. 24.
- ³⁴ *Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г.*, Спб., 1830, cit. Coptileț V., op. cit., p. 46.
- ³⁵ Manuc Bei, *Observații asupra stării actuale a Basarabiei*// *Patrimoniul*, Nr. 3, 1991, p.12.
- ³⁶ Dragnev E., Cașu I., *Adio secolul XX*//*Capitala magazine*, mai 2000, p.7.
- ³⁷ Маринчук А.Е., *Урсов С.Д. Записки Губернатора (1903-1904)*, Chișinău, 2004, p.48.
- ³⁸ *Ibidem*, p.49.
- ³⁹ *Ibidem*, p.50-51.
- ⁴⁰ Coptileț V., op. cit., p. 46.
- ⁴¹ A.N.R.M., f.3, inv.1, d. 1213.

- 42 Chirtoacă L., Reforma judecătorească din a 2-a jumătate a secolului al XIX-lea în Basarabia (teză de doctor). Chișinău: U.S.M., 2003, p. 26.
- 43 Coptileț V., op. cit., p. 47.
- 44 Mihai P., Mihai Z. op.cit., p.78.
- 45 Manualul juridic a lui Andronache Donici, op.cit., p. 26.
- 46 A.N.R.M., f.3, inv. 1, d. 1348.
- 47 A.N.R.M., f.3, inv. 1, d. 102.
- 48 Coptileț V., op. cit., p. 47.
- 49 Chirtoacă L., op.cit., p. 39.
- 50 Mihai P., Mihai Z. op.cit., p.62.
- 51 Coptileț V., op. cit., p. 48.
- 52 Coptileț V., op. cit., p. 48.
- 53 Захария С.К., Влияние Российского законодательства на судопроизводство Бессарабии 1812-1918 г.г., (докторская диссертация), Кишинёв: Г.П.У. «И.Крянгэ», 2003, с.65.
- 54 *История государства и права СССР*. ч. 1, Москва, 1961, с. 507.
- 55 Chirtoacă L., op.cit., p. 111-125.
- 56 Dragnev E., Cașu I., op.cit., p.7.
- 57 *Краткий очерк о деятельности Кишинёвского Сыскаго Отделения за 1915 год*, Кишинёв, 1916.
- 58 Sava L., op.cit., p. 124.
- 59 Petrovici F., *Despre lupta cu furtişagul*// Luminătorul, an V, Nr. VIII, august 1912, p. 74-75.
- 60 Берг Л.С., *Страна-Люди-Хозяйство*, Петроград, 1918, переиз. Кишинёв, 1993, с. 84.
- 61 Sava L., op. cit. p. 124-125.
- 62 A.N.R.M., f.2, inv. 1, d. 9667.
- 63 A.N.R.M., f.195, inv. 1, d. 3.
- 64 A.N.R.M., f.17, inv. 1, d. 28.
- 65 Scutelnic V., *Legislația migraționistă rusă și exodul populației basarabene la finele secolului XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, Revista de istorie a Moldovei, Nr. 3, 2008, p. 107-113.
- 66 Менюк М., *Наказание в русском уголовном праве. Историко-правовой очерк*, Калининград, 1985, п. 51.
- 67 Колтовский Е. op.cit., p.15.
- 68 Ciobanu Șt., *Chișinăul*, Chișinău 1925, p. 36.
- 69 Zucker I.H., *Basarabia*, Chișinău, 1932, p.9.
- 70 Берг Л.С., op.cit., p.79-119.
- 71 Колтовский Е., op.cit., p.33.
- 72 Poștarencu D., *Structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă*, // Destin Românesc, Nr. 3, 2009, p.75-77.
- 73 Glasul Basarabiei, 1913-1914, cit după Sava L. op. cit., p. 125.
- 74 Белкин С.Н., *Армянское кладбище*, http://lit.lib.ru/b/belkin_s_n/text_0190.shtml.
- 75 Stadnic N., *Mentalitatea deținuților din penitenciarele basarabene 1812-1918*, Chișinău, 2006, p. 47-57.

MONUMENTE ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE DINTRE PRUT ȘI NISTRU ÎN ÎNSEMNĂRILE LUI ZAMFIR ARBORE DIN *DICȚIONARUL GEOGRAFIC AL BASARABIEI* (a.1904)

*Dr. Sergiu Tabuncic, doctor în istorie,
cercetător științific superior, Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM.*

Dicționarul geografic al Basarabiei, întocmit la începutul secolului al XX-lea de Zamfir Arbore – un remarcabil explorator al istoriei moldovenilor dintre Prut și Nistru, rămâne a fi și la cei o sută și ceva de ani scurși de la scrierea lui, o lucrare de mare importanță pentru cunoașterea trecutului românilor basarabeni, dincolo de prețioasele informații geografice pe care ni le prezintă. *Dicționarul* a devenit de multă vreme o carte de referință pentru cei interesați de istoria ținutului pruto-nistrean, pentru cercetătorii trecutului satelor și orașelor din această parte a Moldovei medievale. Lucrarea conține informații utile despre originea localităților basarabene, despre toponimia minoră a acestora, pe lângă spectrul larg de date privind situația lor economică și socială, compoziția etnică și confesională la începutul veacului al XX-lea. Cartea lui Z. Arbore este de mare folos nu doar geografilor, istoricilor și toponimiștilor, dar și specialiștilor din domeniul etnografiei, lingvisticii și nu în ultimul rând al arheologiei, de vreme ce ea cuprinde numeroase referințe privind rămășițele din trecut ale acestui teritoriu, amintind de vremuri demult apuse sau de istoria noastră mai puțin îndepărtată. Am considerat util să adunăm din paginile *Dicționarului* datele și informațiile despre antichitățile Basarabiei, pentru a le prezenta pe toate în acest articol, supunându-le astfel unei sporite atenții; asupra unor urme ale trecutului nostru, marcate de anumite incertitudini, vom face niște observații sau vom da niște lămuriri menite să clarifice aceste incertitudini și să aducă noi elemente legate de notițele de natură istorico-arheologică ale autorului.

Cetatea Albă. Autorul *Dicționarului* menționează că în antichitate, la gurile Nistrului, a existat o factorie feniciană, apoi una grecească, ambele așezări fiind legate geografic de actualul oraș Cetatea Albă. Z. Arbore presupune că vestigiile acestor colonii antice, dacă ar exista, apoi s-ar putea să se găsească sub straturile de nisip sau pe coasta dreaptă sau pe cea stângă a Nistrului, știindu-se că țărmurile limanului său și-au schimbat nu o singură dată configurația, tocmai din cauza nisipurilor acumulate la gurile apelor. În continuare este prezentată o descriere succintă a arhitecturii fortăreței medievale și a istoriei sale¹, Cetatea Albă jucând un rol aparte în trecutul Țării Moldovei, îndeosebi în prima etapă de existență a acesteia.

Bălți, oraș așezat în primul cot al Răutului, pe ambele maluri ale acestui râu. În apropierea localității este semnalată o movilă, numită Movila Tătarilor, acoperind „desigur mormântul vreunui cap tătăresc”.

Între altele, autorul *Dicționarului* consideră că Bălțiul se înfățișa prin secolul al XV-lea drept un târgușor, afirmând că el „a fost ars și prădat de tătarii de sub Ghirei-Kan”. Un alt episod amintit de Z. Arbore privește retragerea lui Petru cel Mare din Moldova după lupta de la Stănilești, când magaziile cu provizii de la Bălți ale armatei sale ar fi fost prădate de tătari².

În legătură cu data de la care Bălțiul ar fi devenit un mic târg, o epocă așa de veche, pentru care pledează Z. Arbore, nu poate fi acceptată, deoarece nu există indicii documentare în acest sens. Este imposibil ca vechimea lui să fi coborât până în veacul al XV-lea, de vreme ce abia în izvoarele din secolul al XVIII-lea în această zonă este atestată o localitate. Este vorba de Slobozia Bălților, care cuprindea o moșie destul de întinsă, numită „domnească”, întrucât, „de când se știe, nimeni stăpânire pe dânsa n-a avut, nici de parte boierească, nici răzeșească, nici alți străini, fără de cât o stăpâneau tătarii și o pășteau cu oile și hergheliile lor”, până în vremea lui Grigore al III-lea Ghica (1764-1767; 1774-1777)³. Aserțiunea mai veche a istoricului rus P. Crușevan că pe locul Bălțiului ar fi trăit pe la 1421 cneaghina Mazovețcaia, sora cneazului Lituaniei Vladislav al II-lea Jagiello, nefiind susținută prin argumente, nu poate fi acceptată. Menționăm că amintita cneaghină – identificată cu cea de-a treia soție a lui Alexandru cel Bun, Ryngalla – este desemnată impropriu ca Mazovețcaia, știindu-se că primul ei soț, Henric Siemowitovic, n-a fost numit niciodată Mazovețchi, el fiind doar fiul cneazului Mazoviei, Siemowit al III-lea, și nu cneaz al acesteia. Fiindcă a venit vorba, după primul ei soț, Ryngalla era ducesă de Olesco, primind domeniul respectiv de la acesta. Precum se știe, ea va rezida acolo și după plecarea din Moldova, despărțirea lui Alexandru cel Bun de soția sa catolică producându-se în anul 1421. Consemnăm de asemenea și faptul că apanajul pe care domnul Moldovei îl acordă la 13 decembrie 1421 soției sale repudiate se afla la Târgul Siretului și la Volovăț⁴; așadar, observăm că în zona Bălțiului nu a existat vreun domeniu al Ryngallei⁵ și că afirmația lui P. Crușevan despre aflarea ei pe aceste meleaguri este fără temeii.

Cât privește crâmpeii din campania de la Prut a lui Petru I pomenit mai sus, trebuie să notăm că documentele contemporane evenimentelor arată că armatele rusești își stabilise baza de aprovizionare cu produse alimentare și furaje în preajma orașului Iași⁶, o parte din provizii putând proveni și din părțile Bălțiului.

Bebei ori Babei sau Volontirovca (azi Volintiri), localitate așezată pe pârâul Bebei (Sărata) din valea cu același nume. La sud-est de sat, pe înălțimile numite dealurile Căușenilor, este semnalat un număr de 29 de movile funerare antice, precizându-se că doua dintre ele au numiri recente: Movila Suvorov, în onoarea marelui comandant militar rus, și Movila Osovski, în amintirea unui cazac ticălos, care își săpase un ascunziș pe acea movilă, de unde descindea pentru a comite tâlhării. Pe teritoriul și în împrejurimile satului se găseau vestigii pe care Z. Arbore le atribuie tătarilor, așezați pe acele locuri până în a doua jumătate a

secolului al XVIII-lea: „Rămășițele domniei tătarilor se mai zăresc pe aici și acum; acestea se compun din puțuri vechi, din fântâni, din dărâmături numite seliști, precum este aceea ce există pe partea nord-estică a pârâului Bebei, unde s-au păstrat șanțuri și movile”⁷.

Varnița. În acest sat de lângă Tighina este amintit locul lagărului unde s-a adăpostit, între anii 1709-1713, regele pribeag al Suediei Carol al XII-lea și unde se puteau vedea șanțurile și temeliile ce înconjurau acel loc. Z. Arbore ne mai informează că în preajma taberei sunt două movile cunoscute sub numele de Movila Șvezilor⁸.

Merită de precizat că primul campament al lui Carol a fost ridicat, conform unor relatări, fie lângă confluența Botnei cu Nistru, fie pe peninsula inundabilă formată de cursul Nistrului în fața cetății Bender, ceea ce i-a făcut pe suedezi să numească această tabără „de apă”. O a doua tabără și-a avut-o chiar pe vatra satului Varnița, nu departe de biserică, iar cea de-a treia, ultima, a înălțat-o dincolo de sat, pe malul priporos al Nistrului, regele botezându-și cantonamentul cu numele pretențios de Noul Stokholm. De-a lungul timpului, numeroși cercetători au arătat un mare interes pentru antichitățile de la Varnița păstrate din vremea monarhului suedez, monarh care, într-un fel, a antrenat această localitate nistriană în tumultul evenimentelor politice europene de la începutul secolului XVIII⁹.

Botna, vale. Descriind această microregiune geografică, autorul *Dicționarului* notează că „Dealurile văii de la Gangura până la satul Sălcuța sunt presărate cu movile numite de arheologii ruși movile scite”¹⁰, sciții fiind un neam iranian de păstori nomazi, pătruns în secolele IX-VIII a.Chr. în stepele nord-pontice.

Menționăm că în spațiul dintre Prut și Nistru cele mai timpurii complexe funerare tumulare datează din epoca eneoliticului; majoritatea absolută a tumulilor au fost ridicate în epoca bronzului, unele – în cea a fierului; în perioada medievală timpurie s-au înălțat destul de rar movile funerare, practicându-se pentru înmormântări cel mai adesea tumulii deja existenți. Precizăm că mormintele medievale cele mai târzii sunt datate larg, în secolele XI-XIV sau chiar XVI-XVII. În mormântările din secolele XI-XIV, descoperite în complexe tumulare mai vechi, au fost atribuite semințiilor migratoare aflate vremelnice în Moldova, iar mormintele mai târzii sunt puse pe seama tătarilor nogai¹¹.

Bozul, vale în zona localităților Colibași și Vulcănești. Este semnalată o movilă la începutul văii, numită Mojila Gilac¹², probabil, un complex funerar tumular, adăpostind unul sau mai multe morminte.

Broscoșești sau *Motosara*, sat așezat în valea Prutului, aproape de malul râului, lângă lacul Potcoava și lacul Toala (Z. Arbore are, probabil, în vedere satul Broscoșești, azi în com. Lunca Banului, jud. Vaslui, situat pe malul drept al Prutului, în fața satului basarabean Tochile-Răducani – n.n.). Așa cum notează autorul *Dicționarului*, „La est de sat de la lacul Potcoava și până la gura Lăpușnei sunt niște rămășițe ale unui vechi val, în lungime de aproape 5 km”¹³, după cât pare un braț al *Valului lui Traian de sus*.

Vadul lui Isac, sat în valea Prutului inferior. Lângă localitate, la vremea scrierii *Dicționarului*, „încă se puteau vedea înșirate temelii solide ale unor vechi construcțiuni”, aici avându-și începutul Valul lui Traian¹⁴.

Cania, sat în valea Tigheciului, care „la 1680 avea o biserică veche de lemn, în locul căreia s-a zidit una nouă”¹⁵, afirmație ce nu poate fi deocamdată probată documentar.

Cartal sau *Oblucița*, sat în sudul dunărean al Basarabiei, împrejurul căruia „se văd încă rămășițele vechilor întăriri”¹⁶, fiind vorba, probabil, despre stațiunea arheologică situată pe înălțimea Piatra Cartalului, unde au fost identificate așezări din diverse epoci istorice¹⁷.

Crihana Veche, sat așezat în valea Prutului de Jos, la est de localitate, pe un deal, fiind semnalate trei movile, numite Movilele Hococani¹⁸.

Zaim, sat pe Botna inferioară, autorul *Dicționarului* notând că „aici se mai află și astăzi temelii vaste de piatră”¹⁹.

Ciucur-Mințir sau *Gura Văii*, sat pe râulețul Lunguța, în preajma căruia, dinspre răsărit, se află un deal care poartă numele de Mojila Săpată²⁰. Presupunem că denumirea dealului se trage de la vreo movilă funerară aflată aici, scobită s-au tăiată cândva de căutătorii de comori.

Cârlan sau *Cast* ori *Cârlăneni* (azi *Cotovscoe*, în unitatea autonomă găgăuză), sat așezat pe malurile Ialpujelului, la est de localitate existând „o movilă, cu numele de Mormântul Beiului”²¹, foarte probabil un complex funerar al vreunei căpetenii tătare.

Gura Galbenei, sat situat în valea Cunducului (Cogâlnicului), la gura văii Galbena. Z. Arbore notează că la sud de localitate, pe valea Cunducului, până la valea Lopatnicul, sunt 24 movile, care poartă numele de Mojilele Străjilor²². Judecând după denumire, nu încapă nici o îndoială că aceste movile erau odinioară folosite drept post de veghe pentru străjeri, de unde se vestea prin aprinderea focului, văzut de departe și prin fumul ce-l scotea, primejdia ce se abătea asupra țării când vrăjmașii îi treceau hotarul. De altfel, în unele sate basarabene există legende care atribuie uneori movilelor o destinație militară, socotindu-le puncte de observație și de semnalizare: de pe vârful lor prin focuri se dădea de știre despre apropierea inamicilor, din movilă în movilă până în capitala Moldovei²³.

Constantinești, sat de prin părțile Cahulului, așezat pe malul stâng al pârâului Larga. După cum relatează Z. Arbore, la sud de sat, pe un deal se văd încă vestigiile întăririlor turcești, niște șanțuri rămase în urma războiului ruso-turc din anii 1768-1774. La est de aceste rămășițe ale războiului „sunt șase movile, unde zac osemintele ostașilor ruși și turci, căzuți în bătălia de lângă Larga, la 1769. Una din aceste movile poartă numele de Mojila Balgaz, alta Mojila Maiac”²⁴. Desigur că data luptei pomenite mai sus trebuie îndreptată, știindu-se că armata rusă a obținut biruința asupra turcilor și tătarilor pe râul Larga la 7 iulie 1770.

Bogdanovca, sat așezat în valea Cunducului, pe partea dreaptă. Partea văii dintre această localitate și satul Sadaclia, potrivit lui Z. Arbore, era presărată cu numeroase movile, numite Movilele Scișilor²⁵.

Curudere sau *Plahteevca*, sat în sudul Basarabiei, așezat în valea

râulețului Curudere. *Dicționarul* înregistrează informația precum că „Până acum în sat se păstrează p-alocurea pietre funerare tătare, puțuri săpate de tătari”²⁶.

Dănuțeni, sat (contopit cu orașul Ungheni). După cum consemnează Z. Arbore, „între acest sat și satul Valea-Mare există până acum rămășițele unei cetăți vechi; ruinele sunt chiar pe malul Prutului”²⁷.

Recent, un bun cunoscător al trecutului medieval al așezărilor de pe Prutul de mijloc a presupus că în cazul dat ar putea fi vorba despre urmele cetății și a târgului Țuțora, care și-a avut vatra pe ambele maluri ale râului²⁸. Poate că pe acolo se mai află încă vestigiile unei așezări medievale, poate chiar rămășițe dintr-un târg vechi Țuțora, astăzi dispărut, supoziții care urmează a se adevăra, sau, dimpotrivă, a fi infirmate, prin investigații arheologice viitoare.

Troițchi, sat în sudul Basarabiei, așezat pe malul stâng al lacului Chitai, pe locul satului tătăresc de odinioară *Dervișchioi*. „Se văd și astăzi rămășițele acestui sat; două puțuri, căptușite cu piatră, și pietre sepulcrale ce se găsesc pe ici pe colea”²⁹, notează autorul *Dicționarului*.

Iepureni, sat așezat în valea râulețului Tigheci. La est de sat, așa cum menționează Z. Arbore, se vede o movilă numită Mojila Tior³⁰, probabil, un complex funerar tumular.

Etulia, sat situat pe țărmul stâng al lacului Cahul, la marginea prăpăstioasă a unui deal. Pe vârful acestuia, conform informației oferite de Z. Arbore, „se văd încă rămășițele unor întăriri turcești, rămase de la 1770, când cu războiul turcilor cu rușii”³¹, luptele purtându-se în luna iulie a acelui an.

Răzeni, sat așezat într-un hârtop din stânga văii Botnișoara. Vechea seliște a acestui sat se află lângă un cimitir părăsit din preajma localității, se arată în *Dicționar*³².

Goghia, vale, intră în pădurea văii Ungura, apoi, ieșind din păduriște, primește numele de Valea Ungura. Ultima se deschide în valea Cahul, la sud de localitatea Vulcănești. Z. Arbore semnalează două movile pe creasta coastei din dreapta văii Goghia, despărțite una de alta de 2 km: „Movila de la nord se numește Mojila Săpată, iar cea de la sud Mojila Murza”³³. Cu privire la proveniența acestor denumiri ale movilelor merită să spunem că primul nume se explică prin faptul că movila fusese săpată de căutătorii de comori; cât privește numele de Mârza / Mârzac, notăm că acesta era purtat pe vremuri de nobilii tătari, căpetenii ale unor triburi tătărești.

Saharna, sat așezat pe malul Nistrului, la gura pârâului Saharna. O veche cetate denumită Gradiștea este localizată de Z. Arbore în apropierea stâncilor în care se află săpat complexul monastic medieval³⁴. Credem că se are în vedere una din cele două fortărețe getice cunoscute în literatura de specialitate cu denumirea de Cetatea și Cetățuia sau Cetățuia Mare și Cetățuia Mică de la Saharna³⁵. Cât privește toponimul original (Gradiștea), menționăm că el are semnificația de fortăreață sau cetate în ruine / loc unde a fost o cetate / loc al unei așezări istorice. În afară de

aceste ansambluri fortificate, pe teritoriul satului Saharna au mai fost identificate alte două cetăți getice – una în locul cu numele „Revichin”, cealaltă în punctul „Hulboaca”³⁶.

Grecenii-Noi, sat (azi în hotarele satului Găvănoasa) așezat pe malul râulețului Cahul. Conform informației furnizate de Z. Arbore: „La 3 km spre nord-vest de sat, se află două grupuri de movile. În grupul întâi sunt 23 movile, iar în al doilea 15 movile”³⁷.

Grozești, sat pe malul Prutului, la gura văii Beriasa. În preajma acestui sat, mai exact pe colina de peste Beriasa, spre sud-est, Z. Arbore identifică trei movile, „care poartă numele în popor de Catanoaia”³⁸.

Gura-Roșă (azi *Kozatkhoe*), sat de prin părțile Cetății Albe, așezat pe țărmul pârâului Roșă. Din consemnările autorului *Dicționarului* aflăm că „împrejurul satului sunt rămășițele șanțurilor și valurilor de o construcție veche. În pământ adeseori se găsesc monede vechi de aramă și de argint”³⁹.

Hadji-Abdula (azi *Alexandru Ioan Cuza*), sat așezat pe malul stâng al râulețului Cahul. Localitatea se face remarcată de Z. Arbore datorită faptului că la 1770 armata rusă și-a avut aici locul de staționare al trupelor sale, ceea ce ar fi dus la distrugerea satului⁴⁰.

Horodca, sat așezat în valea cu același nume, spre nord-vest de satul Ulmu. În legătură cu Horodca, Z. Arbore amintește „niște dărâmături ale unei cetăți vechi”, aflate la 2,7 km vest de sat, pe culmea unui deal, în mijlocul pădurii. „Se crede cum că de la aceste ruine derivă și numele satului”⁴¹, semnificația termenului *horodcă* fiind, într-adevăr, aceea de veche așezare întărită. Merită de precizat și faptul că cele două complexe arheologice fortificate cunoscute în prezent pe teritoriul satului Horodca conservă vestigii caracteristice culturii getice din secolele IV-III a.Chr.⁴².

Horodiște, sat așezat pe anticlinalul dintre bazinul Bâcului și cel al Bâcovățului. În apropiere de sat, pe dealul numit Pleșa, se mai păstrau urmele unei cetăți, împrejurul căreia se vedeau niște șanțuri⁴³. Ca și în cazul de mai sus, atât toponimul, cât și prezența sistemului de apărare atestă existența unei vechi fortificații; în perimetrul acesteia s-au găsit materiale arheologice specifice culturii getice (sec. IV-III a.Chr.), peste care se suprapune o locuire din sec. IX-XII⁴⁴.

Ismail, oraș așezat pe țărmul stâng al brațului Chiliei, între lacurile Ialpug la vest și Catlabug la est, pe locul vechiului sat moldovenesc Smil. De altfel, Z. Arbore face următoarea constatare: „Moldovenii Bugeacului până acum numesc acest oraș Smil”. Despre urmele lăsate de cetatea ridicată aici de turci la sfârșitul secolului al XVI-lea și locul unde acestea puteau fi văzute citim următoarele: „Din vechea fortăreață a orașului astăzi n-au mai rămas decât dărâmături. Numirea de *Porțile Chiliei* care a fost altădată poarta cetății, astăzi se dă locului, care are din ambele părți mormane înalte de pământ, ce împresoară șoseaua. La o mică distanță de această îngustă trecătoare, pe partea stângă, se află biserica Adormirii, sfântită la 1852. În fața acestei biserici se află biserica Sf. Nicolai, rezidită acum; iar mai departe, pe malul Dunării, biserica Înălțarea Sf. Cruci, refăcută dintr-o geamie”⁴⁵.

Mojilele Vechi, numele pe care îl poartă malul văii Prutului, pe o distanță de 5 km, la est de satul Răteni și satele Braniște și Avrămeni⁴⁶, localități situate la sud de lacul de acumulare Costești-Stânca. Merită aici să adăugăm o altă denumire a acestor locuri – *Suta de Movile*, atestată de mai mulți cercetători ai trecutului Basarabiei, între care și Ștefan Ciobanu. Cunoscutul istoric scrie că pe acest segment al văii Prutului „una lângă alta se ridică, precum niște furnicare uriașe, un număr mare de movile, a căror proveniență a dat naștere la diferite ipoteze. Aceste movile au formă lungăreată și sunt așezate în dezordine, având direcția est-vest. Dărmate de vremuri și de om, unele din ele par ridicături naturale. Dar faptul că asemenea movile se găsesc și pe alte râuri, în special pe Răut, în regiunea comunei Sărătenii Vechi, unde pe vale sunt așezate vreo treisprezece movile (neconsemnate de Z. Arbore – nn.), ne face să presupunem că aceste movile au fost create cu alte scopuri, decât cele de pe dealuri”⁴⁷; subînțelegem că movilele așezate pe înălțimi sunt socotite de Ștefan Ciobanu ca puncte de observație și de semnalizare, iar cele de pe văi drept movile ridicate pe morminte.

Mojila Neagră (rușii îi zic *Ciornaia Moghila*), movilă. Este situată în capul văii Budăului, pe vârful unei coline, de la care încep alte două văi, Holma și Putreda; aproape de satul Medveja, valea Budăul (lungimea 4,5 km) dă în matca pârlului Medveja⁴⁸.

Orhei, oraș așezat pe malul stâng al râului Răut. Evocând istoria acestei urbe, Z. Arbore scrie: „Ca martor al frumosului său trecut există până acum vechea biserică română a Sf. Dumitru, zidită la 1634-1654 de Vasile Lupu, Domnul Moldovei”⁴⁹, fiind aici nevoie de precizat că, de fapt, lăcașul a fost ridicat cu puțin timp înainte de anii 1638-1639⁵⁰.

Orheiul Vechi, monument istorico-arheologic. Descrierea pe care Z. Arbore o dă acestuia este următoarea: „Astăzi, la Brănești, de lângă Orhei, se mai văd ruinele unor construcțiuni vechi, pe care locuitorii le numesc Orheiul Vechi. Între stânci se văd temelii vaste, sub care există o mulțime de subterane, cu coridoare, trecătoare etc. Toate aceste rămășițe sunt înconjurate cu niște șanțuri de pământ, care nu s-au nivelat până acum. Pe aceste locuri s-au găsit multe monede antice romane, care se află în păstrarea familiei Donici, proprietari ai moșiei”⁵¹. Merită de precizat că situl arheologic *Orheiul Vechi* este situat între satele Trebujeni și Butuceni (la mică distanță de Brănești), pe promontoriile din această microzonă geografică, mărginite de cursul meandric al Răutului. Antichitățile de la Orheiul Vechi se află de mai multă vreme în atenția arheologilor, investigațiile acestora vizând diverse monumente din epoca antică și medievală⁵². Cât privește remarca lui Z. Arbore precum că „legenda istorică așează pe locul actualului oraș (Orhei – n.n.) vechea cetate dacă Petrodava”⁵³, notăm că această tradiție legendară este un produs al imaginației și nu vine din realitatea istorică.

Palanca, sat așezat în valea Nistrului de Jos, lângă lacul Chioara, nu departe de limanul nistrian. Din relatările autorului *Dicționarului* reținem următoarele despre Palanca: „Pe la 1806, aici a existat un castel

zidit pe drumul ce ducea de la Maiachi spre Acherman. Castelul era cu patru turnuri; în lungime edificiul avea 70 stânjeni; în lărgime, 30 stânjeni; aspectul unei construcții vechi genoveze, reconstruite de turci”⁵⁴. Notăm faptul că o istorie de referință a satului și a palâncii de la gurile Nistrului a publicat recent un medievist chișinăuean⁵⁵: autorul relevă că cetatea nicidecum nu a fost ridicată de genovezi, ci de un pârcălab al Cetății Albe, anume Iurghici (din martie 1443 până în februarie 1447), fortificația de la Palanca purtându-i ulterior numele; o altă denumire a ei, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a fost aceea de Ianăc-Hisar⁵⁶. Cât privește termenul *palancă*, atestat în majoritatea limbilor romanice (inclusiv în română) sau slave, dar și în vechea germană și turcă, vom reține că acesta desemnează o palisadă, o închidere fortificată prin construcții în general rudimentare⁵⁷ / o fortificație simplă făcută din trunchiuri de copaci, așezate orizontal, sau din pari groși bătuți în pământ și legați între ei⁵⁸.

Răculești, sat așezat pe partea stângă a văii Răutului, la câțiva km nord-vest de gura sa. O informație interesantă a *Dicționarului* merită aici a fi relevată: „Spre sud de sat, pe culmea unui deal, este săpată în stânga o cruce mare, care are o vechime mare”⁵⁹, fără a fi furnizate detalii care să ajute la stabilirea unei anumite limite de timp în care a fost executată acea cruce.

Salcia Mare, râuleț, izvorăște în preajma satului Doina, curge în fundul văii cu același nume și se varsă din dreapta în râul Ialpug. Potrivit lui Z. Arbore: „La gura văii Salcia Mare este o movilă numită Mojila Dancu”, informație care, însă, ar putea fi nu tocmai precisă, de vreme ce în descrierea microregiunii circumscrise acestei văi autorul *Dicționarului* comite mai multe inexactități⁶⁰.

Sârma, râuleț și vale. Râulețul izvorăște la nord-est de satul Tomai, curge în fundul văii cu același nume și se varsă în Prut; în gura văii se află așezat satul Sârma (numit odinioară Leova-Nouă). Z. Arbore precizează că valea Sârma se deschide în cea a Prutului lângă lacul Contâș și că aici, „pe malul stâng, în locul unde valea Sârma se întoarce spre vest, sunt 13 movile”⁶¹.

Soroca, oraș așezat pe malul Nistrului. În descrierea sa, Z. Arbore crede că cetatea Sorociei reprezintă o moștenire genoveză⁶², ceea ce nu se poate dovedi prin vreo mărturie istorică; așa cum se demonstrează în studiile unor cercetători avizați, fortificația de piatră de la Soroca aparține tipului de cetăți de la sfârșitul secolului al XV-lea⁶³. La fel, nu are vreun temei nici ipoteza (amintită de Z. Arbore) potrivit căreia „pe acest loc, cu câteva secole înaintea lui Christos, a fost colonia greacă Olhionia”, după cum declarativă este și supoziția care „așează aici orașul geților Serghidava sau Serghus, care apoi purtase numele de Crachicava”, „cu jumătate de secol înaintea lui Christos”⁶⁴. Z. Arbore manifestă interes istoric și pentru zona din preajma Sorociei, scriind că „Stâncile dimprejurul orașului în multe locuri au subterane, chilii etc. În apropierea orașului, pe moșia Grădiștea (rușii pronunță Horodiștea), sunt rămășițele unei arhivechi

biserici creștine, săpate în piatra muntelui”⁶⁵, probabil, avându-se în vedere biserica rupestră de la *Peștera lui Bechir*, datată cu aproximație în limitele secolelor VIII-IX⁶⁶.

Taraclia, sat așezat în valea pârâului Ceaga, între localitățile Baimaclia și Petrovca. Pe teritoriul acestuia, Z. Arbore semnalează patru movile „de o construcție veche”, aflate pe vârful dealului de la vest de sat. Despre vechimea Taraciei se afirmă că „satul a existat pe la 1800, precum se vede după pietrele de pe morminte”⁶⁷, de unde reiese că așezarea fusese întemeiată din timpuri mai îndepărtate.

Tatarbunar, localitate situată în valea râului Cogâlnic, din dreapta, la gura pârâului Cahaci. Despre antichitățile Tatarbunarului autorul *Dicționarului* notează următoarele: „Până pe la 1770, aici a existat un orașel turco-tătar, și rămășițele acestui orașel s-au păstrat până la 1830. După o descripțiune anonimă lăsată în manuscris în arhiva Zemstvoului (instituție administrativă – n.n.) din Acherman, aici au fost edificii de băi, fundamente de geamii și case mari de zid, și pe un deal, ce se află pe malul drept al râulețului Cahaci, dărâmurile unui castel cu patru turnuri, zidit cu piatră și în lungime de peste 24 stânjeni. Pe la 1816, locuitorii târgului au dărâmat aceste ruine și au cărat piatra pentru a-și construi locuințele lor”⁶⁸.

Construcția cetății de la Tatarbunar, sat cunoscut la început cu numele de Arabath, a avut loc cu puțin timp înainte de anul 1634, Poarta Otomană urmărind prin ridicarea acestei fortificații consolidarea poziției sale în regiunea de pe cursurile inferioare ale râurilor Cogâlnic și Sărata⁶⁹. Călătorul italian Niccolo Barsi, trecând în acel an prin Moldova, ne oferă câteva detalii despre acest ansamblu defensiv: „În sat se află o preafrumoasă întăritură, ridicată de curând, dar nepusă în stare de apărare și neînștrată cu tunuri”, alte amănunte despre fortăreață fiindu-ne furnizate la scurtă vreme de un alt călător aflat în ținuturile moldave, turcul Evlia Celebi: „În anul 1046 (5 iunie 1636-25 mai 1637), când Kenan Pașa era guvernator al eyaletului Oceacov, el a clădit din nou această cetate. Este o cetate mică, zidită solid, în formă de patrulater, având de jur împrejur o mie de pași. Are o poartă ce se deschide în partea de sud, iar în cele patru colțuri se găsesc patru turnuri înalte”⁷⁰.

Cât privește denumirea de Tatarbunar, se consideră că aceasta provine de la una din multele „fântâni bune” din localitate, amintite de aceiași pelegrini, fântână stăpânită de un tătar oarecare⁷¹.

Tătărăuca Nouă, sat din părțile Sorocii, așezat pe malul Nistrului, lângă Vechea Tătărăucă. După mărturia lui Z. Arbore, la Tătărăuca Nouă s-au păstrat ruinele unor vechi întărituri, despre care scrie următoarele: „Pe Nistru, în apropierea satului, e o colină ce poartă numele de Șanțuri. În apropiere trece Valul lui Traian. În aceste șanțuri locuitorii au găsit săgeți de fier vechi”⁷². Cât privește Valul lui Traian amintit aici, autorul *Dicționarului* ține să precizeze că e vorba de numirea unui val de pământ ce se întinde de la satul Oclanda până la Balinți, pe o distanță de 5-6 km⁷³.

Până în prezent, pe teritoriul satului Tătărăuca Nouă au fost desco-

perite trei monumente arheologice: o stațiune din perioada târzie a paleoliticului, alta din epoca eneoliticului și o a treia din etapa timpurie a fierului⁷⁴, ultima fiind, probabil, cea din preajma șanțurilor în care localnicii găseau rămășițe istorice și la începutul secolului XX.

Tigheciul, vale și pârâu. Valea începe lângă satul Tigheci și merge până în valea Prutului, în care se deschide; pârâul curge în fundul văii cu același nume și se varsă în Prut. Aici, la gura acestei văi, pe o înălțime din stânga se găsește o movilă numită Mojila Tiol-Vizir, care a și atras atenția lui Z. Arbore⁷⁵.

Țipova, sat așezat în valea cu același nume, pe țărmul Nistrului. Din descrierea autorului *Dicționarului* notăm însemnările despre lăcașul de cult rupestru din preajma acestei localități: „La sud de sat, tot pe malul Nistrului, se află rămășița anticei mănăstiri Țipova, sau Horodiște, desființată de ruși pe la 1820 (1847 – n.n.). Chiliile acestei vechi mănăstiri sunt săpate în stâncile de piatră de pe mal”⁷⁶.

Este necesar de subliniat că ansamblul monastic de la Țipova, încă din vremurile medievale denumit *Mănăstirea Horodiște*⁷⁷, este unul dintre cele mai însemnate monumente de arhitectură sacră rupestră din ținutul nistrean. Așa cum admite și Z. Arbore, începuturile sale datează din perioada antică, complexul respectiv fiind întemeiat de strămoșii noștri getodaci, care au amenajat în malul stâncos și abrupt al Nistrului primele incinte pentru practici religioase. Sub raportul compoziției arhitectonice, ansamblul Țipovean cuprinde șapte faze distincte în dezvoltarea sa: la fiecare etapă s-au realizat extinderi ale spațiului sacral atât pe orizontală stâncii, cât și pe verticala ei, construcțiile cele mai târzii fiind din secolul al XVII-lea⁷⁸. Mănăstirea a funcționat până către anul 1847, când pământul îi este luat și transmis mănăstirii Căpriana, iar stabilimentele ei rupestre subordonate mănăstirii Saharna⁷⁹, situată la circa 8 km spre nord. Comunitatea monahală de la Țipova a fost desființată de administrația sovietică în anul 1949, când mănăstirea a și fost închisă, repunerea ei în funcțiune producându-se în 1994⁸⁰. Lăcașul rupestru de la Țipova a reprezentat un important centru de propovăduire a creștinismului, inclusiv prin activitatea cărturărească pe care a întreținut-o, dacă ne gândim că tocmai din această mănăstire provin două cărți manuscrise din secolul al XIII-lea destinate cultului ortodox – *Nomocanon* (colecție de legi imperiale bizantine și de canoane ale sinoadelor bisericești) și *Octoih* (culegere de imnuri religioase în care sunt cuprinse cântările din fiecare zi a săptămânii, cântate succesiv pe opt glasuri), de la care s-au păstrat doar niște fragmente⁸¹.

Valul lui Traian, valuri de pământ liniare în arealul sorocean. Un asemenea val, potrivit lui Z. Arbore, „se întinde de la satul Temeleuți până la Zastânca, având direcția nord-vest. Trece prin satele: Soloneț, Stoicani, Rădi (Redi-Cereșnovăț – n.n.) și Volovița, de o parte, la nord de aceste sate, și Cremenea (Slobozia-Cremene – n.n.) și Racovățul, de altă parte. Trece valea Solonețului, merge pe deasupra văii Ațgaș, trece apoi valea Cereșnovățului și se oprește la satul Zastânca”; „asemenea, pe

malul Nistrului, la satul Năpadova și Sănătăuca, există iar niște valuri de pământ”, cărora localnicii le-au dat numele de *Valul lui Traian*⁸².

Valul lui Traian de jos și cel *de sus*, valuri de pământ în sudul Basarabiei, cunoscute în popor cu denumirea lor de *Valurile lui Traian*. Pentru o scurtă prezentare a traseului acestora, vom nota că primul val, inferior, începe în preajma satului Vadul lui Isac de lângă Prut, merge spre părțile superioare ale lacurilor Ialpug, Catlabug și Chitai și se oprește la lacul Cunducului (Sasâc); al doilea val, valul superior, își are începutul tot la Prut, mai jos de Leova, și merge spre nord-est mai sus de Căușeni până la satul Chircăiești, apoi ia direcția râului Botna și se termină la Nistru. Valul de jos are o lungime de 126 km, cel de sus – 138 km, reprezentând cele mai întinse construcții defensive din Moldova.

Termenul *val* provine din limba latină de la cuvântul *vallum*. Prin noțiunea de *val* înțelegem tipul de fortificație constituit dintr-o ridicătură continuă de pământ, de obicei cu un șanț în partea exterioară, destinat pentru apărare în cazul atacurilor inamicului.

Ne vom opri mai jos asupra detaliilor topografice din descrierea dată de Z. Arbore acestor două *Valuri ale lui Traian*, urmele cărora păstrează amintirea vizibilă a unei secvențe romane din trecutul frământat al regiunii din sudul Basarabiei.

Valul lui Traian de jos: începe la est de Vadul lui Isac și se îndreaptă spre răsărit, până în Valea Ungura, pe care o taie în curmeziș, apoi apucă spre est-sud-est, tăind văile Buzu, Coșer și Flămânda. Ajungând în valea râului Cahul, se îndreaptă în direcția estică și iese din această vale urmând această direcție, taie apoi Valea Măgărița, Valea Dumbravele, la sud de ferma Dubovaia Balca (Râpa Stejarilor), Valea Burlac la sud de ferma Burlăcel (azi satul Burlăceni, r-nul Cahul), și intră în valea râulețului Ialpug. De aici valul se îndreaptă spre sud-est, trece această vale la revărsarea Ialpugului în lacul cu același nume, lângă satul Tabac (azi în r-nul Bolgrad, reg. Odesa), coboară pe la nord de satul Vaisal (azi Vasilevca, r-nul Bolgrad, reg. Odesa) și se îndreaptă spre lacul Catlabug. La distanța cam de un km și ceva de la acest lac, valul se bifurcă: o ramură în lungime de peste 2 km merge tot spre sud-est și se oprește direct lângă lacul Catlabug, iar cealaltă ramură se îndreaptă spre nord-est, trece pe la nordul lacului Catlabug mai sus de colonia Noua-Pocrouca (azi satul Novaia Pocrovca, r-nul Ismail, reg. Odesa) și se oprește la nord de colonia Vechiul Traian (azi satul Starîe Troianî, r-nul Chilia, reg. Odesa), la lacul Chitai. Apoi valul reappare pe partea cealaltă a lacului, merge în direcția est-nord-est câțiva km, după aceea se îndreaptă la est până aproape de lacul Cunduc în care se și oprește, mai la nord de satul Eschipoșol (azi Glubocoe, r-nul Tatarbuniar, reg. Odesa)⁸³.

Valul lui Traian de sus: se începe la Prut mai jos de Leova și merge în direcția est-nord-est spre Valea Copcui pe care o taie la un km în jos de satul Copcui. Taie văile Cazangic și Cugurlui la gurile lor și intră mai înalt în Valea Sărata, pe care apoi o străbate puțin la nord de gura văii Sărățica. De aici ia direcția estică tăind valea Sărățica la gura văii

Ceauru, și merge pe coasta de nord a acestei văi. Ieșind din valea Sărățica, urcă pe un deal după care coboară în valea Ialpușului Mare, pe care o străbate, apoi urmează valea Ialpușul la sud de satul Ialpușeni. Ajunge la valea Japar și se îndreaptă la nord-est până în valea Cunducului, pe care o străbate între satele Gradiște și Blogodati (azi Ecaterinovca, r-nul Cimișlia). Ieșind din valea Cunducului, se îndreaptă din nou spre est, dispare apoi pe o distanță de 2-3 km, re apare din nou în valea Coștangăliei, pe care o străbate, apoi iarăși dispare în valea Casâm pe o distanță de 2 km, iar apare și taie valea Schinoasa lângă localitatea Satul Nou. Iese din valea Schinoasa și intră în valea Schinoasa Mică, apoi în valea Saca, pe la începutul ei, unde dispare pe o distanță de 4-5 km, reapărând în valea Ciaha, pe care o traversează, îndreptându-se tot spre est. Dă astfel în văile Opărita, Botna, Lunga, Baccalia și Cartoșita pe care le taie și intră din nou în valea Botnei, la vest de Căușeni. De aici urmează țărmul ei stâng (loc în care a fost distrus un segment al valului cu prilejul construirii liniei căii ferate Bender-Reni), până la satul Chircăiești. După ce trecem valea Botnei de lângă acest sat, dăm din nou peste val, care taie coama dealului dintre gurile Botnei și Nistru și se coboară în bălțile Nistrului între satele Copanca și Chițcani⁸⁴.

Ar mai fi de adăugat că rămășițele unui val mic – destul de posibil o ramură a *Valului lui Traian de sus* – se observă spre nord de Leova, lângă satul Tochile-Răducani și satul Broscosești⁸⁵.

Rămâne de precizat că și *Valul lui Traian de jos* și cel *de sus* au șanțul dinspre nord, iar valul propriu-zis – dinspre sud.

Cât privește originea acestor fortificații liniare de pământ, tradiția populară le atribuie împăratului roman Marcus Ulpius Traianus (Traian) (98-117), cel care s-a confruntat cu statul dac condus de regele Decebal (87-106). Chiar dacă și astăzi valurile păstrează, după cum se crede, numele constructorilor lor, asta nu i-a împiedicat pe cercetătorii interesați de antichitățile Basarabiei să lanseze diferite ipoteze despre ele. Astfel, unii autori afirmă că valurile sunt făcute în vremurile antice de către sciți sau de împăratul Traian; alții consideră că ele sunt ridicate de bastarni, o seminție barbară de origine germanică (migrată în secolul III a.Chr. în ținuturile geto-dacilor), pentru a se apăra de romani; există și opinia cum că valurile sunt construite de geți pentru apărare împotriva bastarnilor sau de goți (o altă populație de origine germanică migrată în stepele nord-pontice) împotriva hunilor (trib nomad de neam turcic), în anul 376 d.Chr.; valurile de pământ din sudul Moldovei mai sunt puse de unii istorici sau arheologi pe seama avarilor, slavilor (în cazul slavilor, s-a presupus că rostul valurilor ar fi fost acela de fixare / marcarea a liniilor de hotar), proto-bulgarilor și tătarilor, fără a se aduce probe convingătoare în sprijinul acestor supoziții. În ciuda diversității de opinii amintite mai sus, majoritatea specialiștilor atribuie cele două valuri din sudul Moldovei sistemului defensiv roman, menirea acestor întărituri prelungi de pământ fiind de apărare militară⁸⁶.

Datorită măreției lor, *Valurile lui Traian* din sudul Basarabiei

păstrează, poate, cele mai însemnate relicve ale trecutului strămoșilor noștri. Există mărturii că spre sfârșitul secolului al XIX-lea valul avea în unele locuri o înălțime de 5 metri; în perioada interbelică s-a scris că „pe locurile mai înalte, pe podișuri și dealuri, valurile sunt de mărime considerabilă, având o înălțime de 3-4 metri, iar în lat de 10-15 metri, cu un șanț de o adâncime de 2-3 metri, așa cum se prezintă valul și șanțul de lângă dealul opus comunei Tabac din preajma râulețului Ialpug și porțiunea de val de lângă satul Copanca”. Pe alocuri s-au observat pe valuri urme de întărituri suplimentare din pământ, un fel de redute menite să asigure o apărare mai eficientă⁸⁷.

Valul Șerpilor (rusește *Zmeinâi Val*), niște valuri „având aspectul unei lucrări de pământ artificiale”, semnalate de Z. Arbore în zona Cetatea Albă – Roșanca. *Valul Șerpilor* începe lângă localitatea Turlachi (azi Vâpasnoe) din vecinătatea Cetății Albe și merge spre nord-vest pe creasta malului limanului Nistrului, trece la vest de satul Mologa, apoi la est de Chișla (azi Pivdennoe) și de Seimeni (azi Semenovca), pe urmă dispare pe o distanță cam de 2 km, după care reappare la nord-vest de Seimeni, urmând aceeași direcție nord-vestică pe vârful țărmlui, la vest de Roșanca (azi Crasnaia Cosa). Potrivit lui Z. Arbore, și pe fâșia îngustă de pământ nisipos de pe malul limanului se poate vedea un val, care cuprinde gura văii Roșia⁸⁸.

Vulcănești, localitate din sud-vestul Basarabiei, așezată pe râulețul Cahul. Autorul *Dicționarului* notează că în apropierea așezării, pe dealul de pe partea stângă a râulețului, erau încă vizibile șanțurile de la întăriturile turcești asediate de armata contelui rus Rumeanțev în 1770. Ulterior, în scopul comemorării acestui eveniment, administrația rusă a construit aici un monument⁸⁹. Am putea aduce o completare acestor notițe lăsate de Z. Arbore, adăugând că biruința oștilor ruse conduse de feldmareșalul Piotr Alexandrovici Rumeanțev-Zadunaischii asupra turcilor a fost obținută în iulie 1770; monumentul comemorativ înălțat în cinstea acestei victorii a fost proiectat de arhitectul A. Boffo la 1849 și reprezintă o coloană de piatră de aproape 22 de metri înălțime, executată în stil doric, deasupra căreia se află fixată o cruce⁹⁰.

Zberoaia, sat așezat pe malul Prutului, la gura văii Raita. Pentru acesta, Z. Arbore amintește două movile numite Țicsu, situate pe vârful unei coline de la sud de localitate⁹¹.

Semeni, sat așezat pe malul Prutului, între pâraul Șoltoia și râul Prut. Pe teritoriul acestei localități este semnalată o fortificație de pământ de la începutul secolului al XVIII-lea: „Pe partea dinspre nord a satului sunt rămășițele unui șanț, săpat de armata lui Petru cel Mare, când a fost înconjurat de turci și a scăpat umilit”⁹², acest șanț, în fapt, o întăritură circulară cu șanț și val, ocupând un loc însemnat în istoria militară a Moldovei acelor vremuri.

În 1711, relațiile moldo-ruse înregistrează două evenimente majore: încheierea alianței politico-militare dintre Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, și Petru cel Mare, țarul Rusiei, și războiul comun întreprins împotriva Imperiului Otoman.

Condițiile alianței au fost convenite de părți la Iaroslav și apoi la Luțk, solia trimisă de Dimitrie Cantemir pentru negocierile cu țarul fiind condusă de Luca Ștefan mare vistiernic. Textul final din 17 puncte al convenției respective – i s-a dat titlul de *Diplomă* sau *Testament* – a fost întocmit la Luțk la 13 aprilie: conform acesteia, Țara Moldovei urma să-și recapete ca stat starea de neatârnare în fruntariile ei istorice mărginite de Nistru și Marea Neagră și să-i fie înapoiat Bugeacul cu cetățile Tighina, Cetatea Albă și Chilia. Și „numai deodată prin cetăți să aședze moscalii oșteni, pân’ s-a întemeie țara, iar apoi să lipsască oastea moschicească” – precizează Ion Neculce în letopisețul său, înregistrând o versiune a Diplomei. Neamul lui Dimitrie Cantemir urma să domnească în Moldova ca dinastie ereditară, prevedere pe care o regăsim și în cronica sus-pomenită: „Pre domnu să nu-l mazilească împăratul pân’ la moarte, și pre urmă fiii lui, pre care s-or alege țara. Neamul lui să nu iasă din domnie. Numai când s-ar haini s-au când ș-ar lepăda legea, atunce acela să lipsască, și să puie din frații lui”. Moldova urma să fie trecută sub înalta oblăduire rusească, iar „bir să nu de țara nici un ban...Din moscali să nu s-ames-tece la boierii Moldovii, nici să s-însoare în țară, nici moșii să cumpere”. Înțelegerile mai prevedeau ca principele moldav să furnizeze alimente și furaje pentru armata rusă, să sprijine cu o oaste de circa 10 mii de oameni campania antiotomană a lui Petru I, iar „împărăția să le dea lefe din visteria împărătească din stoliță”. O parte din „ponturi” reglementau raporturile dintre domnie și boieri, altele precizau drepturile mănăstirilor și ale mazililor: „Pre boieri să nu-i mazilească domnul din boierie pân’ la moarte, sau cu mare vină să-l scoată. Vama Ocnii și altor târgurii să fie venitul domnilor, iar altă dare să nu fie...Domnul pre boieri să nu fie volnic a-i pierde, orice greșală ar face, fără sfatul tuturor și fără iscălitura mitropolitului... Mazilii și mănăstirile să-și stăpânească ocinele și vecinii săi, să-ș ie desetină și goștină de oi și de mascuri și de stupi despre moșiile sale”. Unele articole ale alianței stipulau obligațiunile Rusiei față de domnul Moldovei în cazul în care războiul împotriva otomanilor ar fi eșuat. În legătură cu aceasta, cronica lui Ion Neculce consemnează următoarele: „Nicidecum pace cu turcul să nu facă, iar de s-a tâmpla să facă pace, să rămâie Moldova iar suptu stăpânia turcească, să aibă împăratul moschicesc a da lui Dumitrașco vodă 2 părechi de curți în stoliță și moșii pentru moșiile din Moldova și cheltuială pre dzi, în toată viața lui, lui și oamenilor lui să nu-i lipsască. Și de nu i-ar plăce acolo și s-ar trage într-altă țară creștinească, volnic să fie a merge”⁹³.

Încă înainte de a începe luptele cu turcii, între ruși și moldoveni s-a legat o strânsă prietenie, amintind cumva de o idilă, a cărei protagoniști principali erau cele două capete încoronate pomenite mai sus. Traversând Nistrul, trecând ținuturile răsăritene ale Moldovei, țarul va ajunge la Prut în ziua de 24 iunie, întâmpinat fiind de mitropolitul țării Ghedeon și de o suită de boieri. De aici va merge în capitala moldavă și nu va pierde ocazia de a-l copleși cu îmbrățișările sale pe aliatul principe român, drept la banchetul domnesc dat în cinstea oaspeților. Cunoaștem acest episod

din descrierile păstrate de cronica lui Nicolae Costin, care precizează că „împăratul cum s-au adunat cu boierii, de la Prut au purces numai cu curtea lui și au venit la Eși cându apunea soarele și au mărșu în curtea cea domnească; iară pe urma lui au sosit și împărătiasa lui (Ecaterina – n.n.) ca la un ceas de noapte. Apoi au sosit și Dumitrașco vodă încă mai târziu (căci nu se nimerise la Iași, fiind dus în tabăra generalului Șeremetiev de la Țuțora – n.n.); ce acmu împăratul venie de la feredeu și în curte la scări s-au adunat cu împăratul de i-au surutat mâna și împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în brață și rădicându-l sus cu o mână, fiindu Dumitrașco vodă om scundu și împăratul om de fire întru tot șifaeș...Dumenecă iunii 25, i-au făcut Dumitrașco vodă masă mare împăratului și au ospătat pre toți ghenearii cât se tâmplasă; ce, Petru împăratul n-au vrut să șadză în capul mesii, ci-au pus pe vezirul său, pe Gavriil Holovcin (cancelarul G. Golovkin – n.n.)... Iară din dreapta pe scaun au ședzut și împăratul și mai sus decât sine pus-au în capul scaunului pe Dumitrașco vodă și când au vrut să șadză i-au sărutat mâna împăratului; împăratul încă l-au sărutat pre cap; și la pahar dintâiu cându i-au închinat Dumitrașco vodă, iară așa au făcut sărutare”⁹⁴. Dintr-o altă cronică, cea a lui Ion Neculce, încă mai aflăm că „bregadirii” și „polcovnicii” lui Petru împărat se ospătau și se veseleau „prea frumos cu vin de Cotnar și lăuda vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin și mult se miera cum spre partea lor nu să face vin cu pelin așa bun. Iară dupre ce s-au sculat de la masă, au venit și boierii Țării Moldovii de s-au împreonat cu împăratul și le-au dres împăratul sânșur cu mâna lui tuturor câte un păhar de vin”⁹⁵. Astfel, „într-aceea dzi s-au veselit în casa cea mare, cu toții, cu tabulhanaoa”⁹⁶, adicălea cu melodiile cântate de fanfară.

Tot la curte, doamna Casandra a lui vodă Cantemir cu împărăteasa și cu jupânesele boierilor „șidea la masă în casa cea mică de să cinstea”, iar cei doi monarhi au ținut și ei să treacă pe acolo. Ion Neculce scrie că atunci „cându s-au împreunat în casa cea mică” cu toții, „atâta dragoste arăta împăratul cătră Dumitrașco vodă, unde văzusă că s-au închinat de bună voia lui, că să tindea cu amândoa mână și-l cuprindea pe Dumitrașco vodă de grumazi și-l săruta pre față și pre cap și pre ochi, ca un părinte pre un fiu al său”⁹⁷.

În următoarea zi, pe 26 iunie, monarhul rus avea să viziteze Mănăstirea Trei Ierarhi (surprinzându-i pe toți cu ieșirea sa fără de veste din curtea domnească, fără de alai, „numai cu trii slugi ofițeri”⁹⁸), „de s-au închinat în mănăstire, sărutând sfintele icoane și moștiile sfintei prepo-dobnei Paraschevi. Acolea, atuncia s-au tâmplat și mitropolitul Ghedeon și-l poftie pre împăratul ca să șadză în scaonul cel domnescu; și n-au vrut; ce tot în picioare au stătut pân ce au cântat psaltii axionul și ecteniia. Eșindu din beserică, s-au suît la trapezare egumânului; atuncia au sosit și curtea lui cu un povodnic și apoi sosi și Dumitrașco vodă cu curte lui, după ci-au mîncat dulceți și eșind din trapezare. Iar Dumitrașco vodă acmuș tocmise de au fost stând de a rându toți polcovnicii și rohmistrii ce-i făcusă Dumitrașco vodă din moldoveni și trecând împăratul pentru

dânșii, arătându-i Dumitrașco vodă și împăratului, și spuindu-i că-s cu leafă și i-au sărutat mâna împăratului toți de a rând⁹⁹. De acolo au mers cu toții tot pe jos la mitropolie de s-au închinat, apoi au încălecat și „cu tot alaiul pre obicei¹⁰⁰”, „au mersu la Golăe, de s-au închinat; de acolo învârtindu-să au mărșu și la sfetii Nicolae”, apoi s-au întors la curte¹⁰¹. Până în seara acelei zile, după cum precizează cronicile noastre, toți „au purces iară la obuz, la Prut, de ceia parte, cu împărăteasă cu tot¹⁰²”.

Despre ceremonia oficială a întâlnirii de la Iași ne oferă mărturii și unele izvoare rusești de epocă. Iată câteva însemnări din acele zile, din jurnalul de campanie al vicecancelarului Pavel Petrovici Șafirov, martor ocular al evenimentelor: „La data de 24 (iunie 1711) Măria sa a binevoit să plece cu persoane apropiate în orașul valah Iași, la 2 mile de râul Prut, unde locuiește domnitorul. Și s-a întâlnit cu el Măria sa Țarul, precum și cu domnia sa soția lui și copiii în afara orașului. Domnitorul era un om înțelept și capabil de a da sfaturi. În șederea Măriei sale, țarul, la Iași, acest domnitor și soția sa cu casa pe Măria Sa Țarul l-a tratat (primit) deosebit și a stat Marele Domn în casa sa domnească¹⁰³”.

În felul acesta s-a petrecut întâlnirea de la Iași a lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, întâlnire care a precedat-o pe cea de la Semeni, aceasta producându-se tocmai pe locul întăriturii semnalate și de Z. Arbore.

Așadar, la o zi de la întoarcerea țarului rus în cartierul său de pe malul stâng al Prutului, acesta a ținut să-l invite la el pe voievodul Moldovei, pentru a definitiva înțelegerile comune politico-militare, dar și pentru a petrece împreună la o masă festivă la care urma să fie sărbătorit însuși împăratul Rusiei. După cum scrie Ion Neculce, și el martor ocular al evenimentelor, în ziua de 28 iunie monarhul rus „au poftit și pe Dumitrașco vodă să fie cu dânsul și să-ș ia cu dânsul cincisprăzece boieri pre carii vor plăcea lui, să-i cinstească acolo, și să margă și mitropolitul să slujască acolo liturghie în biserica de cort. Și au pus de au cumpărat și câteva vase de vin, să fie de cinstit oștenii, că atuncea era mai înainte cu doao zile de sărbătoare, de dzioa sfinților apostoli Petru și Pavel, în post, să facă în locu de praznicu, cum se dzice la noi, și fiindu și numeli lui Petr, avea obicei împăratul de făcea oștenilor și tuturor slujitorilor săi masă benchet la dzioa sfinților apostoli, fiindu și nașterea împăratului întru acea sfântă zi¹⁰⁴”. Dimitrie Cantemir, împreună cu cei 15 boieri pe care și i-a ales și cu mitropolitul Ghedeon „s-au dus la obuz unde era împăratul și au slujit mitropolitul liturghie în biserica de cort”, iar afară „oastea era strânsă ca cum ar fi fost un ocol mare, mai mare decât cuprindea curtea domnească din Iași”. Iar după slujbă, celor doi monarhi li s-a dat onorul militar prin salve de tun, urmate și de focuri de arme: „Decii dacă au slujit liturghie mitropolitul, au început a slobozi pușcile cele mari pre rând, toate câte una, până în șasezeci și doao, că atâtea avea împăratul luate cu dânsul. Apoi au început a slobozi drăgănimea flintele, însă nu tot odată, ce începuse a slobozi de o parte mergând focul slobozindu din om în om împregiur, ca cum ar merge fulgerul, așe merge focul împregiur. Și era cinci rânduri, tot draguni de draguni¹⁰⁵”.

După aceea, țarul rus și cu prințul moldovean, însoțiți de suitele lor, „au mărșu la conacu (fortificație de campanie – n.n.) și acolo au întinsu vreo cinci-șese corturi unul lângă altul de să ținea tot unul. Și au pus masă suptu acel cortu, gios pre pământu, și au săpat de slobozit picioareli în gios. Și au șezut împăratul și cu Dumitrașco vodă și cu toți gheneralii, câți era, și bregadirii și polcovnicii și căpitanii. Și pre de o parte, de la al cincelea boieri moschicești mai gios șidea și cei cinsprăzece boieri moldovenști, tot de-a rândul cineș după cinstea și boieria sa. Și era într-o zi miercuri, în postul sfinților și au mâncat toți carne pentru libovul împăratului creștinescu și i-au cinstit împăratul prea bine și frumos. Și mai pre urmă au închinat sângur împăratul cu niște vin a lui de la franțozi”. Ospățul se prelungește și boierii încă neavând deprinderea comensilor ruși de a bea șampanie, ameteșc de-a binelea cu atâta licoare: ”carii îndată cine cum au băut cum au mărmurit toți de beți și n-au mai știut cum au dormit într-o noapte, și domnul și boierii”¹⁰⁶. În această împrejurare, muscalii vor pune ochii pe diverse obiecte care aparținuseră până atunci nobililor moldoveni, fără îndoială doar cu scopul de a păstra o amintire plăcută a acelei tumultuoase agape: „iară peste noaptea aceea n-au scăpat fără pagubă mai nice un boieriu și nefurat de moscali: cui pistoale, cui rafturi (harnașamente – n.n.), cui epângele (haină bărbătească din postav – n.n.), nice boieriu, nice slugă”¹⁰⁷. Se pare că de atunci încolo rușii și-au îngăduit să ne toarne din sufletul lor licoarea celor mai alese simțiri frățești, care încă și astăzi ne mai încorsetează...

Întâlnirea de la Semeni este reflectată și de izvoarele rusești din acea vreme: ele fac referințe, ca și cronica lui Ion Neculce, la sfânta liturghie și la focurile trase de tunuri și din armele de calibru mic la sfârșitul acesteia, de față fiind „și domnitorul moldovean cu persoane de vază... De asemenea, și mitropolitul Moldovei cu monahi. Și la sfârșitul acestei ceremonii domnitorului i-a fost prezentată întreaga armată. Și a fost el cu toți oamenii săi la prânz la Măria Sa Țarul unde a fost tratat foarte bine...”¹⁰⁸.

Evenimentele petrecute în ziua următoare, pe 29 iunie, le găsim descrise în același letopisetz al lui Ion Neculce: „Iară a doua zi s-au tocmit și boierii cu Dumitrașco vodă și mitropolitul și i-au făcut toți scrisori la mână și au iscălit toți și sângur împăratul”, iar boierii „carii nu să întâmplasă la cinste la Prut”, au semnat și ei „catastihul cel de tocmală” în aceeași zi, la Iași, unde a fost adus de voievodul Moldovei. În felul acesta, „au iscălit toți tot pe ponturile cele ce le-au triimis împăratul pre Luca vistiernicul”¹⁰⁹, fiind vorba de diploma împărătească cu 17 puncte pomenită mai sus. Odată încheiată alianța moldo-rusă, în zilele următoare oștile unite ale celor doi suverani vor porni pe valea Prutului spre sud pentru a ieși în cale turcilor și a tătarilor, ajungând vestea „că au trecut veziriul Dunărea și vine în sus”¹¹⁰.

Să revenim însă la „obuzul” sau tabăra lui Petru cel Mare de la Semeni, despre care amintea și Z. Arbore în lucrarea sa, socotind că nu este lipsit de semnificație să facem niște remarce legate de acest obiectiv de largă rezonanță istorică. Înainte de aceasta, totuși, vom aduce o lămurire în

privața termenului de *seimen*, de la care și provine denumirea așezării de pe Prut, în care țarul și-a instalat cartierul său de comandă. În țările române, seimeni erau numiți mercenarii de origine străină, mai ales sârbească, aflați în solda armatelor acestora, în secolele XVII-XVIII. În Țara Românească primele trupe ale seimenilor au fost înființate de Matei Basarab la 1636, ele fiind alcătuite din pedestrași înzestrați cu arme de foc¹¹¹. În Moldova, cronicarul Miron Costin este cel care amintește la 1633 prima oară de acești lefegii străini, precizând că echipamentul lor era compus din sinețe, la fel ca și al celor din țara vecină¹¹². În prima jumătate a secolului XVIII existau trei corpuri de seimeni: de curte – folosiți pentru garda curții domnești, – hatmănești și agești, care asigurau paza orașului capitală, a cetăților, a unor locuri mai însemnate pentru acțiuni militare. La 1736, Grigore al II-lea Ghica avea patru steaguri de seimeni de curte; portul lor era alcătuit fie din haine verzi, fie de culoare roșie, iar capul se acoperea cu „chivăre” negre¹¹³. Efectivul seimenilor s-a diminuat în urma reformei militare întreprinse la 1741 de Constantin Mavrocordat, care a redus numărul slujitorilor¹¹⁴. La 1776, pe vremea domniei lui Grigore al III-lea Ghica, ceata seimenilor forma cel mai însemnat corp de slujitori ai săi: 14 steaguri, cu un efectiv total de 658 de oameni¹¹⁵. Fiecare steag se afla sub comanda unui căpitan al seimenilor, numit baș-ceauș¹¹⁶.

Ar fi în firea lucrurilor să presupunem că și în preajma sau chiar pe locul actualului sat Semenii a fost odinioară așezat un pâlc de seimeni pentru a supraveghea și a apăra această zonă importantă din punct de vedere militar, avându-se în vedere mai ales proximitatea geografică cu satul Zagarancea, unde era un loc potrivit de trecere a Prutului. Altminteri, tocmai pe aici, „la Zagarance”, a străbătut râul și unele unități de oaste moschicească în iunie 1711, precum menționează Ion Neculce¹¹⁷. Unii istorici sunt de părere că localitatea Semenii s-a constituit după evenimentele din 1711¹¹⁸. În orice caz, pentru a elucida această chestiune, vom observa că prima mențiune documentară a acestei așezări, cu numele Simeni, se conține într-un act emis de cancelaria domnească a Moldovei la 28 martie 1636¹¹⁹. Totodată, examinând conținutul acestuia, constatăm că satul, ca așezare umană, avea rădăcini mult mai vechi decât atestarea sa scrisă cea mai timpurie, păstrată până în zilele noastre.

Pe locul Semenilor pare să fi făcut paza drumului și a țărmului Prutului o ceată de seimeni trimisă de domnul de la Iași. Cum ei staționau aici în permanență, locului i s-a zis după numele acestui corp de mercenari, de unde denumirea s-a transmis așezării care se înfiripa pe acea bucată de pământ. Am putea, astfel, admite că satului la început i se zicea Seimenii, ținând, totuși, seama de faptul că acesta apare pentru prima oară în documente scrise cu denumirea Simeni. Din Seimenii / Simeni rămase cu timpul numai Semenii, nume de sat, deși în cuprinsul său nu mai era acum nici urmă de seimeni care să străjuiască șleahul și vadul din apropiere.

Încă de la începuturi, satul trebuie să fi fost unul nu tocmai mare și ar fi hazardat să facem afirmații contrare. În acest sens, credem că este

interesant de observat că localitatea rămânea una relativ mică și către anul 1824, când un recensământ efectuat de administrația rusă înregistra pe vatra Semenilor 47 de familii¹²⁰, fără însă a se preciza numărul total al locuitorilor și cel al caselor pe care satul le avea pe vremea aceea. După două decenii, la 12 mai 1844, potrivit unei statistici demografice, la Semeni au fost înregistrate 57 de persoane, toate de vîță moldovenească¹²¹ (nu se arată numărul de familii și burlaci), de unde rezultă o diminuare numerică a populației sale în acest răstimp.

Acum ne reîntoarcem la „rămășițele șanțului” de la Semeni, șanț pe care Z. Arbore corect îl atribuie perioadei războiului antiotoman din vara anului 1711, utilizând, probabil, informații din surse ruse din secolul al XIX-lea și nu cele ce-i puteau fi transmise pe cale orală: în asemenea caz, autorul *Dicționarului* ar fi notat și denumirea populară a acestor vestigii, statornicită de mult timp – *Zamca* sau *Masa lui Petru cel Mare*. În secolul următor, monumentul respectiv cel mai mult va fi popularizat de către regretatul om de știință Ion Hâncu, cel care a publicat numeroase schițe istorico-arheologice despre această fortificație de pământ¹²² (sensul termenului *zamcă* este nu altul decât cel de întăritură / construcție întărită). Vestigiile ei s-au păstrat până în zilele noastre și pot fi văzute pe teritoriul satului Semeni, mai exact în marginea sa nord-vestică, lângă școală, chiar pe țărmul Prutului. În partea centrală a zămcii se observă un sector de pământ de formă circulară (diametrul = 60-65 m), cu suprafața orizontală și netedă, care este înconjurat de un șanț adânc de aproximativ 2 m și lat de circa 27 m. Pe marginea exterioară a șanțului există urmele unui val de pământ cu înălțimea de 1 m și lățimea de 15-20 m, ridicat din solul scos din șanț¹²³. O observație se impune în legătură cu această zamcă și ea vizează elementele ei constructive: detaliul pe care vrem să-l semnalăm și care ne surprinde este că această fortificație nu are șanțul în partea exterioară și valul în cea inferioară, ci invers, ceea ce reduce capacitatea apărătorilor ei de a se împotrivi unui atac.

La nord-est de zamcă, în apropierea acesteia, încă se mai poate da peste urmele unei construcții în formă de movilă¹²⁴, probabil, o poziție fortificată a oastei lui Petru cel Mare.

Alături de *Zamca* sau *Masa lui Petru cel Mare*, nu de multă vreme a fost instalat un monument¹²⁵ menit să evoce amintirea evenimentului petrecut în acel loc acum trei veacuri și să o perpetueze în memoria noastră. Cele trei componente principale ale monumentului le reprezintă inscripția de pe placa de jos, crucea latină de pe placa centrală, cea superioară fiind alcătuită dintr-un ansamblu de elemente, care, de fapt, formează împreună cu placa pe care o suprapune un tot întreg, redându-ne o cruce cu șase brațe. Textul sculptat pe piatră consacră memoria celor două mari figuri ale istoriei și culturii europene, conținutul său fiind următorul: *Locul de întâlnire a domnitorului Moldovei Dimitrie Cantemir și țarului rus Petru I 16 iulie 1711*.

Ceva mai sus ne-am referit la întâlnirea de la Iași și Semeni a celor doi monarhi, urmărind scopul de a pune în evidență detaliile acestor

întrevederi: excerptate din cronicile noastre și din izvoare rusești de epocă, ele scot în relief circumstanțele de amănunt în care s-au petrecut evenimentele, zilele de 25 și 28 iunie ale anului 1711 fiind cele în care s-a produs întâlnirea lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare la Iași și, respectiv, Semeni. Așa încât eroarea strecurată în inscripția dăltuită pe monumentul de la Semeni privind ziua întrunirii celor doi conducători este evidentă, ceea ce face necesară înlăturarea datei de *16 iulie* din textul respectiv și înscrierea celei corecte – *28 iunie*.

* * *

Diferitele monumente arheologice și istorice de pe teritoriul Basarabiei semnalate de Z. Arbore în *Dicționarul geografic* al acestui ținut completează informațiile despre antichitățile pruto-nistrene¹²⁶, chiar dacă autorul prezintă punctele cu relicve ale trecutului nostru într-o expunere sumară (nelipsită, însă, nici azi de elemente inedite). În această privință, se impune desigur verificarea descoperirilor relevate de Z. Arbore, cu atât mai mult cu cât o inventariere a patrimoniului cultural imobil al Republicii Moldova reprezintă un deziderat al momentului. Fără îndoială că însemnările cu caracter istorico-arheologic din lucrarea lui Z. Arbore încă mai deschid niște orizonturi în cunoașterea trecutului multicolor al Moldovei răsăritene, trecut a cărui amintire se răsfrânge în cetățile ei de piatră, în bisericile ei rupestre, în valurile și movilele ei, în cimitirele ei vechi sau în unele monumente comemorative.

* * *

Răsfoind, de puțină vreme, colecția revistei *România Literară* pe anul 2002 (anul XXXV), am găsit, din întâmplare, în nr. 41 din 16-22 octombrie, la paginile 16-18, o scriere originală autentică¹²⁷ ce scoate la lumină date și informații referitoare și la subiectele asupra cărora am stăruit în ultima parte a demersului nostru. Fără îndoială, această scriere prezintă interes pentru că este una puțin obișnuită, pe de o parte, iar pe de altă parte, aduce materiale de informare inedite, necunoscute din alte izvoare. Se pare că până în prezent ea nu a captat atenția istoricilor sau chiar a rămas necunoscută acestora¹²⁸, poate și din cauza că a văzut lumina tiparului într-o revistă de cultură și nu într-una de studii istorice. Concret, este vorba despre un document necunoscut din vremea Cantemireștilor, comunicat de Marin Tarangul, care prezintă traducerea din rusește a acestuia, traducere pe care a făcut-o în anul 1931 Mihaiu Tarangul, institutor pensionar domiciliat în Vașcăuți¹²⁹. Iată scurtul comentariu semnat de Marin Tarangul cu prilejul publicării documentului respectiv: „Originalul documentului a fost scris în limba rusă, lucru care mărturisește că autorul textului stăpânea această limbă cu mai multă ușurință decât limba română. Rândurile sunt scrise de un oștean, într-un stil simplu,

atrăgător, care nu urmărește altceva decât restituirea faptelor. Din țesătura acestora aflăm câteva date despre partidele boierești și intrigile vremii; toate, legate de interesul pe care Petru cel Mare îl nutrea pentru Țările Române, în preajma bătăliei de la Stănilești. Textul acestui document a fost păstrat în arhivele familiei Tarangul în așa fel încât să fie ferit de priviri și să nu fie accesibil oricui. Cu gândul, probabil, de a nu da în vileag o dovadă scrisă care pomeneste de originea tătară a familiei. Originalul rusesc se găsește, poate, uitat undeva între documentele vreunei școli sau biserici din Bucovina”.

Menționăm că o valorificare temeinică a acestui izvor istoric încă urmează a fi făcută de cercetători, desigur prin studii referitoare la problemele ce decurg din examinarea lui. O prospectare a sa va dezvălui momente importante din biografia autorului textului (și nu numai), precum și elemente majore din viața politică și militară a Moldovei la acel început de veac XVIII, oferind mărturii asupra conectării acesteia la marile evenimente în care era angrenată în acea vreme Europa. Așadar, considerăm util să supunem documentul respectiv atenției colegilor de breaslă, motiv pentru care reproducem mai jos conținutul său:

„Mă cheamă Ioan Arsenoiu, fiul lui Vasilie Arsenoiu din Balta și al Mariei Gavrilă din Boian. În acte sunt trecut cu numele Ivan Vasilievici Arsinov. M-am născut la Iași în 8 septembrie 1682. Mama a murit la nașterea mea. Familia Arsenoiu era originară din Moghilău. Acolo tatăl meu atrăsese asupra sa atenția domnitorului Moldovei Gheorghe Duca, când acesta deveni în 1681 și hatman al Ucrainei. Adus la Iași, tatăl meu cunoscuse mulți curteni. El băgă de seamă că cei ce aveau trecere la domnitor nu erau boierii. Gheorghe Duca avea ca oameni de încredere mai ales tătari la origine, aparținând micii nobilimi. Cel mai important dintre ei era Constantin Cantemir, care îi făcu tatei cunoștință cu un alt coborâtor din Hoarda de Aur pe nume Alecsa Tarangul. Acesta trecea drept un zelos admirator al mitropolitului Dosofteiu.

Tatăl meu nu știa carte, însă avea o ținere de minte uimitoare. Când m-am făcut mare, el mi-a istorisit întâmplări din tinerețea sa. Nu o dată mi-a vorbit de prietenia pe care o legase cu Alecsa Tarangul în tabăra turcească din fața Vienei în vara anului 1683. La asediul de acolo Alecsa avea sub comanda sa trupa de poduri în oștirea Moldovei. Domnitorul Gheorghe Duca lua parte cu două mii de Moldoveni, alături de domnitorul Valahiei, cu patru mii de Valahi, la războiul dus de marele vizir Kara Mustafa împotriva împăratului Germaniei. Atât moldovenii, cât și Valahii fuseseră siliți să lupte de partea Turcilor. În inimile lor ei țineau însă cu Creștinii. Domnitorii Moldovei și Valahiei așijderea. Tata își amintea cum Alecsa Tarangul fu trimis să treacă neobservat șanțurile în cetate, și luând cu sine o ploscă de vin, s-o ofere acolo trecătorilor spre a fi dus în fața comandantului Vienei cu vestea că este mare lipsă de nutreț pentru cai în tabăra turcească. Altădată, când fusese distrus de artileria germană podul ce lega o insulă mare a Dunării, Kara Mustafa ceru domnitorilor români să-l repare. După ce Moldovenii cu Valahii au lucrat o noapte întreagă la

refacerea lui, de îndată ce tunurile germane au tras în zori primele salve, Alecsa Tarangul a anunțat încetarea lucrului, lăsând podul neterminat. Era la mijloc o înțelegere între Gheorghe Duca și ambasadorul german de la Constantinopol aflat în tabără, fiind adus cu dânsul de marele vizir. Când regele Poloniei sosi cu armata sa în ajutorul împresuraților și Turcii pierdură lupta pe un deal, Kara Mustafa dădu ordinul de retragere.

Terminându-se astfel campania, Moldovenii și Valahii în frunte cu domnitorii lor luară drumul spre casă. În tot acest drum tata și Alecsa Tarangul erau nedespărțiți. Întors în Moldova, Gheorghe Duca fu prins de Poloni și omorât la Liuv. Tata cu oamenii săi s-a întors în Ucraina. După doi ani a venit la Boian să mă ia de la bunici. Moșia Berești a familiei Tarangul fiind în apropiere, el trecu pe acolo și se văzu pentru ultima oară cu prietenul său Alecsa.

Bunica mea dinspre tata era născută Apostol. Un văr al tatei, colonelul Pavel Apostol, avea un fiu Daniel, căruia i-am fost încredințat ca flăcău să-mi fac instruirea ostășească în tabăra cazacilor zaporojeni de la pragurile Niprului. Datorită lui am fost luat în seamă acolo de hatmanul Ivan Stepanovici Mazeppa, care mă trimise cu încuviințarea tatei țarului Petru la Moscova pentru a urma Școala de Ofițeri. Profesorilor nu le eram binevenit. În schimb m-au primit călduros colegii, toți fii de nobili. La lecțiile de istorie ne era înfățișat începutul veacului drept răscruce pentru viitorul Rusiei. Ni se arăta importanța accesului obținut la Marea Neagră și la Marea Baltică. Cel dintâi, prin pacea din iunie 1700 cu Turcia care recunoștea cucerirea Azovului. Cel de al doilea, prin cucerirea în noiembrie 1700 a teritoriului Ingermanland de la Suedezi, în ciuda înfrângerii suferite de Ruși la Narva. Știam că pe tata îl interesau toate faptele de arme ale epocii și așteptam cu nerăbdare vacanța pentru a veni acasă. N-am căpătat însă nici o vacanță fiind războiul. La terminarea școlii ca proaspăt stegar am fost repartizat la fortăreața Taranog, construită de curând pe malul Mării de Azov. Și astfel am fost nevoit să amân convorbirea cu tata. N-am apucat să ajung acasă decât la înmormântarea sa, într-o scurtă permisie. Căci a trebuit să mă întorc la unitatea mea, care fu trimisă ca întărire generalului Baier în bătălia de lângă Lesno dintre Ruși și Suedezi. Botezul focului l-am primit în dimineața zilei de 28 septembrie 1708. Suedezii retrăgându-se, au dat foc căruțelor lor. Cu escadronul meu am sosit la timp pentru a împiedica arderea întregului șir și astfel am salvat câteva sute de căruțe. Pentru această faptă m-au felicitat cnejii Mencicov și Golițân. Ei i-au vorbit de mine țarului Petru, care și-a adus aminte că-i fusesem trimis de hatmanul Mazeppa. Cum acesta lupta acum de partea Suedezilor, țarul era bănuitor față de ofițerii proveniți din Ucraina și folosi prilejul ca să mă iscodească. Astfel avui cinstea să fiu chemat în cortul imperial pentru decorare și înălțare la gradul de locotenent. Mare fu uimirea țarului când află din gura mea că nu sunt Ucrainean, ci Moldovean. Venind vorba de limba maternă, Petru I știa de la cancelarul său Corbea că Moldovenii și Valahii vorbesc aceeași limbă. Întâmplarea aceasta îl făcu să se gândească la mine nouă luni mai târziu.

Era în 28 iunie 1709 la Poltava, după victorie. Eu luptasem acolo sub comanda contelui Golovin. După ce stătuse la masă cu generalii suedeji făcuți prizonieri, Petru I le restitui săbiile. Totodată dădu ordin ca să fie omorâți toți Cazacii lui Mazeppa căzuți în mâna Rușilor. Mai rămăseseră prizonieri o mie de Valahi care luptaseră alături de Suedeji. Înainte de a hotărî soarta acestora, țarul dori să pună câteva întrebări comandantului lor. Pe translatorul oficial Corbea nu îl luase cu dânsul, fiind bolnav. Își aminti atunci de mine. Făcui astfel întâia oară pe tălmăciul la interogarea lui Alexandru Colțea. A doua oară am fost folosit ca tălmăci la niște tratative pe care țarul le tănuia față de Corbea, știindu-l om al lui Brâncovanu. L-am însoțit de acea dată pe Simeon Vladislavovici Sava Ragusanski la Luțk, unde ne-am întâlnit cu trimișii Moldovei în ziua de 2 aprilie 1711. A treia oară a fost la Iași la 1 iulie 1711, când i-am mijlocit țarului convorbirea cu Toma Cantacuzino. Am devenit astfel părtaș al gândirii țarului. De fiecare dată am fost iscodit de curioși dornici să afle ce s-a discutat. Le-am răspuns că sunt ostaș și știu să tac atâta timp cât port uniformă.

Încă în timpul călătoriei spre Luțk de la Iaroslav, unde se afla țarul, Simeon Vladislavovici mi-a vorbit de secretul care trebuie păstrat deoarece Moldova și Valahia erau sub oblăduirea sultanului. Ahmed III declarase în decembrie 1710 război Rusiei, datorită uneltirilor regelui suedez Carol XII, care se găsea la Varnița lângă Tighina. Scopul urmărit de Petru I era să câștige de partea sa pe domnitorii Valahiei și Moldovei. Ca împreună să-i bată pe Turci și țarul să se încoroneze la Constantinople, căci în Rusia nu fusese încoronat. David Corbea îi fusese trimis cu ani în urmă de Brâncovanul. Corbea nu i-a ascuns țarului marea dușmănie dintre Brâncovanul și Cantemir, unul căutând să-l ponegrească pe celălalt la sultan. De aceea Brâncovanul nu trebuia să afle despre întâlnirea de la Luțk cu trimișii Moldovei. Luca și Pricopie era numele lor. Ei au venit cu textul gata întocmit de Cantemir în rusește. Simeon Vladislavovici avea dezlegare să accepte condițiile lui Cantemir dacă nu se deosebeau de cele stabilite între Cantemir și ambasadorul Rusiei la Constantinople Petru Andreievici Tolstoi. Cum n-au fost deosebiri, s-a discutat puțin și eu am avut treabă ușoară. Tratatul a fost iscălit de împuternicitul Moldovei și împuternicitul Rusiei în ziua de 2 aprilie 1711. De la Luțk ne-am întors la Iaroslav și Simeon Vladislavovici i-a predat țarului tratatul încheiat. Cu acea ocazie fui avansat căpitan și primii ordinul de a mă înfățișa feldmareșalului conte Boris Petrovici Șeremetiev, care se afla pe malul stâng al Nistrului la Moghilău, locul de obârșie al Arsenoilor. Odată cu prezentarea, am predat hârtii importante ce mi-au fost încredințate la Iaroslav și am obținut permisia să mă reped până la Boian la mormântul bunicilor mei dinspre mamă, cari mă crescuseră cât am fost mic. Cum de la Boian la Berești era cale scurtă și cum aveam un cal bun, m-am dus să-i cunosc pe urmașii lui Alecsa Tarangul. Am găsit la Berești pe bătrâna Anca, văduva lui Alecsa, născută Arbore, pe fiul ei Dimitrie, de vreo 40 de ani, și pe sora acestuia Ileana, de vârsta mea. Fui primit cu căldură, deși ei mă vedeau pentru întâia oară. Dimitrie se pregătea să plece la oaste. Pe Ileana am

îndrăgit-o din clipa în care ne-am cunoscut. Acum, când scriu acestea, dânsa este soția mea.

Înapoiat la Moghilău, am luat parte la organizarea campaniei într-un regiment de dragoni din brigada Kropotov. Cu ocazia unei misiuni la Balta m-am închinat la mormântul tatei și am încredințat unor oameni de încredere moștenirea lăsată de dânsul. În 25 mai 1711 brigada noastră primi ordin să se deplaseze la Iași, alături de regimentul moldovenesc din armata rusă, comandat de colonelul Tigheciu. Cu 29 de ani în urmă la Iași m-a adus pe lume mama în ziua Nașterii Maicii Domnului, când a și murit. M-a cuprins emoția căci ne îndreptam spre orașul meu natal. În 30 maiu am ajuns pe Prut la Zagarance, unde ne-a ieșit în întâmpinare domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir. El ne-a condus de-a lungul malului stâng al Jijiei până la revărsarea ei și ne-a arătat locul unde să așezăm tabăra; lângă un pod peste Bahlui, în dreptul satului Țuțora, Domnitorul Moldovei s-a întors la Iași, luându-mă cu dânsul în fruntea a două escadroane de dragoni. Era o excelare făcută mie de domnitor când a aflat că sunt născut în Iași. Furăm găzduiți la Cetățuie, unde ne-a primit Doamna Moldovei Casandra. Nu m-am codit să-i spun că tatăl meu a fost sub zidurile Vienei alături de tatăl ei, domnitorul de atunci al Valahiei. Tot timpul șederii la Cetățuie eram oaspete la masa domnească. La una din mese am făcut cunoștință cu hatmanul Niculce. Pe acesta îl preocupa organizarea în grabă a oștirii Moldovei. La rugămintea mea, hatmanul îmi înlesni să dau de urma lui Dimitrie Tarangul. Ne-am întâlnit la Iași de mai multe ori și, cu toată deosebirea de vârstă dintre dânsul și mine, am întărit prietenia care îi apropiase, cu ani în urmă, pe tații noștri. Stăteam de vorbă ore în șir. Ca să nu uit, făceam însemnări după relatările sale. Însemnările le-am purtat cu mine băgate în șea.

Am notat astfel că tatăl lui se ținea foarte mândru și, de câte ori vreun boier se lega de originea familiei Tarangul, el îi replica, că neamul său era pământean înainte de venirea lui Dragoș, când Moldova se chema Cumania Neagră.

Când a venit la domnie Constantin Cantemir, l-a adus la curte pe Dimitrie, care avea atunci 16 ani. Dimitrie Tarangul învăță la Iași meseria armelor sub îndrumarea spătarului Ilie Țifescul, iar știința de carte sub îndrumarea mitropolitului Dosofteiu. Mănuirea armelor a deprins-o repede dar, pe lângă carte, Dimitrie căuta să afle de la mitropolit amănunte despre locuitorii Moldovei dinainte de venirea lui Dragoș. Din acele amănunte își reamintea acuma doar că erau mult mai înaintați decât Apusenii în ducerea luptei și cunoșteau praful de pușcă pe care îl foloseau la săgeți pentru incendierea de la mare depărtare a cetăților de cucerit. Despre tatăl lui Dimitrie, mitropolitul susținea că postelnicul Alecsandru își spunea Alecsa în memoria unui strămoș cu acest nume, decapitat de Ștefan cel Mare pentru că făcuse parte din cei ce erau împotriva unui război cu Radul al Valahiei. Odată când Dimitrie l-a însoțit pe mitropolit la tipografie, află că întreaga instalație a fost trimisă ca dar de patriarhul Moscovei din timpul țarului Alecsei Mihailovici. Apoi Dimitrie

mi-a mărturisit că se îndrăgostise la Iași, ca adolescent, de o copilă, dar întâmplările, pe care le redau mai încolo, l-au determinat să plece urgent din Iași. Când s-a reîntors după doi ani ca să o ceară de soție, dânsa nu mai era în viață. N-a putut-o uita multă vreme, iar pe urmă n-a găsit alta pe placul său, așa că a rămas neînsurat.

Întâmplările amitite sunt următoarele: Sobiescki, regele Poloniei, întorcându-se din Bugiac cu oastea înfrântă de Tătari, a dat foc orașului și l-a luat în robie pe mitropolitul Dosofteiu. Constantin Cantemir trimise îndată mai multe detașamente ca să-i hărțuiască pe Poloni. Dimitrie însoți unul din detașamente o bucată de drum, apoi călări în goană la Berești. Când a aflat tatăl său cele întâmplate, și-a adunat oamenii și a pornit să-l elibereze pe mitropolit. Lângă orașul Siret au reușit să taie calea convoiului și să risipească ostașii poloni. Convoiul rămăsese în urmă din cauză că transporta racla cu moaștele sfântului Ioan Novi furate de la Iași. Dar bucuria eliberării a fost de scurtă durată. Numai după câteva ore Polonii, regrupați, au atacat la rândul lor. În ciuda rezistenței lor dârze, oamenii din împrejurimile Bereștilor au fost până la urmă copleșiți de superioritatea ca număr a Polonilor și au părăsit locul înfrânți. Atașamentul lui Alecsa față de persoana mitropolitului a mers până la supremul sacrificiu. El căzu în luptă. Iar convoiul cu Dosofteiu și-a continuat drumul spre Polonia. Trupul lui Alecsa fu dus la Siret și înmormântat în cimitirul bisericii Mușatei. Dimitrie a rămas singurul bărbat în familie. Împlinise abia 17 ani. Iar sora sa avea numai 3 ani. Acum la Iași, când mi-a istorisit acestea, Dimitrie Tarangul era sub ordinile logofătului Darie Donici în regimentul de cavalerie constituit din mazili și răzeși veniți cu caii lor.

Între timp cei de la Cetățuie s-au mutat la curtea din Iași. Cele două escadroane de dragoni aveau să se întoarcă în tabără. L-am escortat pe domnitor până la Țuțora, unde sosise, cu 20 mii ostași și 50 tunuri, feldmareșalul Șeremetiev venind de la Nistru. Cu acea ocazie l-am reîntâlnit pe Simeon Vladislavovici Sava, de la care am aflat că și țarul trecuse în Moldova. În 24 iunie Petru I sosi la Iași și Dimitrie Cantemir cu feldmareșalul Șeremetiev s-au grăbit într-acolo, luându-mă pe mine cu dânsii. Țarul i-a spus lui Cantemir că este exact așa cum îi fusese descris lui de ambasadorul Tolstoi. Petru I era încrezător în victorie, arăta interes pentru clădirile istorice din Iași, se ținea de petreceri și-l simpatiza fățiș pe Cantemir. Datorită acestei simpatii, țarul evita să se servească de translatorul oficial și apela la mine de câte ori avea de a face cu oameni din preajma lui Brâncovanul. În ziua întâi din iulie fui chemat să fac pe tălmăciul la întrevvedere țarului cu Toma Cantacuzino, fugit de la Brâncovanul. Ca urmare la convorbirea dintre ei, Toma căpătă misiunea de a cuceri cetatea turcească Brăila în fruntea cavaleriei de curte a Valahiei ce o adusese cu dânsul. Misiunea trebuia îndeplinită imediat împreună cu unități rusești de sub comanda generalului Roenne. Ordinul scris de mâna țarului l-am dus feldmareșalului Șeremetiev. Câteva zile mai târziu iscoadele moldovenesti au adus știrea că Turcii trec Dunărea pe un pod de la Oblucița la cetățuia Cartal. A fost convocat numaidecât un consiliu de

războiului la care au participat Petru I și Dimitrie Cantemir. Ce s-a hotărât acolo reieșea din ordinele comunicate unităților. Nu se mai așteaptă întăririle ce trebuiau să vie din Polonia, nici oștirea Brâncovanului, ci se pornește pe malul drept al Prutului la Fălciu în întâmpinarea armatei turcești. Eu cu dragonii mei, am trecut sub comanda generalului Ianus. Din cauza lipsei de iarbă, datorită unei invazii de lăcuste, n-am coborât până în Fălciu, ci ne-am oprit cu două verste mai sus de gura Săratei, pe malul acestălalt al Prutului, unde se găsea pășune pentru cai. În 6 iulie, la amiază, ne-au zărit Turcii, care urcau pe malul stâng al Prutului. Ei și-au oprit înaintarea și au început să construiască patru poduri pentru a trece dincoace de râu. Avantgarda din care făceam parte număra cam cinci mii de cavaleriști. Generalul nostru a apreciat că armata turcească trecea de douăzeci de mii și a ordonat retragerea la adăpostul întinericului spre a ne uni cu grosul armatei rusești, a cărei ariergardă, cu o zi mai devreme, nu trecuse încă de Râșești. În timp ce ne retrăgeam, s-a făcut ziuă, duminică 7 iulie 1711, și, cum Turcii ne ajunseră din urmă, am fost atacați de avantgarda lor comandată de pașa Vali. Generalul nostru pornise noaptea către Cartierul General spre a raporta cele văzute. Orice trupă în retragere are moralul scăzut. Pe deasupra, la noi lipsea comandantul. Partea din urmă a corpului nostru a întors caii și a primit lupta, făcând cu greu față primei izbitori cu cavaleria dușmană, în care au pierit mulți de ambele părți. Când iureșul Turcilor s-a mai încetinit, n-am așteptat un alt iureș, ci am pornit la contraatac, singura posibilitate de a ne apăra. Am pătruns adânc în centrul călăreților dușmani care dădură dosul. Pe flancuri însă, Turcii rezistau și ne-am pomenit deodată cu ei în spatele nostru. Aproape două mii furăm încercuiți. Restul de trei mii reușiră să facă legătura cu cavaleria Moldovei și cu armata rusească, care numărau împreună peste douăzeci mii de ostași.

Situația noastră, a celor încercuiți, era desperată. Atunci porni în ajutorul nostru cavaleria mazililor și răzeșilor moldoveni. Atacul ei a străpuns frontal încercuirea și când dădură de noi s-au desfăcut în două, rostogolindu-se pe ambele noaste flancuri împotriva Turcilor, pe care îi loveam acum împreună. O bună parte dintre ei s-a pus pe fugă. Atunci, pentru a opri panica ce îi cuprinsese, însuși pașa Vali s-a avântat înainte în fruntea gărzii sale. Lupta se dădea de pe cai corp la corp, numai cu săbiile. În toiul încheștării l-am văzut pe Dimitrie Tarangul apropiindu-se de pașă, croindu-și drum printre călăreții din gardă, și pașa cu Dimitrie se prăbușiră în învălmășeală. Moldovenii reușiră să schimbe soarta noastră cu mult curaj, însă cu pierderi foarte mari. Printre cei căzuți era și Dimitrie Tarangul. Pe morți i-am lăsat pe câmpul de luptă, luând cu noi numai răniții ce puteau fi transportați pe caii rămași fără stăpân. Noi, cei dispreșurați și ce mai rămăsese din cavaleria Moldovei, cu oamenii lui Dimitrie strânși în jurul meu, ne-am unit cu vârful marei armate rusești care înainta, în timp ce avantgarda turcească, cu pașa Vali rănit, s-a retras, făcând loc grosului armatei comandată de marele vizir Mehmet Baltagi.

S-a ciocnit atunci grosul celor două armate desfășurate pe un front larg

și o mare bătălie începu. Inițiativa a fost a noastră. Am pătruns adânc în dispozitivul turcesc. Dar această înaintare a fost oprită treptat de Turci și încercam acum cu îndârjire să-i ținem pe loc. Pentru luptă noi am adoptat patrulaterul format dintr-un șir de capre din lemn încrucișate cu sârmă, un șir de tunuri și patru șire de pedestrași. În mijloc se aflau căruțele cu muniție și cu alimente. Turcii ne atacau fără încetare. Erau mult mai numeroși decât îi apreciasse generalul Ianus. Pierderile lor erau mari, căci ne apăram organizat. Ei primeau însă mereu întăriri proaspete, în timp ce puterile luptătorilor noștri se sleiau din oră în oră. O împrospătare ne putea veni numai de la ariergardă, dar aceasta nu se zărea. În cele din urmă țarul ordonă retragerea și abandonarea unei mari părți din căruțe. Executarea ordinului s-a făcut cu mare încetineală, căci nu reușeam să ne desprindem de inamic și, tot luptând, am dat pas cu pas înapoi către miazănoapte, ținându-ne pe malul drept al Prutului. Turcii ne-au hărțuit până la căderea întinericului. Retragera noastră a continuat toată noaptea. A doua zi, 8 iulie, dimineața am dat de ariergarda noastră, comandată de generalul Repnin, în dreptul satului Stănilești. Acolo, într-o imensă meandă a Prutului, având spre răsărit un deal și spre apus o mlaștină, ariergarda construisese o poziție fortificată. Aceasta avea cinci laturi, formate din bârne groase împrejmuite pe dinafară de un șanț adânc, așezate în unghiuri ca la bastioanele de cetate. Fortificația urma să o apărăm cu artilerie și cu pedestrași formați din infanteria și cavaleria noastră descălecată. În interior era o a doua linie de apărare cu trei laturi, iar în centrul acesteia au fost grupate restul căruțelor, caii, muniția și cortul țarului. Văzând fortificația noastră, Turcii s-au oprit la distanța de bătaie a tunurilor și s-au fortificat la rândul lor pe un mare semicerc cu flancul drept pe Prut și cu cel stâng pe mlaștină, având centrul în fortificația noastră. Ei au săpat un șanț adânc și lat pe toată lungimea semicercului și au adunat în fața șanțului, din pământul săpat, o ridicătură înaltă, un val întrerupt din loc în loc. Lucrarea lor a durat toată ziua. Un atac al ariergărzii noastre neintrată în foc i-ar fi putut împiedica pe Turci să se fortifice în voie. Însă țarul a interzis deocamdată orice acțiune care ar provoca o nouă ofensivă a Turcilor, considerând că trebuie profitat de acest răgaz pentru a ne odihni. Meandra Prutului, care înconjura pe trei sferturi fortificația noastră, era o foarte bună apărare naturală și ne asigura apa de băut și de adăpat. Pentru a se împiedeca împrăștierea de soldați nedorite, a fost interzisă cu strășnicie scâldarea în Prut și trecerea pe malul stâng al meandrei. În felul acesta dealul de pe malul răsăritean al Prutului din dreptul meandrei a rămas neocupat de noi. Inamicul a profitat de această eroare a comandamentului nostru și a instalat acolo un detașament de Suedeji și Poloni cu câteva tunuri. Ostilitățile au reînceput în noaptea de 8 spre 9 iulie printr-un duel între ambele artilerii. Superioritatea ca număr a tunurilor inamice față de artileria noastră era evidentă, însă tirul nostru era mai precis. Cum s-a crăpat de ziuă, a urmat atacul armatei turcești, care a durat câteva ore și a fost respins cu mari pierderi pentru atacanți. În urmărirea acestora, ieșind din fortificație,

a pornit contraatacul nostru cu grenade, în frunte cu generalul Weidemann. Acesta căzu în primele rânduri. Pe mine m-au lovit schije la ambele glezne. Cavaleriști moldoveni pe jos m-au scos pe brațe din luptă. Oficerii răniți erau aduși în centrul fortificației, luați în primire de sanitari și îngrijiți de medicul țarului. Petru I a venit să ne îmbărbăteze, dar i s-a făcut rău. Contraatacul nostru nu izbutise să treacă de șanțul dinaintea poziției inamice. Artileria noastră făcea față tirului neîntrerupt ce venea de acolo, anihilându-l. Totodată ea răspundea focului celor câteva tunuri de peste Prut, dinspre răsărit, a detașamentului de Suedeji și Poloni. În același timp ea trăgea spre miazănoapte în cavaleria tătară care înaintase pe malul stâng, printre coline cu tufăriș, fără a fi văzută, și trecuse acum Prutul, închizându-ne calea de retragere. Muniția noastră se împuțina mereu și nu mai ajungea decât pentru o rezistență de poziție de cel mult cinci zile. Noaptea s-a ținut sfat în cortul țarului. În dimineața zilei de miercuri, 10 iulie, o solie cu steagul alb părăsi fortificația noastră și porni spre cea turcească ducând o scrisoare din partea feldmareșalului Șeremetiev prin care acesta cerea pace. Solia împuternicita să semneze pacea era compusă din ministrul Șafirov și generalul-maior conte Mihail Șeremetiev, fiul feldmareșalului. Am așteptat pe poziție trei zile până când s-a încheiat pacea. În aceste trei zile am fost batjocura învingătorilor. Din toate părțile se apropiau de intrarea în fortificația noastră Turci călări, rânjind și făcând tot felul de gesturi murdare la adresa noastră. Soarele ardea cumplit. Oficerii răniți furăm transportați mai aproape de apă în incinta fortificației, sub niște umbrare din crengi. Și acolo, pe malul opus, se strânseseră Suedeji și Poloni, care ne strigau pe rusește salutări învingătorului de la Poltava din partea regelui Suediei, sau că a sosit timpul ca să ia sfârșit ocuparea Poloniei de către Muscali. Țarul stătea tot timpul în cort. Era deprimat și analiza cu generalii erorile făcute. Cea mai mare, recunoscută acum de toți, era că nu s-a așteptat până să vie întăririle din Polonia și oștirea Brâncovanului. Pacea fu semnată la Huși. Turcilor li s-a spus că feldmareșalul Șeremetiev este comandantul suprem și că Petru I se găsește la Iași împreună cu Cantemir. În realitate acesta din urmă însoțit de hatmanul Niculce, profitând de răgazul când Turcii își făceau fortificația, au călărit spre Iași, iar țarul împărtășea soarta noastră alături de amanta sa Ecaterina Skavronski, pe care o lua cu dansul peste tot. Imediat după întoarcerea de la Huși a ministrului Șafirov și a fiului feldmareșalului, s-a aflat că una din condițiile păcii era renunțarea Rusiei la ieșirea spre Marea Neagră. Mi-am amintit atunci de stagiul meu la stegar la Taganrog. Nu era însă timp pentru amintiri, căci s-a dat ordin să ieșim cu toții din fortificație și să ne încolonăm. Marele vizir Mehmet Baltagi permise armatei înfrânte să se retragă fără a depune armele, fiind escortată în drumul ei până la Nistru de Turci sub comanda pașei Mehmet Cerchez. Având gleznele rănite, eu nu puteam încăleca. M-au luat cu ei, într-o căruță, oamenii lui Dimitrie Tarangul. Convoiul nostru porni încet pe malul drept al Prutului către miazănoapte până la Ștefănești, unde am trecut Prutul îndreptându-ne spre Moghilău. Când am ajuns la Nistru,

paşa Mehmet Cerchez veni să-și ia rămas bun de la feldmareșalul Șeremetiev. Deoarece țarul nu voia ca Turcii să știe de prezența sa în convoiu, dânsul se ascunse într-o caretă în care se afla Ecaterina Skavronski. Zăbind careta, paşa Cerchez se îndreptă călare spre ea și, când dădu cu ochii de Ecaterina, salută mirat și își ceru scuze, printr-un tălmăciu care îl însoțea, spunând că Turcii nu duc războiul cu femeile. Pentru mine scena aceasta, la care am asistat întins cu șeaua mea sub cap într-o căruță moldovenească, a fost lămuritoare. Din acea clipă am încetat să-l urmez mai departe pe Petru I.

Oamenii lui Dimitrie m-au dus în căruță până la Berești. Aici m-au dat în grija văduvei Anca Tarangul, care de la noi a aflat de moartea fiului ei. A fost jele mare! În casa ei m-a îngrijit cu multă dragoste și devotament Ileana Tarangul. După tămăduire, am luat horărârea de a rămânea definitiv în Moldova. M-am însurat cu Ileana și sper să avem copii. Ne-am înțeles că al doilea fiu al nostru când se va naște, să poarte numele de familie Tarangul pentru a continua linia acestui neam întreruptă la Stănilești prin sacrificiul lui Dimitrie.

Început în vara 1712 și terminat de Anul Nou 1713 la Berești. Ioan Arsenoiu”.

Monumentul de la Semen

Inscripția de pe monument

Summary

Archaeological and historical monuments between the Prut and Dniester Rivers in the notes of Zamfir Arbore, the *Geographical Dictionary of Bessarabia* (1904)

Various archaeological and historical monuments in Bessarabia reported by Zamfir Arbore in the *Geographical Dictionary of Bessarabia* complete the information about the Prut and Dniester Rivers's antiquities. In his dictionary, the author laconically presents relics from this area, providing some new information about them. In this regard, it is necessary to check the discoveries mentioned by Zamfir Arbore, especially given the fact that an inventory of the immobile cultural heritage of the Republic of Moldova is a goal of the moment. Undoubtedly, the historical and archaeological notes from Zamfir Arbore's Dictionary give us the possibility to study the past of the eastern part of Moldova, a past materialized in stone fortresses, cave churches, waves and mounds, old cemeteries and commemorative monuments.

Note

¹ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Redactor științific: dr. hab. Ion Dron. Editor: Iurie Colesnic. Fundația Culturală Română. Chișinău, Editura Museum, 2001, p.2-5. Unele inexactități strecurate în *Dicționar* la prima ediție din 1904 au fost pe cât posibil înlăturate în ediția din 2001 de regretatul prof. Ion Dron, specialist în toponimie și un bun cunosător al istoriei medievale a Moldovei și a geografiei ei istorice; Despre viața și activitatea științifică a autorului *Dicționarului* vezi Ion Varta, *Zamfir Arbore*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2000, nr.3-4, p.16-28.

- ² Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p. 23.
- ³ Cf. Sorin Iftimi, *Apanaje și surse de venit ale doamnelor din Moldova și Țara Românească*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, tomul XLII, 2005, p.7.
- ⁴ *Ibidem*, p.2.
- ⁵ Fără a se întreprinde o analiză critică a documentelor istorice și o coroborare a acestora, chiar și în unele lucrări de dată recentă (de exemplu: *Bălți*. Album consacrat celei de-a 585-a aniversare a înființării orașului Bălți. Text și elaborare Svetlana Grișina, fotografii și concepția grafică Grigore și Alexandru Cornienco, consultant principal al ediției Irina Serdiuc. Chișinău, Editura „Proart”, 2006 (ediție bilingvă: în română și rusă), p. 20, 21) se afirmă greșit că localitatea Bălți a fost întemeiată de prințesa Ryngalla pe „locurile pustii” ce i le dăruise Alexandru cel Bun la 13 decembrie 1421 și că această dată ar marca prima atestare scrisă a așezării.
- ⁶ *Полное собрание законовъ Россійской Имперіи съ 1649 года. Томъ IV. 1700-1712*. [Санкт Петербург], 1830, p. 722.
- ⁷ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.24, 30 (Bobei); Asupra începuturilor localității vezi Dinu Poștarencu, *Întemeierea satului Volintiri*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1995, nr.3-4, p.100-102; Movele purtând numele lui Suworov există și în apropierea orașului Bender. Pentru legendele referitoare la acestea vezi *Creația populară moldovenească. Legende, tradiții și povestiri orale*. Colegiul de redacție: Gr. G. Botezatu, V. M. Gațac, V. S. Zelenciuc, S. S. Cibotaru, V. A. Cirimpei (secretar), I. D. Ciobanu (președinte), I. C. Ciobanu. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. G. Botezatu. Sub redacția lui V. M. Gațac. Chișinău, Editura Știința, 1975, p.172-173, 275 (în grafie chirilică).
- ⁸ *Ibidem*, p.26 (Bender), 221; Pentru legenda despre aceste două movele, una din care uneori era numită și Movila Turcilor, vezi *Creația populară moldovenească*, p.173, 275.
- ⁹ Dinu Poștarencu, *Istoria satului Varnița*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p.13-27.
- ¹⁰ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.34.
- ¹¹ Spinei Victor, *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, Editura “Helios”, 1996, p. 21-23, 63-66, 92-95, 128-131, 183-188; Maliukevici Alexandr, Agulnikov Serghei, *Раскопки кургана № 2 у с. Молога в Нижнем Поднестровье*, în “Revista arheologică”, Institutul de Arheologie și Etnografie, Serie nouă, vol. I, Chișinău, 2005, nr. 1, p. 193-211.
- ¹² Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.35.
- ¹³ *Ibidem*, p.37, p.165 (Potcoava, lac), p.209 (Toala, lac).
- ¹⁴ *Ibidem*, p.42.
- ¹⁵ *Ibidem*, p.44.
- ¹⁶ *Ibidem*, p.46.
- ¹⁷ *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. III M-Q*. Coordonator științific Constantin Preda. București, Editura Enciclopedică, 2000, p.242, 243.
- ¹⁸ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.57.
- ¹⁹ *Ibidem*, p.60.
- ²⁰ *Ibidem*, p.66.
- ²¹ *Ibidem*, p.68.
- ²² *Ibidem*, p.71 (Cohâlnicul sau Cunduc), 82-83 (Cunduc sau Cohâlnic), 108.
- ²³ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, 1992, p.249, 250.
- ²⁴ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.74, 110 (Valea Halmaj).
- ²⁵ *Ibidem*, p.30, 82-83 (Cunduc sau Cohâlnic).
- ²⁶ *Ibidem*, p.85.
- ²⁷ *Ibidem*, p.87.
- ²⁸ Vasile Iucal, *Un oraș dispărut – târgul medieval Țuțora*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2009, nr.2-3, p.217-230.
- ²⁹ *Ibidem*, p.88 (Dervșichioi), 211.
- ³⁰ *Ibidem*, p.96.
- ³¹ *Ibidem*, p.96.
- ³² *Ibidem*, p.102 (Gangura), 172.
- ³³ *Ibidem*, p.105, 216 (Valea Ungura).
- ³⁴ *Ibidem*, p.106 (Gradiște).
- ³⁵ Ion Gh. Hincu, *Cetăți antice și medievale timpurii din Republica Moldova*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p.99-102.
- ³⁶ *Ibidem*, p.102.
- ³⁷ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.107.

- 38 *Ibidem*, p.107.
- 39 *Ibidem*, p.108.
- 40 *Ibidem*, p.109.
- 41 *Ibidem*, p.116.
- 42 Ion Gh. Hincu, *Cetăți antice și medievale...*, p.70, 71.
- 43 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.117.
- 44 Ion Gh. Hincu, *Cetăți antice și medievale...*, p.96, 97.
- 45 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.126, 127; Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p.179-183; O descriere a vechilor biserici din Ismail vezi la Luminița Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia. Aspect comparativ arhitectural*, Chișinău, Editura Museum, 1999, p.51-54.
- 46 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.145.
- 47 Ștefan Ciobanu, *Monumentele istorice*, în *Basarabia*. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 174; Legende despre Suta de movile se regăsesc și în *Creația populară moldovenească*, p.173-174, 275.
- 48 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.38 (Valea Budăului), p.146.
- 49 *Ibidem*, p.157.
- 50 Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, Chișinău, Editura Tiragetia, 2000, p.99.
- 51 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.156-157 (Orheiul).
- 52 O prezentare sumară a cercetărilor arheologice întreprinse în zona complexului *Orheiul Vechi* de-a lungul deceniilor vezi în *Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998*. Universitatea Liberă Internațională din Moldova. Centrul de Cercetări Arheologice din Republica Moldova. Chișinău, Editura Ruxanda, 1999; Ion Gh. Hincu, *Cetăți antice și medievale...*, p.89-92; vezi și Gheorghe Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001*. Cuvânt înainte de Victor Spinei. Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2006; Ludmila Bacumenco, *Ținutul Orheiului în secolele XV-XVI*. Cuvânt înainte de Victor Spinei. Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2006.
- 53 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.157.
- 54 *Ibidem*, p.158.
- 55 Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți...*, p.158-173.
- 56 *Ibidem*, p.159, 164.
- 57 Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, p.70, 71.
- 58 Mariana Șlapac, *Cetăți din Țara Moldovei. Mică Enciclopedie ilustrată*. Ilustrații: Vladimir Melnic. Chișinău, Editura Arc, 2008, p.16, 17.
- 59 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.170.
- 60 *Ibidem*, p.180, cu observațiile de rigoare ale redactorului științific.
- 61 *Ibidem*, p.188, 189, p.133 (Leova-Nouă).
- 62 *Ibidem*, p.192.
- 63 Tamara Nesterov, *Cu privire la miturile arhitecturii și datării cetății Soroca*, în *Artă. Istorie. Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p.91-106; Idem, *Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2007, nr.2, p.25-42.
- 64 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.193.
- 65 *Ibidem*, p.192-193.
- 66 Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri...*, p.152.
- 67 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.204 (Taraclia, sat).
- 68 *Ibidem*, p.205.
- 69 Ion Chirtoagă, *Târguri și cetăți...*, p.216, 217.
- 70 *Ibidem*, p. 217.
- 71 *Ibidem*; Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.205.
- 72 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.206.
- 73 *Ibidem*, p.220.
- 74 Ion Hincu, *Vetre strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice*, Chișinău, Editura Știința, 2003, p. 388, 389.
- 75 Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.207, 208.
- 76 *Ibidem*, p.214.
- 77 Sergius Ciocanu, *Mănăstirea Horodiște de lângă Țipova. Considerațiuni privind devenirea*

- ei istorică, în „Buletin Științific”. Etnografie, științele naturii și muzeologie. Nr.3 (16). Serie nouă. Etnografie. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, Chișinău, 2005, p.24-48.
- ⁷⁸ Eugen Bâzgu, *Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru – artere de răspândire a creștinismului*, în „Sud-est”. Artă, cultură, civilizație. Chișinău, 1997, 4, 30, p.13.
- ⁷⁹ Visarion Puiu, *Monăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919, p.54.
- ⁸⁰ Luminița Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile...*, p.36.
- ⁸¹ Cf. Eugen Bâzgu, *Mănăstirile rupestre...*, p.16.
- ⁸² Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.220.
- ⁸³ *Ibidem*, p.220, 221; p.40 (Burlac, vale; Burlăcel, cătun), p.96 (Eschipolos), p.140 (Măhara), p.151 (Noua Pocroucă), p.219 (Vaisali), p.224 (Vechiul Traian).
- ⁸⁴ *Ibidem*, p.221, p.29 (Blagodati), p.47 (Casâm), p.48 (Cazanciuc, vale), p.121 (Ialpușelul, sat).
- ⁸⁵ *Ibidem*, p.221; vezi în articolul de față *Broscosești* sau *Motosara*, sat.
- ⁸⁶ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, p.60, 61; Gheorghe Postică, *Valurile lui Traian și arheologia*, în *Indemn la înălțare în istorie*. Redactor-alcătuitor L. Bulat. Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1990 (în grafie chirilică), p.59-64; O discuție a ipotezelor privind epoca și construcțiile celor două valuri vezi la Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.*, Iași, Editura Junimea, 1982, p.32, 47-50.
- ⁸⁷ Ștefan Ciobanu, *Monumentele istorice*, p.176.
- ⁸⁸ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.221, p.175 (Roșia, vale și pârau).
- ⁸⁹ *Ibidem*, p.226.
- ⁹⁰ *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*. Redactor responsabil N. Demcenco. Chișinău, Editura Știința, 1994, p.71, 165.
- ⁹¹ Zamfir Arbore, *Dicționarul...*, p.230, 231.
- ⁹² *Ibidem*, p.187.
- ⁹³ O versiune a *Diplomei de la Luțk* este publicată în volumul *Исторические связи народов СССР и Румынии. Том 3 (1673-1711)*, Москва, 1970, c.323-331. O altă variantă a acesteia, pentru care se folosește termenul de *Testament*, se regăsește în cronica lui Ion Neculce: vezi Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*. Ediție îngrijită, studiu introductiv de Zamfira și Paul Mihail. Chișinău, Editura Știința, 1993, p.166, 167; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indici de Tatiana Celac. Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p.377, 378; vezi și В.И. Цвиркун, *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*, Chișinău, Editura Știința, 2008, p.109-113; Lilia Pogolșa, *Doctrina politică a lui Dimitrie Cantemir reflectată în tratatul de la Luțk din 1711*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2008, nr.4, p.141-152; O inventariere a interpretărilor juridico-istorice privind tratatul de la Luțk vezi la Dumitru C. Grama, *Unele deziderate ale lui Dimitrie Cantemir referitoare la evoluția statutului juridic al Moldovei după 1711*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2008, nr.4, p.125-140.
- ⁹⁴ Nicolae Costin, *Scrieri* în două volume. Volumul I. Ediție îngrijită de Svetlana Korolevschi. Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p.383, 384.
- ⁹⁵ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p.177.
- ⁹⁶ Nicolae Costin, *Scrieri*, p.384.
- ⁹⁷ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p.177.
- ⁹⁸ *Ibidem*.
- ⁹⁹ Nicolae Costin, *Scrieri*, p.384, 385.
- ¹⁰⁰ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p.177.
- ¹⁰¹ Nicolae Costin, *Scrieri*, p.385.
- ¹⁰² *Ibidem*.
- ¹⁰³ Cf. Victor Țvircun, *Vitralii. Bумажу*, Chișinău, Editura Univers Pedagogic, 2006, p.84.
- ¹⁰⁴ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p.180.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, p.180, 181.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, p.181.
- ¹⁰⁷ Nicolae Costin, *Scrieri*, p.385.
- ¹⁰⁸ Cf. Victor Țvircun, *Vitralii. Bумажу*, p.85.
- ¹⁰⁹ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, p.181.
- ¹¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹¹ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*. Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. *Cuvînt înainte*: O. Sachelarie; *Introducere*: Valentin Al. Georgescu. București, Editura Academiei, 1988, p.432.

- ¹¹² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*, în Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Îngrijirea textelor, prefatarea letopisețelor, glosar și indici de Tatiana Celac. Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p.175.
- ¹¹³ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p.433.
- ¹¹⁴ Demir Dragnev, *Constatări privind periodizarea evoluției forțelor armate ale Țării Moldovei*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2002, nr.3-4, p.11.
- ¹¹⁵ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p.433.
- ¹¹⁶ Demir Dragnev, *Constatări privind periodizarea...*, p.10.
- ¹¹⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p.384.
- ¹¹⁸ Bunăoară, cercetătorii Andrei și Valentina Eșanu presupun că „în apropiere de locul sederii seimenilor, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea treptat a apărut satul cu același nume”, supoziție care, însă, nu corespunde realității istorice. Vezi Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Întrevederile lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare la Iași și Semenii*, în *Tradiții și valori culturale la est de Carpați (sec.XVI-XX)*. Materialele conferinței științifice „Tradiții și valori culturale la est de Carpați”, Chișinău, mai 2007. Chișinău, CEP USM, 2007, p.27.
- ¹¹⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului. Vol. II, 1621-1652*. Lucrare întocmită de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca. București, 1959, doc. nr.1141, p.240.
- ¹²⁰ Ion Chirtoagă, Mariana Palii, *O nouă sursă pentru elucidarea evoluției populației din Basarabia în sec. al XIX-lea*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2004, nr.3, p.121.
- ¹²¹ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, II, Chișinău, 2009, p.113.
- ¹²² Vezi Ion Hâncu, *Biobibliografie la 70 ani*, Chișinău, 2002, articolele de la poziția 152, 165, 242, 244, 300, 303, 321, 356.
- ¹²³ Ion Gh. Hîncu, *Cetăți antice și medievale...*, p.136; I. Gh. Hâncu, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Editura Știința, 1990 (în grafie chirilică), p.120-123. Desenul de la p.123 al zămcii doar parțial corespunde cu descrierea ei din text.
- ¹²⁴ Ion Gh. Hîncu, *Cetăți antice și medievale...*, p.136, 137.
- ¹²⁵ Fotografiile ne-au fost oferite de dl Ion Ursu, doctorand în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.
- ¹²⁶ Primele încercări de studiere a monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistrian și cel din stânga Nistrului sunt descrise de Nicolae Chetaru în broșura *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)*, Chișinău, Editura Știința, 1994.
- ¹²⁷ Articolul este intitulat *Un document de la 1700*.
- ¹²⁸ În orice caz, cel mai recent tratat asupra neamului domnesc al Cantemireștilor – *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*. Coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu. Chișinău, Editura Știința, 2008, nu face referințe la acest izvor. Nici în ampla lucrare bibliografică *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coordonator acad. Andrei Eșanu. Alcătuitori: Andrei Eșanu, Igor Cereteu, Valentina Eșanu, Dinu Poștarencu, Maria Poștarencu. Chișinău, Editura Pontos, 2010, documentul comunicat de Marin Tarangul nu se regăsește (am semnalat colegului dr. Igor Cereteu materialul depistat în *România Literară*; volumul, însă, era în curs de apariție).
- ¹²⁹ Probabil, se are în vedere satul Văscăuți din județul Storojineț sau cel din județul Hotin.

OAMENI ȘI MĂRTURII ÎNAINTEA JUDECĂTORULUI. CRONICA ÎNTÂMPLĂRILOR DIN 1907 ÎNTR-UN TÂRG MOLDOVENESC

*Dr. Lucian-Valeriu Lefter,
Universitatea „A.I. Cuza”, Iași, România*

La împlinirea unui veac, timpul a ascuns ecoul tragiceii răscoale țărănești din primăvara anului 1907, peste întâmplările acelor zile așternându-se cruda uitare a vremii ce s-a scurs. Faptele petrecute atunci au fost prezentate în diverse lumini și umbre, politica regimurilor trecute înfățișând propria imagine asupra evenimentelor. De aceea, nu voi insista în rândurile de față asupra cauzelor și contextului în care s-au petrecut nefericitele evenimente, ci doar voi relata faptele prin ochii martorilor de atunci, anume din Pungești, târg aflat pe valea pârâului Racova, în județul Vaslui, care, ca oricare localitate urbană din Moldova, pe atunci era locuit preponderent de evrei. Faptele relatate sunt, după știința mea, inedite, provenind dintr-un dosar aflat la Arhivele Județene Vaslui, în fondul Tribunalului județului Vaslui (1/1907), ce cuprinde procesele verbale rezultate din interogatoriile țăranilor desfășurate timp de mai bine de o lună, între 4 aprilie și 7 mai 1907. Nu departe de târgul Pungești se aflau localitățile similare de pe valea Bârladului, Negrești și Băcești, târguri în care s-au petrecut violențe similare și la care, tangențial, fac referire și documentele de față.

*

Crâșma satului a fost până nu demult singurul loc unde oamenii se întâlneau și schimbau vorbe, aflau unii de la alții ce se mai întâmplă în lume. Bunăoară, Constantin Drăgoi din Gârceni, aflându-se în crâșma lui Neculai Toescu, avea să fie rugat de Constantin Holtea să citească o scrisoare ce primise de la fratele său, „soldat în Vânători”, „și care scrisoare venea de la Tg. Frumos și în acea scrisoare se spunea că în Tg. Frumos și Podul Iloaiei sunt răscoale și oamenii au aruncat toate lucrurile de prin case și dugheni în stradă”. Deși confirmă, „că am cetit această scrisoare tare, așa că toți oamenii au auzit-o”, personajul nostru se apără în fața judecătorului, „că alta n-am spus nimic oamenilor decât ceea ce era în scrisoare, nici n-am îndemnat pe nimeni să facă răscoale”. Într-o altă crâșmă, a lui Vasile Enăcache Tofan, printre sătenii prezenți acolo se număra și Grigorie Vrabie din satul Gârceni, într-o zi de 9 martie, când află tocmai de la crâșmar, „că vin 3 studienți de la Băcești la Pungești”. A doua zi, pe 10 martie, fiind sărbătoarea Sfântului Toader, „eșind în sat, am văzut mulți oameni adunați la crâșma lui V. En. Tofan, dar el pleasă la Pungești”. Curiozitatea l-a îndemnat pe omul nostru să meargă și el

acolo, „ca să văd și eu ce sunt aceia studienți”; același lucru l-a determinat și pe Neculai Harabagiu din Armășoia să meargă sa-i vadă pe cei „300 de studienți”: „Sâmbătă m-am dus și eu la Pungești să văd ce sunt acia studienți și ce fac”.

Nu e greu de observat creșterea uimitoare a numărului „studenților” de la un martor la altul. Dacă, de pildă, Ștefan Lache din Pungești știa și el tot de trei studenți, Dumitru Caleap din Ursoaia amplifică la proporții maxime fenomenul, după spusele unui om din Cursești, căci „venind călare dinspre Pungesti cu o bucată de cit și un val de bumbac subsuoară spunea la oamenii pe cari-i întâlnea că vine de la Roman și trecând prin Băcești a văzut că 300 de studienți strică dughenele din Băcești și bat jidanii și că a luat și el de acolo citul și bumbacul ce are subsuoară, și mai spunea că a 2-a zi au să vie studienții să strice Pungeștii și oamenii se mirau de aceasta”.

A doua zi, curiozitatea i-a mânat pe oameni să vadă cum arată „studenții”, dar așteptările lor aveau să aibă altă soartă. „Când am ajuns acolo, adică la Pungești – ne povestește Grigore Vrabie, am văzut o mulțime de oameni cari stricau o jumătate de târg și stricau încă dughenile nestricate”. Sau, cum ne spune N. Harabagiu, „când am ajuns la barieră am văzut ulița plină de țigani și oameni necunoscuți și o mulțime de dugheni stricate”, dar „auzind că la curtea de la Pungești s-au împușcat oamenii cari năvăleau acolo m-am întors acasă fără să mai intru în târgușor”. Alt martor, Constantin Manole, este mai detaliat în expunerea evenimentelor: „când am ajuns în Pungești de departe am văzut că târgul era plin de oameni și o bandă de vreo 40 de țigani stricau dughenele și aruncau marfa în uliță iar țigăncele furau acea marfă și geandarmii le tot opreau pe care puteau și vazând aceasta am fugit acasă”. Din spusele lui Pavel Desila din Pungești, era vorba de „o droae de țigani din Racova, pe care geandarmii i-au gonit afară dar ei s-au oprit la barieră unde s-au adunat o mare mulțime de oameni de prin multe sate”; cu toate că se aflau soldații acolo, „ei au năvălit printre soldați și au intrat în târg alergând dintr-un capăt în celălalt al târgului strigând „ura” după care s-au apucat de stricat și prădat dughenele”. Dumitru Bârză, funcționar la primăria din târg, își amintea că în ziua de 10 martie, „de dimineață au venit în târgușorul Pungești vreo 200 țigani din satul Racova”, pe care i-a alungat cu câțiva soldați. Dar, numai bine, „după ce am gonit țiganii au început să năvălească în târgușor românii de prin satele vecine, cari unindu-se cu țiganii au început din nou a devasta orașul, spărgând și jefuind mai toate prăvăliile evreești, fiind toți înarmați cu ciomege, topoare și securi”.

Unul dintre cei aflați atunci printre oamenii aflați la bariera târgului, Neculai Anghel din Gârceni, mărturisește: „Când am ajuns la poartă, am găsit foarte mulți oameni adunați și niște santinele nu-i lăsau să intre în târg, și cum stăteam acolo câți-va oameni din Rafaila, dintre cari am cunoscut numai pe D. Calinciuc, s-au repezit printre sentinele și au intrat în târg și după dâșii au năvălit țiganii din Fundu-Racovei și ceilalți oameni care erau foarte mulți”.

Crâșma lui Vasile Tofan din Gârceni fiind loc de întâlnire al răsculaților, în mod firesc, crâșmarul a fost suspectat de instigare, judecătorul întrebând pe țărani de rolul acestuia în răscoală. Mulți au declarat că nu știu nimic, alții au negat implicarea crâșmarului, astfel că lucrurile nu păreau deloc clare.

Ajutorul de primar, Vasile Irimia Oatu, a încercat să oprească oamenii să plece spre Pungești; factorul poștal, Ion V. Lache, mărturisește că acesta „oprea oamenii să nu se ducă la Pungești, dar ei nu-l ascultau și treceau înainte spre Pungești”, având, așadar, o stranie nedumerire: „nu știu pentru ce ajutorul de primar sfătuea oamenii să nu se ducă la Pungești”. Ajungând la crâșma lui Tofan, poștașul îl găsește pe acesta „cu șeaua pusă pe cal și m-a oprit puțin zicând că merge și el cu mine și încălecându-și calul am plecat amândoi, spunându-mi că se duce la Pungești să-și ia niște zahar pentru dugheană”. Deși Lache îi spune crâșmarului despre avertizările lui Oatu, acesta nu-i dă ascultare: „zicând că are nevoie de zahar a dat biciu calului și a plecat înaintea mea, iar eu având calul mai slab m-am dus mai încet și când am ajuns la oficiul poștal din Pungești, care a aproape de barieră, am auzit vuet și pocnituri în târg, însă nu m-am dus să văd ce se petrece”. Noi însă știm, de la alți martori, că Vasile Tofan ajunsese din urmă ceata de oameni care intraseră deja în târg alergând pe ulițe și strigând „Ura!”, ba chiar a fost rugat de Gheorghe Moisuc, arhivarul Judecătoriei din Pungești, să-i păzească prăvălia: „fiind că jefuitorii se apropiau de casa mea, am rugat pe V. En. Tofan și pe alți oameni de au stat cu mine în fața prăvăliei soției mele apărându-mi-o să nu mi-o strice”. După trecerea valului de răsculați dincolo de casa sa, Tofan a plecat „zicând că se duce să sfătuiască oamenii să nu strice măcar morile ca să avem unde măcina și după ce s-a mai dus printre oameni a încălecat calul și a plecat acasă”.

Numai că, altfel pretindea Vasile Oatu, ajutorul de primar, că s-au petrecut lucrurile la Gârceni, înainte de a pleca Vasile Tofan către Pungești, căci, în dimineața de 10 martie, vătăjelul moșiei, Ștefan Maxim, „a venit la mine și mi-a spus că seara aflându-se în crâșma lui V. En. Tofan l-a auzit pe acesta spunând oamenilor ce erau adunați acolo că s-au stricat târgușorul Băcești și că pe Racova sunt niște studienți cari au să vie să strice Pungeștii și îndemna pe oameni să se ducă la Pungești”; și, într-adevăr, oamenii plecau spre Pungești. Atunci, Oatu trimite pe vătăjel să oprească lumea, după care „îndată am ieșit și eu în sat și văzând mai mulți oameni adunați în dreptul crâșmei lui V. En. Tofan, m-am dus între acei oameni și i-am sfătuit să stea pe la casele lor”. Îl avertizează pe crâșmar să se „astâmpere”, ca să se liniștească lumea, dar acesta „m-a amenințat zicându-mi să-mi caut de treabă să nu opresc oamenii de a merge la Pungești că îmi va pune capul unde îmi stau picioarele”. Din această perspectivă, crâșmarul nostru, era, pare-se, implicat în evenimente. Constantin Tofan îi spune lui Oatu, că vineri seara, pe 9 martie, venind Vasile Tofan de la Băcești și „găsindu-l la o fântână i-a zis să dea la o parte niște saci a unui evreu care era la dânsul, că altmintrelea îi

strică casa”. Și pe Neculai Lache, tot atunci, același crâșmar îl amenințase că, „să dea la o parte niște saci cu grâu a unui evreu ce era la dânsul, că altfel îi strică acaretul, și că s-a împăcat cu dânsul să-l lase în pace dacă îi va da 100 lei”.

Avem și perspectiva păgubiților, atât crâșmarii și comercianții evrei, ci și cei români. Sanie Goldstein, negustor de cereale, se plânga că deși a anunțat primarul de mulțimea de oameni care se îndrepta spre Pungești, acesta „mi-a zis să nu mă îngrijesc că n-are să se întâmple nimic”. Teme- rile lui Goldstein s-au adeverit, căci la bariera dinspre Gârceni „lumea a dat soldații la o parte și a intrat în oraș strigând: Ura!”. Văzând că au scăpat lucrurile de sub control fugе repejor spre casă, căci „acești oameni după ce au stricat 2 dugheni din vecinătatea mea, au năvălit la mine și cu topoare și ciomege mi-au stricat ușele, ferestrele și întrând în casă mi-au stricat toate mobilele și mi-au furat tot ce aveam în casă”. Deși recunoaște că nu l-a văzut pe Vasile Tofan stricând sau furând, totuși „după ce s-a făcut devastarea târgului mai mulți oameni mi-au spus că tot boclucul acesta l-a făcut Vasile Enacache Tofan care a dat de băut oamenilor din Gârceni și i-a îndemnat să vină la Pungești la devastare”.

Un alt „comersant” evreu, Iosub Marcus, relatează că în vremea când țărani au început să strice dughenele s-a ascuns într-o odaie, dar în momentul când au intrat în dugheană el a ieșit afară, și atunci a văzut mai mulți oameni cunoscuți, printre care și pe Vasile Tofan, care „aruncau marfa, rafturile și tot din dugheană afară”.

Dacă evreii au abandonat de frică dughenele, românii au stat să le apere. Am văzut mai sus pe Gheorghe Moisuc procedând așa, însă și Toader a Catrinei i-a urmat exemplul. În momentul când a început jaful acesta a închis crâșma și a ieșit în fața ei „căutând să mă apăr”.

Iosub Magder, contabilul moșiei Pungești, a fost nevoit să ascundă registrele moșiei în casa judecătorului, iar paznicul de noapte l-a ajutat să mute câteva lucruri din calea jafului în hambar, însă n-a fost martor la evenimentele din târg, căci „eu fiind ascuns acasă după cum v-am spus, n-am cunoscut pe nici unul din cei ce au devastat târgul”.

Așadar, toate întâmplările nefericite pe care tocmai vi le-am relatat, au avut loc în târgușorul Pungești, într-o singură zi, pe 10 martie, stil vechi, în sâmbăta Sfântului Toader, sărbătoarea pomenirii morților, cam „pe la ceasurile 10 dim(ineța)”, după cum preciza Dumitru Al. Sion din Pungești, în declarația sa. Sion își mai amintea că, într-adevăr, Vasile Tofan a ieșit din prăvălia cumnatului său, Moisuc, „cu niște zahăr ce cumpărase de acolo și au stat vreo jumătate de oră în fața prăvăliei [...] împiedicând mulțimea să nu strice și această prăvălie și l-am auzit spunând mulțimei să se liniștească și să nu se mai ducă la curtea boerească că n-au ce căuta la curte și mulțimea îl înjură”. Pe la prânz, la ora 12, când ieșise preotul V. Stamate de la slujbă, revolta luase sfârșit: „când am ieșit eu din biserică târgușorul era devastat, așa că eu n-am putut vedea pe devastatori”. De fapt, preotul pretindea că nu știa nimic, el părea chiar convins că „în comuna și parohia mea n-a fost nimeni, nici străin, nici localnic, care să

îndemne pe oameni la răscoale în contra proprietarului, arendașilor ori în contra evreilor; nu s-a împărțit nici un manifest sau broșură care să îndemne pe oameni la răscoale”.

Sfârșitul evenimentelor are drept consecință percheziția jandarmilor la casele țăranilor, care aveau să mărturisească la interogatoriu cum au intrat în posesia unor lucruri găsite la ei, precum, de pildă, Grigore Butnaru, care venind în Pungești mai târziu, a văzut o mulțime de lucruri aruncate în „stradă” și „o mulțime de oameni care stăteau acolo fără să facă nimic”, și că umblând el pe uliță a găsit „un ciasornic mic de buzunar pe care l-am dus acasă și l-am ascuns îngropându-l în omăt la rădăcina unui copac”, unde, firește, l-au găsit jandarmii cu prilejul percheziției. Tot un ceas găsisese și Gheorghe C. Tiron Lache, dar auzind de percheziție „l-am dus singur la primărie”. Alții, precum Anica Gh. Leonte, având treabă la Pungești, „să-mi ieu doctorii pentru un copil bolnav”, vede dezastrul și auzind cum „se trag focuri de pușcă am fugit și găsind pe drum o cămașă și o pălărie le-am dus acasă”, care mai târziu le-au găsit jandarmii „ascunse de mine într-o scorbură de răchită unde le pusesem de frică”. Și Constantin Boancă se afla cu treburi asemănătoare în Pungești, căutând „niște doctorii pentru un vițel bolnav”, dar ajungând la „poarta târgului, niște oameni care fugeau din târg mi-au zis să nu mai intru că sunt soldați acolo și pot să ne împuște, așa că m-am întors înapoi și la un pod din apropiere am găsit o legătură în care erau o piuliță, o pecete, 4 șaluri, 3 batiste, o bucată cit și trei perechi ghetă copilărești”; toate aveau să le găsească jandarmii la el. De asemenea, acasă la Vasile N. Măță, un copil de 16 ani, au fost găsite o bucată de cit, 5 lingurițe, un ghem de ață, o pereche de mănuși de bumbac, o fustă de lână stacojie, un zurgălău, 4 furculițe, un cuțit de buzunar, 4 bobine de ață și un lacăt fără cheie, pe care, băiatul le luase „din lucrurile aruncate de oameni de prin dugheni în uliță”.

Mergând spre Roman, „unde am un băet în armată” – povestea Dumitru Dura, „pe drum am găsit trei surtuțe pe care le-am dus acasă la mine unde s-au găsit de jandarmi ascunse sub omăt”. Un flăcău de 18 ani, Gheorghe Sava Bostan, mergând în acea zi de Sfântul Toader la marginea satului să aducă paie pentru vite, găsește ascunse în șira de paie „o traistă în care erau: opt linguriți, 2 ciasornice, o râșniță de cafea, o pereche de ghetă și 4 perechi pantaloni”; el mărturisea: „nu știu cine pusese acele lucruri în paiele mele”.

S-au furat până și cele „10 porunci” de la sinagogă. Potrivit plângerii făcute de evreul Moisa, ceauș la școala evreiască, „mulțimea de oameni care a jefuit târgușorul Pungești m-au jefuit și pe mine, stricându-mi și furându-mi tot ce am avut în casă, dar n-am văzut cine m-au jefuit fiind că fugisem de acasă; tot acei oameni au stricat și jefuit sinagoga în care au tăiet zece rânduri de «Zece poronci»”.

*

Și astfel, din mărturii fragmentare, s-a încheiat imaginea deplină a unei zile de primăvară din acel târgușor moldovenesc, care, măcar atunci, fusese locul unde s-a întâmplat ceva. Întâmplările relatate sunt îndeajuns de elocvente pentru ilustrarea unei stări de fapt, având credința că și în mintea noastră s-au strecurat umbrele acelor oameni, care într-un moment de grea încercare au dat, poate, prea mult frâu liber sufletului lor înnegurat.

Summary
People And Testimony In Front Of the Judge.
The Chronicle Of the Events From 1907
In A Moldavian Townlet

The echo of the tragic peasant uprising in the spring of 1907 has grown blurred after a century. The events were presented in different lights and shadows, the politics of the past regimes giving their own interpretation of the facts. In the present text, we refer to the events from Pungești, a townlet on the valley of the Racova brook, in Vaslui county. Like any Moldavian urban place at that time, Pungești was inhabited mostly by Jews. The peasants were interrogated for more than a month, between the 4th of April and the 7th of May. As far as I know, the facts presented here are unpublished, and they come from the interrogation reports found in the National Archives in Vaslui county.

PROBLEMA FEMEII ÎN IDEOLOGIA ȘI PROPAGANDA COMUNISTĂ. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

*Drd. Diana Cașu,
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Propaganda sovietică a afirmat de-a lungul deceniilor că până la crearea URSS nici unul dintre statele occidentale, zise capitaliste, nu au acordat femeii drepturi depline. Cele care existau ar fi fost „drepturi parțiale”, care le limitau participarea activă în viața politică. Drept exemplu propaganda sovietică menționa dreptul la vot pentru femei, care ar fi fost pentru prima dată introdus anume în Rusia sovietică.

În plan mai general, unul dintre obiectivele declarate ale partidului comunist a fost integrarea activă a femeii în procesul de creare a unui nou stat, în care toți s-ar bucura de drepturi egale. Pentru realizarea acestui obiectiv s-a invocat nevoia de lichidare a vechilor norme sociale și implementarea unor noi, sovietice. În realitate, trebuie să constatăm că emanciparea femeilor a început cu mult înainte în țările capitaliste occidentale, cu decenii înaintea Revoluției din Octombrie. Acest lucru este adevărat mai ales în ceea ce privește acordarea dreptului la vot, a dreptului de a alege și de a fi ales în organele de conducere. Prima țară care introduce sufragiul pentru femei este Noua Zeelandă, în 1893 (atunci era încă dominion în cadrul Imperiului Britanic). Un alt dominion britanic, Australia, urmează exemplul nou-zeelandez în 1902. În 1906, într-un context revoluționar favorabil schimbărilor radicale, Marele Ducat al Finlandei, atunci în componența Imperiului țarist, introduce dreptul femeilor la vot, iar în anul următor, în 1907, 19 femei finlandeze aveau să fie alese în parlamentul de la Helsinki. Înaintea Primului Război Mondial, alte două țări europene – Suedia și Norvegia – introduc sufragiul universal pentru femei. În Rusia, dreptul la vot pentru femei este introdus în 1917 de către Guvernul Provizoriu. Majoritatea statelor occidentale introduc egalitatea în drepturi politice pentru femei după Primul Război Mondial: Canada (1918, cu excepția Quebecului, unde sufragiul pentru femei este introdus abia în 1940), Polonia și Germania (1918), Olanda (1919), Statele Unite (lege obligatorie la nivel federal, 1920), Turcia (1926), Marea Britanie (1928) etc. În alte state, inclusiv cu o tradiție democratică de sute de ani, votul pentru femei este introdus abia mult mai târziu, după cel de-al Doilea Război Mondial. În Franța, de exemplu, în 1944, iar în Elveția – în majoritatea cantoanelor, abia în 1959, ultima țară europeană în care se introduce acest drept fiind Lichtenstein (1984)¹. Prin urmare, cel puțin la nivelul acordării drepturilor politice egale, Uniunea Sovietică nu avea nici un temei să pretindă la statutul de țară-pionier în emanciparea politică a femeilor.

Discursul marxist-leninist despre eliberarea socială a femeilor este o parte componentă a mesajului de emancipare socială, în general a ideolo-

giei comuniste. Ținând cont de specificul acestei probleme, partidul caută să ridice la maximum conștiința politică a femeii, încearcă să le angajeze într-o mișcare a proletariatului revoluționar, cu intenția de a le transforma în luptătoare fidele pe frontul comunist². Așa se conturează în imaginarul discursului de emancipare profilul femeii luptătoare: „...marea masă a femeilor zace în întuneric...Fără trezirea lor, fără atragerea lor în luptă de dezrobire, victoria revoluției este imposibilă...comuniștii luptă hotărât pentru cucerirea egalității în drepturi a femeilor și caută prin trezirea și trimiterea în luptă a femeilor muncitoare să le transforme în luptătoare hotărâte și entuziaste pentru dezrobirea muncii”³.

Femeia, așadar, devine luptătoare în rezultatul muncii de pregătire a partidului în cadrul acestora, a fi luptătoare nefiind deci o calitate înnăscută. Femeia-luptător seamănă tot mai mult cu bărbatul, cu proletariatul, a cărui cauză o împărtășește cu partidul. În realitate, partidul dorește să facă din populația feminină un partizan neclintit în realizarea scopurilor sale, de creare a unei „noi lumi”, pentru că această „nouă lume” are nevoie de strungar, zidar, femeia va dobândi întreaga considerație și ea însăși va cocheta cu imaginea și mândria de a aparține, în sfârșit, mult doritei lumi a virilității⁴.

Dacă putem vorbi despre un feminism marxist, nu putem vorbi despre un feminism leninist, stalinist sau despre unul sovietic. Aceasta înseamnă un recul serios după ce gândirea marxistă și socialistă a tratat problema egalității de gen. De exemplu, August Bebel, în lucrarea sa *Femeia și socialismul* (1879), relevă faptul că în societatea capitalistă, datorită existenței proprietății private ca factor de aservire a femeilor, este în interesul bărbaților să le țină pe femei în stare de inferioritate. O astfel de subjugare nu va fi cu putință dacă femeile vor avea independență economică față de bărbați. Revoluția proletară, conchide Bebel, va conduce la abolirea tuturor formelor de exploatare odată cu dispariția proprietății private și va crea premisele egalității de gen. Când toată lumea va trăi din munca productivă proprie, femeile nu vor mai putea depinde de bărbați și aceștia nu vor mai putea să le aservească. Independența economică este conceptul-cheie al feminismului marxist și acoperă o problemă fundamentală în emanciparea femeilor. Rămânea de demonstrat dacă realizarea ei, condiție necesară a autonomiei femeilor, este o condiție suficientă⁵.

După etapa clasică și în contextul comunismului aplicat, ideologii și ctitorii acestuia nu s-au mai interesat de problema exploatarei de gen. Motivul principal este acela al primatului luptei de clasă asupra tuturor celorlalte categorii de probleme. Lui Lenin, ligile feministe ruse i-au părut mereu suspecte prin caracterul lor „burghez”. Reprezentantele lor, femei emancipate în sens occidental, au căzut victime ale politicii revoluționare sau au reușit să emigreze. A prelua o agendă feministă reprezenta, potrivit lui Lenin, o abatere de la problema revoluției proletare. În acest mod, problemele femeilor încep să dispară, topite în cele ale luptei revoluționare. În general, orice ce ținea de o politică a diferențelor (cu excepția celor de clasă) nu era încurajat ideologic sau politic. Este însă de remarcat

faptul că primul guvern provizoriu, cel din februarie 1917, a recunoscut femeilor dreptul la vot, Rusia devenind astfel prima țară est-europeană în care femeile primesc formal drepturi politice egale cu cele ale bărbaților. Mai mult, guvernul bolșevic instalat la putere recunoaște o serie de drepturi până atunci inexistente, inclusiv în țări avansate politic și economic, precum ar fi limitarea zilei de muncă la opt ore, păstrarea locului de muncă în perioada de sarcină și de îngrijire a copilului, recunoașterea statutului de mamă-singură.

V.I. Lenin recunoștea că este necesar nu numai de a institui ca norme juridice aceste prevederi, dar și de a schimba și mentalitatea socială în ceea ce privește noul statut al femeii. Rezolvarea problemei de emancipare a femeii nu poate fi hotărâtă doar prin lege. Era nevoie, credea liderul bolșevic, de lichidarea analfabetismul în rândurile femeilor, ridicarea nivelului educațional, cultural, creșterea șanselor de a dobândi o meserie și îmbunătățirea mobilității profesionale a femeilor, precum și facilitarea încadrării lor în activitatea social-politică a regimului bolșevic. Conform istoriografiei sovietice, femeile din Rusia au avut un rol activ în Revoluția din Octombrie, în lupta pentru instaurarea și consolidarea puterii sovietice, a construcției socialismului⁶.

În cuvântările lui Lenin ținute în cadrul unor adunări în masă se pot desprinde mesajele adresate femeilor. De exemplu, în discursul din 19 noiembrie 1918, susținut la Congresul I al muncitorilor din Rusia, Lenin menționează faptul că puterea sovietică recunoaște rolul deosebit al femeilor în realizarea revoluției socialiste. Sarcina pe care și-o fixează sovietele este emanciparea, mobilizarea femeii muncitoare în activități economice, politice, toate acestea având drept obiectiv consolidarea puterii bolșevicilor⁷. Pentru menținerea și întărirea normelor, principiilor, dogmelor bolșevice în rândurile femeilor, ei le cheamă la lupta contra asupritorilor burghezi. „Situația femeii ne arată cât se poate de grăitor deosebirea dintre democrația burgheză și cea socialistă, ne răspunde cât se poate de concret la întrebarea pusă; în republica burgheză, adică acolo unde există proprietatea privată asupra pământului, fabricilor, uzinelor, fie chiar în cea mai democratică republică, situația femeii n-a devenit nicăieri în lume, în nici una dintre cele mai înaintate țări, pe deplin egală în drepturi”⁸. Lozincile care și le propune partidul denotă de asemenea faptul că emanciparea femeii era un instrument convenabil în lupta cu dușmanii proletariatului. Printre lozincile folosite de partid erau spre exemplu: „Lupta împotriva asupritorilor, lupta împotriva capitaliștilor, lupta împotriva culacului speculant!”, „Libertate și egalitate pentru sexul asuprit”⁹ etc. După război, a fost nevoie acută de munca femeilor și, corespunzător, a început o intensă propagandă care promova „femeia stahanovistă” emancipată și eliberată prin muncă.

Unul dintre teoreticienii emancipării femeii a fost chiar soția lui V.I. Lenin, Nadejda Konstantinovna Krupskaja, care a elaborat o lucrare intitulată „Femeia – muncitoare”, fiind inspirată din lucrarea lui August Bebel. Această broșură a fost una dintre primele adresate femeilor munci-

toare¹⁰. Krupskaia scria că "eliberarea femeii se va face doar prin muncă. Ea avertiza muncitorii bărbați că excluderea femeii din rândurile muncitorilor va împiedica emanciparea. Nu trebuie așteptat ajutorul de sus "nici Țarul, nici Dumnezeu" n-o să le consoleze, pentru că statul este de partea celor „nobili”. Numai clasa muncitoare poate să-și câștige libertatea”. Krupskaia recunoaște faptul „că multe femei aveau o poziție ostilă față de mișcarea muncitorească sau erau total indiferente”, dar ea face responsabilă de această situație bărbații care afirmau că participarea femeilor la mișcare ar trebui să fie exclusă. Scopul femeilor și bărbaților este de a se elibera de prejudecățile trecutului, și de ajuta femeia să se integreze în societate, considera soția lui Lenin. Scopul fiind „viitorul luminos, în care nu vor exista exploatarea, inegalitatea, oamenii vor lucra în condiții bune, societatea va avea grijă de cei vârstnici, bolnavi, slabi; nimeni nu va muri în singurătate; mamele vor fi sigure că copii lor vor fi asigurați cu alimente, îmbrăcați, încălțați, de copii va avea grijă instituții specializate”, afirmă Krupskaia¹¹.

După Congresul I al muncitoarelor din 16-21 noiembrie 1918, Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia a luat decizia de a crea pe lângă comitetele orășenești de partid comisii de agitație și propaganda în rândurile femeilor, numite „Jenotdel”. Un rol deosebit în cadrul acestei instituții l-a avut Aleksandra M. Kolontai, figură proeminentă a feminismului marxist, ministru în primul guvern sovietic, precum și alte reprezentante ale elitei comuniste, precum Inessa F. Armand, L.R.Mejinskaia, A. V. Artiuhina, C. I. Nikolaeva, V. A. Maiorova, M. P. Golubeva, F. V. Niurina, S. N. Smidovici. Acestea au participat la crearea acestui comitet, a subdiviziunilor acestuia în teritoriu. Inițial, această secție se ocupa cu activități de caritate, anume cu crearea comitetelor de ajutorare a răniților și bolnavilor printre ostașii din Armata Roșie. După războiul civil se organizau puncte de evacuare, cantine, internate pentru copii, *jenotdel-ul* avea reprezentanți în toate *narcom*-urile republicilor sovietice și a republicilor autonome din cadrul Rusiei. Cum, în astfel de situații, femeile descoperă că au interese și solidarități comune care pot „scăpa” ideologiei oficiale, *Jenotdel-ul* a fost desființat de Stalin în 1930, din cauza apariției unui presupus „deviaționism feminist”, acuzație la fel de gravă ca și cea de „deviaționism burghez”¹².

Lichidarea acestor secții pentru femei relevă în mod pregnant faptul că regimul sovietic nu a tolerat nici o organizație care nu putea fi controlată în totalitate sau care era susceptibilă de a devia de la cursul oficial. Feminismul rusesc, care a luat avânt ca urmare a Revoluției din Octombrie 1917 și cu sprijinul direct al regimului, a devenit în scurt timp un pericol pentru bolșevici, chiar dacă din punct de vedere oficial Lenin și alți lideri sovietici se declarau în favoarea mișcării feministe.

Summary

The issue of women in communist ideology and propaganda. Preliminary

The Soviet regime paid a great attention to the woman question. The new Communist state inherited a disastrous situation from the Tsarist regime and in some way the women waited for significant changes in their social, economic and political status. However, after the initial period of the Bolshevik regime when a special institution to deal with was created, in 1930 this has been disbanded. The main cause was that the Communist regime did not tolerate any organization that could escape, in some way or another, its full control.

Note

- ¹ A se vedea mai mult la acest subiect Marjorie Spruill Wheeler, editor, *One Woman, One Vote: Rediscovering the Woman Suffrage Movement*, Troutdale, OR: New Sage Press, 1995.
- ² *Женщины в СССР // Женщины мира в борьбе за социальный прогресс*, М., Мысль, 1972, с. 30.
- ³ В.И. Ленин, *Полн. собр. соч.*, т. 37, с.204.
- ⁴ Alex Inkeles, ed., *Soviet Society. A reader*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1961, p. 540-546.
- ⁵ Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, 2004, p.189-190.
- ⁶ *Женщины в СССР // Женщины мира в борьбе за социальный прогресс*, М., Мысль, 1972, с. 29-82.
- ⁷ В.И. Ленин, *Полн. собр. соч.*, т. 37, с. 204-206.
- ⁸ В.И. Ленин, *Полн. собр. соч.*, т. 39, p. 332-333.
- ⁹ *Ibidem*, p. 335.
- ¹⁰ Ричард Стейтс, *Женское освободительное движение в России, феминизм, нигилизм и большевизм 1830-1930*, Москва, РОССПЭН, 2004, с. 332.
- ¹¹ *Ibidem*, с. 333.
- ¹² *Ibidem*, с. 466-467.

MEGLENOROMÂNII – EVOLUȚIE ISTORICĂ, ETNONIMIE, RĂSPÂNDIRE ȘI PROCESE ETNODEMOGRAFICE

Dr. Dorin LOZOVANU,
cercetător postdoctoral la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

1. Conștiința națională și identitate etnonimică

Numele prin care au fost desemnați acești români sunt destul de multe și variate. De fapt, numele de meglenoromân a fost creat de oamenii de știință, după același model ca și cel dacoromân, istroromân, macedoromân. Acest nume combină toponimul Meglen cu etnonimul român, deci menționează aria de răspândire a acestor români. Toponimul de Meglen este de origine slavă, derivând de la cuvântul bulgar *Мѣглен* / *Măgla* (ceață, negură). Acest toponim se pare că a fost atribuit mai întâi munților ce înconjoară această câmpie, unde ceața este destul de frecventă, sensul fiind de munți cețoși, neguroși. Apropiat de sens este și toponimul dat de turci acestei regiuni și anume Karagia (Karaca), sub influență slavă devenind Karadžova, Karagiova, care înseamnă negricios, cu sensul tot de neguros¹. Dar referindu-ne la etnonimul de meglenoromâni trebuie de menționat că mulți autori l-au scris diferit: *meglenoromâni*, *megleromâni*, *megleno-români*, *Megleno-Români*. Întâlnim și varianta *românii din Meglen*. Apropiat este și termenul prin care i-a desemnat Gustav Weigand: *Vlacho-Meglen*². Însă ei nu cunosc aceste nume cu care au fost desemnați în diferite lucrări. De fapt această populație a pierdut câteva secole în urmă etnonimul de *rumân* (*rumoan*), care este varianta dialectică a celui de român. Ei sunt singurii dintre vorbitorii dialectelor românești care și-au pierdut complet numele etnic de român alături de istroromâni, care din sec XIX nu mai folosesc etnonimul de *rumer*. Pierderea etnonimului de român poate fi explicată prin bilingvismul de durată româno-bulgar, prin care termenul slav s-a impus. Meglenoromânii între ei se numesc *vlasi* sau *vlaș* (la pl.) și *vla* sau *vlau* (la sing.), același nume ca origine cu *vlah*, sub numeroase variante, și dat tuturor românilor de la nord și sud de Dunăre³. Dar mai frecvent meglenoromânii utilizează termeni, nume care desemnează locul de naștere, localitatea indivizilor: *umîneț* (sing. și plur.) pentru persoane din Uma (Huma) *liumnicean* (sing.), *liumniceani* (plur.) pentru cei din Liumnița (Luminița, Skra); *brăslaveț* (sing. și plur.) pentru cei din Birislav (Perikleia); *ușineț* (sing. și plur.) pentru cei din Oșin (Uașin, Arkhangelos), *lundzineț* (sing. și plur.) pentru cei originari din Lundzin (Lagkadia), *nântineț* (sing. și plur.) pentru cei originari din Nânta (Nonti, Notia), *cupineț* (sing. și plur.) pentru cei din Cupa (Koupa), *țărcaneț* (sing.) și *țircaneț* (plur.) pentru cei din Țărnareaca (Karpi). Prioritatea meglenoromânilor de a se numi după numele localităților în care

locuiesc sau de unde sunt originari o întâlnim într-o măsură mai mare și la istroromâni. Un alt termen savant folosit numai de autorii care îi considerau pe megleniți ca făcând parte dintr-un grup regional al aromânilor este cel de *aromân meglenit*, *aromâni din Meglen*, sau mai rar *meglenoaromân* (St. Romanski, N. Iorga, Al. Philipide ș.a.), în prezent aproape neutilizat. Alt termen încetățenit în știință este cel de *meglenit*, *meglen* (sing.), *megleniți*, *megleni* (plur.). Dar nici acesta nu este utilizat de către meglenoromâni pentru a se autodenumi. Acești *vlas*i numesc *megleniți* numai pe populațiile ce locuiesc în cadrul câmpiei Meglen, în special îi numeau megleniți pe bulgari (macedoneni), pomaci, turci și mai puțin pe greci care au venit mai târziu în ținutul Meglenului. De fapt, bulgarii (macedoneni) înțeleg prin *meglenski* graiurile din Meglen și din împrejurimi. Înainte de 1923, meglenoromânii de religie islamică se numeau între ei sau în relație cu alții și *muslimani* (sing.), făcând deseori abstracție de etnie.

Desigur că populația înconjurătoare utilizează niște termeni pentru a desemna această populație românească. Aromânii îi numesc cel mai des *migliniți* (plur.) și *miglinit* (sing.), mai rar *vlahi*, *vlas*i. Slavii (bulgarii, macedonenii) au aceiași termeni ca și meglenoromânii, folosind cel mai frecvent *vlas*, *vlav*, *vlasin*, *vlasinin* (sing.) și *vlas*i (plur.). Însă bulgarii, macedonenii, pomacii și sârbii din regiunile mai îndepărtate de Meglen, nefăcând o distincție între meglenoromân și aromân, le zic și *karaguni*, *țințari* (*cincari*).

În lucrările din limba slavă care au făcut referiri la populația meglenoromână apare și termenul de *meglenovlas*i, *meglenski vlas*i (în limba bulgară, macedoneană, sârbă) sau *meglenovlahi* în rusă. Turcii foloseau același termen ca și pentru aromâni – *Iflak*. Grecii nu prea fac referiri la acești români, însă coloniștii greci precum și unii cercetători greci, utilizează numele de *meglenos* sau pe cel de *blahos*, *vlahos*, sau deseori numai pentru unele grupuri. Astfel termenul de *meglenit* îl atribuie slavilor (bulgarilor / macedonenilor), turcilor, mai puțin grecilor din ținutul Meglen și din împrejurimi, neavând o semnificație etnică. Însă pe bulgari îi denumesc la fel, cu variante ca *bugari*, *bălgari*, în prezent și *makedonți* pe cei din Republica Macedonia. Pe turcii din Macedonia, meglenoromânii îi numeau deseori *iuruk* (sing.) și *iuruți* (plur.) sau *koniari* (sing.), *koniari*, *koniari* (plur.) de la orașul Konya din Turcia, de unde au venit mulți turci în ținutul Meglen și regiunile apropiate, dar în prezent este folosită denumirea de *turți*. Pe aromâni meglenoromânii deseori îi denumesc *vlași*, *vlas*i, dar mai ales după numele regionale și după localități, practic singurii aromâni care intră în contact direct cu meglenoromânii sunt cei din Livădz (Megala Livadia), cunoscuți de către meglenoromâni ca *livadeți* (sing.) și *livadți* (plur.). Pentru români, meglenoromânii mai foloseau în trecut numele de *mocani*, dar în prezent s-au impus denumirile oficiale folosite de limbile macedoneană slavă și greacă *rumuni*, *români*, *romini*. Grecii veniți din Asia Mică în perioada schimbului de populație dintre Grecia și Turcia, care au fost colonizați, și în regiunile locuite de meglenoromâni sunt cunoscuți

sub numele *magir*, termen derivat din limba arabă *muḥagīr* (în limba turcă – muhagīr) = emigrant, refugiat, venit din altă parte.

Deși limba pe care o vorbesc încă mulți meglenoromâni în familie se deosebește de limbile vorbite de către populațiile de origine slavă (macedoneană, bulgară) și greacă, la ei nu există sentimentul unei naționalități proprii.

Meglenoromânii care locuiesc în Grecia se declară oficial greci (chiar dacă s-ar declara altfel nu ar fi recunoscuți), înregistrați în statistici oficiale de către oficialitățile Greciei. Cei care trăiesc în Republica Macedonia se declară în cea mai mare parte ca *macedoneni* sau unii dintre ei *vlasī*. Sub acest nume oficial de vlasi, meglenoromânii sunt trecuți la recensăminte împreună cu aromânii.

Pierderea conștiinței naționale de român *vlas*, se datorează în special vieții de simbioză seculară dusă între ei și populațiile înconjurătoare, dar și politicilor de asimilare, deznaționalizare a Greciei și mai puțin a Republicii Macedonia, duse mai insistent după primul război mondial. Totuși este interesant faptul că sunt cazuri izolate când unii dintre cei care au apucat să facă școală românească se simt români, deși oficial ei se declară greci.

2. Evoluție istorică

De-a lungul istoriei, această populație romanizată a trecut prin mai multe perioade, care și-au pus o amprentă mai mică sau mai mare asupra destinului lor. Evenimentele ce s-au petrecut în această regiune au tangențe cu istoria Balcanilor în general. O istorie referitoare la meglenoromâni este strâns legată de localitățile locuite de ei. Putem menționa că meglenoromânii nu reprezintă un grup romanizat al tracilor sau altei populații, pe teritoriile actualei lor așezări.

O părere comună asupra perioadei și teritoriului de unde au venit acești români nu există. Pe baza mai multor cercetări lingvistice (mai relevante decât cele istorice) s-a stabilit că strămoșii meglenoromânilor au coborât în Meglen prin sec. X-XII. S-a emis și părerea că aceștia ar proveni de pe teritoriul Banatului sau Olteniei. Traseul pe care l-au urmat este mai puțin cunoscut. Cel mai probabil este că ei au trecut prin teritoriul Bulgariei, stabilindu-se o perioadă în regiunea munților Rodopi. Nu este exclus că aceștia să fie tocmai acei români care, la sfârșitul sec. XII, sub dinastia Asăneștilor au întemeiat statul vlaho-bulgar. Greu de verificat, dar este probabil că această populație să aibă și un substrat peceneg. Dovezile le constituie tipul mai asiatic, apropiat de cel turanic, al multor meglenoromâni, mixtarea producându-se, probabil, în jurul anului 1100. Cauzele care au stat la baza migrării acestora nu pot fi stabilite precis, dar invazia slavilor și a altor migratori combinată cu ocupația de păstor a românilor a avut un rol important.

Tangențele lingvistice între meglenoromână și graiul aromânilor din Gopeș și Muloviște ne duc la părerea că între aceste două grupuri există o relație directă. Ar fi putut exista două variante:

1) aromânii și-ar fi avut traseul mai spre vest, o parte rămânând în regiunea celor două așezări.

2) masa de români s-a dezbinat, unul înaintând spre ținutul actual Meglen alții spre vest. Cei care s-au așezat în vestul Macedoniei au intrat în contact cu grupurile de aromâni, contopirea lor cu aceștia a fost treptată, dar mai ales în sec. XVIII, când grupuri mari de aromâni din Albania au invadat aceste centre⁴.

Regiunea Meglen este pomenită în cronicile bizantine după căderea Imperiului Româno-bulgar. Se vorbește de un șef al acestei regiuni „Ilitas O Arhon Moglenon”, purtând un nume apropiat de *Nikulitsa*. Cu toate acestea nu se pomeniște nimic de prezența elementului românesc în aceste părți. Capidan argumentează coborârea meglenoromânilor prin vestul Rodopilor, bazându-se pe particularitatea dialectului lor de a transforma *a* accentuat în *o* deschis, element lingvistic ce se întâlnește doar în dialectul bulgar Acharcelebi, din Rodopii Occidentali. Un amestec al meglenoromânilor cu slavii din Rodopi este destul de probabil⁵.

Un argument pentru așezarea meglenoromânilor în localitățile lor actuale sau din trecut îl reprezintă și toponimia. Majoritatea absolută a denumirilor sunt de origine slavă. După extinderea Imperiului Otoman în toată Peninsula Balcanică, ținutul Meglenului a suferit și el transformări. Este vorba de schimbarea structurii etnice și confesionale în această regiune. Până la pătrunderea turcilor spre vest, în această regiune locuiau slavii, mai exact ramura bulgaro-macedoneană, care înconjurau ținutul locuit preponderent de români. Populația slavă precum și cea românească de religie creștin-ortodoxă, erau influențați de biserica bizantină. Slavii din jurul localităților românești conlocuiau destul de pașnic cu aceștia. Populația slavă, fiind mult mai numeroasă, deja din sec. XIV, a început să influențeze puternic românii mai ales din punct de vedere cultural. O parte din români s-au slavizat chiar de atunci, procesul luând amploare. Căsătoriile mixte erau frecvente, precum și pătrunderea limbii slave, mai ales sub forma dialectală macedoneană din regiune. În sec. XV – XVII au început primele migrații ale populației din Asia Mică spre regiune. În sec. XV – XVII au început primele migrații ale populației din Asia Mică spre regiunea Meglenului. Aceștia s-au stabilit ulterior și în imediata apropiere a comunelor locuite de români. O oarecare mixtare a turcilor cu populația locală s-a produs, dar ea a atins în special slavii, românii fiind afectați mai puțin. Grupurile de populație turcească care s-au stabilit în Meglen proveneau aproape exclusiv din regiunea orașului Konya, din această cauză ei erau cunoscuți și de români și de slavi sub numele de *konyari*, *konyarfi*. Fiind privilegiați koniarii au căpătat influență asupra localnicilor. Turcii nu au intervenit direct în viața băștinașilor, dar au adus cu ei un alt fel de civilizație. Desigur că toți turcii erau musulmani. Deși influența limbii turce nu a fost prea mare, religia a avut un mare succes. La început au trecut la religia islamică o parte din slavo-macedoneni. Treptat majoritatea populației slave din Meglen a devenit musulmană. S-ar părea că trecerea la islam a fost în cea mai mare parte bene-

volă, dar s-au semnalat și cazuri de convertire prin constrângere. În acest fel bulgaro-macedonenii s-au divizat pe criteriul confesional, cei trecuți la islam devenind *pomaci* (*pomați*), cunoscuți și ca *torbeși*.

Satele locuite de meglenoromâni, prin poziția lor izolată, la început au cunoscut o independență mai mare. Mult comentata trecere a o parte din români la islam nu pare a fi atât de ieșită din comun, fiind cunoscut faptul că slavii din jur erau deja musulmani. Konyarii erau puși la conducerea administrației locale, ei deținând și moșii întinse. O parte din satele slavilor și ale românilor au devenit dependente de beii turci. Mai târziu, mulți bei au provenit din rândul pomacilor, aceștia fiind preferați de către administrația otomană. Nu se cunosc până în prezent împrejurările prin care au trecut la islam o parte din meglenoromâni. S-ar părea că acest eveniment s-a întâmplat la sfârșitul sec. XVII, când sub influența turcilor și a pomacilor, un grup de meglenoromâni a trecut la islam. Este vorba de locuitorii orașelului Nânta (Notia), care de pe atunci era centrul populației meglenoromâne. Dar acest proces de convertire la islam a durat până la mijlocul sec. XVIII, pentru că de obicei este vorba de o trecere treptată⁶. Există și dovezi istorice că a existat o diferență de peste 10 ani între mahalalele din Nânta, în ceea ce privește trecerea la islam. Ultima mahala islamizată a fost Manastir (Pour djamisi). Mulți cercetători au înțeles greșit că meglenoromânii au devenit musulmani în totalitate. În realitate doar meglenoromânii din Nânta, care cei drept alcătuiau aproape jumătate din cei peste 20 de mii de meglenoromâni, au trecut în totalitate la islam. În celelalte localități s-au semnalat doar cazuri izolate de trecere la islam, în general neschimbându-se situația. Există și o legendă, care se pare că se trage dintr-un fapt real ce menționează că trecerea la islam a nântenilor a fost încurajată de episcopul localității. După sec. XIX nu s-au mai semnalat cazuri masive de trecere la islam a meglenoromânilor, doar unele convertiri izolate sau prin căsătorii mixte. Dimpotrivă ulterior unii musulmani au trecut la creștinism. În ciuda faptului că erau în număr mic și amenințați permanent de asimilare, meglenoromânii nu erau solidari între ei, fiind cunoscute o serie de ciocniri între locuitorii diferitelor localități meglenoromâne, mai ales în cursul sec. XVIII – XIX. Deosebit de sângeroase au fost luptele între locuitorii orașului Nânta și cei ai comunei Oșani (Arhanghelos de azi). Cauzele acestor conflicte erau în primul rând de ordin economic, la început nântenii au vrut să supună comuna Oșani intereselor lor, dar a ieșit pe primul plan răzbunarea care avea tradiții vechi și la meglenoromâni, ca de fapt la o serie de popoare din regiunea sud-europeană. Nântenii au fost ajutați de turcii koniari și de pomacii musulmani din satele vecine, pe când cei din Oșani au primit ajutorul bulgarilor/macedonenilor ortodocși din unele sate mai îndepărtate. În acest fel confruntarea a avut și o nuanță confesională. Cea mai mare ciocnire a fost în anul 1870, când și-au pierdut viața până la 200 de meglenoromâni din ambele tabere. Aceste confruntări au dus la diminuarea numărului și așa mic de meglenoromâni⁷.

Mai târziu asupra comunelor meglenoromâne și-a exercitat influența

și beiu Ahmed – aga din Ienige-Vardar (Gianitsa), care a avut un rol pozitiv prin faptul că a pus capăt confruntărilor, comunele plătind un tribut anual⁸. Deși exista și un *Sfat al oamenilor în vârstă*, cea mai mare influență o aveau conducătorii militari, numiți căpitani. Din punct de vedere administrativ, localitățile meglenoromânilor în timpul Imperiului Otoman au intrat în componența vilaietului Saloniki (Solun), cazaua Gevgelia. Cât a existat Imperiul Otoman, meglenoromânii aveau o situație cât de cât stabilă cu toate schimbările care au avut loc. Ei nu au fost luptători activi împotriva dominației otomane, prevăzând probabil că un viitor mai bun nu au de unde aștepta. Momentul crucial în viața meglenoromânilor a avut imediat după primul război mondial, când s-a stabilit frontiera de stat între Grecia și Iugoslavia. În urma acestui eveniment cea mai mare parte a meglenoromânilor și nume cei din comunele Liumnița, Cupa, Oșani (Oșin), Birsilav, Lundziń, Țarnareaca și Nânta au fost integrată în statul grec, iar cei din Huma (Umă) și satele înconjurătoare ca Bogorodița, Mărzenți, Moin, Gorničet s-au aflat în noul stat iugoslav. Din acest moment s-a produs o ruptură lingvistică între cele două părți care a avut și are drept consecință o diferențiere considerabilă în special în domeniul lexicului meglenoromânilor, idiomul lor relativ unitar până atunci aflându-se sub influența unor limbi diferite: greaca și macedoneana. La numai puțin timp după acestea alte două evenimente au avut loc care au contribuit la dispersarea elementului meglenoromân.

După războiul din 1919 – 1922, dus între Turcia și Grecia, s-a făcut un schimb de populație între cele două țări beligerante. Meglenoromânii din Nânta, în calitate de musulmani au părăsit locul lor natal și s-au instalat în Turcia. Cam prin această perioadă (1923 – 1926) cca. 220 de familii meglenoromâne provenind din Liumnița, Cupa, Oșin, Lundziń, s-au stabilit în România, declarându-se români, în marea lor majoritate locuind azi în comuna Cerna din județul Tulcea.

Cotitura cea mai importantă însă din viața meglenoromânilor o reprezintă perioada războiului civil din Grecia care a avut loc între 1946-1949, când unele din comunele meglenoromânilor au fost arse și o bună parte a populației a luat drumul exilului, stabilindu-se aproape în toate țările socialiste europene și în Uniunea Sovietică. În ultimii ani, mulți dintre acești refugiați meglenoromâni, în dorința de a se apropia cât mai mult de locul lor natal, s-au stabilit în Republica Macedonia. După 1946, meglenoromânii cunosc un proces continuu de asimilare din partea grecilor și a macedonenilor. Deși majoritatea sunt în Grecia tot aici sunt și cei mai asimilați. Desigur că politica naționalistă din această țară își atinge scopul.

3. Răspândire geografică și număr

Primul care consemnează existența unei populații de limbă română în regiunea Meglen este B. Nicolaidès, care menționează în această regiune 50 de sate locuite de bulgari și români⁹.

Este destul de dificil să ne pronunțăm asupra unui număr exact al meglenoromânilor atât pentru prezent cât și pentru trecut. Statistica oficială nu ne ajută cu nimic nici în acest caz. Grecia nu recunoaște în nici un fel existența unei astfel de minorități pe teritoriul ei, iar Republica Macedonia, nu face nici o mențiune specială asupra meglenoromânilor. Totuși, în Republica Macedonia se recunoaște existența unei minorități de *vlasi*. În cazul meglenoromânilor această statistică nu ne ajută prea mult, pentru că în afară de faptul că este mult diminuată, se referă la toți românii din această țară. Meglenoromânii sunt trecuți mai mult ca macedoneni. Foarte probabil, câteva zeci de meglenoromâni sunt trecuți ca *vlasi* (cel mai posibil în jur de 50). La fel de greu este de estimat numărul lor și pentru perioadele anterioare. Majoritatea cercetătorilor nu au dat o cifră separată pentru meglenoromâni, incluzându-i la aromâni sau etnonimul general de *vlasi* (vlahi).

Prezentăm în continuare numărul meglenoromânilor după diferiți autori, în diferite perioade, acestea fiind aproape singurele date ce se referă la numărul total al acestui grup. Primul care s-a referit la numărul meglenoromânilor a fost Gustav Weigand. El a efectuat cercetări la fața locului, bazându-se pe informațiile luate de la *cogeabași* (primari) estimează populația celor 11 localități la 1645 case cu o cifră rotundă de 14 mii de locuitori pentru anul 1889¹⁰.

V. Kănciov, din Bulgaria, în lucrarea „Makedonia, Etnografia i statistika” dă pentru anul 1900 un număr de 9430 megleniți¹¹. (Ce-i drept el nu se referă la megleniți, dar analizând toate datele pentru localitățile meglenoromâne, acesta este numărul obținut).

Alt cercetător bulgar, A. Șopov, analizând multe aspecte statistice ale Macedoniei, menționează 7 000 megleniți pentru anul 1909.

L. T. Boga din România este mai optimist. El menționează, pentru anul 1912, 25 265 megleniți, bazându-se pe numărul fiecărei așezări locuite de aceștia.

Th. Capidan admite un număr ce oscilează între 14 și 26 de mii meglenoromâni în 1920, cu mențiunea că 2 mii dintre ei sunt în Iugoslavia¹².

Mai târziu, M. D. Peyfuss estima pentru anul 1970 cca 15 mii meglenoromâni¹³.

S-au încercat și alte aprecieri asupra numărului actual al meglenoromânilor, bazate tot pe cifrele de la începutul sec. XX cu adaosul sporului natural corespunzător și al altor indici. După părerea mea, este aproape imposibil de a aprecia în acest fel numărul real actual al megleniților, ținând cont de marile schimbări ce au avut loc în viața acestora, mai ales emigrarea, care a jucat un rol mai important decât sporul natural.

Bazându-se pe cercetări la fața locului precum și pe informatori din diverse țări o mare contribuție o aduce Petar Atanasov, care menționează

la nivelul anului 1984, 5038 megleniți¹⁴. S-ar părea că această cifră este mai aproape de adevăr, și în prezent numărul lor fiind în jur de 5 mii de persoane. Se impun totuși unele precizări. În primul rând meglenoromânii stabiliți în România nu mai sunt trecuți la același grup, fiind considerați ca români, fără mențiunea originii lor. La fel este și cu megleniții care au plecat în Turcia, asupra lor neexistând nici o mențiune referitor la originea etnică.

Importante modificări în decursul istoriei a suportat arealul ocupat de meglenoromâni. Desigur că și în perioadele mai îndepărtate, au avut loc transformări de acest gen, dar în sec. XX s-au petrecut mai multe schimbări decât în alte patru secole anterioare. Mulți cercetători menționează și pentru perioada actuală aceleași așezări locuite de meglenoromâni la începutul secolului. Singurele cercetări importante au fost efectuate până în anii '30 ai sec. XX. Dar aceste date nu sunt conforme cu realitatea actuală. O altă problemă o reprezintă și toponimele care în mare parte nu corespund cu cele menționate de cercetătorii din sec. XIX sau începutul secolului XX. În urma marilor schimbări de după destrămarea Imperiului Otoman și crearea noilor formațiuni statale, au fost schimbate masiv și toponimele. Astfel, denumirile turcești, de multe ori oficiale, au ieșit din uz în majoritatea cazurilor. Variantele slave, bulgaro-macedonene, pentru multe localități din Macedonia Egeică au fost înlocuite prin toponime grecești. Puținele denumiri grecești pentru unele așezări din Albania, Republica Macedonia sau Bulgaria, de asemenea nu mai sunt utilizate. Variantele românești pentru așezările cu populație românească, inclusiv meglenoromâni, nu mai sunt uzuale în prezent, unele nefiind cunoscute nici de localnici.

Identificând toate aceste localități din prezent, vom indica așezările locuite de meglenoromâni.

În Grecia se întâlnesc în comunele lor vechi, menționate în sec. XIX și la începutul secolului XX. Astfel, ei formează un număr încă important din populația localităților Arhanghelos (fostul sat Oșin/Oșani) cu cca 850 meglenoromâni, Perikleia (Birislav) cu cca 500, satul Karpi (Țărnareca) cu cca 550. În Notia (Nonti, Nânta) sunt în jur de 50, care provin din satele înconjurătoare. Până la 100 de persoane locuiesc în orașelul Skra (Liumnița) și în satele Kupa (Cupa) și Lagkadia (Lundziń).

În urma exodului populației meglenite, în prezent există cca. 250 meglenoromâni în orașul Axiupolis din apropiere, iar cca. 450 s-au stabilit în Saloniki (Salonic). Câteva zeci locuiesc în orașul Aridea, toate din Grecia. Există familii meglenoromâne și în orașele Edessa și Gianitsa, dar fără a se cunoaște exact situația lor.

În Republica Macedonia locuiesc aproape jumătate din meglenoromânii neasimilați total din prezent. Aici arealul lor de repartiție s-a schimbat și mai mult. Astfel satul Huma, cândva important este azi aproape dispărut. El nu mai apare pe hărțile actuale fiind aproape părăsit. Cei mai mulți meglenoromâni s-au stabilit în orașul Gevgelija (Ghevghelia) care ne apare azi ca un adevărat centru al meglenoromânilor cu cca. 1500 persoane. Zeci

de meglenoromâni locuiesc în satele apropiate: Gornicet, Moin, Mrzenți, Bogorodița precum și în orașele: Negotino, Veles și Skopje. Într-un număr redus se mai întâlnesc în localitățile Dibrovo, Tetovo, Kavadarți, Kicevo, Kociani, toate din Republica Macedonia.

Din regiunile mai îndepărtate de locul lor de baștină, meglenoromânii locuiesc într-un număr mic (de obicei câteva familii) în orașele Belgrad și Aleksinac (la nord de Niș) din Serbia, precum și în comunele Jabuka, Kačarevo și Gudurica din Vojvodina.

Ca urmare, în special, a războiului civil din Grecia, mai multe familii de megleniți, uneori grupuri de zeci de persoane s-au stabilit în următoarele țări și localități: Budapesta (Ungaria), Iambol și Vrața (Bulgaria), Praga și Pardubice din Cehia, Varșovia, Wrocław, Szczecin, Legnica, Jelenia Gora, Kroncienko din Polonia sau chiar în Tașkent din Uzbekistan.

O situație aparte este cea a meglenoromânilor stabiliți în România. Schimbând mai multe regiuni, aceștia locuiesc în prezent în cea mai mare parte a lor în comuna Cerna din Tulcea, unde alcătuiesc peste 80 % din populația ei. Familii răzlețe de meglenoromâni se mai întâlnesc și în Constanța, Onești, sate din Bărăgan și Banat. Aceștia s-au integrat națiunii române.

Situația actuală a megleniților plecați în Turcia, în primul rând a celor peste 8 mii de nânteni este puțin cunoscută. În cea mai mare parte s-au turcizat, locuind în prezent în sate din extremitatea vestică a Anatoliei sau în orașul Tekirdag.

Deși în prezent sunt destul de risipiți, meglenoromânii au păstrat totuși arealul relativ compact de locuire, apropiat de cel inițial. Continuitatea lor este puternic afectată de frontiera dintre cele două state, Grecia și Republica Macedonia, aflate în relații încordate.

4. Localitățile cu populație meglenoromână

Cunoscând regiunea locuită de aceștia, voi încerca să fac o mică descriere a localităților locuite de ei.

Notia este un orașel mic în prezent, situat la poalele muntelui Kozuf aproape de vârful Tzena. Orașul este amplasat la contactul dintre centrul Meglenului (Karagiova) cu munții dinspre nord-vest. Această localitate este veche, din antichitate, când se numea Enotia. Când s-au așezat românii aici au însușit numele vechi, pronunțând ca *Nonti*, *Nontea*, în literatura română fiind cunoscut și ca Nânta. După cum observaseră Hahn și Capidan, numele acestei așezări sună cam curios în meglenoromână¹⁵. Tradiția spune că Notia era pe vremuri alcătuită din zece cătune: Nontea, Țitatea, Sâm-Toader, Tomarița, Vacof, Cociste, Robova, Torliști, Tufca di Tușim și Cusața. Numai după venirea turcilor konyari, din sec. XVI, aceste cătune s-au reunit la un loc ca să alcătuiască orașul de azi. Trama stradală și fizionomia orașului indică existența unei așezări urbane de mult timp aici. S-ar părea că nucleul orașului a existat de mult timp, locuitorii cătunelor din jur practic integrându-se în acest oraș. La

începutul secolului XX, orașul era alcătuit din opt mahalale: Mănăstir, Punti, Prour, Al-Cule (turnul roșu), Băicuș (bufnița), Gorniț, Boz și Beilic (Ambar). Trama stradală era dezordonată, de tip oriental cu străzi înguste dar pavate cu caldarâm. Cea mai populată era mahalaua Mănăstir, unde se afla și geamia principală, de fapt fosta biserică Sfânta Maria. Mai existau încă trei geamii în celelalte mahalale. Notia avea legătură prin drumuri bune cu Lagkadia (Lundziń) și Perikleia (Birislav).

Primul care a făcut referiri la meglenoromânii din Notia a fost G. Weigand, care pentru anul 1889 menționa 3900 de oameni care locuiau în 450 case¹⁶. El relatează că orașelul era pur românesc, aproape toți locuitorii fiind musulmani. L. T. Boga bazându-se pe statisticile otomane identifica 9480 români nânteni, toți musulmani¹⁷. Cifra nu poate fi verificată, pentru că după data la care se referă, anume anul 1912, au intervenit schimbări în regiune. Th. Capidan după cercetările efectuate în Notia nu poate stabili numărul exact al meglenoromânilor. Menționează că numărul total al populației în Notia ar fi în jur de 5 mii. Putem admite că numărul meglenoromânilor era până la 4 mii persoane, deoarece alături de aceștia mai locuiau câteva sute de pomaci bulgari, tot musulmani, nu mai puțini țigani ortodocși și câteva familii de turci konyari.

Portul tradițional al nântenilor era foarte apropiat de cel turcesc, deosebindu-se de cel al megleniților din satele vecine. Bărbații purtau *poturi*, un fel de șalvari turcești de stofă vânată brodată cu mătase neagră. Mulți purtau *benevregi* și *cepken* peste *fermenea*. Femeile umblau împodobite într-o *fergea* neagră de lână, purtând haine lungi până la călcâie. Spre deosebire de turcoace, ele nu purtau vâl pentru acoperirea feței.

Tipul nântenilor se deosebea puțin de acela al celorlalți români din Meglen. Caracteristic le era statura mijlocie, conturul feței mult mai pătrat, ochii mai adânciți, majoritatea fiind bruneți, culoarea pielii specifică tipului mediteranean. Pomacii din regiune erau mai deschiși la culoarea părului și a pielii, întâlnindu-se mulți șateni. Țigani, bineînțeles erau și mai bruneți ca românii.

Până la intrarea localității în componența statului grec, nântenii căpătaseră mari influențe slave (bulgaro-macedonene). Acestea se observau mai ales în limbă, în afara vocabularului bogat în cuvinte slave era foarte răspândit bilingvismul activ bulgaro-român. Răspândirea limbii bulgare s-a datorat și faptului că mulți megleniți din Nânta se încuscreau cu bulgarii pomaci din împrejurimi. Limba bulgară devenise ca o limbă a culturii, românii înstăriți preferând să o vorbească chiar și în familie.

Ocupația tradițională era agricultura, pe lângă aceasta destul de răspândit era olăritul. Organizarea lor socială nu era mult deosebită de alte grupuri din Balcani. Există un primar numit *kogebaș*, care avea conducerea administrativă în mâinile lui. Deosebit de important era *căpitantul*, un fel de conducător militar al așezării, însărcinat cu paza moșiei, dar uneori conducea și atacurile asupra altor comune. Ceata de ostași era de obicei în număr de cel puțin 30. după venirea turcilor, foarte mulți nânteni au devenit bei, având moșii nu prea mari în regiune. Dintre

beii mai înstăriți se alegea primarul. În primul deceniu al secolului XX kogeabaș era Abdula-bei. La beii mai bogați care nu depășeau un număr de zece, lucrau sezonier familii de țigani.

În urma războiului dintre Grecia și Turcia (1919 – 1922), orașelul Notia a fost grav afectat, ducându-se lupte grele în apropiere. Locuitorii așezării în care nu existau greci s-au împotrivit anexării ținutului la Grecia. Între anii 1923 – 1924, aproape toți locuitorii orașelului au fost forțați să plece în Turcia. Cauza era că atât năntenii, cât și bulgarii pomaci și turcii erau de religie islamică și conform tratatului încheiat între Grecia și Turcia, s-a recurs la schimbul de populații pe criterii confesionale între cele două state care în acel moment și-au delimitat frontierele. Ca urmare, meglenoromânii din Notia au ajuns împreună cu numeroși turci, bulgari pomaci, albanezi musulmani și greci musulmani în Turcia.

În acest fel, a luat sfârșit istoria singurului grup mai numeros de români musulmani. Notia, care a fost mult timp centrul meglenoromânilor și-a schimbat aproape în totalitate fizionomia. Dacă urmele materiale mai pot fi întâlnite, cele culturale și spirituale au rămas de domeniul istoriei. În afara faptului că a fost distrus în urma războiului, orașelul actual nu mai amintește de vechiul Nonti. Geamiile au fost fie distruse fie transformate înapoi în biserici, casele la început locuite de noii veniți cu timpul au fost schimbate în cea mai mare parte.

Structura etnică actuală a populației orașului este complet diferită. Peste 90 % o formează *măgirii* (muhagirii), adică grecii ortodocși veniți din Asia Mică. Cei mai mulți provin de pe litoralul sud-vestic al Anatoției. Au venit și greci din insulele Sporade. Au rămas țiganii de religie ortodoxă. Totuși în Notia locuiesc în jur de 50 meglenoromâni. Aceștia nu sunt originari din localitate ci provin din Kupa, Arhanghelos, Perikleia și Lagkadia. Majoritatea au venit aici după 1946. P. Atanasov a identificat și o persoană originară din Notia, Georgi Limunidi fiind reprezentantul singurei familii meglenite din Notia care s-a creștinizat. Din această familie, în 1984 rămăsese singurul. Este cunoscută migrarea meglenoromânilor în cursul secolelor XVIII-XIX spre Veria și Resna. Aceștia au revenit la creștinism, dar au fost asimilați complet.

Arhanghelos este noua denumire a localității **Oșin** (Oșani). Denumirea actuală se trage de la mănăstirea Sf. Arhanghel Mihail, situată în apropiere. Localitatea este situată în partea de vest a Câmpiei Meglenului. Spre vest se mărginește cu Notia. Nu departe se ridică muntele Tzena. Spre nord, este situat Perikleia, iar spre est la o distanță mai mare este Skra. La sud sunt munții Paiko.

Relieful este deluros și destul de fragmentat. Există numeroase cursuri permanente de pâraie care dau un aspect pitoresc regiunii. Pădurea aflată în apropiere a fost puternic defrișată.

Oșin care era pe vremuri alcătuit din șapte sate: Codru-Negru, Izvoară, Elașnița, Bolovan, Răsădiști, Seliști și Cremjat. Mult timp locuitorii acestor cătune nu trăiau în armonie, disputele pentru pământ fiind dese. Însă după atacurile turcilor și ale năntenilor islamizați, populația satelor s-a unit pentru apărarea în comun a teritoriului.

Toponimul Oșin își are originea în cuvântul turcesc *hoş*, care înseamnă bine. Din *hoş* denumirea a devenit *hoşani*, evoluând spre Oșani și transformându-se în Oșin.

În comună există două biserici. Prima numită Sf. Nicolae aparține încă din sec. XIX clerului grecesc, aici slujbele ținându-se tot timpul în limba greacă. În biserica Sfânta Maria se slujea și în limba română până în anul 1920. În partea nord-estică a localității se găsește mănăstirea Sf. Arhanghel Mihail, de la care se trage numele actual al așezării. Mănăstirea este situată pe un interfluviu, fiind înconjurată de păduri de stejar, cu un pitoresc aparte. Clerul este grec.

Organizarea socială a comunei era asemănătoare cu cea a Nântei. Oșin și-a păstrat mult timp independența față de beii din împrejurimi. Localitatea era condusă de un kogeabaș, iar căpitanul cetei de luptători de aici a ajuns foarte vestit datorită vitejiei sale. Dar după numeroasele atacuri ale turcilor și năntenilor, oșeniții au fost nevoiți să capituleze, cerând apărarea beifului din Ienige-Vardar, Ahmed-aga-Chesegi, în schimbul închinării. S-ar părea că acest eveniment s-a întâmplat prin anul 1850. Înainte de aceasta, în 1790, românii din Notia au incendiat mănăstirea, ea fiind reconstruită în 1857.

În Oșin a existat o școală românească, începând cu 1884, dar în 1912, aceasta a fost închisă, reluându-se apoi studiile în limba greacă. Profesorii români au fost persecutați.

Datele statistice privind numărul românilor din comună sunt următoarele. G. Weigand pentru anul 1889 dă 230 de case, cu 1500 locuitori, în totalitate români. L. T. Boga menționează, pentru anul 1912, 2530 de meglenoromâni, iar Th. Capidan, pentru 1920, menționează 262 de case cu 2320 români. Treptat ponderea românilor s-a diminuat. În prezent ei fiind mai puțini decât grecii, care au venit din Asia Mică. P. Atanasov, pentru anul 1984, menționa 850 de meglenoromâni, aproape toți originari din această localitate. Numărul românilor s-a micșorat atât datorită migrației spre orașe, cât și asimilării grecești. Multe familii meglenoromâne din Oșin au emigrat spre Dobrogea, Saloniki, Notia, Aridea ș.a.

Totuși comunitatea de meglenoromâni din Oșin este printre cele mai compacte. În prezent migrarea spre orașe nefiind importantă. Numeric, dar și prin gradul mai mare de păstrare a limbii și identității, Oșin ne apare ca un centru al megleniților din Grecia.

Perikleia are în prezent statut de localitate urbană. Această localitate care a fost până în deceniul II al sec. XX micul cătun curat românesc, **Birislav**, este situată la nord-vest de Arhanghelos, la o distanță de 5 km. Localitatea se află la poalele nordice ale muntelui Paiko, între râurile Uscai și Valea Mari.

Despre originea acestei așezări se spune că ea este mai nouă decât toate celelalte. La început meglenoromânii erau stabiliți în localitatea cunoscută sub numele de *Țitati*, care se află în amonte, la o distanță de 2 km. S-au găsit ruine și urme ale acestei localități, probabil în acel sit existând în trecut o localitate antică. Mult timp satul nu a avut biserică, ea fiind înfi-

înțată abia după popularea de către greci. Însă aici a funcționat o școală românească, care a fost prima și singura școală în sat. Școala a fost înființată în 1894 de către institutorul Rika Plana, care a ținut cursuri timp de trei ani. În anul școlar 1905-1906, școala a fost frecventată de 42 de elevi. După câțiva ani de învățământ cu întreruperi, școala a fost închisă definitiv în anul 1912, un timp neexistând nici o școală în localitate.

Dintr-un raport, din 1881, a lui A. Mărgărit aflăm că numărul locuitorilor este de 370, în totalitate români. Cifra pare a fi aproape de adevăr, pentru că G. Weigand vorbește de 450 de locuitori în 45 case pentru anul 1889, comuna prezentându-se iarăși exclusiv românească. L. T. Boga dă un număr de 860 persoane pentru anul 1912, dar Capidan menționează pentru 1920, 500 români locuind în 60 de case. Același număr de meglenoromâni îl dă Atanasov, dar pentru anul 1984. În prezent românii nu mai prezintă elementul dominant al localității. Unele familii au plecat la Notia, Saloniki și Axiupolis. Totuși în prezent elementul românesc este destul de stabil, dar ei sunt amenințați de o asimilare completă în viitorul apropiat.

Lagkadia, cunoscută ca **Lundziñ** sau **Lugunța**, și-a schimbat un pic localizarea, așezarea coborându-se un pic mai în aval. Comuna a fost alcătuită din trei cătune, așezate unul lângă altul: Lescova, Letnița și Lugunța care s-au unit prin sec. XVIII. Denumirea se trage de la forma alungită în lungul văii pe care a căpătat-o localitatea. Lagkadia se află la o distanță de 3 km față de Perikleia, situată între pâraiele cunoscute de români ca Valea Mică și Valea Mari. Încă din sec. XVIII comuna a fost închinată beilor turci. Câteva decenii mai târziu comuna a aparținut lui Rifat-bei, care a vândut-o unui bancher evreu din Saloniki, cu numele Saul Modianu. Prin 1909 s-a aflat sub stăpânirea unui turc konyar, din Maiada de lângă Gevgelija, însă nu mult timp după aceasta, locuitorii și-au răscumpărat casele și pământurile. Aproape toți locuitorii erau meglenoromâni, dar au existat și câteva familii de turci.

Erau două biserici: *Dzoasa-băsearică*, care era pe jumătate sub nivelul solului, aici slujba ținându-se în limba română și *Sfeti Nicola* mai mare și frumoasă, dar în care se făcea slujba în limba greacă, deși greci nu existau deloc în localitate. O mică perioadă românii au reușit să officieze slujba bisericească în românește și în Sfeti Nicola. După 1890 și aici a fost deschisă școală românească care a funcționat cu unele întreruperi până prin 1910.

G. Weigand dă un număr de 120 case cu 900 locuitori români, în anul 1889. L. T. Boga, pentru 1912, menționează 1480 români, iar Th. Capidan în 1920 amintește de existența a 135 case cu 1350 meglenoromâni.

P. Atanasov nu dă un număr actual al meglenoromânilor de aici, dar este sigur că ei nu depășesc numărul de 100 persoane. Mulți meglenoromâni au migrat în cursul secolului XX spre orașele din jur, spre România sau alte țări, mai ales în urma războiului civil din Grecia (1946 – 1949).

Skra este situată în imediata apropiere a frontierei cu Republica Macedonia, la o distanță de 15 km față de orașul Gevgelija. Cunoscută în românește ca **Liumnița**, localitatea este situată într-o regiune înconjurată de

dealuri înalte, acoperite până în prezent cu păduri de castani, nuci și fagi, dar o mare parte au fost defrișate, în locul lor cultivându-se vii și cereale.

S-ar părea că și Skra a fost alcătuită în trecut de mai multe cătune ca Țitati, Curuna și Ștur. În prezent comuna este legată prin căi rutiere cu Periklea și Axiupolis. Această localitate, având conducerea din kogiabași și căpitani și-a păstrat mult timp independența. Abia în anul 1850, un bei turc a încercat să pună stăpânire pe comună, dar după o judecată de 10 ani la tribunalele turcești *liumnicienii* au avut câștig de cauză și au rămas proprietarii comunei. Aici a fost înființată în 1891 școala românească, datorită stăruințelor lui Ștefan Hristu și Prostin Cuta. Școala a funcționat cu 5 clase mixte. S-a ajuns la un număr de 114 elevi care frecventau școala. Localul școlii era închiriat, cu mențiunea că există în comună un local destinat școlii, dar ocupat intenționat de greci. Școala românească a funcționat cu unele intermitențe până la 6 noiembrie 1907.

Tipul antropologic se deosebește un pic de cel al celorlalți meglenoromâni, la ei pomeții sunt mai pronunțați având o fizionomie mai turanică și brunetă.

G. Weigand dă un număr de 3000 meglenoromâni în 350 case. În acest fel la acea vreme (1889), această localitate apare ca al doilea centru al meglenoromânilor. Această poziție se regăsește și la L. T. Boga care dă 3450 meglenoromâni în 1912, Th. Capidan menționează 340 de case cu 3000 români.

Multe persoane au părăsit localitatea natală, stabilindu-se în satele învecinate, orașele din apropiere, precum și în România, în prezent în comuna Cerna, județul Tulcea.

La 6 km sud de Skra se află satul **Kupa**, singura localitate ce și-a păstrat nemodificată denumirea veche de Cupa.

Topografia terenului pe care se întinde satul este foarte neregulată. Localitatea se află într-un ținut deluros și prezintă particularitățile unui sat de tip răsfirat situat la o altitudine între 400-600 metri. Originea satului nu este pe deplin lămurită. Vatra inițială a satului s-a aflat în alt loc, la o distanță apropiată unde se mai păstrează urme ale locuirii anterioare. Localnicii numeau acel loc Cupa Veacle. Vechea biserică din lemn Sf. Maria a ars prin anii 20 ai sec. XX. Școala românească din Kupa s-a deschis la 1 septembrie 1899 de către institutorul Stroe Pampor, care a plecat mai apoi la Oșini. Școala din Kupa era formată din 5 clase. În primul an școlar (1899 – 1900) s-au înscris 30 de elevi, dar la examenul final nu s-au prezentat decât jumătate. Școala a funcționat fără întreruperi timp de 5 ani, dar din cauza grecilor și a grecomanilor care n-au privit bine avântul chestiunii române, prin injurii și calomnii au deschis împotriva românilor o întreagă serie de procese. Mulți români au fost târați ani de zile prin procese și tribunale. N. Batzaria, inspectorul școlilor și bisericilor române din Saloniki, în 1908, îi înainta lui I. N. Papiniu, ministru de instrucțiuni publice, un raport în care prezenta situația școlilor românești din Kupa și cauzele pentru care școala nu a funcționat regulat: „*Populația prea săracă și înapoiată, care nu apreciază binefacerea instrucțiunii, așa de greu își*

trimit copiii la școală. În timpurile cele mai bune școala noastră n-a avut mai mult de 18-20 de elevi, deși era singura școală într-o comună cu 20 de familii. Școala s-a închis în urma amenințărilor din partea grecilor”.

Este cunoscut faptul împușcării de către formațiunile militare grecești a o serie de meglenoromâni, în special învățători și susținători ai ideii naționale.

Karpi este situat la 20 km sud față de Skra. Este de fapt comuna **Țărnareca**, cândva pur românească. Este amplasată într-o mică depresiune, înconjurată de dealuri și străbătută de mai multe cursuri permanente de apă. După cum menționează Th. Capidan, această comună prezenta o înfățișare din cele mai atrăgătoare. Încă de la începutul sec. XX, aceasta se deosebea de celelalte localități meglenoromâne prin planul mult mai rectangular al străzilor.

Etimologic numele de *Țărnareca* provine din slavă însemnând *râul negru*, referindu-se la un pârâu ce străbate localitatea. Cu venirea grecilor a fost schimbată denumirea în Karpi (loc stâncos).

Și aici s-a deschis, în 1904, școala primară, având ca institutor pe N. Marcu și V. Burlacu. Școala a atras elevi și din satele vecine, dar funcționarea sa a fost nepermanentă. După primul război mondial și aici luat sfârșit instruirea în limba română. Toți locuitorii erau captați de biserica românească, D. Bonescu fiind deschizătorul ei (aromân de origine din Perlepe) care a fost persecutat de oficialitățile grecești. Această comună nu a fost niciodată proprietatea vreunui bei, aparținând localnicilor. În organizarea sa se observă influența instituției aromâne. Ocupația de bază a locuitorilor acestei comune a fost și este agricultura. Se cultivă cartofi, porumb și alte cereale, pomicultura și viticultura având o importanță destul de mare. Tradițională a rămas și ocupația cu sericicultura, care este cunoscută încă din secolele anterioare. Călătorii observau casele mai solide și mai îngrijite în acest sat față de localitățile înconjurătoare, dar în prezent această localitate a rămas în urmă ca dezvoltare economică, față de altele cum ar fi Perikleia, Skra și Arhanghelos.

Limba vorbită de meglenoromânii din această comună are o serie de particularități față de celelalte localități. Aceasta se explică prin influența mare a dialectului aromân din cauza apropierei localității aromâne Livădz (actual Megala Livadia). Meglenoromânii de aici au fost în strânsă legătură cu aromânii din comuna învecinată de aceea ei au o solidaritate mai mare față de aromâni.

Această localitate a rămas de tip rural și în prezent, numărul locuitorilor neînregistrând mari progrese. G. Weigand scrie despre 80 gospodării cu 800 locuitori în 1889. L. T. Boga menționează 1850 locuitori în 1912, iar Th. Capidan arată că înainte de 1920 aici trăiau 800 de meglenoromâni. În prezent populația comunei nu mai este așa de omogenă ca la începutul secolului al XX-lea, românii păstrând totuși o pondere importantă, numărul lor fiind de 550, după P. Atanasov (1984).

Barovița sau Borovița se numea localitatea **Kastaneri**, situată la sud-vest de Karpi și sud-est de Megala Livadia. Este așezată între niște

culmi deluroase, ce se prelungesc la extremitatea sud-estică a munților Paiko.

Locuitorii acestei așezări sunt în mare parte de origine meglenoromână, dar deja în sec. XIX, majoritatea dintre ei nu mai cunoșteau dialectul meglenoromân, fiind slavizați. Aici nu a existat școală și biserică românească, dar s-a încercat deschiderea unei școli bulgare.

G. Weigand, pentru 1880, menționa că majoritatea din cei cca 1000 locuitori cu 130 gospodării erau meglenoromâni, deși portul lor și tradițiile erau aproape identice cu ale bulgarilor (macedonenilor) din împrejurimi. Graiul din această localitate era mult mai asemănător cu acela din Arhanghelos, deși aproape toți locuitorii foloseau doar dialectul macedoslav pentru conversație încă la începutul sec. XX. Prin 1915, Th. Capidan menționează că mai existau în jur de 40 de cunoscători ai dialectului meglenoromân, toți bătrâni. În prezent nici limba bulgară nu prea mai este auzită aici, grecizarea fiind la fel de avansată.

Ca o consecință a migrației spre orașe, un număr important de meglenoromâni se întâlnesc și în **Saloniki**, numit de aromâni și **Săruna**, sau de meglenoromâni, la fel ca și de bulgari, **Solun**. Încă din secolul trecut aici au existat mulți originari din comunele meglenoromâne, ei contopindu-se permanent cu populația elenă dominantă.

În prezent, după P. Atanasov, ar exista cel puțin 450 meglenoromâni în acest oraș, doar cei veniți în a doua jumătate a secolului XX mai cunoscând dialectul matern. Nu au aici nici o organizație care să le ofere un spirit de unitate. Se mai impune de menționat că mulți megleniți au studiat alături de aromâni la școlile românești între 1881 – 1912, atât la școlile primare (de fete și de băieți), cât și la Școala Comercială din Saloniki. În Axiupolis, cel mai apropiat oraș de comunele meglenoromâne mai locuiesc cel puțin 250 de megleniți neasimilați complet, care provin din Karpi, Kupa și Skra, fiind ocupați în agricultură și olărit.

Și în **Aridea** este cunoscută prezența mai multor familii meglenite putând fi în număr de până la 100 de persoane. Aceștia provin mai mult din Perikleia, Arhanghelos și Kupa. Acest oraș era cunoscut de meglenoromâni ca *Sobotsko*.

Dintre localitățile meglenoromâne care se află pe teritoriul actualei Republici Macedonia **Huma** este cea mai cunoscută. Cunoscută atât de megleniți, cât și de bulgarii din regiune, și ca *Umă*, sau *Uma*, această localitate nu era cunoscută înainte de sec. XVIII. Locuitorii din Huma au venit dintr-o localitate în ruine situată la nord de Huma pe valea Konsko, numită Cătuniști.

După trasarea frontierei, Huma s-a pomenit un sat situat exact la frontiera cu Grecia, legăturile ei cu celelalte localități meglenite fiind întrerupte.

Întreaga comună era împărțită în 6 mahalale, care purtau numele fruntașilor de aici. Funcționa și o biserică splendidă *Stavineri*, împodobită cu icoane bine zugrăvite, dar azi este părăsită. Mult timp comuna a fost proprietatea locuitorilor. Cu toate acestea, și ea a fost ruinată de

un bei turc care a vândut-o altora din Maiada, dar apoi locuitorii și-au răscumpărat-o.

Aici a existat o școală românească, localul căreia a fost clădit de către locuitori cu eforturi proprii. După instaurarea administrației iugoslave, limba română a fost înlocuită cu cea sârbă, iar după al doilea război mondial, s-a predat puțin și în macedoneană, din anii 60 școala închizându-se.

În 1915, din cauza operațiunilor militare duse pe frontul de la Saloniki, care se desfășurau în această zonă, locuitorii Umei au fost evacuați și transferați în satele din apropierea orașului sârbesc Aleksinac, unde au stat până la sfârșitul războiului, iar apoi majoritatea s-au întors din nou în sat, iar alții s-au stabilit la Gevgelija. Această localitate, de la înființarea sa la sfârșitul secolului XVIII și până la părăsirea ei a fost locuită aproape exclusiv de meglenoromâni. Astfel G. Weigand, în 1889, menționează 70 case cu 700 de locuitori scriind că nu aflat de existența cuiva de altă etnie. L. T. Boga dă 1485 persoane pentru 1912 în această localitate, nefăcând precizarea dacă toți sunt meglenoromâni. Th. Capidan vorbește de 800 – 900 persoane pentru anii 20 ai sec. XX. După informațiile lui G. Tanev, în 1941, Huma număra 131 case cu 728 suflete toți meglenoromâni, cu excepția a două persoane de origine macedoneană căsătorite aici. Deși în această comună nu s-a întâmplat fenomenul colonizării cu alte etnii, cum a fost în toate așezările românești din Grecia, aici alta a fost cauza aproape a dispariției totale a acestei comune. Este vorba de exodul rural. Cauza acestui exod masiv al populației constă în poziția marginală, izolată care a căpătat-o localitatea după stabilirea frontierei între cele două state. Fiind dezavantajată de această poziție, poate și din cauza specificului de origine etnică românească, această localitate nu a beneficiat de investiții economice și nici rețeaua căilor de comunicații modernizate nu a ajuns până aici. În acest fel a devenit o localitate fără perspective. Din aceste cauze, populația și așa nu prea numeroasă, în special tinerii au fost atrași de alte localități, cu precădere orașul Gevgelija, dar și o serie de comune din apropiere ca: Gornicet, Moin, Mrzenci, Bogorodița. Locuitorii acestei comune au migrat și la distanțe mai mari, mai ales în cadrul fostei Iugoslavii. Grupuri mai compacte s-au stabilit în comunele Jabuka, Kačarevo și Gudurica din Vojvodina, mergând acolo ca agricultori. Se cunoaște că în Vojvodina sunt foarte mulți originari din Republica Macedonia printre ei fiind și unele grupuri mai compacte de meglenoromâni.

În prezent, această localitate este inclusă administrativ în cadrul comunei Konsko din *opština* Gevgelija. Practic acest sat este aproape nelocuit în prezent.

Konsko (Coinsco) este o comună situată exact la nord de Huma. Cândva, înainte de sec. XIX, și aici se vorbea meglenoromâna. Dar deja G. Weigand, pentru 1870, semnală că locuitorii comunei sunt în totalitate bulgarizați. Păstrează în prezent doar unele particularități etnografice și antropologice specifice meglenoromânilor. Câțiva cunoscători a dialectului meglenoromân din prezent provin din Huma.

Sirminina este un sat situat la est de muntele Flora. Și aici se păstrează urme ale prezenței în trecut a meglenoromânilor, mai ales în microtoponimie locală. Este cunoscut faptul că meglenoromânii au fost asimilați aproape definitiv în sec. XIX.

Gornicet este o comună la nord-vest de Gevgelija. Dacă a fost aici populație românească, ea a fost asimilată încă în sec. XVIII. Localitatea este locuită aproape în totalitate de macedo-bulgari, dar există mai multe familii de meglenoromâni originari din Huma.

Moin este un sat între Gevgelija și Gornicet, unde există câteva familii de meglenoromâni din Huma, care mai cunosc și în prezent limba maternă.

Mrzenci (Mârzenți) este un sat pe malul râului Vardar, situat imediat la nord de Gevgelija. Există date că și aici au locuit în trecut meglenoromâni, dar puțini sunt cei care mai cunosc dialectul meglenoromân, originari din Huma și din Skra.

Bogorodica (Bogorodița, Bogorojca) este singura localitate la est de Vardar, unde meglenoromânii sunt cunoscuți din istorie. Cei localnici au fost asimilați încă din sec XIX, dar cei care provin din Huma, Cupa și Skra mai cunosc idiomul lor.

Gevgelija (Gevghelia, Ghevgheli) este un oraș situat pe malul vestic al râului Vardar, la numai 1 km de frontiera cu Grecia. Acesta a fost un centru administrativ din vilayetul Saloniki în timpul Imperiului Otoman. Și în prezent și-a păstrat funcția politico-administrativă, fiind centrul *opštinei* Gevgelija din Republica Macedonia. Deși aici au existat și turci sau greci, populația majoritară de mai multe secole este reprezentată de bulgaro-macedonenii. Pentru sfârșitul secolului XIX, St. Romanski menționează 20 case de români. Deja pentru 1942, L.T. Boga semnalează prezența a 4060 români, din aceștia majoritatea proveneau din localitățile meglenoromâne, dar erau și aromâni. În jurul anului 1900, populația orașului Gevgelija atinge cifra de 6 000 locuitori, din care bulgaro-macedonenii reprezentau peste 50 %, urmați de turci și greci. Românii erau pe locul al patrulea.

Școala românească de aici a fost înființată în anul 1900 de G. Ciohagi, originar din Krusevo. Au mai fost și alți institutori: Păpușanu, Infu. Școala era mixtă și avea 5 clase. Biserica cu serviciu în limba română nu a fost înființată. Ulterior datorită migrației meglenoromânilor, spre acest centru numărul lor a crescut continuu, atingând, după P. Atanasov, în 1984, cifra de 1450 persoane. Astfel, Gevgelija se prezintă ca un adevărat centru al meglenoromânilor. Cei mai mulți meglenoromâni provin din Huma, dar după războiul civil din Grecia s-au stabilit aici multe familii din Arhanghelos, Kupa, Skra și Lagkadia. Acest oraș este singura localitate unde se duce o oarecare activitate culturală meglenoromână. Deși nu au școală și biserică în limba română, din iulie 1992 la radio local Gevgelija apărea o emisiune de jumătate de oră pe săptămână, joia în dialectul meglenoromân. Există și o asociație semirecunoscută a meglenoromânilor numită „Meglenski sabor”. Această asociație din păcate nu captează decât atenția meglenoromânilor din Gevgelija, cel mult a celor din satele încon-

jurătoare din Republica Macedonia și din Skopje. O colaborare cu meglenoromânii din Grecia, din cauza dificultăților de ordin politic, nu există. Asociația nu dispune de publicații proprii, toată reușita fiind mica emisie de la studioul de radio local care în ultimii nu se mai realizează.

O comunitate compactă de meglenoromâni există în prezent și la Skopje. L. T. Boga menționa, pentru 1912, existența a 2 mii de români în acest oraș, dar din care doar câteva familii, probabil, să fi fost meglenoromâni în rest fiind aromâni. În urma migrației, mai ales datorită atractivității exercitată în calitate de capitală, în prezent numărul meglenoromânilor de aici este de cca 270 după Atanasov. Cei mai mulți provin din Perikleia, Arhanghelos, Kupa și Lagkadia. Aceștia țin legătura cu meglenoromânii din Gevgelija, unde mulți au rude.

În orașele Veles și Negotino există mai multe familii meglenoromâne, originare din Huma, dar și celelalte localități. Într-un număr redus mai pot fi întâlniți în Dibrovo, Tetovo. Kavadarți, Kicevo și Kociani.

5. Aspecte geodemografice

Se impune o analiză a evoluției populației meglenoromâne. Unii autori sunt de părere că în sec. XVIII numărul meglenoromânilor era aproximativ de 20 mii persoane. Pentru sec. XIX cele mai aproape de realitate par a fi datele furnizate de G. Weigand, care este singurul și primul care a făcut studii amănunte de teren la sfârșitul sec. XIX. Bazându-se pe informațiile din toate localitățile meglenite, acesta dă cifra de 14 mii persoane. V. Kănciov, pentru 1900 dă un număr de 9430 persoane. El se bazează pe statistici ale otomanilor, dar a efectuat și studii pe teren, inclusiv în Meglen. A. Șopov ne dă un număr și mai mic de meglenoromâni la un timp scurt după Kănciov. Pentru 1909, el menționează 7 mii meglenoromâni. Cu totul diferită este cifra dată de L.T. Boga, care pentru 1912 ne dă 25265 megleniți. Th. Capidan, în urma unor studii amănunțite dă, o cifră de 16 000 meglenoromâni, pentru 1916. totodată, el recunoaște că nu a putut stabili numărul exact al acestora. M.D. Peyfuss dă o cifră de 15 mii, dar deja pentru 1970. În sfârșit, P. Atanasov, pentru 1984, menționează 5038 meglenoromâni. Lui îi revine și meritul și meritul de a efectua niște studii dialectologice importante. Au mai fost și alte referiri făcute de alți autori, care însă s-au bazat tot pe informațiile date de cei șapte cercetători.

Ce concluzie putem trage analizând aceste date? În primul rând se observă clar diferența între numărul dat de cercetătorii bulgari și cei români. Astfel Kănciov și mai ales Șopov ne dau un număr mic de meglenoromâni, în schimb, Boga este foarte optimist. S-ar părea că adevărul este la mijloc. Cele mai corecte ni se par datele furnizate de G. Weigand, care a fost destul de obiectiv și de Th. Capidan, care se înscriu în evoluția logică a numărului dat de Weigand. Cifra dată de P. Atanasov de asemenea poate fi considerată corectă. M. D. Peyfuss s-a bazat pe cercetări de laborator, de aceea nu putem vorbi de o apreciere exactă. Din această cauză,

dacă facem o analiză brută a acestor date ne apar salturi și coborâri nejustificate a numărului meglenoromânilor, mai ales în perioada 1909-1912 în evoluția numerică a lor. Cert este faptul că numărul meglenoromânilor, se pare încă în sec. XVIII, a cunoscut o diminuare, deși au fost și unele perioade de ușoară creștere. Explicația descreșterii numărului meglenoromânilor nu trebuie căutată în sporul natural, deși mortalitatea, care a atras după sine o scădere mai ridicată, a avut importanță. Două au fost cauzele majore ale diminuării numărului meglenoromânilor. În primul rând este vorba de procesul de asimilare început încă din sec. XVIII. La început, asimilarea era din partea slavilor (bulgarilor/macedonenilor), dar apoi o importanță au avut-o și pomacii și turcii. După marile schimbări intervenite în regiune, bulgarii deveniți mai târziu macedoneni, au fost ei înșiși asimilați, chiar forțat de către greci. Au continuat slavizarea doar meglenoromânii rămași în fosta Iugoslavie. A doua cauză este cea a migrațiilor benevole sau forțate la care au fost supuși. Astfel ei au pierdut din numărul lor prin stabilirea multora în Turcia, România și alte țări. Indicele de fertilitate la meglenoromâni era, tradițional destul de ridicat, chiar mai ridicat decât la aromâni. Desigur că acest indice s-a diminuat puternic, diminuare specifică nu numai meglenoromânilor. Este foarte greu de dat o cifră exactă, dar pentru populația *opštinei* Gevgelija acest indice se menține încă la valori de peste 60 la mie. Modelul nupțial meglenoromân este de domeniul trecutului. Până în 1920, erau tradiționale căsătoriile destul de timpurii. Astfel, tinerii se însurau între vârsta de 15 – 18 ani, cei care rămâneau neînsurați la vârsta de 20 ani riscau să nu mai reușească acest lucru. Interesant este faptul că fetele se puteau căsători și la o vârstă mai mare, de obicei până la 20 ani. De regulă, băiatul și fata erau de aceeași vârstă, însă mult mai frecvente erau cazurile când fata era mai în vârstă. Prin acest fapt, meglenoromânii se deosebeau de aromânii din jur, precum și de bulgaro-macedoneni, care se căsătoreau totuși la o vârstă ceva mai mare. Și Th. Capidan menționează acest lucru, observând că toți elevii meglenoromâni pe care i-a avut la Școala Comercială din Saloniki veneau deja căsătoriți. După Primul Război Mondial și mai ales după cel de-al Doilea s-a schimbat mult modelul nupțial, dar și în prezent vârsta medie la prima căsătorie este redusă, de 23-27 ani la bărbați și 19-22 ani la femei. Celibatul definitiv are o frecvență mică de doar cca 3 % la ambele sexe. Divorțialitatea, tradițional înregistrează valori mici.

Natalitatea la începutul secolului avea valori ridicate, în jur de 40 la mie, dar a cunoscut o diminuare mai accentuată decât la celelalte etnii din regiune. Cauza principală este că cei care au migrat au fost în general tineri. Luându-se în calcul că meglenoromânii deseori au fost recenzați după limba cunoscută, iar cei care se mai considerau *vlasî* și cunoșteau dialectul meglenit erau doar bătrânii. În acest fel putem avea o imagine a unei natalități scăzute în prezent la meglenoromâni, dar această apreciere, după cum am văzut, nu ia în calcul toate aspectele, în primul rând, faptul că tinerii ce nu cunosc idiomul meglenoromân, nu sunt considerați ca atare, deși părinții lor au fost trecuți ca vlasi (meglenoromâni).

Mortalitatea a fost și ea la cote ridicate în sec. XIX și începutul sec. XX. S-au înregistrat valori chiar mai ridicate la începutul secolului XX din cauza primului război mondial, războiul dintre Grecia și Turcia (1919-1922) și a războiului civil din Grecia (1946-1949). În prezent se poate spune că mortalitatea este ridicată, dar cauzele sunt îmbătrânirea populației și declararea identității meglenoromâne doar de cei în vârstă. Mortalitatea infantilă, în schimb, a cunoscut o scădere considerabilă. Una din cauzele mortalității ridicate din trecut era morbiditatea, care depășea valoarea de 30 la mie. Dintre bolile cele mai dese făceau parte frigurile, care din cauza absenței asistenței sociale duceau deseori la decese.

Soldul natural este greu de stabilit, cert este că el nu a fost negativ în decursul ultimelor două secole, însă în unele perioade a fost foarte scăzut, alternând cu perioade cu sold destul de ridicat. În prezent sporul natural nu depășește valoarea de 2 la mie.

O importanță deosebită în destinul megleniților a avut-o migrația populației. Acest fenomen are cauze complexe: politice, istorice, economice, sociale, juridice, psihologice, demografice etc. Mobilitatea megleniților prezintă un interes deosebit prin implicațiile pe care le-a avut și le are, prin consecințele sale negative. O primă consecință este redistribuirea teritorială a populației. Apoi migrația a modificat treptat structura populației pe grupe de vârstă și sexe. Dacă ne referim la migrațiile definitive, ele au avut o mare importanță în redistribuirea populației meglenoromâne. Încă din secolele XVIII – XIX sunt cunoscute deplasări mai însemnate ale lor. Astfel, de la venirea turcilor konyari, mulți meglenoromâni se refugiau în alte sate. Aceste deplasări, uneori temporare, dar alteori definitive, au afectat mai ales comunele: Oșin Coinsco, Gornicet, Barovița, Sirminina, scăzând considerabil numărul populației meglenoromâne din aceste localități. Mulți treceau Vardarul, stabilindu-se în Strumița și Știp, alții s-au răspândit în satele bulgaro-macedonene: Radomir, Ramna, Gorgap ș.a. În timpul primului război mondial comunele Skra, Kupa, Arhanghelos, Lagkadia, Perikleia și orașelul Nânta au făcut parte din zona frontului bulgar, fiind permanent în bătaia tunului. Din această cauză, o parte a populației a fost adusă pe teritoriul Bulgariei, iar o altă parte a fost dusă de greci și risipită în apropierea Salonicului și în insulele din nordul Mării Egee. După acest război puțini din acești meglenoromâni s-au mai întors la căminele lor. Între 1919-1923 toți megleniții musulmani din Notia au plecat în Turcia, stabilindu-se mai puțin compact în Tracia Orientală și în vestul Asiei Mici. Aceștia au fost în număr de aproximativ 9 mii persoane. Între 1923 și 1926 a urmat un nou exod, de data asta spre frontierele României, plecând grupuri de zeci și sute de familii în județele, pe atunci românești, din sudul Dobrogei, Durostor și Caliacra. Dintre aceste, 98 familii originare din Oșin s-au așezat în Dobrogea nouă, în comunele Aidoglu și Bazarghian, 70 familii din Lagkadia s-au stabilit în comuna Capaclia, 13 familii din Kupa în comuna Kazimir, 18 familii din Skra în comuna Strebarna, 40 familii din Skra în comuna Sarsanlar și 80 familii din mai multe comune în localitatea Cocina. În total au emigrat

în Dobrogea nouă 349 familii meglenite la ele adăugându-se 130 familii aromâne din Meglen, din comuna Megala Livadia, stabilite în comunele Tatar-Atnagea și Uzungii-Orman. După 1940, sub impactul și în conjunctura politică a Dictatului de la Viena, județele până atunci românești, Durostor și Caliacra sunt incorporate Bulgariei. Ca o fatalitate meglenoromânii după 14 ani de coexistență cu populația bulgară și turco-tătară sunt obligați din nou să-și părăsească casele. În această perioadă, între statele român și bulgar s-a convenit asupra unui schimb de populație: etnicii bulgari din nordul Dobrogei coboară în cele două județe recent cedate, iar populația românească din sudul Dobrogei, se stabilește în locul acestora, cu precădere în comuna Cerna din județul Tulcea. Familii răzlețe de meglenoromâni au migrat spre Banat și Bărăgan. O altă perioadă de migrație masivă a meglenoromânilor a fost în primul război civil din Grecia. Atunci ei s-au stabilit în orașele din apropiere, atât din Grecia, cât și din Macedonia sârbească, dar multe familii au ajuns în orașele din țările est-europene și Uniunea Sovietică. În perioada postbelică, cea mai mare importanță a căpătat-o exodul rural. Acesta a fost atât de intens, că în cazul comunei Huma a dus la depopularea totală a localității. Centrele polarizatoare din Republica Macedonia sunt Gevgelija, Negotino, Veles, Skopje, dar și alte orașe și comune. În ce privește exodul meglenoromânilor din comunele grecești, deși nu a avut aceeași intensitate ca în Republica Macedonia, el este în plină desfășurare. Cele mai afectate sunt comunele Kupa și Skra. Centrele polarizatoare ale migrației sunt Salonic, Axiupolis și Aridea. Referitor la migrațiile temporale, acestea sunt reprezentate atât prin deplasări sezoniere ale agricultorilor, cât și prin muncitorii navetiști. În primul caz, ei se deplasează sezonier în regiunile mai sudice ale Greciei, mai ales pentru pomicultură. În al doilea caz se produc deplasări permanente pentru serviciu ale locuitorilor din Skra, Kupa, Arhanghelos, Karpi spre Axiupolis și Salonic.

Structura pe grupe de vârstă și sexe a suportat schimbări considerabile în cursul acestui secol. Astfel până în deceniul II, predomina populația tânără, inclusiv până la 25 de ani. Însă se observă o tendință accentuată de îmbătrânire a populației. Astfel comunele Kupa și Skra, bătrânii de peste 60 ani reprezintă majoritatea populației meglenoromâne. O structură pe grupe de vârstă mai echilibrată este doar în Gevgelija, Arhanghelos, Perikleia și Karpi.

Ca nivel de instruire a crescut numărul persoanelor cu studii medii și superioare. Există în prezent mulți absolvenți ai facultăților din Salonic, Atena sau Skopje.

Mulți din meglenoromâni sunt antrenați în sectorul primar, ocupându-se cu agricultura, urmați de cei din sectorul terțiar, în special comercianți, dar și persoane din sectorul secundar în întreprinderile de aici.

O puternică schimbare a suferit structura confesională. Dacă la sfârșitul secolului trecut și începutul acestuia musulmanii suniți reprezentau până la 40 % din total, creștinii ortodocși fiind 60-70 %, după 1927, ca și în prezent creștinii ortodocși reprezintă peste 90 %, aproape toți musul-

manii refugiindu-se în Turcia. În ultimele decenii s-a observat trecerea unor familii meglenoromâne în secte neoprotestante, în special adventiști și Martorii lui Iehova, mai mulți fiind în Gevgelija.

Antropologic, meglenoromânii aparțin rasei europoide, majoritatea la subrasa sud-europeană. Cei mai mulți se încadrează la tipul mediteraneean, unii evidențiind un subtip balcanic, dar mulți au și trăsături de tip turanic, deci mixt, mongoloido-europoid. G. Weigand vorbea de un *tip mongoloid* al megleniților, după care aceștia de deosebesc de aromâni și de bulgaro-macedonenii din jur. El și-a dat părerea că ei ar reprezenta o populație mongolă romanizată. C. Jireček leagă acest fapt cu dovadă istorică despre așezare unor prizonieri pecenegi în această regiune, la 1091, pentru a conchide că ar fi descendenții de sânge ai acestor pecenegi. Oricum, o legătură cu populațiile turanice trebuie să fi existat pentru că particularitățile fizice ale șopilor se explică asemănător prin așezarea unor pecenegi în regiunea Sofiei. În prezent, majoritatea meglenoromânilor sunt greu de deosebit de macedoneni, turci sau greci ei asemănându-se și cu românii din sudul României sau cu aromânii. Predomină statura mijlocie și au pilozitate mai accentuată. În Skra se întâlnesc cei mai mulți meglenoromâni ce păstrează trăsături turanice cu ușoare influențe mongoloide. În celelalte localități predomină bruneții de tipul mediteraneean, mai rar și armenoid.

Densitatea populației în regiunea locuită de megleniți este de 50-100 locuitori km², mai dens populată fiind zona de lângă Vardar, în jurul orașului Gevgelija, precum și zona de câmpie a Meglenului.

În prezent, în jur de 60 % de meglenoromâni locuiesc în așezări urbane, dintre care cei mai mulți în Gevgelija.

Numărul actual al meglenoromânilor se estimează ca fiind în jur de 5 mii. Deoarece nu există vreo statistică oficială, aprecierile demografice făcute de Peter Atanasov, A. Koukudis, Th. Kahl, D. Lozovanu în urma cercetărilor de teren din ultimii 20 de ani rămân printre puținele repere asupra numărului meglenoromânilor din Republica Macedonia și Grecia.

6. Concluzii

Procese etnodemografice și etnoculturale actuale:

- Asimilare accentuată din partea slavilor până în sec. XX, evidentă în limbă, port, etnografie și din partea grecilor în prezent.
- Slaba exprimare a identității etnice, inexistența unei consolidări etnice.
- Migrare din localitățile rurale de baștină spre areale urbane sau în alte țări, ce a slăbit puternic elementul lingvistic meglenoromân.
- Spre deosebire de aromâni păstoritul era auxiliar, fiind agricultori sedentari.
- Pierderea specificului etnofolcloric și hainei naționale.
- Asocierea cu aromânii în unele cazuri, dar și cu românii prin existența școlilor și ideilor naționale românești în sec. XIX.

- Nu există asociații, publicații, cursuri de limbă, excepție fiind doar tentativele de emisiuni în dialect la Radio Gevgelija.

Etnonimia: Spre deosebire de aromâni au preluat ca autoidentificare numele slav de **vłasi**, **vlași**, termenul de meglenoromâni fiind unul savant, dat de lingviști.

Arealul de răspândire actual:

Grecia

Localitățile de bază au rămas aceleași, cunoscute din sec. XIX: Lundzini (Lagkadia), Lumnița (Skra), Oșin (Arhengelos), Birislăv (Țárnareca (Karpi), dar mai mult de jumătate din populație a migrat spre orașele din regiune (Salonic, Axiupoli, Edessa).

În Grecia a reușit asimilarea lingvistică mai mult față decât la aromâni, deși dialectul se mai vorbește cu puternică influență greacă și slavă în vocabular.

Greu de apreciat numărul acestora, utilizându-se criterii dialectale, se consideră circa 3000 de vorbitori ai dialectului în Grecia.

Republica Macedonia

O singură localitate integral meglenoromână exista la începutul sec. XX – Huma, în prezent aproape părăsită. Spre deosebire de Grecia, în ex-Iugoslavia s-au efectuat recensăminte referitoare la structura etnică, meglenoromânii fiind incluși la categoria largă de **vłasi**. Din această cauză nu putem identifica exact numărul meglenoromânilor care s-au declarat vłasi, fiind împreună cu aromânii sau românii timoceni. Totuși după criteriul teritorial putem afirma că la recensământul din 1921 circa 600 s-au declarat ca vlahi, în 1948 cca 500, în 1953 cca 450, iar în 2002 cca 300 dintre meglenoromâni s-au declarat ca vlahi. În prezent majoritatea meglenoromânilor locuiesc în orașul Ghevghelia.

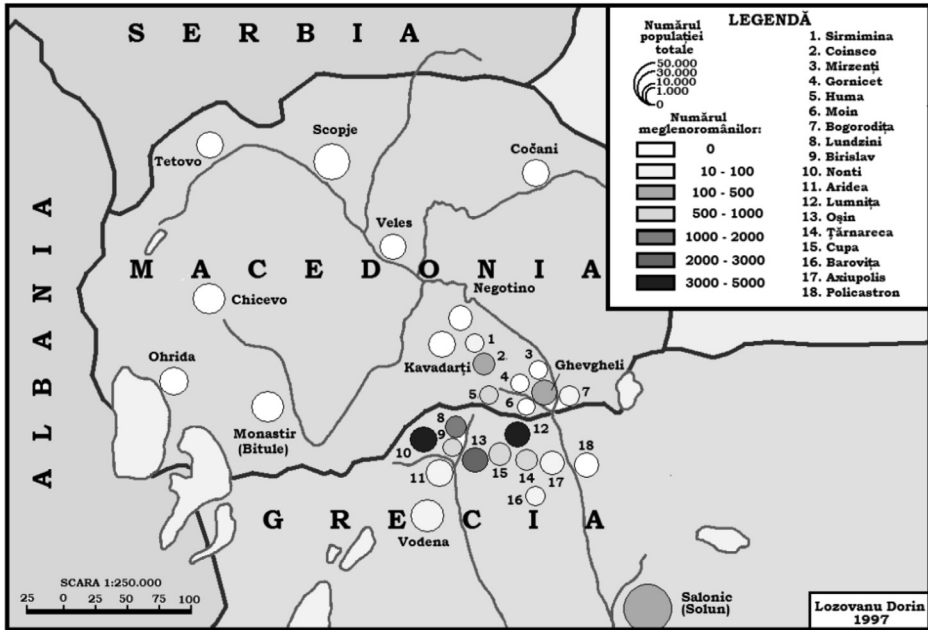
România

Ca și aromânii, o parte dintre meglenoromâni au migrat în perioada interbelică spre România. Majoritatea s-au contopit cu alte populații, doar în localitatea Cerna din județul Tulcea aceștea fiind majoritari și-au păstrat dialectul și identitatea specifică¹⁸.

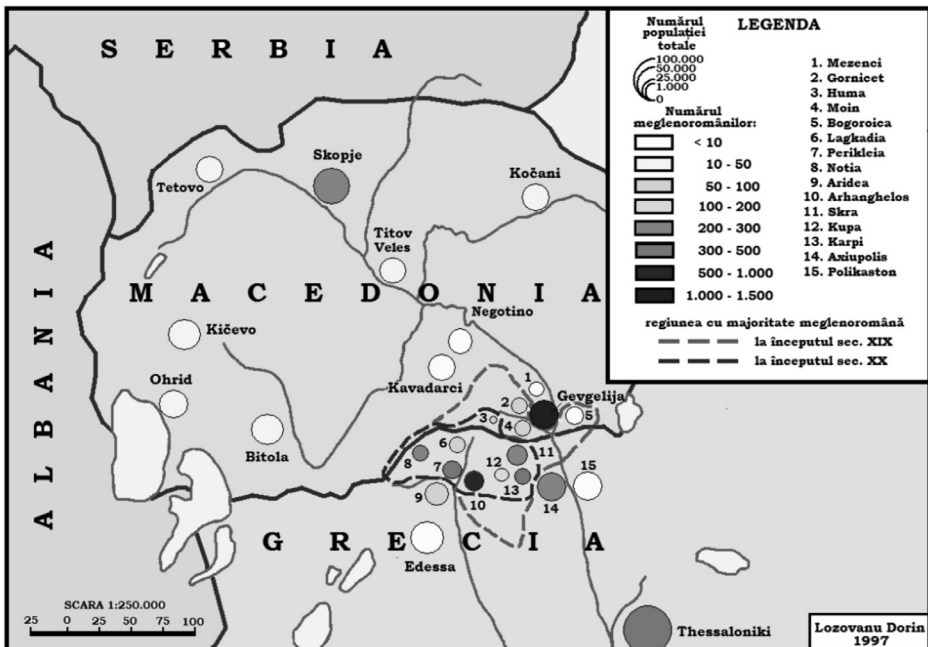
Turcia

Locuitorii orașelului Nânta (Notia), care erau meglenoromâni de religie islamică, au fost expulzați în Turcia în 1921 – 1922. Dintre aceștia mai multe familii locuiesc în regiunea Traciei, în Edirne, Kırklareli, Çorlu, Uzunköprü, bătrânii mai cunoscând dialectul, dar cu vocabular puternic influențat de limba turcă¹⁹.

HARTA RĂSPÂNDIRII MEGLENOROMÂNILOR ÎN GRECIA ȘI R.MACEDONIA (după anchetele efectuate în 1920 de Th.Capidan)

HARTA RĂSPÂNDIRII MEGLENOROMÂNILOR ÎN GRECIA ȘI R.MACEDONIA (după anchetele efectuate în 1984 de P. Atanasov)

**LOCALITĂȚILE CU POPULAȚIE MEGLENOROMÂNĂ ȘI APRECIERI ASUPRA NUMĂRULUI
MEGLENOROMÂNILOR PENTRU PERIOADA SECOLELOR XIX – XXI**

Nr.	Aprecieri asupra populației meglenoromâne în trecut și prezent				Unitatea administrativă din care face parte, țara	G. Weigand, 1889		1912, L.T. Boga, nr. de persoane		T. Capidan, 1920		Nr. de meglenoromâni 1984, P. Atanasov	Populația totală a localității după ultimul recensământ Grecia 2001 Macedonia 2002
	Denumirea în Meglenoromână și greacă / macedoneană					Case	Per-soane	Case	Per-soane	Case	Per-soane		
1.	Axiupolis	Boimița	ΑΞΙΟΥΠΟΛΗ	Axiupoli	nomos Kilkis, Grecia							250	3078
2.	Barovița	Borovița	ΚΑΣΤΑΝΕΡΙ	Castaneri	nomos Kilkis, Grecia	130	1000				10		232
3.	Birislāv	Birislav, Birislău	ΠΕΡΙΚΛΕΙΑ	Pericleia	nomos Pellis, Grecia	45	450				60	500	384
4.	Bogorodița	Bogorodița	ΒΟΓΟΡΟΔΙΤΣΑ	Bogorodița	opștina Gevgelija, R.Macedonia							15	1001
5.	Coinsco	Cainsco, Consco	ΚΟΝΣΚΟ	Konsko	opștina Gevgelija, R.Macedonia	100	800						4
6.	Cupă	Cupa	ΚΟΥΠΑ	Kupa	nomos Kilkis, Grecia	80	800					900	63
7.	Ghevgheli	Ghevghelia	ΓΕΒΓΕΛΙΙΑ	Ghevghelia	opștina Gevgelija, R.Macedonia						20	250	15685

8.	Huma	Umă, Uma	XVMA	Huma	opština Gevgelija, R.Macedonia	70	700	1485		900	1	2
9.	Lundziini	Lugunța	ΛΑΓΚΑΔΙΑ	Lagkadia	nomos Pellis, Grecia	120	900	1480	135	1350		90
10.	Lumniță	Liumnița	ΣΚΡΑ	Skra	nomos Kilkis, Grecia	350	3000	3450	340	3000		200
11.	Nonti	Nânta, Nontea	NOTIA	Notia	nomos Pellis, Grecia	450	3900	9480		5000	50	369
12.	Oșin	Oșini, Oșani	ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΣ	Arhanghe- los	nomos Pellis, Grecia	230	1500	2530	262	2320	850	671
13.	Salonic	Săruna, Solun	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	Thessaloni- niki	nomos Thessaloni- niki, Grecia			250			450	385406
14.	Sirminina	Sirminină	СЕРМЕНИН	Sermenin	opština Gevgelija, R.Macedonia	60	500	875				18
15.	Scopia	Scopie, Skople	СКОПИЈЕ	Scopie	municipiu Skopie, R.Macedonia						274	467257
16.	Țarnareca	Țarnăreacă	КАРПИ	Karpi	nomos Kilkis, Grecia	80	800	1850		800	550	372
Numărul total al meglenoromânilor												5038

Surse: G. Weigand 1889, L. Boga 1912, T. Capidan 1920, P. Atanasov 1984
Recensămintele populației Greciei 2001, Republicii Macedonia 2002

Summary

Meglenoromanians are one of smallest ethnic communities among Romanian-speaking population of the Balkan Peninsula. The ethnic name Meglenoromanian represent an academic term, because their self-identification is with the term Vlah (Vlas), general name for the Romanians used mainly by Slavic people. Due the historical and political circumstances, the Meglenoromanian settlements were divided by the border of Greece and today Republic of Macedonia, processes of ethnic and linguistic assimilation being intensive on both sides, but different, as Greek and Slavo-Macedonian. Often their identity is connected mainly at the settlement level, which is described in paper bellow.

Historical, geographical and demographical aspects are described in details, as from the question of ethnic genesis until today repartition and processes. As many other communities in Balkans, Meglenoromanians has tumultuous ethnic history during last two centuries, including population changes and deportations connected with the linguistic or confessional particularities. It is interesting to mention that part of Meglenoromanians were Islamized and as consequence were deported from Greece to Turkey in 1921-1922 years. Remaining part of Orthodox Meglenoromanians are officially and partially de-facto assimilated by Greeks and Macedonians, but their dialect it is still alive and spoken by around 5000 persons, mainly as second language at home. Some processes of ethnic emancipation took part, especially in the frame of Republic of Macedonia, where majority of the Meglenoromanians are concentrated today in the city of Gevgelija.

Note

- ¹ Capidan Theodor, *Meglenoromânii*, volum I, *Istoria si graiul lor*, Editura Academiei Române, Bucuresti, 1925, pag. 6
- ² Weigand, Gustav, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische untersuchung*, Ed. Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1892, pag. XV
- ³ Coman, Virgil, *Din istoria românilor sud-Dunăreni în prima jumătate a secolului al XX-lea. Meglenoromânii*. Teză de doctorat. Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2005, pag. 12
- ⁴ Capidan Theodor, *Meglenoromânii*, volum I, *Istoria si graiul lor*, Editura Academiei Române, Bucuresti, 1925, pag. 60-63
- ⁵ Idem, pag. 62-64
- ⁶ Κουκουδης, Αστεριος, *Οι Ολημπιοι Βλαχοι καε τα Βλαχομουλενα*, Ed. Ekdosis Zitros, Thessaloniki, 2001, pag. 283-284
- ⁷ Capidan Theodor, *Meglenoromânii*, volum I, *Istoria si graiul lor*, Editura Academiei Române, Bucuresti, 1925, pag. 20-22
- ⁸ Idem, pag. 23
- ⁹ Nicolaides, Basil, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris, 1859, pag. 295
- ¹⁰ Weigand, Gustav, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische untersuchung*, Ed. Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1892, pag. XXVIII
- ¹¹ Кънчов, В., *Македонија. Етнографија и статистика*, Софија, 1900, pag. 151-153
- ¹² Capidan Theodor, *Meglenoromânii*, volum I, *Istoria si graiul lor*, Editura Academiei Române, Bucuresti, 1925, pag. 28
- ¹³ Peyfuss, Max Demeter, *Chestiunea aromânească*, Ed. Enciclopedică, București 1994, pag. 14-15
- ¹⁴ Atanasov, Peter, „*Meglenoromâna astăzi*”, Ed. Academiei Române, București, 2002, pag.

- ¹⁵ Capidan Theodor, *Meglenoromânii*, volum I, *Istoria și graiul lor*, Editura Academiei Române, București, 1925, pag. 11
- ¹⁶ Weigand, Gustav, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische untersuchung*, Ed. Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1892, pag. XXVI
- ¹⁷ Boga, L. T., *Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia* (note etnografice și statistice), Tipografia "Vocea Poporului", București, 1913
- ¹⁸ Țircomicu, Emil, *Meglenoromânii. Destin istoric și cultural*, Ed. Etnologica, București, 2004
- ¹⁹ Kahl, Thede, *Zur Islamisierung der meglenitischen Vlachen (Meglenorumänien): Das Dorf Nânti (Notia) und die „Nântinents“ in der heutigen Türkei*, în *Zeitschrift für Balkanologie* Nr. 38, 2002, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden.

Bibliografie:

1. Atanasiu, A. D., *Carte ethnographique des Macedo-Roumains (Koutzo-Valaques)*, Paris, 1919, (franc.)
2. Atanasov, Peter, „*Meglenoromâna astăzi*”, Ed. Academiei Române, București, 2002 (rom.)
3. „*Balcani după Balcani...*”, Ed. Paideia, București, 2000 (rom.)
4. Berciu-Drăghicescu, Adina, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate*, Editura Globus, București, 1996 (rom.)
5. *Bibliografie Macedo-Română*, Freiburg i. Br., 1984
6. Boga, L. T., *Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia* (note etnografice și statistice), Tipografia "Vocea Poporului", București, 1913 (rom.)
7. Braga, Sevdol, *Die Rechtslage der aromunische Minderheit in Griechenland*, Scopje, 2004, (germ.)
8. Burada, Teodor T., *Cercetări despre școalele românești în Turcia*, București, 1890 (rom.)
9. Capidan, Theodor, *Meglenoromânii. Istoria și graiul lor*, vol. I-III, Editura Academiei, București, 1925 (rom.)
10. Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord și sud-dunăreană)*, București, 1975 (rom.)
11. Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Dialectologie română*, E.D.P., București, 1977 (rom.)
12. Coman, Virgil, *Meglenoromânii la începutul secolului XX. Evoluții în plan politic*, AȘUI, 2000-2001 (rom.)
13. Coman, Virgil, *Meglenoromânii, Ieri și azi*, în revista „Magazin istoric”, an XXXVII, nr 10 (439), 2003, București (rom.)
14. Coman, Virgil, *Din istoria românilor sud-Dunăreni în prima jumătate a secolului al XX-lea. Meglenoromânii*. Teză de doctorat. Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2005 (rom.)
15. Coteanu, Ion, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1957, (rom.)
16. Densușianu, Ovid, *Istoria limbii române*, București, 1961, (rom.)
17. Dogaru, Mircea, Zbucnea, Gheorghe, *O Istorie a Românilor de Pretutindeni*, Ed. DC Promotion, București, 2004, (rom.)
18. Hagi-Gogu, T., *Romanus și Valachus sau ce este romanus, roman, român, aromân, valah și vlah*, București, 1939 (rom.)
19. Ionescu, Eugen, *Cauza Românească în Turcia Europeană și Conflictul cu Grecia*. Tipografia "Gutenberg", București, 1906 (rom.)
20. Kahl, Thede, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Editura Institut für Geographie der Westfälischen Wilhelms-Universität, Münster, 1999 (germ.)
21. Kahl, Thede, *Zur Islamisierung der meglenitischen Vlachen (Meglenorumänien): Das Dorf Nânti (Notia) und die „Nântinents“ in der heutigen Türkei*, în *Zeitschrift für Balkanologie* Nr. 38, 2002, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden, 2002 (germ.)
22. Kahl, Thede, *Istoria aromânilor*. Ed. Tritonic, București 2006 (rom.)
23. Karastoianov, Stefan, *Makedonia. Etnografiska Karakteristika*, Editura Voeni jurnal, Sofia, 1995 (bulg.)
24. Koukoudis, Asterios, *The Vlachs: Metropolis and Diaspora*. Ed. Zitros, Thessaloniki, 2003 (eng.)
25. Lozovanu, Dorin, „*Răspîndirea și situația actuală a Meglenoromânilor*”, în *Revista Română*, Nr. 4 (14), Iași 1998 (rom.)
26. Mihăescu, H., *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, Editura Academiei Române, București, 1993 (franc.)
27. Nicolaides, Basil, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris, 1859 (franc.)

28. Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan exchange of minorities and its impact on Greece*, ed C. Hurst & Co.Ltd., London, 2002 (eng.)
29. Peyfuss, Max Demeter, *Chestiunea aromânească*, Ed. Enciclopedică, București 1994 (rom.)
30. *Românii de la Sud de Dunăre. Documente*, Arhivele Naționale ale României, București, 1997 (rom.)
31. *Românii din afara granițelor țării, Coordonate istorice și naționale în cadrul european*, Casa editorială Demiurg, Iași, 2007 (rom.)
32. Romanski, St., *Macedoromânii*, Editura Dimândarea părintească, București, 1996 (rom.)
33. Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII*, București, 1978 (rom.)
34. Saramandu, Nicolae, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne în Peninsula Balcanică*, în „Studii și cercetări lingvistice”, anul XXXIX, București, 1988 (rom.)
35. Societatea de Antropologie Culturală din România, *Balcani după Balcani, Ed. Paideia*, București, 2000 (rom.)
36. *Spațiul istoric și etnic românesc*, Editura Militară, București, 1993 (rom.)
37. *Tratat de Dialectologie Română*, coordonator Valeriu Rusu, Craiova, 1984 (rom)
38. Țircomicu, Emil, Wišoșenschi Iulia, *Românii de la sud de Dunăre – Macedoromânii. Obiceiuri tradiționale de nuntă. Studiu istoric și etnologic*. Ed. Ziua, București, 2003 (rom.)
39. Țircomicu, Emil, *Meglenoromânii. Destin istoric și cultural*, Ed. Etnologica, București, 2004 (rom.)
40. Țircomicu, Emil, *Obiceiuri și credințe macedoromâne: dicționar*. Ed. Biblioteca Bucureștilor, 2009 (rom.)
41. Weigand, Gustav, *Etnographie von Makedonien. Geschichtlich-nacionaler, sprachlich-statistischer Teil*, Leipzig, 1924 (germ.)
42. Weigand, Gustav, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische untersuchung*, Ed. Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1892 (germ.)
43. Zbucea, Gheorghe, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (sec. XVIII-XIX)* Editura Bucureștilor, București, 1999 (rom.)
44. Zbucea, Gheorghe, *Românii și Balcanii în epoca modernă (1804-1918)*, Fundația „Scrișul Românesc”, Craiova, 2003 (rom.)
45. Βακαλοπουλος Κωνσταντινος Α., *Ιστορία του βορειου Ελληνισμου. Ηπειρος, Μακεδονια, Θρακη*. 3 vol. Θεσσαλονικη, 1993 (greacă)
46. Κουκουδης, Αστεριος, *Οι Ολλυμποι Βλαχοι καε τα Βλαχομουλενα*, Ed. Ekdotis Zitros, Thessaloniki, 2001 (greacă)
47. Брук, С. И., *Население мира*. Этнодемографический справочник, Изд. Наука, Москва, 1986. (rus.)
48. *Етнологија на Македонците*, Македонска Академија на Науките и Уметностите, Скопје, 1996 (maced.)
49. *Зборник Власите на Балканот*, Институт за национална историја Скопје, 2005 (maced.)
50. Карастоянов, Стефан, *Македония. Етнографска характеристика*, Воени журнал, София, 1995 (bulg.)
51. Кънчов, В., *Македония. Етнография и статистика*, София, 1900 (bulg.)
52. *Народы Мира*, под редакцией Бромлея Ю. В., изд. Советская Энциклопедия, Москва, 1988 (rus.)
53. Пулянос, А. Н., *Антропологический сборник населения Греции. Антропологический сборник*, т. III, Москва, 1961 (rus.)
54. Симовски, Тодор, *Населените места во Егејска Македонија*, Скопје, 1978 (maced.)

INTEGRAREA JUDEȚULUI BĂLȚI ÎN STRUCTURA ADMINISTRATIVĂ A ROMÂNIEI 1918-1925

Cezar Arama,
doctorand la Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Demersul respectiv urmărește scopul de a scoate la iveală unele momente mai puțin cunoscute și punerea lor în valoare din viața județului Bălți, ce țin de integrarea lui în structura administrativă a României.

La baza acestui demers stau unele materiale de arhivă mai puțin cunoscute, care sunt puse pentru prima dată în circuitul științific, de altfel și unele materiale din Monitorul Oficial din perioada 1918 – 1925. Ca surse istoriografice au servit lucrările unor istorici consacrați în domeniu cum ar fi: Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812 – 1918*. Chișinău, Editura Știința, 1992.; Gheorhe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918 – 1923)*. București, Editura Semne, 1997; N. Enciu, *Basarabia în anii 1918 – 1940. Evoluția demografică și economică*. Chișinău, 1998. ș.a.

Sub administrație locală înțelegem anumite unități administrative – în cazul nostru județul, investit prin lege cu o personalitate juridică de drept public, pentru a rezolva chestiuni administrative de interes local.¹

După unirea Basarabiei cu Patria Mamă, constant s-a pus problema unificării administrative. În consecință, în perioada anilor 1918 – 1925 au fost elaborate 10 proiecte referitoare la unificarea administrativă.² Unul din aceste proiecte, este proiectul pentru o nouă împărțire a României în regiuni. El prevedea împărțirea României în regiuni, fiecare regiune la rândul ei cuprindea câteva județe.³ Conform acestui proiect, județul Bălți urma să fie comasat cu județul Soroca și astfel constituinduse județul Soroca cu reședința la Bălți.⁴

Proiectul respectiv a fost elaborat de o comisie ministerială, și propus spre dezbateră, dar din lipsă de argumente nu a putut deveni lege.

La data Unirii (27 martie/ 9 aprilie 1918), în Basarabia funcționa încă sistemul administrativ țarist. Din punct de vedere administrativ, Basarabia era împărțită în 8 județe. Județul Bălți era al patrulea ca mărime (12,1%).⁵ În scopul administrării polițieneste, fiecare județ era împărțit, în subdiviziuni (*stane*) și comandamente (*nacialistva*). Pentru administrare fiscală – în “*voloste*”.⁶

Județul Bălți, la rândul său era împărțit în zece voloste :

1.Slobozia Bălților	6.Fălești
2.Zăbriceni	7.Sculeni
3.Copăceanca	8.Ungheni
4.Bolotin(a)	9.Cornești
5.Gloden	10.Chișcăreni. ⁷

Comparativ cu alte județe, județul Bălți avea cele mai puține voloste, ceea ce ne face să presupunem că putea fi mai ușor administrat.

Un rol important în viața administrativă locală, conform lui Gh.E.Cojocaru, îl jucau zemstvele județene, instituții de autocîrmuire, introduse în ținut în 1869.(...) Sistemul ierarhic zemstvial consta din verigile: sat, plasă(*voloste*), județ și regiune(*gubernie*).⁸

În lunile august – decembrie 1917, consiliile zemstvelor județene au fost alese conform legii guvernului provizoriu rus, în baza votului universal. Ca urmare, în Adunarea Zemstvei județului Bălți au fost aleși 60 de membri votanți (*гласные*), dintre care, 45 erau reprezentanți ai populației băștinașe (români), restul erau de alte naționalități (ucraineni, evrei, polonezi).⁹

Tot în baza legii guvernului provizoriu rus, au fost aleși membrii Upravei (Cîrmuirii – C.A.) Zemstvei județului Bălți, toți cei cinci membri au fost aleși din rîndurile populației băștinașe:

- 1.Hîncu Calistrat – președinte
- 2.Roșca Ștefan – vicepreședinte
- 3.Rusu Ion – membru
- 4.Leancă Constantin – membru
- 5.Cazacencu Ion – membru.¹⁰

Aceste schimbări au dus la consolidarea poziției reprezentanților populației băștinașe în administrația județului.

N-a rămas mult pînă la realizarea ideii unirii Basarabiei cu Țara, prima care a proclamat unirea a fost anume zemstva județului Bălți – la 3 martie 1918. Ulterior, la 13 martie se auzea și vocea celei de la Soroca.¹¹

Alta era situația în cadrul Dumei orașului Bălți. În urma alegerilor din august – decembrie 1917, în Duma orașului Bălți au fost aleși 39 de votanți (*гласные*), dintre care băștinașii alcătuiau doar 18% (7 persoane).¹²

La fel era situația și la primăria orașului Bălți, unde în urma alegerilor nici un băștinaș n – a fost ales, astfel primar a fost ales Dobriș Dmitri, rus de naționalitate, ales la 23 septembrie 1917. Adjunctul primarului a fost numit Cijevski Micislav – polonez de naționalitate.¹³

Din cele enunțate mai sus putem afirma că orașul era controlat de reprezentanții celor, care erau ostili unirii, ceea ce nu putem spune despre întreg județul, care a dat dovadă de curaj și a fost primul, care s-a proclamat pentru unire.

În perioada imediat următoare după unire, la conducerea celor 9 județe ale Basarabiei (la 4 decembrie 1917, Sfatul Țării a adoptat decizia cu privire la scindarea județului Ismail în județele Ismail și Cahul¹⁴), au fost numiți, în locul vechilor comisari, prefecți județeni, confirmați prin decretul regal din 11/24 aprilie 1918. Printr-un astfel de decret este numit și Nicon Valuța în funcția de prefect al județului Bălți.¹⁵ Pentru o mai bună funcționare a prefecturilor, guvernul român a numit pe lîngă prefect un director de prefectură din Vechiul Regat, astfel în județul Bălți a fost numit V. Repezeanu (6 noiembrie 1918).¹⁶

Pe parcursul unui an, de pe data de 11 aprilie 1918 pînă la data de 16

aprilie 1919, județul Bălți a fost administrat de trei prefecți. După cum am menționat mai sus primul a fost numit Nicon Valuța, care a administrat județul pînă la data de 4 octombrie 1918, cînd în fruntea județului este numit Avel Crudu, fost director al prefecturii Botoșani.¹⁷ La data de 16 aprilie 1919, Avel Crudu este numit prefect de Tighina, iar în locul său este numit Marin Văraru, fost subdirector al internelor.¹⁸

Toate aceste numiri au loc pe fundalul luptei partidelor politice din acea perioadă, căci funcția de prefect al unui județ era o funcție politică. Prefectul era reprezentantul puterii centrale în județ și de aceea suntem martori la dese numiri și destituiri din funcție a prefecților. Dar toate aceste acțiuni nu periclitau dezvoltarea județului, deoarece de facto capul județului era președintele delegațiunii județene, adică a consiliului județean, ales din sînul aceluși consiliu.

După organizarea serviciilor centrale ale Directoratului de interne se purcede la organizarea administrației locale, adică a prefecturilor.¹⁹ Astfel, după cum am remarcat mai sus, este numit un prefect, care era reprezentantul puterii centrale în județ, alături era directorul de prefectură, care avea obligația de al ajuta pe prefect în treburile interne ale județului. În urma acestei organizări, prefectura județului Bălți devine funcțională și poate implementa legile din Vechiul Regat pe întreg teritoriul județului.

Pentru aceasta, prefectura a fost suplimentată cu un Șef de Birou Serviciu Pașapoarte (M.V.Ungureanu), Șef de Birou Serviciu Județean (H.M.Băjescu), Șef Serviciu Administrativ (Tr.I.Cristescu), Arhivar (D.Baranițki) și alții, în total 28 de persoane.²⁰

Pentru serviciul exterior fiecare județ era împărțit în subprefecturi, compuse din mai multe voloste cu un personal, care va funcționa în teritoriu.²¹ Județul Bălți, de rînd cu alte județe, cum ar fi Soroca, Orhei, Chișinău și Tighina, era împărțit în cinci subprefecturi. Fiecare subprefectură era condusă de un subprefect, funcțiile lui fiind ca a unui administrator de plasă în Vechiul Regat. În urma schimbărilor de ordin administrativ, județul Bălți era împărțit în cinci unități administrative – subprefecturi. Cele cinci subprefecturi au rezultat în urma comasării celor zece voloste, care au existat în județ în perioada țaristă.

Conform noii organizări, ele se prezentau astfel:

1. Rîșcani – cu reședința în comuna Rîșcani.
2. Glodeni – cu reședința în comuna Glodeni.
3. Fălești (Sculeni) – cu reședința în comuna Fălești.
4. Slobozia Bălți (Chișcăreni) – cu reședința în orașul Bălți.
5. Cornești (Ungheni) – cu reședința în comuna Cornești.²²

Odată cu introducerea noului sistem administrativ în județe, continuă să funcționeze vechile instituții țariste (*zemstvele*). Aceste instituții erau potrivnice interesului național și urmau a fi dizolvate. În majoritatea județelor, populația băștinașă era reprezentată în minoritate. De acest fapt profitau *zemstvele*.

Astfel în ședința Consiliului Directorilor din 7/20 octombrie 1918 se ia

decizia unei supravegheri mai riguroase a zemstvelor. În așa fel, pentru a putea da întregii țări o nouă organizare administrativă, la 1 martie și 1 mai 1919 au fost stabilite modalitățile juridice de reglementare a activității provizorii a zemstvelor județene și de voloste, a căror mandate expirase.²³ Ca urmare a fost prevăzută o modalitate de numire a unor comisii interimare ale zemstvelor și în urma decretului din 5 iunie 1919 zemstva județului Bălți se dizolvă și se instituie o comisie interimară compusă din:

1. Calistrat Hîncu – președinte,
2. Constantin Leancă – vicepreședinte,
3. Teodor Musteață – membru,
4. Emilian Vlad – membru.²⁴

Totuși zemstva va rămîne un organ, care cel puțin în județul Bălți a avut curajul să se pronunțe pentru unire, chiar dacă era depășită din punct de vedere al eficacității.

Cu alte cuvinte, putem spune că instituția zemstvei a fost substituită cu o mai bună instituție de administrare la nivel local – administrația românească.

Datorită creșterii numărului de ilegalități, mai ales la sate, dar și incidentelor provocate de bolșevici, guvernul României introduce în Basarabia instituția jandarmeriei.²⁵ Astfel, prin legea de reorganizare a jandarmeriei din 18/31 mai 1918 a fost constituită o brigadă de jandarmi – Brigada III. Această brigadă a fost împărțită în două regimente, unul la Chișinău, iar altul la Cetatea Albă, fiecare avînd în componența sa mai multe baterii, companii, plutoane. Astfel în județul Bălți a fost dislocată Bateria 11 de jandarmi.²⁶

Tot în această perioadă (30 mai 1918) este organizată Poliția Administrativă a orașului Bălți în frunte cu A. Alimănescu, polițai de clasa I. Această structură avea în subordinea sa 25 de angajați, dintre care un director, trei comisari clasa I, cinci subcomisari și trei sergenți majori clasa I.²⁷ Aceste date ne arată că poliția administrativă a orașului Bălți dispunea de un efectiv mare, pentru a combate criminalitatea, care era răspîndită în oraș, dar și în întreg județul.

Pentru a asigura securitatea județului, se înființează, ca și în toată Basarabia, Poliția Siguranței, avînd în frunte pe comisarul special clasa III – N. Moscu. Această structură avea în subordine 15 persoane, dar acționa foarte abil în teritoriu.²⁸

Au fost cazuri, cînd pe teritoriul județului erau depistați instigatori bolșevici, care făceau propagandă prosovietică, cum este cazul unui locotenent de cazaci Sașa din orașul Bălți, care amenința că atunci cînd va veni timpul să se războne, el dispune de arme și de potențial uman pentru două divizii, amplasate în special în județul Bălți și mai ales la frontieră.²⁹

Acesta nu este un caz singular, Domnul senator Eftimie Popovici vorbește la fel despre o situație asemănătoare, precum că în județul Bălți, dăinuiesc bande de hoți înarmați cu carabine și prevăzuți cu cartușe, îmbrăcați, în mare parte, în haine militare. Mai cu seamă spune el dăinuiesc aceste bande în pădurea Parcova pe șleahul Edineț – Bălți și în

preajma orașului Bălți pe șleahul Alexândreni și linia de cale ferată.³⁰ Tot aici domnul senator spune că jandarmii se ocupă cu ce vreți, dar mai puțin cu apărarea populației și prinderea hoților. Deci observăm că nu în toate cazurile personalul jandarmilor și cel al siguranței își îndeplinesc îndatoririle.

O situație deosebită o prezenta în Basarabia justiția. Păcatul esențial al justiției din Basarabia, dinainte de război, era că ea se făcea în limbă străină, necunoscută de majoritatea populației.³¹ Pe de altă parte Basarabia era lipsită de mai multe instituții juridice, aici exista doar un tribunal – la Chișinău. Curtea de apel nu era în ținut ci la Odesa, ceea ce făcea ca procesele de judecată să decurgă foarte lent. În calitate de instanțe locale de apel funcționau congresele judecătorilor de pace aleși dintre localnici.³²

Astfel la 9 octombrie 1918 a fost promulgată legea de organizare judecătorească în Basarabia, care are drept scop înlocuirea vechii legislații judecătorești cu cea existentă în vechiul regat. Astfel limba oficială a instanțelor judecătorești din Basarabia devine limba română.³³ În urma modificărilor legislative de acum înainte populația băștinașă are acces la justiție, căci procesele au loc în limba pe care o vorbesc localnicii.

Capitolul II al acestei legi prevede ca în fiecare din cele nouă județe ale Basarabiei se înființează circumscripții de judecătoria de pace.

Astfel în județul Bălți se instituie judecătoria urbană Bălți, cu reședința în orașul Bălți. După cum urmează vom enumera reședințele judecătoriilor de pace, care se aflau pe teritoriul județului Bălți:

I. Judecătoria rurală Slobozia Bălți cu reședința în orașul Bălți.
[Volostea Slobozia Bălți]

II. Judecătoria rurală Zăbriceni cu reședința în comuna Zăbriceni.
[Volostea Zăbriceni]

III. Judecătoria rurală Copăcenii cu reședința în târgul Rîșcanu.
[Volostea Copăcenii]

IV. Judecătoria rurală Glodeni cu reședința în comuna Glodeni.
[Volostea Glodeni]

V. Judecătoria rurală Balatina cu reședința în comuna Balatina.
[Volostea Balatina]

VI. Judecătoria rurală Fălești cu reședința în comuna Fălești.[Volostea Fălești]

VII. Judecătoria rurală Sculeni cu reședința în târgul Sculeni.[Volostea Sculeni]

VIII. Judecătoria rurală Cornești cu reședința în târgul Cornești.
[Volostea Cornești, Volostea Ungheni]

IX. Judecătoria rurală Chișcărenii cu reședința în comuna Chișcărenii.
[Volostea Chișcărenii].³⁴

Dacă analizăm cu atenție numărul ocoalelor judecătoriilor de pace, observăm că numărul lor este identic cu cel al volostelor și nu al subprefecturilor, ceea ce înseamnă că în fiecare subprefectură avem câte două judecătoria de pace. Aceasta înseamnă o mai bună funcționare a siste-

mului judecătoresc și o mai ușoară integrare a ținutului în general și a județului în particular în cadrul vechiului regat.

O altă prevedere a acestei legi era înființarea Tribunalului de județ, ceea ce înseamnă înființarea unui tribunal la Bălți.

O noutate pentru justiția basarabeană este înființarea Curții de Apel cu sediul la Chișinău, a cărei circumscripție teritorială cuprinde toate județele Basarabiei, inclusiv județul Bălți. Această curte v-a judeca toate apelurile contra sentințelor pronunțate de către tribunalele de județ în prima instanță.³⁵

Astfel după implementarea acestei noi legi judiciare în Basarabia, la fiecare judecătorie de ocol au fost numiți noi judecători:

- I. La ocolul Bălți – Domnul Petru N.Popescu
- II. La ocolul Slobozia Bălți – Domnul Constantin T.Pascu
- III. La ocolul Zăbriceni – Domnul Mircea V.Sfat
- IV. La ocolul Copăcenii – Domnul Mihail Petrov
- V. La ocolul Glodeni – Domnul Dimitrie Constantinescu
- VI. La ocolul Fălești – Domnul Dimitrie Zamfirescu
- VII. La ocolul Sculeni – Domnul Nicolae Iordanovici
- VIII. La ocolul Cornești – Domnul Emil Gheorghiu Poienaru
- IX. La ocolul Chișcărenii – Domnul Nistor N.Popescu
- X. La ocolul Balatina – Domnul Scarlat I.Nichifor³⁶

În concluzie așa menționa că toate aceste acțiuni au dus la edificarea unui sistem administrativ bazat pe principiile separării puterilor în stat și la întărirea administrației românești în județele din Basarabia.

Odată cu edificarea structurilor administrative și judiciare pe întreg teritoriul ținutului, Basarabia devine parte constitutivă a structurii administrative românești.

Summary

After the union of Bessarabia with Romania, was constantly questioned administrative unification. Consequently, during the years 1918-1925 were developed 10 projects for administrative unification. Balti is one of the nine regions of Bessarabia, which was held March 3, 1918 first union. Administrative integration of the region during 1918-1925 went in several stages. First, the head of each region was named a prefect, assisted by a Director of the prefecture of the old kingdom. Zemstvo institution was abolished, being created an interim committee, operating until January 1, 1926. All these actions have resulted in building an administrative system based on principles of separation of the Romanian administration in the regions of Bessarabia.

With the building of administrative and judicial systems throughout the region, Bessarabia became part of the Romanian administrative structure.

Note

- ¹ Valeriu Moldovan, *Administrațiunea locală română. Județul și comuna*. Tipografia Națională S.A., Cluj, 1936. p.14.
- ² N.N.Tiron, *Organizarea administrativă locală*. Iași, 1941. p.7-9.
- ³ A.N.R.M. Fond 70, inv.5, dosar 18, f.7
- ⁴ Ibidem, f.15.
- ⁵ Ion.G.Pelivan, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 a 1918*. Paris, 1919, p.9. citat după: Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918 – 1940. Evoluția demografică și economică*. Chișinău, 1998, p.7.
- ⁶ *Statisticiskie svedenia*. Sub redacția lui N.A. Popovschi, Chișinău, 1917, p.5.
- ⁷ A.N.R.M. Fond 742, inv.1, dosar 8T2, f.521v.
- ⁸ Gheorghe E.Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României(1918-1923)*. București, Editura Semne, 1997, p.58.
- ⁹ A.N.R.M. Fond 742, inv.1, dosar 16, f.3.
- ¹⁰ Ibidem, f.2.
- ¹¹ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru.1812-1918*. Chișinău,Editura Știința, 1992.
- ¹² A.N.R.M. fond 742, inv.1, dosar 16, f.34.
- ¹³ Ibidem, f.33.
- ¹⁴ A.N.R.M. fond 727, inv. 2, dosar 31, partea I, f.100.
- ¹⁵ Monitorul Oficial, nr.858 din 12/25 aprilie 1918.
- ¹⁶ A.N.R.M. fond 120, inv.1, dosar 10, f. 343.
- ¹⁷ Monitorul Oficial, din 4/17 octombrie 1918, p.3212.
- ¹⁸ Monitorul Oficial, nr.10 din 16/29 aprilie 1919, p.498.
- ¹⁹ A.N.R.M. fond 742, inv.6, dosar 24, f. 44.
- ²⁰ A.N.R.M. fond 120, inv.1, dosar 10, f. 343-344.
- ²¹ A.N.R.M. fond 742, inv.6, dosar 24, f. 44v.
- ²² A.N.R.M. fond 742, inv.6, dosar 24, f. 45.
- ²³ Monitorul Oficial, nr.383 din 2 martie 1919, p.5982.
- ²⁴ Monitorul Oficial, nr.396 din 11 iunie 1919, p.2405.
- ²⁵ Monitorul Oficial, nr.41 din 9 mai/1 iunie 1918.
- ²⁶ Monitorul Oficial, nr.68 din 17/30 iunie 1918.
- ²⁷ A.N.R.M. fond 120, inv.1, dosar 10, f. 345.
- ²⁸ Ibidem, f. 346.
- ²⁹ A.N.R.M. fond 120, inv.1, dosar 1, f. 7.
- ³⁰ A.C.R. fond Președinția Consiliului de Miniștri, inv.299, dosar 42/1920-1921, f.73.
- ³¹ Petre Cazacu, *Zece ani de la Unire.Moldova dintre Prut și Nistru 1918-1928*. Chișinău, p.257.
- ³² Gheorghe E.Cojocaru, *op.cit.*, p.83.
- ³³ Monitorul Oficial, nr.160 din 9 octombrie 1918, p.2748.
- ³⁴ Ibidem, p.2757.
- ³⁵ Monitorul Oficial, nr.160 din 9 octombrie 1918, p.2750-2751.
- ³⁶ Monitorul Oficial, nr.162 din 11 octombrie 1918, p.2798.

УЧАСТИЕ УССР В СОВЕТСКОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ В КОНТЕКСТЕ СОЗДАНИЯ СССР (1922 – 1923 ГГ.)

Купчик Олег Романович

*кандидат исторических наук, доцент, Киевский
национальный университет им. “Тараса Шевченко”*

Во время образования союзного государства актуальной является проблема распределения прав между ее составными частями. Диалог между ними особенно обостряется, когда речь идет о сфере внешней политики и международных отношениях. Тем более, когда у субъектов будущего союза именно здесь до этого были весомые достижения. Такая дискуссия произошла в начале 1920-х гг. Тогда, в ходе образования СССР, правительство советской Украины хотело сберечь ее международно-правовой статус, а поэтому предлагал образовать союз в форме конфедерации. С этим не согласилось правительство советской России. Оно, в свою очередь, настаивало на образовании федерации, что лишало ее субъекты этого. Целью статьи является проследить процесс изменения места и роли УССР в советской внешней политике через эволюцию ее международно-правового статуса.

Зная о силовом характере утверждения в Украине советской власти и, что все самые важные внешнеполитические решения принимались центральным комитетом большевистской партии в Москве, достаточно сложно поверить утверждению английского исследователя истории Советской России Э. Карра, что УССР в начале 1920-х гг. “была единственной республикой договорной федерации, широко пользовавшейся правом внешнеполитической деятельности. А именно, заключать договора с государствами, что признали УССР, открывать собственные дипломатические и торговые представительства”¹. Однако все это отвечает истине, а работу дипломатов советской Украины на фоне жесткого курирования московского партийного центра над внешнеполитической деятельностью УССР в 1921-1922 гг., можно охарактеризовать как своеобразный феномен.

Определяя происхождение этого феномена украинский историк С. Кульчицкий предполагает, что это стало возможным благодаря тому, что наркомат иностранных дел (НКИД) УССР в 1919-1923 гг. возглавлял по совместительству председатель Совнаркома УССР Христиан Раковский, отправленный в Украину лидером большевиков В. Лениным. В том, что УССР вышла на международную арену, сыграли свою роль не только дипломатические способности, связи и личные знакомства Раковского со многими европейскими политиками, но и отсутствие у него корней в среде партийно-советской номенклатуры УССР. Считая Раковского своим, Кремль мог не беспокоиться об опасности оживления украинского сепаратизма².

О “сепаратизме” партийно-советского руководства УССР в начале 1920-х гг. и в самом деле беспокоиться не приходилось, поскольку большевистский Кремль сделал все, чтобы его персональный состав был преимущественно неукраинским. И все же, Москва тщательным образом оберегала “независимые” республики от широких контактов с границей, ибо активность национальных республик во внешнеполитической сфере угрожала, в перспективе, превратить формальную независимость в действительную. Ведь невзирая на то, что “договорная федерация”, объединяющая советские республики в 1919 – декабре 1922 г., давала возможность контролировать практически все сферы жизни национальных республик, в области внешней политики контроль Кремля из абсолютного превращался в относительный.

Как не парадоксально, но именно “пролетарский интернационалист” Х. Раковский – известный деятель международного рабочего движения и неформальный лидер УССР в начале 1920-х гг., стал самым ярким оппонентом Кремля в вопросе сохранения за республиками будущего Союза ССР права на самостоятельные внешние отношения. И именно УССР, уже после создания Советского Союза, отказалась ликвидировать собственный наркомат иностранных дел, что дало основания отдельным исследователям во время горбачевской перестройки заявить, что „болгарин Раковский сделал для Украины больше, чем некоторые другие чиновники-украинцы”³. Нет сомнения, такую оценку определило прежде всего то, что Х. Раковский стал жертвой сталинских политических репрессий, но его позиция относительно сохранения за союзными республиками статуса субъекта международных отношений заслуживает уважение и бдительное внимание исследователей.

Лишить советские республики права на самостоятельные внешние отношения можно было лишь объединив их в составе федерации во главе с Россией, что и предусматривал сталинский план “автономизации”. Для его реализации ЦК РКП(б) в январе 1922 г. разослал в республики договорной федерации циркуляр о ликвидации республиканских наркоматов иностранных дел. В разделе документа, где определялись центральные органы руководства внешней политики договорных государств (автором этого раздела считают наркома иностранных дел РСФСР Г. Чичерина), представительство стран-участниц договора в международной сфере возлагалось на НКВД РСФСР. Вместо этого особенные интересы республик должны были обеспечивать “особенные комиссариаты иностранных дел”, подчинявшиеся НКВД РСФСР и действовавшие за его директивами. Согласно со статьями 20 и 21 циркуляра, в ведении НКВД РСФСР находились вопросы: объявления войны и заключения мира, определение государственной границы с соседними странами, проведение внешнеэкономической и торговой деятельности, дипломатическое, внешнеэкономическое и консульское представительство сторон договора. Исключительное право заключать международные договора с иностран-

ными государствами предоставлялось правительству РСФСР. За республиками оставалось право подписывать двусторонние межгосударственные соглашения по вопросам, составлявших их отдельный интерес (ст. 22). Однако, и эти международные соглашения НКВД республик должен был согласовывать с НКВД РСФСР (ст. 24)⁴.

Ограничение Совнаркомом РСФСР полномочий республик в сфере внешней политики и международных отношений в будущей федерации вызывало недовольство дипломатов и чиновников УССР. Что подтверждает переписка между украинскими дипломатами Л. Ковалевым, В. Ауссемом и В. Яковлевым в сентябре – октябре 1922 г.⁵ и письмо Х. Раковского к первому секретарю ЦК КП(б)У – Д. Мануильскому от 29 сентября 1922 г., в котором он, в частности, отмечает, что "сохранение независимости Украины имело бы большой международный резонанс, в том числе и потому, что миллионы украинцев за границей, ориентируются и будут ориентироваться все больше и больше на советскую Украину"⁶.

Такая линия поведения украинских чиновников объясняется прежде всего тем, что в 1921 – 1922 гг. УССР официально признали и установили дипломатические отношения Грузия, Литва, Латвия, Эстония, Польша, Чехословакия, Италия, Австрия, Турция, Германия⁷. Дипломатические связи УССР с другими государствами давали возможность налаживать взаимовыгодное экономическое сотрудничество. По инициативе Х. Раковского в составе СНК УССР образован наркомат внешней торговли, а в конце 1921 г. – экспортный фонд, что составлял 60 млн. руб. золотом. Глава украинского правительства добился существенной самостоятельности в работе наркомата внешней торговли (НКВТ), в сферу интересов которого вошли Польша, Чехословакия, Румыния, Турция, балканские государства.

В 1922 г., по известным причинам, инициативы правительства Раковского в отрасли внешних отношений все чаще натываются на противодействие Кремля: сначала УССР не позволили открыть полномочное представительство в Италии, а в апреле 1922 г. украинское правительство было вынуждено ликвидировать свою дипломатическую миссию в странах Балтии. Правда в сентябре 1922 г. Москва приняла решение об учреждении украинской миссии в Турции, а в ноябре 1922 г. открыта миссия УССР в Германии. Это были последние весомые достижения правительства УССР во внешнеполитической сфере.

Борьба правительства УССР за сохранение внешнеполитических прерогатив неразрывно связана не только с активизацией процесса образования СССР, но и совпала во времени с жесткой борьбой за власть в руководстве правящей партии – РКП(б), что продолжалась после фактического отхода от дел через болезнь большевистского вождя В. Ленина. В ней, как известно, сошлись амбиции Л. Троцкого и претензии на лидерство со стороны так называемого "руководящего ядра" политбюро ЦК РКП(б) в составе И. Сталина, Л. Каменева

и Г. Зиновьева. Поскольку оба процесса происходили параллельно, то председатель Совнаркома УССР автоматически был втянут в борьбу за власть: и поэтому, что возглавлял наибольшую после РСФРР национальную республику, и из-за того, что считался (и не без основания) соратником Л. Троцкого.

Учитывая то, что поддержка руководства УССР была желаемой для каждого из претендентов на ленинское политическое наследство, борьба за Украину приобретала особенный подтекст, поскольку оба главных претендента на лидерство в большевистской партии и советском государстве – И. Сталин и Л. Троцкий – пытались привлечь на свою сторону самую численную периферийную партийную организацию – украинскую. Непосредственного участия в этой борьбе Х. Раковский не брал, но его симпатии полнее принадлежали давнему политическому соратнику Л. Троцкому, что автоматически превращало его в противника И. Сталина.

Стремясь нивелировать влияние Раковского и заручиться поддержкой КП(б)У, Сталин ставит целью отозвать Раковского с Украины, сделав ставку на поддержку этого шага Д. Мануильским – первым секретарем ЦК КП(б)У. Образован, честолюбивый и, что важно для Сталина, противник любой, даже ограниченной, самостоятельности Украины и КП(б)У, Д. Мануильский, получив заверение генерального секретаря партии большевиков в своем будущем членстве в ЦК РКП(б) в обмен на поддержку сталинского плана национально-государственного строительства, решительно поддержал идею отозвания Х. Раковского с Украины. Хотя в начале 1922 г., когда встал вопрос о возможном переходе Х. Раковского на другую работу, но пленум ЦК КП(б)У 23 марта 1922 г. постановил “категорически требовать не снимать с Украины т. Раковского”, то за это решение голосовал и Д. Мануильский⁸.

Когда и при каких обстоятельствах произошло кардинальное изменение отношения Д. Мануильского относительно последующей работы Х. Раковского в Украине? Выяснить это позволяет переписка по самым важным политическим вопросам, что ее вели между собой руководители РКП(б) и КП(б)У. В частности, гипотезу о том, что Д. Мануильский выразил согласие поддержать И. Сталина, подтверждает его письмо к генсеку, посланный летом 1922 г. В нем, как вспоминал позже Х. Раковский, первый секретарь ЦК КП(б)У “объявил себя поклонником автономизации Украины и ее входа в состав РСФСР”⁹.

Убеждают в поддержке Д. Мануильским сталинского плана “автономизации” и рассуждения, выраженные им в письме к И. Сталину в начале сентября 1922 г. по поводу проекта решения ЦК РКП(б) “О взаимоотношениях РСФСР с независимыми республиками”. В нем автор письма обосновывает необходимость “ликвидации самостоятельных республик и замены их широкой реальной автономией”¹⁰, прибегая при этом к сугубо сталинским “аргументам” и выражая свои предложения относительно реализации плана “автономизации”.

“Образование на окраинах самостоятельных республик со своими ЦВК и Совнаркомом, – писал Д. Мануильский, – отвечало определенному этапу нашей революции, который было бы неточно называть “национальным” этапом, но в период которого пролетарской диктатуре пришлось решать национальный вопрос. Это была неминуемая уступка национальной стихии, которую революция привела в движение, и которая, опираясь на недовольство крестьянской массы, могла превратиться в самую серьезную “Вандею”. Изменение экономической политики внесло успокоение в село, выбив почву из-под ног политических сепаратистов, которые пытались использовать экономику для своих целей. Украинский мужик “национальным” вопросам не интересуется и больше принимать участие в бандах политического характера не хочет. Нужно только, я считаю, провести реализацию этой меры таким образом, чтобы инициатива выходила от национальных съездов советов, получив свое законодательное утверждение на Всероссийском съезде в декабре”¹¹.

О том, что в лице Д. Мануильского И. Сталин получил надежного союзника в борьбе со сторонниками как можно большей самостоятельности республик, прежде всего с Х. Раковским, говорит и тот факт, что даже после того, как сторонники сталинского плана в руководящих структурах РСФСР отказались от его реализации, Д. Мануильский продолжал пропагандировать его в Украине вплоть до повторного осуждения плана “автономизации” XII съездом РКП(б) в апреле 1923 г.

Ставку на Д. Мануильского и на раскол в руководстве КП(б)У Сталин сделал не случайно, ведь повлиять на твердую и последовательную позицию Раковского по вопросу образования Союзного государства, не казалось возможным. Как показывают материалы комиссии по подготовке проекта решения по усовершенствованию отношений национальных республик с РСФСР, созданной оргбюро ЦК РКП(б) в августе 1922 г. в составе пяти членов ЦК РКП(б) (В. Куйбышева, И. Сталина, Г. Орджоникидзе, Г. Сокольников и Х. Раковского) и представителей республик (УССР представлял Г. Петровский), лишь Х. Раковский твердо и последовательно выражался против сталинского плана “автономизации”, но поскольку на время принятия решения он находился в отпуске, то при его отсутствии единодушная поддержка сталинскому плану была обеспечена (при голосовании за проект воздержался лишь представитель Грузии К. Цинцадзе).

Отстаивая проект “автономизации”, И. Сталин в письме к В. Ленину от 22 сентября 1922 г. утверждал, что “окраины во всем безусловно должны подчиняться центру”, подкрепляя этот вывод аналогичным мнением “липового украинца” (высказывание И. Сталина. – авт.) Д. Мануильского, и указывая на то, что “нелиповый украинец” Х. Раковский, “как говорят, против автономизации”¹². Это письмо является свидетельством того, как И. Сталин с присущим ему особенным “дарованием” использовал Д. Мануильского для создания реального противовеса Х. Раковскому.

Невзирая на стремление руководства правительства УССР во главе с Х. Раковским отстаивать внешнеполитические интересы республики в союзном объединении, Конституционная комиссия, образованная октябрьским (в 1922 г.) пленумом ЦК РКП(б), постановила создать в союзном Совнаркоме 10 комиссариатов двух категорий: слитных (что находились в Москве) и объединенных (их местный аппарат подчинялся Москве не непосредственно, а через соответствующие правительства союзных республик). НКИД и НКВТ отнесли к первой категории.

На выполнение решения ЦК РКП(б) политбюро ЦК КП(б)У 18 октября 1922 г. приняло постановление "О свертывании аппарата НКИД", а 20 октября заместитель главы НКИД УССР В. Яковлев получил поручение начать, совместно с НКИД РСФСР, объединение наркоматов иностранных дел¹³. Это решение, как и постановление сессии ВУЦВК от 14 декабря 1922 г. о намерении Украины инициировать образование Союза ССР, со слов последнего посла УССР в Польше Г. Хургина, стали полной неожиданностью для тех стран, с которыми Украина поддерживала дипломатические отношения.

На I Всесоюзном съезде Советов 30 декабря 1922 г. Союзный договор, через сопротивление делегаций УССР и ССР Грузии, не был принят окончательно, а был принят за основу. По предложению представителя УССР Г. Фрунзе, доработать его, с привлечением представителей республик, поручили ЦВК СССР. Рассмотрение и ратификацию окончательного варианта Союзного договора делегаты съезда решили отложить до II Всесоюзного съезда Советов. Это означало, что невзирая на то, что руководство КП(б)У подчинялось ЦК РКП(б), а глава правительства УССР Х. Раковский находился к тому времени вне ее границ¹⁴ (в течение ноября – декабря 1922 г. он, без особенного, как отмечают исследователи, энтузиазму находился на Лозаннской конференции. И можно допустить, это было не случайно. В начале декабря Х. Раковский просил ЦК РКП(б) позволить вернуться в Украину. 7 декабря политбюро ЦК РКП(б) ему отказало, поэтому из Лозанны он выехал лишь 4 января и вернулся в Харьков, после посещения Берлина и Москвы, лишь 29 января 1923 г.¹⁵), центр не смог сразу отбросить стремления УССР к большей самостоятельности в проведении внешней и внутренней политики.

По возвращении Х. Раковского из Лозанны правительство УССР попробовало пересмотреть и заключить Союзный договор на основах, отвечающим интересам республики. Союзная комиссия по выработке положения о наркоматах (Украину в ней представлял В. Яковлев) заседала 1 – 2 февраля 1923 г. и рассматривая структуру слитных народных комиссариатов, решила, что они должны быть коллегиальными, а интересы республик в них должны представлять уполномоченные представители. Согласно положения уполномоченные слитных наркоматов при правительствах союзных республик назначались НКИД СССР по согласованию с республиканскими Совнарко-

мами, были высшими представителями этого комиссариата в республике, действовали на основе положения об общесоюзных наркоматах и имели право совещательного голоса в республиканских правительствах (представитель УССР В. Яковлев, настаивал, чтобы их наделили решающим голосом и остался при особом мнении). 2 февраля комиссия приняла поправки к проекту "Положения о НКВД СССР" и передала на рассмотрение Конституционной комиссии предложение украинского правительства о внесении в Конституцию СССР статьи, предоставлявшей СНК УССР право иметь при себе специальных дипломатических представителей, через которых Украина, в отдельных случаях, могла бы выступать отдельно от СССР.

Относительно этого предложения правительства УССР, то оно дополнительно обосновывалась в докладной записке заместителя НКВД УССР В. Яковлева в ЦК КП(б)У от 16 февраля 1923 г. под названием "Положение о НКВД СССР в части, вызвавшей споры". В ней содержится предложение ввести в состав коллегии НКВД СССР в качестве заместителя наркома представителя от УССР для оперативного решения в Москве специальных украинских дипломатических заданий. Аргументируется оно тем, что предыдущая практика согласования действий НКВД УССР с центром часто не срабатывала. В частности, В. Яковлев приводит примеры, когда дипломатические ноты правительства УССР правительствам Польши и Румынии становились неактуальными через длительное согласование их текста с НКВД РСФСР.

Далее В. Яковлев предлагал, чтобы кандидатуры на должности полпредов СССР в странах, в которых политические и экономические интересы Украины преобладали российские (к ним дипломат отнес Польшу, Чехословакию, Австрию, балканские страны), а также в государствах с численной украинской эмиграцией предлагались правительством УССР. Был очерчен и круг государств, в которых интересы УССР определялись значительными, в частности речь шла об Италии, Турции, США и Канаде. Там, по мнению Яковлева, представители УССР должны были бы стать советниками полпредств СССР¹⁶.

14 апреля 1923 г. В. Яковлев представил в СНК УССР и политбюро ЦК КП(б)У текст доклада под названием "Факты, которые могут быть использованы, как примеры неконституционного обращения НКВД РСФСР к НКВД УССР (лишь за последнее время)". В нем автор привел примеры грубого вмешательства российского внешнеполитического ведомства в работу украинского НКВД. Шла речь, например, о том, как в первой декаде ноября 1922 г. НКВД РСФСР пытался объединить украинское консульство в Германии с российским, невзирая на то, что 5 ноября УССР заключила соглашение „О распространении действия Рапальского договора”, согласно с которым Германия официально признала ее и установила дипломатические отношения. Писал Яковлев и о конфликте, что случился в марте 1923 г., когда торгпред РСФСР в Германии – Стомоньяков, еще до юридического оформ-

ления СССР, объявил себя торгпредом СССР. Он заменил российские бланки общесоюзными и начал выдавать лицензии за подписью – "торговое представительство СССР" на ввоз товаров на всю территорию Союза, в том числе и Украины. Полпред УССР в Германии В. Ауссем и торгпред Я. Шиндель направили 16 марта 1923 г. в наркоматы иностранных дел УССР и РСФСР письма, в которых указал, что такие действия российского торгового представителя в Берлине являются незаконными¹⁷.

Таким образом, если в период преодоления международной изоляции (1920 – 1921 гг.) наличие значительных разногласий между наркоматами иностранных дел УССР и РСФСР тщательным образом скрывали, то на завершающем этапе создания Союзного государства (1922 – 1924 гг.) об украино-российских разногласиях, в частности в сфере внешней политики, заговорили открыто.

23 марта Х. Раковский поставил на рассмотрение политбюро ЦК КП(б)У вопрос „О перенесении союзного НКВД с категории слитных наркоматов в категорию директивных”. Политбюро приняло это решение и 26 марта ЦК КП(б)У решил „просить политбюро ЦК РКП(б) пересмотреть слияние наркоматов иностранных дел, а союзный НКВД перенести с категории слитных в категорию директивных наркоматов”. 7 апреля 1923 г. Х. Раковский, во время заключительного слова на VII Всеукраинской партийной конференции сообщил присутствующим ответственным работникам КП(б)У, что УССР хочет сохранить собственный наркомат иностранных дел¹⁸. 11 апреля III сессия ВУЦВК, рассматривая вопрос „О союзном договоре СССР” поручила Президиуму ВУЦВК и СНК УССР совместно пересмотреть проект Союзного договора в части о союзных наркоматах. 12 апреля политбюро ЦК КП(б)У постановило: поручить Х. Раковскому, Г. Петровскому, М. Фрунзе и В. Чубарю поставить на политбюро ЦК РКП(б) вопрос о НКВД СССР¹⁹.

Настойчивость Раковского в отстаивании прав национальных республик, в том числе и на сохранение их представительства на международной арене, не могла не смущать Сталина. Особенно удостоверился он в своей мысли о необходимости отозвания Х. Раковского с Украины во время работы XII съезда РКП(б) (апрель 1923 г.). Ведь, как никто другой, председатель украинского Совнаркома, предусмотрел и просчитал последствия внедрения сталинского плана национально-государственного строительства и пытался помешать его реализации. Х. Раковский не скрывал своей осведомленности с далеко идущими планами генсека, поэтому был максимально откровенным в своей речи по национальному вопросу, которую произнес на съезде: „...Я помню одно слово тов. Сталина, чрезвычайно характерное. Когда я вернулся из-за границы и после принятия программы о Союзе тов. Сталин мне сказал: “вы знаете, это ненадолго, это ли не дипломатический шаг?”²⁰. То есть, речь шла о том, что формула образования Союза суверенных республик служила лишь внешним прикрытием плана, что предусматривал создание унитарного государства.

Это подтвердила практика сосредоточения центральными органами власти практически всех рычагов и функций управления самыми важными сферами жизнедеятельности общества. Со слов Х. Раковского, процесс централизации управления пошел особенно стремительно сразу же после того “как только была вотирована союзная конституция”²¹. “...Центральным органам, – продолжал оратор, – было дано в десять, в двадцать раз большее прав, чем они имели раньше, до союзной конституции. Вместо того, чтоб... уменьшить их права, им, напротив, как вознаграждение, как премию за всю ту головотяпскую политику, которую они в национальном вопросе вели, на вред и партийной, и хозяйственной политике..., – этим органам были предложены еще новые функции. Они после... первого Союзного съезда Советов стали хозяевами всей нашей жизни”²².

Отстаивая свою позицию и пытаясь склонить на свою сторону делегатов съезда, Х. Раковский, прибег к последнему аргументу, заметив, что мысль о том, чтобы “...отобрать у союзных комиссариатов девять десятых их прав и передать их национальным республикам... не только моя, это есть мнение Владимира Ильича”²³. Но ссылка на авторитет больного В. Ленина не сработало, как не убедило делегатов съезда и признание Х. Раковского в том, что он не проникается “специально судьбой Украины”, а заботится всем этим лишь потому, что “...наша национальная политика отбивается на революционной роли всей нашей партии”²⁴. То есть, как профессионального революционера, что стремился к мировой коммунистической революции, председателя украинского Совнаркома больше волновал вопрос, какой вид будет иметь СССР в глазах мирового пролетариата, решая национальный вопрос методом, который не имел ничего общего с большевистским программным лозунгом о праве каждой нации на самоопределение.

Очевидно, что именно речь Раковского на XII съезде стала той каплей, которая переполнила чашу терпения Сталина. Понимая, что глава украинского правительства озвучил не только свою позицию, но и мнение других влиятельных руководителей УССР (идею предоставления республикам больших полномочий, в том числе и в области внешней политики, публично отстаивали Г. Гринько, Н. Скрыпник и М. Фрунзе), Сталин не мог медлить с принятием решение об отозвании Х. Раковского с Украины. Тем более, что именно по требованию ЦК КП(б)У, 27 апреля 1923 г. ЦК РКП(б) поручил Президиуму ЦВК СССР создать новую расширенную Конституционную комиссию, а следовательно идеи руководителей УССР находили поддержку и в центре.

Между тем работа над согласованием положений принятого за основу Союзного договора и Основного закона продолжалась, в том числе и в Украине²⁵. 19 мая 1923 г. на объединенном заседании комиссий СНК УССР по выработке Конституции СССР был принят украинский проект „Договора о создании СССР”. 23 мая на объединенном заседании Президиума ВУЦВК и СНК УССР утвержден

”Проект Конституции СССР”²⁶. Принятые документы существенно отличались от проектов ЦВК СССР и предусматривали, что общесоюзным должны были быть лишь три наркомата: военных и морских дел, путей сообщения, почты и телеграфа, которые в республиках должны были быть представлены на уровне наркомов. Наркоматы иностранных дел и внешней торговли переводились с разряда слитных (общесоюзных) в разряд директивных (объединенных), а за республиками оставалось право заключать договора о внешних ссудах и концессиях, осуществлять (в рамках, определенных союзным законодательством) представительство во внешних отношениях от собственного имени, а также праве административных и хозяйственных отношений с соседними государствами. В начале июня 1923 г. украинский проект Конституции СССР передали в расширенную Конституционную комиссию ЦВК СССР, которая, правда, инициативы УССР не поддержала.

Острая дискуссия между украинскими (Х. Раковский, Д. Мануильский, Г. Скрышник, М. Фрунзе) и российскими представителями произошла 5 – 6 мая 1923 г. на заседании комиссии ЦК РКП(б) по разработке практических предложений о СССР. Во время слушания вопроса о количестве слитных наркоматов, Х. Раковский предложил считать слитным наркоматы путей сообщения, почты и телеграфа, военных дел, а НКВД и НКВТ перенести в категорию объединенных, однако, комиссия отклонила это. Предложение М. Фрунзе перенести в объединенные наркоматы иностранных, внешнеторговых и военных дел комиссия также отклонила (при особом мнении остались Х. Раковский и М. Фрунзе). Вместо этого, за предложением И. Сталина, комиссия постановила создать все вышеупомянутые наркоматы как слитные с уполномоченными при республиканских правительствах.

Предложение М. Фрунзе именовать уполномоченных слитных наркоматов – наркомами, комиссия также отклонила (при особом мнении остались Х. Раковский и М. Фрунзе). В то же время, она постановила ввести в состав заграничных миссий НКВД и НКВТ СССР, согласно постановления пленума ЦК РКП(б) от 6 мая 1923 г., представителей от заинтересованных республик²⁷.

На IV Совещании ответственных работников республик и областей в Москве (9 – 12 июня 1923 г.) делегаты от Украины – Х. Раковский, Н. Скрышник и М. Фрунзе продолжали отстаивать потребность непосредственного участия УССР во внешней политике. В результате, И. Сталин обвинил их в ”конфедерализме”, стремлении выделить и ”уnezависить” Украину от Союза ССР. Генсек свою позицию аргументировал тем, что если к союзным не будут принадлежать наркоматы иностранных дел и внешней торговли, то ”перед внешним миром СССР не будет выглядеть как единое государство”. Руководство РКП(б) осудило и окончательно отклонило инициативу делегации УССР. В резолюции совещания записали: ”украинцы предлагают НКВД и НКВТ перенести с разряда слитных в разряд директивных,

то есть оставить эти комиссариаты в республиках параллельно с НКВД и НКВД Союза, подчинив их директивам последнего. Это предложение неприемлемое, когда считать, что мы действительно творим одно союзное государство, которое может выступать перед внешним миром как единое целое. То же самое нужно сказать о концессионных договорах, заключение которых должно быть сосредоточено в Союзе республик”²⁸. Особенно остро И. Сталин критиковал Х. Раковского, ибо именно он возглавлял Конституционную комиссию СНК УССР²⁹.

Во время пленума ЦК КП(б) У 20-22 июня 1923 г. Х. Раковский опять попробовал склонить на свою сторону в вопросе союзного строительства руководителей украинской парторганизации. Однако эта попытка, со слов Д. Мануильского, завершилась полным фиаско украинского премьера, поскольку, “предложения т. Раковского систематически проваливались подавляющим большинством пленума”³⁰, а глава правительства УССР и управляемый им аппарат были обвинены в том, что “ввели в заблуждение Политбюро, превысили его директивы, принимая решение ими не предусмотренные”³¹. Поскольку такая формулировка означала, по существу, неодобрение деятельности Х. Раковского в должности главы правительства, 22 июня 1923 г. он подал заявление о своей отставке, не зная о том, что накануне, 21 июня, политбюро ЦК РКП(б), не поставив к сведению ни самого Х. Раковского, ни правительство УССР, приняло постановление о назначении Х. Раковского заместителем наркома иностранных дел СССР и полпредом СССР в Великобритании.³² ВУЦВК принял постановление об освобождении Х. Раковского от обязанностей председателя СНК УССР и назначение на эту должность В. Чубаря уже постфактум – 13 июля³³.

Между тем, правительство Великобритании отказалось выдать агреман Х. Раковскому, обвиняя его в деятельности несовместимой с дипломатической, в частности работе в Коминтерне³⁴. Ссылались британцы и на отдельные антибританские высказывания новоиспеченного полпреда в его труде “Россия и Англия”³⁵. Несколько позже правительство Великобритании все-таки согласилось с назначением Х. Раковского советским полпредом, и, вопреки предыдущим предостережениям, 1 февраля 1924 г. первой из западных государств признала Советский Союз. Значительная заслуга в этом признании принадлежит Х. Раковскому³⁶.

Почему позиция Х. Раковского и его единомышленников в отстаивании интересов Украины в созданном Союзе ССР испытала поражения? Понять это позволяет письмо Д. Мануильского от 27 июля 1923 г., в котором он, обращаясь к И. Сталину и членам ЦК КП(б) У, в частности, писал: “первые разногласия... между т. Раковским и частью украинской делегации по вопросу о союзном строительстве имели место на партийном съезде. Украинские товарищи, которые голосовали на VII партийной конференции (КП(б)У. – авт.) предложение т. Раковского об образовании Второй палаты исключительно

из представителей автономных республик и областей, на партийном съезде были убеждены аргументами докладчика по национальному вопросу (И. Сталина. – авт.) и часть из них голосовала против поправки, внесенной т. Раковским от имени украинской делегации”³⁷. Озвучил позицию этой части украинских делегатов, “понявших свою ошибку”, преемник Мануильского в должности секретаря ЦК КП(б)У Э. Квиринг в “декларации” по мотивах голосования³⁸.

Таким образом, цитируемое выше письмо позволяет прийти к выводу, что раскол в ряды украинской делегации на XII съезде РКП(б) по вопросу национально-государственного строительства был внесен непосредственно генсеком ЦК РКП(б) И. Сталиным при содействии двух упорных “центристов” в руководстве республики – члена ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У Д. Мануильского и назначенного в апреле 1923 г. на должность первого секретаря ЦК КП(б)У Э. Квиринга. Взвесив это, Х. Раковский, уже после своей отставки, констатировал, что “линия, которую проводил Центральный Комитет Украины провалилась в Москве потому, что те, которые начерчивали эту линию Политбюро и те товарищи украинской организации, которые являются членами или кандидатами ЦК РКП в своем подавляющем большинстве работали против директивы, намеченной и утвержденной ими”³⁹. Эти слова являются лишним свидетельством того, что всего лишь за год пребывания в должности генерального секретаря ЦК РКП(б) И. Сталин сумел взять под свой контроль самую численную из периферийных партийных организаций – КП(б)У, что позволило ему преодолеть сопротивление руководителей правительства УССР в вопросе конструирования Союза ССР.

Последним из предложений, направленных на сохранение внешнеполитических прерогатив республики в Союзном государстве, стала озвучена во время сессии ВУЦВК 29 июня 1923 г. идея осуществлять внешнюю политику республик через НКВД СССР только во время войны и внешней опасности, а в мирное время – через республиканские НКВД. Но и это предложение было отклонено⁴⁰.

В результате, 2 июля 1923 г. ВУЦВК утвердила проект, подготовленный расширенной конституционной комиссией ЦВК СССР, а 6 июля 1923 г. ЦВК СССР выдал постановление „Об утверждении и немедленном введении в действие Конституции СССР”⁴¹. Правда, призывы представителей республик хотя бы формально придерживаться юридических требований оформления Союза, вынудили отложить ратификацию Конституции СССР до II съезда Советов СССР 31 января 1924 г.

Относительно Союзного договора, то его текст был вмонтирован в Конституцию СССР, в частности в ее II раздел, что получил название ”Договор о создании СССР”. Согласно с “Договором” к ведению союзных органов принадлежали: 1) представительство в международных отношениях, 2) изменение внешних границ СССР, 3) объявление войны и заключение мира, 4) ратификация международных

договоров, 5) заключение внешних государственных ссуд, 6) определение внешней и внутренней торговли, 7) заключение концессий. Наркоматы иностранных дел и внешней торговли окончательно переводились в категорию слитных наркоматов⁴².

23 июля 1923 г. Совнарком УССР сообщил правительства иностранных государств, что передает право на осуществление внешней политики общесоюзным органам⁴³. В августе 1923 г. консулаты и дипломатические службы УССР были слиты с аппаратом союзного НКИД. Окончательно аппарат НКИД УССР прекратил свое существование 20 сентября 1923 г. Вместо этого при правительстве УССР было создано представительство уполномоченного наркомата иностранных дел СССР, которое возглавил А. Шлихтер⁴⁴.

Трудоустройство сотрудников уже прежнего НКИД УССР было положено на украинскую сторону, поскольку центр практически отказался от услуг опытных украинских дипломатов. Отдельные из них трудоустроились в государственных учреждениях республики: М. Полоза – в Госплане УССР, Д. Богомоллова – в ВУКСе, С. Конарский назначен членом Верховного трибунала, Г. Лебединца – прокурором Донецкой губернии⁴⁵. Некоторых специалистов-международников руководство УССР пыталась провести на руководящие должности в НКИД СССР, в частности, на должности полпредов СССР за границей. Об этом удостоверяет переписку заместителя наркома иностранных дел УССР В. Яковлева с главами дипмисий УССР в Германии – В. Ауссемом⁴⁶ и Австрии – Ю. Коцюбинским⁴⁷. Москва поддержала лишь некоторые кадровые предложения правительства УССР. Так, например, М. Левицкого в ноябре 1923 г. назначили полпредом СССР в Австрии⁴⁸, а секретарем дипмисии СССР в Германии стал Ю. Коцюбинский, что впоследствии занял должность советника полпредства СССР в Австрии.

Ликвидация собственного НКИД задала вопрос о последующем участии УССР в международном коммунистическом движении, в частности в пропаганде идеи мировой революции в соседних Польше и Румынии. 18 сентября 1923 г. уполномоченный НКИД СССР при СНК УССР А. Шлихтер жаловался на заседании политбюро ЦК КП(б) У, что с ликвидацией в Варшаве полпредства УССР между коммунистическими организациями Восточной Галиции, Западной Волыни и УССР перервалась связь. Дипломат напомнил, что до этого галицкие и волынские коммунисты финансировались, обеспечивались агитационной литературой с УССР и этим занимался специальный сотрудник полпредства УССР в Польше. Теперь же штатное расписание полпредства СССР не предусматривало работника для выполнения такой работы, ибо правительство СССР не было в ней заинтересованным. Поэтому, управление уполномоченного просило НКИД СССР оставить в составе советского посольства в Варшаве „сотрудника по украинским делам” Репу⁴⁹.

С созданием СССР было ограничено участие УССР в дезоргани-

зации украинской эмиграции. Теперь разрешение на возвращение в Украину того или другого эмигранта предоставляло лишь правительство СССР⁵⁰. Вхождение УССР в состав СССР и создание НКВД СССР ускорило и свертывание “сменовеховского” движения или “поворотности”.

Таким образом, с созданием СССР правительство УССР потеряло право непосредственно заниматься внешнеполитической деятельностью. В процессе создания Союзного государства УССР избавилась от всех учреждений, которые работали в сфере внешней политики: была свернута деятельность НКВД УССР, Заграничного отдела при ЦК КП(б)У, Иностранного отдела ДПУ УССР⁵¹. С созданием Союза ССР, Украинская ССР перестала выступать субъектом международных отношений, потеряла право проводить дипломатические переговоры, заключать международные договоры. Это случилось и потому, что часть партийно-советского руководства УССР поддерживала, собственно через личные интересы, сталинский проект Союзного договора и Конституции СССР. С тех пор Украина, как писал Д. Соловей, “полностью потеряла даже бумажные признаки самостоятельности”⁵².

Summary

Authority centralization in sphere of Foreign activity at creation of USSR in beginning of 1920's is examined. Government of Ukrainian SSR's measures for keeping own Foreign Office and argument by this case with Government of Soviet Russia are revealed. Place and role of Kh. Rakovskiy in this events are defined. Absence of union idea in leadership at affair of further Ukrainian SSR's party in Soviet Foreign policy, its organization and law forms is elucidated. Causes of disfranchisement of Ukrainian SSR's Sovnarkom in attempt of defend own sovereignty is determined. Events of this resisting is examined on a basis of reveal in archives and not yet published documents.

Примечания

- ¹ *Карр Э.* История Советской России. Большевицкая революция 1917-1923: В 2-х кн. М., 1990. Кн. 1. С. 309.
- ² *Кульчицкий С.В.* УССР в добу нової економічної політики (1921-1928 pp.). К., 1995. С. 129.
- ³ *Волковинський В.М., Кульчицкий С.В.* Християн Раковський: Політичний портрет. К., 1990; *Гросул В.Я.* Раковский Х.Г. – революционер, дипломат, публицист // Новая и Новейшая история. М., 1988. № 6. С. 167–172; *Мельниченко В.Ю.* Х.Г. Раковский і державні відносини Радянської України з Радянською Росією (1919–1920 pp.) // УІЖ. 1989. № 3. С. 34–45.
- ⁴ Центральный государственный архив общественных организаций Украины (далее – ЦГАОО Украины), ф. 1., оп. 20, д. 1639, л. 54–55.
- ⁵ Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (далее – ЦГАВОВУ Украины), ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 591, л. 82, 87.
- ⁶ *Мельниченко В.* Християн Раковський: невідомі сторінки життя і діяльності. К., 1992. С. 58.

- ⁷ Салыга Л.П. Х.Г. Раковский и проблемы национально-государственного строительства на Украине (1918–1923 гг.): Автореф. ... канд. истор. наук. К., 1992. С. 13–14; Мельниченко В.Е. Раковский против Сталина. М., 1991. С. 4.
- ⁸ ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 1, д. 89, л. 1-1об.
- ⁹ Российский государственный архив социально-политической истории (далее–РГАСПИ), ф. 82, оп. 2, д. 154, л. 130.
- ¹⁰ Известия ЦК КПСС. 1989. № 9. С. 193.
- ¹¹ Там же, С. 193-194.
- ¹² Страницы истории КПСС: Факты. Проблемы. Уроки. М., 1988. С. 235.
- ¹³ ЦГАВОВУ Украины, ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 572, л. 141, 183.
- ¹⁴ Там же, д. 87, л. 148.
- ¹⁵ Головкин В.А., Станчев М.Г., Чернявский Г.И. Между Москвой и Западом: Дипломатическая деятельность Х. Раковского. Х., 1994. С. 123–124, 128–131.
- ¹⁶ ЦГАВОВУ Украины, ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 57, л. 14–15.
- ¹⁷ ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 20, д. 1673, л. 63-65.
- ¹⁸ Вести ВУЦВК. 1923. 12 апреля.
- ¹⁹ Салыга Л.П. Боротьба Х.Г. Раковського за розширення прав України під час конституційного оформлення СРСР (травень–липень 1923 р.) // УІЖ. 1992. № 1. С. 119.
- ²⁰ Національні моменти в партійнім і радянським будівництві (Доклад т.Сталіна і промови тт. Раковського, Скрипника і Гринька на XII з'їзді РКП) з резолюцією з'їзду по національному питанню. Харків, 1923. С. 45.
- ²¹ Там же, С. 51.
- ²² Там же, С. 52-53.
- ²³ Там же, С. 53.
- ²⁴ Там же, С. 50.
- ²⁵ Вести ВУЦВК. 1923. 11 апреля.
- ²⁶ Вести ВУЦВК. 1923. 25 мая.
- ²⁷ ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 20, д. 1639, л. 1–6, 8, 40–44, 57.
- ²⁸ Там же, л. 8.
- ²⁹ Марценюк Л.М. Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави. 1918–1929 рр. (історичні аспекти проблеми): Дис. ... канд. іст. наук. К., 1998. С. 113–115.
- ³⁰ РГАСПИ, ф. 82, оп. 2, д. 154, л. 123.
- ³¹ Там же, л. 127.
- ³² Вести ВУЦВК. 1923. 13 июля.
- ³³ Вести ВУЦВК. 1923. 11 июля.
- ³⁴ Вести ВУЦВК. 1923. 5 августа.
- ³⁵ Вести ВУЦВК. 1923. 15 августа.
- ³⁶ Волковинський В. М., Кульчицький С. В. Указ. работа. С. 225.
- ³⁷ РГАСПИ, ф. 82, оп. 2, д. 154, л. 122.
- ³⁸ Там же.
- ³⁹ Там же, л. 127.
- ⁴⁰ Вести ВУЦВК. 1923. 30 июня.
- ⁴¹ Вести ВУЦВК. 1923. 7 июля.
- ⁴² ЦГАВОВУ Украины, ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 88, л. 272; ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 20, д. 1639, л. 9–11.
- ⁴³ ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 20, д. 57, л. 32–32об.
- ⁴⁴ ЦГАВОВУ Украины, ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 604, л. 155.
- ⁴⁵ Там же, л. 2, 4, 12, 16, 26, 36, 48, 134, 186, 198, 207, 238, 280.
- ⁴⁶ ЦГАОО Украины, ф. 1, оп. 20, д. 591, л. 87–87 об.
- ⁴⁷ Там же, д. 1735, л. 29.
- ⁴⁸ ЦГАВОВУ Украины, ф. Р.-4сч., оп. 1с., д. 604, л. 246.
- ⁴⁹ Там же, л. 187, 235, 254–255.
- ⁵⁰ Там же, л. 228.
- ⁵¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: В 2 т. К., 1994. Т.1. С. 81.
- ⁵² Соловей Д. Голгота України. Дрогобич, 1993. С. 43.

ОБРАЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – СЕРЕДИНА 1950-Х РОКІВ)

Віктор Крупина
кандидат исторических наук,
научный сотрудник Института Истории
Украины НАН Украины, Киев, Украина

Кожен міф побутує у конкретній історичній обстановці, яка сприяє його поширенню, появи варіацій, посиленні впливу на суспільну свідомість або ж призводить до його розвінчування. Повоєнна обстановка в Україні була сприятлива для побутування окремих міфів або ж сприяла їх культивуванню. Суттєві зміни в житті радянського суспільства, що відбулися у роки війни, по її закінченні певний час давалися взнаки. Зростання політичної активності та свідомості, почуття колективізму, довіра до влади обумовлювали політичну чутливість громадян. Вони нещадно стежили за подіями в країні, цікавилися міжнародним життям, відгукувалися на трудові заклики партії та уряду. У той же час суспільство, що стало іншим, продовжувало перебувати в тих же координатах радянської політичної системи з усіма відповідними наслідками. Тоталітарний характер влади обумовлював повний контроль над політичними процесами у державі, визначав їх спрямованість, був позначений спробами охопити духовну сферу суспільства. Громадська думка та політичні настрої населення характеризувалися амбівалентністю, причому межа зазвичай проходила не за географічними, соціальними, віковими чи іншими ознаками, а виявлялась у ставленні до тих чи інших питань.

Складне становище спостерігалось у матеріально-побутовій сфері. Руїна народно-господарського комплексу, нестача робочих рук та тяглової сили спричинили об'єктивні ускладнення у повсякденному житті громадян. У міру віддалення від війни матеріально-побутовий стан покращувався, однак, дуже повільно, стабілізуючись лише на кінець 1940-х рр.

У той же час авторитет влади й особисто Й.Сталіна за роки війни зріс. Населення не шкодувало епітетів для висловлення свого захоплення діями останнього, наділяючи його просто-таки богатирськими достоїнствами. Як заявляв на поч. 1945 р. на мітингу бригадир каменярів відділу капітального будівництва „Дніпроенерго” Запорізької області Фідря, „Сталін є нашим батьком і учителем, ми відчуваємо його піклування завжди і всюди, він врятував нас від уярмлення, звільнив нас від неминучого рабства. Перебуваючи на окупованій території, ми вірили, що товариш Сталін звільнить нас”¹. До нього зверталися „батьку рідний”, „любий наш друже”, „вождь і учитель” і

т.д. Епітет „сталінський” означав „найкращий”, „найпрогресивніший”, зобов’язував до підвищеної відповідальності.

В умовах незадовільного матеріально-побутового становища населення задумувалося про причини своїх бідуваль і обмежень. Багато хто не міг знайти відповіді на запитання: коли настане реальне покращення життя? Коли прийде те повоєнне „життя-казка”, про яке мріяли на передовій мільйони бійців? Чому попри перемогу у війні влада не поспішала відмінити карткову систему тощо? Не знаходячи пояснень у контрольованій державою інформаційній сфері, громадяни власноруч намагалися дійти суті. Одним із способів пояснення протиріч між декларованими цілями і реальністю були висунення версій, здогадок, поширення стереотипів та поява міфів.

Під міфом у політиці прийнято розуміти псевдоісторичну розповідь зі штучно створеним уявленням про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними припущеннями, вигадками, фантазією. Міф підміняє собою об’єктивне у політиці його суб’єктивним сприйняттям, суб’єктивним образом². Торкаючись конкретно-історичного наповнення даного визначення, виокремимо та проаналізуємо міф про необізнаність вищого державного керівництва з реальним станом справ на місцях (або „у доброго царя і поганих бояр”) у другій половині 1940-х – на поч. 1950-х рр.

Суспільно-політичне життя повоєнної України не виходило з-під партійно-політичного контролю. Завдяки моніторингу настроїв громадян з боку місцевих органів влади вище керівництво було добре обізнане із станом справ на місцях. „Загальний політичний настрій трудящих області хороший, моральний стан досить здоровий”, – доповідали 28 серпня 1947 р. функціонери Сумського обласного комітету ЦК КП(б)У в Київ³. Про це свідчили розгортання на місцях соціалістичного змагання, підтримка владних заходів, дострокове виконання і перевиконання виробничих планів та інтерес до політики.

Як правило, доповідні записки й інформації фіксували „позитивні політичні настрої” по всій республіці, хоча подекуди відзначалася і наявність окремих „нездорових антирадянських проявів”. Останні пояснювалися тимчасовими перебоями у забезпеченні продуктами харчування, діяльністю куркулів, націоналістів, репатріантів, колишніх німецьких посібників або сектантів. У таких випадках органи влади запевняли вище керівництво в посиленні агітаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на роз’яснення шкідницької роботи зазначених категорій населення, тимчасовості тих чи інших негараздів і запобіганні подібних проявів надалі. Тобто влада знала про настрої суспільства і могла маніпулювати громадською думкою, спрямовуючи її у потрібному руслі.

Розглянемо міф про „доброго царя і поганих бояр”. Повоєнні повсякденні турботи громадян підштовхували їх до активної співпраці з владними органами та трудової самовіддачі. Непоодинокими були випадки перевиконання виробничих планів та норм на 100 або

й більше відсотків, взяття підвищених зобов'язань. Цілком логічним було сподівання трудящих на зворотну реакцію з боку влади (чиновників). Проте самовіддача з боку місцевих керівників (чиновників) не могла задовольняти населення і тому було об'єктивне пояснення: складне матеріально-побутове становище існувало по всій країні, затримка з проведенням реконверсії уповільнювала наповнення крамниць товарами першої необхідності та широкого вжитку. Місцева влада була об'єктивно безсила вирішити окремі проблеми. Проте, не бачачи еквівалентної взаємовіддачі з боку окремих місцевих високопосадовців і стикаючись з їх незадовільною поведінкою, люди були змушені скаржитися вищому керівництву, вбачаючи причину „у бездіяльності місцевих керівників”.

До центральних партійних і державних органів надходило чимало скарг, анонімок, доносів на хабарництво, непотизм, сексуальні домагання, пияцтво, „морально-побутовий розклад” та волонтаристичний стиль керівництва деяких місцевих високопосадовців. У червні 1946 р. анонімний лист інформував першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова про бюрократію і пияцтво в Стрийському райкомі партії Львівської області. Низький моральний рівень сільських керівників викривав мешканець с.Серафінці Вороновицького району Вінницької області, інвалід війни Ремлюга, який у жовтні 1946 р., стверджував, що „працювати в колгоспі немає ніякого сенсу тому, що там доводиться працювати на злодіїв і п'яниць”⁴. Колишній начальник Білзнецовського районного відділу міліції Міністерства внутрішніх справ Харківської області Работя звинувачував секретаря райкому партії Г.Турбая в антипартійності, утисках критики, підлабузництві тощо. „Ми не знаємо голів [колгоспів], які б не були п'яницями та злодіями”, – писали в липні 1949 р. жителі Білогорського району Кам'янець-Подільської області першому заступнику Ради міністрів СРСР Л.Берія. У скарзі робітників і службовців голові президії Верховної ради СРСР М.Шверніку директору Лохвицької МТС Ольшанському закидалися свавільний метод керівництва, безпідставні звільнення, спекуляція і розбазарювання майна МТС тощо. Викликані здебільшого суб'єктивними причинами, ці аморальні вчинки та проступки, однак, накладали негативний відбиток на позитивний, у цілому, імідж виконавчої влади та Комуністичної партії. Скарги з проханням розібратися, навести порядок і покарати винних писалися на чиновників різних рангів та галузей діяльності, випромінюючи щире надію на позитивні наслідки свого звернення.

Наслідки таких апеляцій були різними. Підтвердження викладених у листах і анонімках фактів у результаті перевірки зустрічаємо не часто, проте і вони мали місце. Так, результативним виявилось звернення до секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова з приводу низького наукового рівня і привласнення авторства чужої брошури міністром охорони здоров'я УРСР І.Кононенко, якого у березні 1947 р. було знято з роботи⁵. Підтвердився анонімний лист зі звинуваченням

першого секретаря Знаменського райкому КП(б)У Кіровоградської області Г.Чернишова у спекуляції житлом⁶. За результатами розгляду анонімного листа у 1949 р. було знято з роботи голову виконкому Житомирської міської ради депутатів трудящих Лавренова, обвинуваченого у спекуляціях, розкраданні коштів тощо⁷. Були виявлені факти інтимних стосунків зі своїми студентками директора Нікопольського учительського інституту П.Гаркуши-Омельченка⁸. Після перевірки скарги позбувся посади завідувач Полтавського обласного відділу культпросвітустанов Н.Нікіфоров, якому інкриміновано адміністрування, грубощі у поводженні з підлеглими, виживання спиртних напоїв на роботі⁹. Зрештою, навіть „Радянська Україна” у рубриці „Листи читачів” повідомляла про подібні проступки та очищення влади від недостойних осіб¹⁰. Подібні приклади можна наводити далі, проте встановити кількісний показник ефективності скарг і звернень неможливо.

Намагаючись скаржитися на місцеве начальство, позитивні наслідки люди отримували не часто. За неписаною бюрократичною традицією скаргу чи звернення направляли на розгляд об'єкта скарги, що оберталось переслідуванням „незгодних існуючими порядками”. Як заявляв у грудні 1946 р. колгоспник Велико-Тепловського району Ворошилоградської області К.Петров, „Можна було б поскаржитись у Київ чи Москву, але наша скарга не дійде до вищих органів, а потім не знайдеш собі місця, місцеве начальство живе зі світу”¹¹. „Ти думав, що тов. Хрущов приїду розбирати твою заяву. Куди б ти не писав, до нас пришлють і ми будемо розбирати”, – запевняв перший секретар Тарутинського райкому КП(б)У Ізмаїльської області Козлов свого підлеглого, завідувача відділу пропаганди і агітації Ю.Ніщета, який написав 6 скарг на керівника¹². Повідомляючи у квітні 1948 р. ЦК ВКП(б) про фальсифікації у ході грудневих виборів 1947 р., здійснені власноруч керівниками району, анонімний працівник Перегинського райкому Станіславської області просив направити „партслідчого, але одразу в район, а то в області все загладять і буде знову винний той, хто Вам повідомляє”. Проведена перевірка кваліфікувала дане зізнання як „наклеп на партійно-радянський актив району”¹³. Тобто провини за блокування доступу інформації до республіканського чи союзного керівництва у масовому розумінні покладалось на обласних чи районних бюрократів. Поряд із „бездіяльністю” в подоланні наслідків війни, непорядною поведінкою та зловживанням владою, вони сприймалися як „шкідники” і головна перешкода для покращення становища.

На фоні таких контрастів (закінчення війни та погіршення матеріально-побутового становища; довіра до Й.Сталіна та чиновницька „бездіяльність” на місцях; підвищення трудової активності та голодомор 1946 – 1947 рр.) населення шукало власні причини невтішного стану справ і парадоксів. Логічним наслідком „замкненого кола” і стала актуалізація міфу про „непоінформованість найвищого держав-

ного і партійного керівництва”, що побутував у різних регіонах і був наслідком відсутності позитивних змін у житті населення та „бездіяльністю” чиновників. Історичні витоки політичного міфу про „доброго царя і поганих бояр” можна побачити ще у XVIII ст. Як зазначає український радянський дослідник Іван Гуржій, у середині XIX ст. на фоні падіння довіри до місцевої і центральної влади в уяві селян лише цар залишався носієм „справедливості”. „Віра у доброго царя” яскраво проявилась у ході т.зв. Чигиринської змови та „Кривавої неділі”. Культивувався даний міф у ранній історії Радянського Союзу¹⁴.

Населення широко вірило у непоінформованість вищого державного і партійного керівництва. Повідомляючи голову Ради міністрів УРСР М.Хрущова про насильство при організації колгоспів у гірських районах Дрогобичини, селяни цікавилися, „Чи все і так діється за Вашим приказом і Вашою згодою, чи може Вас представники району обманюють?”¹⁵. Дехто Мельников писав 20 грудня 1946 р. у приймальню Ради міністрів СРСР: „Доводжу до Вашого відома, що у Чернігівській області Української РСР дуже важкі обставини, зважаючи на те, що кліматичні умови були дуже погані – засуха”. Змальовуючи критичний стан господарства і трагедію виживання, він чітко підсумовував: „А [я] знаю, що Вам цього не відомо”¹⁶. „Чи знає товариш Сталін про продовольчі ускладнення наших колгоспників?” – запитували агітаторів і лекторів мешканці Кіровоградщини в ході зимової виборчої кампанії 1947 р.¹⁷. Інженер-електрик Д.Скрипник, що прибув працювати на Калуський калійний комбінат Львівської області, був здивований катастрофічним станом речей і „бездіяльністю” місцевого керівництва. У листі до керівника Комітету партійного контролю при ЦК ВКП(б) Шкірятова він висловлював здогадку, що „враховуючи прикордонне розташування нашої області, можна лише припустити, що Москві нічого не відомо про реальну [sic] обстановку на місцях, бо у протилежному випадку мали б прийняти рішучі кроки і «хірургічне» втручання, щоб завчасно підготовленим, продуманим, раптовим і сильним ударом розгромити остаточно це націоналістичне підпілля”¹⁸.

Описуючи у листопаді 1952 р. у листі до Й.Сталіна безчинства, що творилися у колгоспах Ніжинського району Чернігівської області, колгоспник с.Колесники А.Давиденко висловлював сумнів у поінформованості керівництва: „Якщо б цю картину представити Вам у Москву, я думаю, що жодного керівника по голові не погладили б”. Для покращення ставлення начальства до трудівників селянин пропонував ввести посаду таємного уповноваженого: „потрібен з Вашого середовища чоловік, який би перевіряв таємно колгоспні справи і повідомляв Вас”¹⁹. Можна продовжувати наводити приклади подібної невіри в обізнаність влади, проте наведених фактів достатньо, аби говорити про їх широке поширення. Відкриття раніше засекречених документів засвідчує, що державно-партійне керівництво СРСР і УРСР було обізнане з реальною ситуацією на місцях²⁰.

Міф про „доброго царя і поганих бояр” пронизував республіку

географічно і соціально. Сумніви щодо обізнаності Й.Сталіна з тим, що відбувається, висловлювали інтелігенти, високоосвічені люди. „Дорого б я дав, коли б довідатись: чи знає Сталін, що на Україні вищі школи давно вже переведені на руську мову, що таким чином українська середня школа мусить також зникнути як непотрібна, безперспективна, і що се взагалі нічого спільного з ленінською національною політикою не має,” – писав 5 січня 1947 р. у своєму щоденнику О.Довженко, перебуваючи у Москві²¹. Невпевненість у належній обізнаності Й.Сталіна висловлював у квітні 1948 р. завідувач Львівським відділом Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР академік В.Щурат, обурюючись перенесенням Львівського відділення АН УРСР зі Львова до Києва²².

Місцеві владоможці ставали головними винуватцями незадовільного становища, які гальмували повоєнну відбудову. Не дивно була оцінка місця чиновників у виробництві та житті громадян, яку навесні 1947 р. дав інженер „Сталінвуглепроекту” Л.Бобров: „Якщо місто Сталіно представити однією сім’єю, то у ньому на одного працівника, що виробляє матеріальні цінності, припадає 10 нероб – працівників облвиконкому, обкому партії, комсомольських організацій і профспілкових комітетів та ін., всі вони не виробляють нічого а їдять у 5 разів більше тих людей, які добувають вугілля і хліб. І таке становище по всій країні”²³. Подібні негативні оцінки не були чимось винятковим у тогочасному повсякденні. Вони були поширеними і відображали процес корозії влади, що пронизував окремі ланки керівництва на місцях.

Проте, незважаючи на ці та інші дії, ситуація з дисципліною та виконавчим порядком покращувалася дуже повільно. На фоні певної нормалізації морально-психологічного стану населення, матеріально-побутовий стан залишався вкрай незадовільним, погіршившись у роки голодомору 1946 – 1947 рр. Довоєнного рівня розвитку Радянська Україна сягнула лише у 1949 році, причому лише у промисловості, тоді як сільське господарство хронічно відставало.

Проаналізувавши практику роботи з листами і зверненнями громадян у приймальні Президії Верховної Ради СРСР, російська дослідниця Є.Зубкова зазначає, що ця робота була спрямована на створення ілюзії у громадян про велику увагу з боку органів влади до голосу „маленької людини”²⁴. „Сигнали з місць” у центральні органи були важливим інструментом сакралізації центральної влади.

Таким чином, повоєнна обстановка в Україні в силу об’єктивних причин була сприятлива для побутування міфів про непоінформованість вищого державного і партійного керівництва СРСР про ситуацію на місцях, про бездіяльність місцевого начальства та добрі наміри керівництва окремих капіталістичних країн щодо СРСР. Зазначені міфи були поширені географічно, пронизували суспільство вертикально, проте були актуалізовані переважно на нижніх щаблях соціуму.

Актуалізація міфу про „доброго царя і поганих бояр” була спричинена сподіваннями населення на докорінні зміни у внутрішній політиці керівництва країни Рад. Таким очікуванням суперечив курс на реанімацію довоєнних порядків, що його обрало кремлівське керівництво. Авторитет Й.Сталіна та інших вождів СРСР, що виріс, автоматично переносив негатив і відповідальність за важке становище на місцях на керівників низової і середньої ланки, деякі з них самі давали підстави для критики. Даний міф був вигідний Кремлю і найвищому партійно-державному керівництву УРСР, оскільки заохочував „сигнали” з місць у „центр”, перетворював місцевих відповідальних посадовців на громовідвід.

Попри численні недоліки в радянській системі соціального забезпечення людина відчувала захист і підтримку держави. Це була плата мільйонам громадян за їх політичний абсентизм. Тогочасна державна політика була спрямована на виховання патерналістського менталітету у громадян. Результатом поширення міфу про непоінформованість центральної влади стала низька довіра до місцевого чиновництва та органів влади, оскільки вони ніби-то некомпетентні, корумповані, бездіяльні, тоді як центральна влада залишалася сакралізованою. Сьогодні від пасивного сподівання на державну милість потрібно переходити до двостороннього діалогу з владою усіх рівнів.

Summary

Image of central and local government in reception of Soviet Ukraine citizen (second half of 1940th – the middle of 1950th)

The article is devoted to the myth about not awareness central government with situation in the provinces. The authority of central government was made higher but the local officials had as rule low reputation. It seem they were the obstacle in the process of rebuilding country. The same time central government had high rating of trust.

Примечания

- ¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1636. – Арк. 4.
- ² Ольшанский В.Д. Политико-психологический словарь. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – С.292 – 293; Міф політичний // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За заг. ред.Ю.С.Шемшученка, В.О.Бобкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С.360 – 361.
- ³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4557. – Арк. 30.
- ⁴ Голод в Україні 1946 – 1947. Документи і матеріали. – К.-Нью-Йорк, 1996. – С.112.
- ⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.41. – Спр.29. – Арк. 27 – 32.
- ⁶ Там само. – Спр.63. – Арк. 3.
- ⁷ Там само. – Арк. 46.
- ⁸ Там само. – Арк. 86.
- ⁹ Там само. – Спр.76. – Арк. 3.
- ¹⁰ Радянська Україна. – 1946. – 25 серпня; 1947. – 15 січня, 18 липня, 27 серпня та ін.
- ¹¹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2836. – Арк. 96.

- ¹² Там само. – Оп.41. – Спр.11. – Арк. 22.
- ¹³ Там само. – Спр.44. – Арк. 55.
- ¹⁴ Гуржій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.). – К.: Радянська школа, 1958. – С.132; Лобода М.Т. Крестьянское общество «Тайная дружина» (т.н. «Чигиринский заговор»). – Автореф. дис.... к.и.н. – К.,1974. – С.14,16-17, 18, 23; Верстюк В.Ф., Горобець В.М. Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі. – Т.1. Українські проекти в Російській імперії. – К.: Наукова думка, 2004. – С.185 – 186; Письма во власть. 1928 – 1939: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и советским вождям / Сост. А.Я. Лившин, И.Б.Орлов, О.В.Хлевнюк. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С.71, 108, 414-415, 416 та ін.
- ¹⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.41. – Спр.45. – Арк. 37.
- ¹⁶ Советская жизнь. 1945–1953 / Составители Е.Ю.Зубкова, Л.П.Кошелева, Г.А.Кузнецова, Л.А.Роговая. – М., 2003. – С. 154.
- ¹⁷ Советская жизнь. 1945–1953. – С. 28.
- ¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.41. – Спр.41. – Арк. 30.
- ¹⁹ «Вырабатываем хлеб и сидим без хлеба». Письма колхозников И.В.Сталину // Источник. – 1997. – №1. – С.151.
- ²⁰ Див.: Голод в Україні 1946 – 1947. Документи і матеріали. – Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 1996. – 375 с.; Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.; Советская жизнь. 1945–1953 / Составители Е.Ю.Зубкова, Л.П.Кошелева, Г.А.Кузнецова, Л.А.Роговая. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2003. – 720 с. та ін.
- ²¹ Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941 – 1955). – К.: Дніпро, 2001. – С.409.
- ²² ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5073. – Арк. 24.
- ²³ Там само. – Спр.4978. – Арк. 2.
- ²⁴ Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945-1953 / РАН. Ин-т рос. истории. – М.: РОССПЭН, 2000. – С.160.

EVOLUȚIA SISTEMULUI POLITIC AL RSSM ÎN 1957-1961

*Dr. Ruslan ȘEVCENCO,
cercetător științific coordonator la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

Perioada anilor 1957-1965 a devenit etapa controversată în istoria structurii politice a Moldovei. Până 1957 o mare parte de ministere, fiind formal în subordinea unional-republicană, conform structurii ramurale de conducere, acceptate atunci, se aflau în subordinea unională directă. La etapa anilor 1957-1965 avea loc decentralizarea sistemului sovietic de conducere a statului. Ținând cont de faptul, că în acești ani s-a produs o restructurare cardinală a acestuia în cadrul sistemului politic sovietic, în acest articol noi vom analiza prima parte al perioadei menționate.

Din autorii perioadei sovietice noi vom numi lucrările lui A.Surilov¹ și cercetarea, editată de acelaș autor împreună cu N.Stratulat². Însă, lucrările menționate reflectă numai perioada până la 1965. Practic, cu aceasta dată și se încheie studierea acestei perioade de către savanții sovietici. Alte lucrări, publicate în acele decenii, au un caracter generalizator: diferite ediții ale Istoriei RSS Moldovenești (RSSM)³, Istoria Partidului Comunist al Moldovei (PCM)⁴.

După destrămarea URSS acestei teme i-au fost consacrate multe cercetări științifice și publicistice. În lista lor se includ lucrările lui I.Constantin⁵, L.Repida⁶, A.Smochină⁷, R.Șevcenco⁸, și unui grup de autori în frunte cu I.Scurtu⁹. Au văzut lumina tiparului multe lucrări generale, consacrate dezvoltării sistemului politic al RSSM în perioada examinată. Acestea sunt: culegerea de texte a constituțiilor moldovenești din sec.XX¹⁰, lucrările lui A.Moraru¹¹, V.Stati¹², monografiile unui grup de autori în frunte cu D.Dragnev, inclusiv cercetarea, consacrată istoriei regiunii malului stâng al Nistrului¹³, grupurilor de autori în frunte cu V.Țaranov¹⁴ și M.Platon¹⁵.

Principalul neajuns al acestor lucrări, în viziunea noastră, este faptul, că autorii au ignorat sursa de informații deschise cu privire la sistemul politic al acestor ani – “Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului RSSM” – culegere de documente care se edita încă din 1958. Studierea informațiilor, publicate în „Vești...” au și servit ca sursă principală în procesul de pregătire al articolului.

Anul 1957 a devenit punctul inițial pentru începerea decentralizării serioase a puterii în URSS și acordarea republicilor mai multor drepturi formale. Prin legea, adoptată de Sovietul Suprem la 11.02.1957 republicile unionale au obținut dreptul de a elabora propria legislație și de a adopta codurile republicane (Codul Civil, Penal, Procesual-Penal). În afara celor menționate, prin noul Regulament al Judecătoriei Supreme al URSS, adoptat la 12 februarie 1957, președinții Judecătoriilor Supreme

republicane au devenit membrii Judecătoriei Supreme a URSS. Aceste decizii au intrat în vigoare după ce sesiunea a VI-a a Sovietului Suprem al RSSM (1957) le-a confirmat. În același an Sovietul Suprem al RSSM a obținut dreptul să emită Legile cu privire la planul anual de dezvoltare a economiei naționale a republicii pe anul următor.¹⁶

Aceste hotărâri au avut pentru RSSM importanță majoră, comparativ cu alte republici unionale. În afară de faptul, că ele lărgeau considerabil competența republicii în realizarea împuternicirilor sale, Moldova avea specificul ei. În conformitate cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 14 decembrie 1940 în republică, din lipsa codurilor proprii, funcționau codurile de legi, adoptate în Ucraina. După adoptarea deciziilor menționate s-a început elaborarea codurilor proprii. În 1960 a fost adoptată Legea cu privire la organizarea judecătorească, la 24 martie 1961 – Codurile Penal și Procesual-Penal. În legătură cu procesul complicat de elaborare a Codului Civil pregătirea lui s-a reținut și el a fost adoptat numai la 26 decembrie 1964¹⁷.

Includerea reprezentantului republicii în componența organului judecătoresc suprem al URSS nu a fost un fapt întâmplător. Guvernul RSSM a început să participe în elaborarea direcțiilor de dezvoltare de bază ale URSS. În conformitate cu Legea URSS din 10 mai 1957 președintele Sovietului de Miniștri al Moldovei a fost inclus în componența Consiliului de Miniștri al URSS. Această funcție atunci a fost deținută de Gherasim Rudi¹⁸.

Încă două hotărâri au contribuit la lărgirea drepturilor republicii și întărirea împuternicirilor organelor locale ale puterii în republică. La 10 mai 1957 Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea despre perfecționarea în continuare a organelor de conducere în industrie și construcții, care prevedea, că aceste ramuri vor fi conduse de Societățile Economiei Naționale în scopul apropierei economiei față de locurile de producere¹⁹. În RSSM existau 455 întreprinderi industriale, care erau supuse la opt departamente unionale. În conformitate cu Legea, adoptată de Sovietul Suprem al RSSM la 7 iunie 1957, în republică a fost creat un raion administrativ unic, condus de Sovietul Economiei Naționale în frunte cu viitorul ministru de interne al URSS N.Șciolokov²⁰.

Paralel cu aceasta, republicilor le-a fost acordat dreptul de a soluționa și problemele interne cu caracter teritorial. La 11 februarie 1957 Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea cu privire la abilitatea republicilor unionale de a soluționa problemele administrativ-teritoriale. La 20 martie 1957 Sovietul Suprem al RSSM a completat art.14 al Constituției, care acum presupunea, că aceste probleme devin prerogativa republicii; și punctul b) al art.19, în conformitate cu care Sovietul Suprem a obținut dreptul să stabilească hotărârile raioanelor și orașelor²¹.

În perioada anilor 1940-1957 Sovietul Suprem al RSSM avea dreptul să emită legi numai în problemele muncii, folosirii subsolurilor, pădurilor, apelor, pământului și (din 1947) – învățământului, căsătoriei și familiei. În 1957, cum s-a menționat, s-a obținut dreptul de a elabora legi cu privire

la planul de dezvoltare a economiei naționale pe anul următor. În 1961 a fost adoptat Codul Penal și Codul de Procedură Penală²².

S-a schimbat și structura organului legislativ suprem al republicii. În 1940-1957 Sovietul Suprem al RSSM, care se aduna de 2 ori pe an la sesiuni (ca și în deceniile următoare) includea 3 comisii permanente: de validare, legislativă, bugetară (37 persoane), era condus de președinte, 2 adjuncți, secretar; includea 5 direcții: generală, specială, financiară, juridică, informațional-statistică; comisia pentru grațiere și secția pentru evidența și înregistrarea celor decorați cu ordine și medalii²³. În 1957 în componența Sovietului Suprem apar și comisii noi – pentru industrie (9 persoane); agricultură (11 persoane); învățământ și cultură (11 persoane); protecția sănătății și asigurarea socială (9 persoane). Comisiile permanente se ocupau de implementarea în viață a legilor și hotărârilor Sovietului Suprem al RSSM, decretelor și hotărârilor Prezidiului Sovietului Suprem, controlul executării de către organizațiile republicane și locale, instituțiile, întreprinderile, organizațiile și funcționarii legilor și actelor legislative ale URSS și RSSM, controlul activității ministerelor și organizațiilor, subordonate lor, structurilor Sovietului Economiei Naționale, departamentelor RSSM și puteau să direcționeze recomandările sale Sovietului Suprem al RSSM; Prezidiului Sovietului Suprem și Guvernului republicii²⁴. Cu 2 ani mai târziu, în 1959, Comisia pentru grațiere a fost lichidată, funcțiile ei au fost oferite secției juridice a Sovietului Suprem al republicii²⁵, iar în 1960 a fost formată comisia pentru problemele comerțului și alimentației publice²⁶.

În 1960 Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea cu privire la drepturile bugetare ale URSS și a republicilor unionale. În baza lui Sovietul Suprem al RSSM la 29 decembrie 1960 a aprobat Legea cu privire la drepturile bugetare ale RSSM și sovietelor locale. El a lărgit formal drepturile republicii, a ridicat responsabilitatea Guvernului, ministerelor și departamentelor, sovietelor locale în domeniul dezvoltării culturii și economiei republicii²⁷.

Sovietul Suprem era condus de Prezidiu, în componența căruia intra Președintele Sovietului Suprem, în calitate de membru de rând. Funcțiile Prezidiului Sovietului Suprem: emiterea și explicarea decretelor și legilor RSSM, controlul asupra activității Guvernului, chemarea sesiunilor Sovietului Suprem, primirea în cetățenia RSSM și URSS, grațierea condamnaților de către organele judecătorești; acordarea gradelor de onoare a RSSM ș.a.²⁸. Funcția de Președinte al Sovietului Suprem al RSSM în perioada cercetată era exercitată de Ivan Codița (26 martie 1951 – 3 aprilie 1963)²⁹.

Schimbări serioase au avut loc și în domeniul puterii locale. În iulie 1957 a fost aprobat Regulamentul cu privire la comisiile permanente ale sovietelor raionale, orașenești, sătești ș.a., care prevedea sarcinile în problemele dezvoltării și întăririi democrației sovietice, îmbunătățirii activității aparatului sovietic, lupta pentru îndeplinirea cu succes a planurilor de dezvoltare economică și culturală, întărirea disciplinei de stat ș.a.

Pe lângă aceste soviete se formau, la necesitate, comisii – 1) financiar-bugetară, 2) de industrie, 3) agricultură, 4) de livezi și vii, 5) învățământ public, 6) culturală și de iluminare, 7) sănătății și asigurării sociale, 8) gospodăriei comunale și amenajare, 9) comerțului și alimentației publice, 10) construcției drumurilor, transport și telecomunicații. Comisiile erau obligate să participe activ la examinarea problemelor înaintate la sesiune; să controleze activitatea tuturor întreprinderilor, instituțiilor, organizațiilor, colhozurilor, sovhozurilor ș.a. fără a împiedica lucrul lor operativ și economic, și în baza controlului să înainteze propunerile sale la examinarea sovietelor sau executivelor³⁰.

În conformitate cu Decretele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 29 noiembrie 1957 au fost aprobate Regulamentele cu privire la sovietele locale, orășenești și satești ai deputaților poporului, prin care sovietelor le-au fost încredințate conducerea construcției politico-culturale și economică pe teritoriul său, aprobarea bugetelor, coordonarea activității organelor de conducere locale, asigurarea respectării legilor, protecției ordinii statului și drepturilor cetățenilor, ajutorul întăririi capacității de apărare a țării, realizarea în practică a politicii partidului; asigurarea îndeplinirii sarcinilor, puse în hotărârile partidului și guvernului. Consiliile raionale și satești trebuiau să se adune la sesiuni nu mai rar de 6 ori pe an, iar cele orășenești – nu mai rar de 4 ori pe an. În consiliile raionale se alegeau de la 40 la 80 deputați, consiliile satești – de la 20 la 50, în cele orășenești – nu mai puțin de 50³¹.

În noiembrie 1959 Sovietul Suprem a adoptat Legea cu privire la ordinea de rechemare a deputatului Sovietului Suprem. În document se stipula, că deputatul poate fi rechemat în orice moment la decizia majorității alegătorilor dacă nu a confirmat așteptările sau a săvârșit acțiuni, incompatibile cu statutul deputatului. Dreptul de a rechema deputatul aveau organizațiile obștești: syndicate, organizații cooperatiste, de tineret, structuri de partid, societăți culturale, adunări generale ale muncitorilor, țăranilor, militarilor – respectiv la întreprinderi, colhozuri și sovhozuri, unități militare³².

Activitatea normală a sovietelor în conformitate cu aceste decizii se organiza cu mari probleme, din cauza reformelor teritorial-administrative permanente, care aveau loc în republică. În 1957-1961 avea loc reducerea numărului de raioane (până 1956 în republică existau 60 raioane), iar după 1966 chiar și contradictoriu la majorarea numărului de raioane. Deja în octombrie 1957 au fost lichidate raioanele Vertiujeni, Căinari, Lazovsk, la 3 iunie 1958 – raioanele Grigoriopol și Slobozia, în iunie 1959 – Brătușeni, la 23 iulie 1959 – Basarabeasca, Târnova, Krasnoarmeisk (în Chișinău, (din 1961 – Octombrie). La 10 noiembrie 1959 au fost lichidate raioanele Camenca și Olănești, iar la 5 noiembrie 1961 raionul Stalin al or. Chișinău a preluat denumirea Octombrie.³³ Totodată în acești ani unele raioane au fost restabilite. La 23 decembrie 1959 au fost renăscute raioanele Briceni, Cahul, Râbnița, Soroca, Suvorov (astăzi Ștefan-Vodă – R.Ș.), Ungheni, iar în Chișinău – raionul Frunze³⁴.

Guvernul republicii aştepta transformări radicale în perioada de cercetare. În 1957 Moldova avea următoarea structură a ministerelor şi departamentelor: agriculturii, apărării, culturii, protecţiei sănătăţii, telecomunicaţiilor, afacerilor externe, afacerilor interne, finanţelor, asigurării sociale, gospodăriei comunale, justiţiei, controlului de stat, comerţului, transportului auto şi drumurilor de şosea, învăţământului, construcţiilor orăşeneşti şi sateşti, industriei uşoare, industriei produselor lactelui şi a cărnii, mărfurilor industriale şi alimentare, industriei materialelor de construcţii, industriei locale. În guvernul, care din 1946 era condus de G.Rudi, mai intrau preşedintele comitetului republican pentru planificare, preşedinţii Comitetului tehnico-ştiinţific de stat; Comitetului construcţiei şi arhitectură; Comitetului securităţii statului³⁵.

Guvernul conducea activitatea tuturor instituţiilor şi organizaţiilor subordonate în toate ramurile economiei naţionale şi purta toată responsabilitatea pentru starea lucrurilor. Guvernul avea dreptul să creeze comitete speciale şi direcţii principale în problemele de dezvoltare economică sau culturală; executarea planurilor şi bugetelor republican şi locale, asigurarea securităţii, ordinii publice, protecţiei intereselor cetăţenilor. Guvernul republicii avea dreptul să adopte hotărâri şi dispoziţii cu condiţia, ca ele să corespundă cu hotărârile respective ale Partidului şi guvernului unional. Hotărârile Guvernului puteau fi anulate de Prezi-diul Sovietului Suprem al URSS sau RSSM. Din partea sa, guvernul republican avea dreptul să anuleze hotărârile, deciziile şi dispoziţiile organelor locale, inclusiv a sovietelor, ordinele miniştrilor republicani. Guvernul, formal, era responsabil în acţiunile sale, în faţa Sovietului Suprem al republicii. Miniştrii şi şefii departamentelor aveau dreptul să adopte hotărâri şi ordine în limitele competenţei sale³⁶.

Cum s-a menţionat mai sus, în corespundere cu Legea URSS din 10 mai 1957 „Despre perfecţionarea în continuu a organelor de conducere în industrie şi construcţii” sesiunea V a Sovietului Suprem al RSSM a adoptat hotărârea cu privire la crearea raionului administrativ moldovenesc. În locul celor 8 ministere, 2 direcţii principale şi 18 trusturi, care conduceau în URSS în industrie şi construcţii se crea Sovietul Economiei Naţionale (SEN), în care a intrat o parte din ministerele industriale, iar altă parte a fost lichidată³⁷. Au fost desfiinţate ministerele construcţiilor orăşeneşti şi sateşti, industriei uşoare, industriei produselor lactate şi cărnii, produselor alimentare, industriei materialelor de construcţii, un grup de trusturi şi direcţii ramurale cu subordonare unional-republicană. Întreprinderile, aflate în subordinea structurilor lichidate, sau ministe-relor neindustriale, erau transferate în subordinea SEN, în componenţa căruia ele erau conduse de Direcţia industriei locale nou formate din Ministerul respectiv. În componenţa lui intrau 260 întreprinderi industriale şi 54 sovhozuri. SEN era subordonat Guvernului republicii şi avea dreptul să emită hotărâri şi dispoziţii în baza legilor, hotărârilor şi dispoziţiilor Sovietelor Supreme şi Guvernelor URSS şi RSSM³⁸.

În urma acestei reforme Guvernul republicii a obţinut dreptul de a le

acorda colhozurilor amânarea plăților asigurărilor tarifare obligatorii, de a efectua când e necesar virarea sumelor datorate cu titlu de rămășițe la aceste plăți în contul bugetului republicii, de a rezolva cu consimțământul colhoznicilor chestiunile privitor la folosirea unor pământuri colhoznice pentru satisfacerea necesităților statului, ale societății și pentru alte necesități, de a aproba raionarea pe sorturi a culturilor agricole³⁹.

Definitiv structura SEN a fost stabilită prin hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM din 29 aprilie 1960. În componența SEN au intrat direcțiile atât existente anterior, cât și cele absolut noi: 1) construcției de mașini; 2) industriei electrotehnice; 3) industriei ușoare; 4) viticulturii; 5) de conserve; 6) industriei de producere a laptelui și a cărnii; 7) industriei alimentare; 8) asigurării material-tehnice; Direcția administrativă; secțiile: 1) tehnică și de producere; 2) de economie și planificare; 3) organizării muncii și salariului; 4) financiară; 5) construcțiilor capitale; 6) de proiecte și expertiză; 7) agricultură și colectări; 8) furnizări și transport. Pe lângă SEN pe baze obștești a fost creat Consiliul tehnico-economic, în care au fost incluși șefi de direcții, de trusturi, ingineri, economiști, savanți, modernizatorii procesului de producere, lucrători de partid, soviete și sindicate⁴⁰.

Totodată conducătorul sovietic N.Hrușciov a încercat să "liberalizeze" sistemul controlului de stat în țară, care, cum i se părea lui, prea mult controla activitatea altor ministere și departamente. Ministerul controlului de stat, care era responsabil în acest domeniu, a fost brusc minimizat în statut, devenind prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 13 septembrie 1957 – Comisia Controlului Sovietic, fiind lipsită de multe din împuternicirile existente anterior⁴¹. Peste un an, la 17 mai 1958, a fost concediată și fosta conducătoare a acestui minister, Lucheria Repida⁴². Comisia era împuternicită să lupte cu birocratismul și corupția, cu executarea lentă a deciziilor organelor de partid și de stat. Însă noua structură a pierdut repede fosta autoritate și a devenit o organizație fără eficacitate. Înțelegând aceasta, Hrușciov efectuează o cotitură în altă extremă. De la început, au fost de două ori schimbați șefii Comisiei – la 8 februarie 1961 pe M.Dieur l-a înlocuit V.Vasiliev, dar și el deja la 11 mai 1961 a fost concediat. Noul președinte a devenit fostul lucrător al CC al PCM D.Perjan⁴³. Prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 14 august 1961 Comisia Controlului Sovietic s-a transformat în Comisia Controlului de Stat, în fruntea căruia a rămas D.Perjan⁴⁴.

Începând cu 1955 în Moldova avea loc construcția Telecentrului, care trebuia să coordoneze activitatea rețelei de televizoare, care apărea atunci în republică. Totodată se efectuau și pregătirile spre formarea structurii, care va deveni curatorul acestei direcții de activitate cu scopul de a încheia înainte de construcția Telecentrului și va organiza funcționarea noului pentru Moldova tip al serviciilor mass-media – televiziunii. La 10 iulie 1957 această structură a fost formată – Comitetul pentru radiodifuziune și televiziune, conducătorul ei a fost numit F.Vidrașcu, iar la 30 aprilie 1958 are loc și prima emisiune televizată în Moldova⁴⁵.

Anul 1958 a început în Moldova cu remanieri mari în guvern. Deja la 22 ianuarie 1958 a demisionat G.Rudi, persoană, care a condus guvernul încă din 1946, nu odată criticat încă pe timpul lui N.Coval și D.Gladkii. A fost înlocuit cu prim-viceprimministru A.Diordița, lucrător financiar⁴⁶.

A urmat o serie de înlocuiri a miniștrilor, prin care noul premier numea în funcții de răspundere cadrele “proprii”, o parte din care și înainte au lucrat în calitate de miniștri. Deja la 2 iulie 1958 vicepreședintele Sovietului Miniștrilor S.Efimov a fost eliberat din funcție și după o așteptare, care a durat timp de 3 luni a fost numit la 3 octombrie 1958 în calitate de ministru al agriculturii, care era în condițiile Moldovei postul-cheie, înlocuindu-l pe F.Coval. Noul vicepreședinte al guvernului a devenit G.Afteniuc⁴⁷. Nereușind să facă față funcției, președintelui SEN N.Șciolokov la 8 iulie 1958 a fost înlocuit cu G.Antoseac. A fost schimbat și ministrul învățământului – în loc de E.Postovoi la 16 august 1958 a fost numită A.Crăciun⁴⁸. În legătură cu dezvoltarea industriei la 22 august 1958 a fost creat încă un departament – Inspecția de stat pentru supravegherea securității organizării muncii în industrie și supravegherea minieră, iar Ministerul unional-republican al comerțului a fost transformat în republican⁴⁹.

Din cauza numărului mare de transformări în cadrul ministerelor și departamentelor și schimbării subordonării în activitatea lor începe se apară un haos în conducere, și la propunerea Guvernului Prezidiul Sovietului Suprem prin hotărârea cu nr.1 din 16 ianuarie 1959 a aprobat lista ministerelor și departamentelor, existente în republică. Sovietul Suprem al republicii la 18 aprilie 1959 a numit conducătorii acestora⁵⁰.

În lista ministerelor cu subordinea unional-republicană erau incluse: 1) cel al agriculturii (ministru – S.Efimov); 2) apărării (ministru nu se indica – R.Ș.); 3) culturii (A.Lazarev); 4) protecției sănătății (A.Diskalenko); 5) telecomunicațiilor (A.Homenko); 6) afacerilor externe (era cumulată cu funcția de președinte a Consiliului de Miniștri); finanțelor (V.Arpentiev); afacerilor interne (M.Romanov). În lista ministerelor de subordine republicană erau incluse ministerele: 1) asigurării sociale (G.Chiriac); 2) gospodăriei comunale (N.Polojenko); 3) justiției (L.Lungu); 4) comerțului (P.Cranga); 5) transportului auto și drumurilor de șosea (V.Klimanov); 6) învățământului (A.Crăciun). În componența Guvernului după funcție intrau președinții Comitetului de stat pentru planificare (N.Ciorba, numit la 5 iulie 1958 în locul lui G.Antoseac); Comisiei Controlului Sovietic (M.Dieur); Comitetului tehnico-științific de stat (N.Cerneavski); Comitetului securității statului (A.Prokopenko) și Comitetului pentru construcții și arhitectură, reorganizat la 7 ianuarie 1959. Conducătorul lui a devenit fostul vicepreședintele Guvernului P.Usik⁵¹.

În 1959 au fost eliberați din funcțiile deținute câțiva conducători, care ocupau aceste fotolii încă din primii ani postbelici, care “nu reușeau să reacționeze în mod necesar” la noile reforme. Aceștea au fost imputernicitul pentru problemele bisericii ortodoxe ruse în RSSM P.Romenski (17 martie 1959), cunoscut prin liberalismul său față de biserică și

atitudinea precaută față de biserică și credincioși. El a fost înlocuit cu A.Oleinik, care era “mai cuminte”, și în urma acțiunilor căruia în republică s-a dezlănțuit o amplă campanie de închidere și distrugere a bisericilor (printre care biserica Sf.Ilie (1960), Clopotnița pe lângă Catedrala Chișinău (1962), reprofilarea Catedralei (1962) și multe altele⁵². Șef al Glavlitului în loc de A.Bartaș a fost numit Ia.Iordanov (2 septembrie 1959), iar la Agenția telegrafică moldovenească (ATEM) G.Jarkov a fost înlocuit de I.Parfentiev⁵³.

Altă numire importantă a fost efectuată. În ianuarie 1959 – N.Coval, fost prim-secretar al CC (Comitetul Central) al PCM în 1946-1950, a revenit în Moldova, fiind numit la 26 ianuarie 1959 prim-vicepreședinte al Comitetului republican pentru planificare, iar la 26 octombrie 1960 – președinte al acestui organ⁵⁴.

Partea covârșitoare a următoarelor transformări în perioada hrușciovistă avea loc în anii 1959-1961, după ce tendința spre reformare se află în declin. Aici noi putem stabili diferite aspecte ale reformării ministerelor și departamentelor. În martie 1959 “pentru coordonarea mișcării de educație fizică” a fost creat Consiliul societăților și organizațiilor sportive. În legătură cu această a fost lichidat Comitetul pentru cultura fizică și sport și format Biroul Organizatoric al Consiliului menționat⁵⁵. “Definitiv” a fost lichidată în acești ani numai o structură – Ministerul Justiției (25 iulie 1959), iar funcțiile lui au fost acordate Judecătoriei Supreme. În locul Ministerului a fost formată Comisia Juridică, care se ocupa de codificarea și sistematizarea legislației, codurilor, legilor și altor acte normative. Având în vedere, că președintele acestuia L.Kazanak “nu asigura funcția”, la 17 august 1959 el a fost demis și înlocuit cu fostul ministru al justiției L.Lungu⁵⁶.

Structurile reorganizate cu reducerea în urmă a funcțiilor nu puteau să acționeze normal, pentru că din sfera de responsabilitate a lor au dispărut multe probleme interdepartamentale, care puternic influențau activitatea lor. S-a prăbușit, de exemplu, și altă reformă hrușciovistă – reorganizarea Ministerului afacerilor interne (MAI). În 1960 MAI unional a fost reorganizat în Ministerul protecției ordinii publice, în republici acest lucru nu a fost efectuat. Au rămas Ministerele afacerilor interne, care, la 16 aprilie 1960 au fost transferate din subordinea republicană în cea unional-republicană. În 1959-1961 în republică, ca urmare a reformelor hrușcioviste nereușite are loc explozia de banditism, care Ministerul afacerilor interne nu a putut să-l curme. La 18 mai 1961 ministrul MAI M.Romanov a fost destituit din funcție, iar în locul lui a fost numit N.Bradulov⁵⁷.

După vânzarea în 1958 a Stațiilor de mașini și tractoare colhozurilor, multe din ele nu aveau surse pentru întreținerea lor. Tehnica obținută, din lipsa specialiștilor, în scurt timp, s-a distrus și trebuia să fie reînnoită. Pentru realizarea acestui scop a fost creată Asociația republicană „Moldselihoztehnika”, care a fost condusă de V.Maștaler⁵⁸. Tentativa de a soluționa toate problemele, legate de construcții după lichidarea în 1957 a Ministerului construcțiilor orășenești și sătești numai cu ajutorul Comi-

tetului pentru construcții și arhitectură a fost nereușită. Comitetul nu dispunea nici de cadre pregătite pentru efectuarea acestui volum de lucru, și nici de surse necesare. Ca rezultat, la 24 mai 1960 Prezidiul Sovietului Suprem a restabilit ministerul de construcții cu denumirea Ministerul construcțiilor și materialelor de construcții, care a inclus fostul Minister de producere al materialelor de construcții. Chiar și ministru a devenit aceiaș persoană – fostul șef al Ministerului construcțiilor orașenești și sătești G.Skulski⁵⁹. Aici Hrușciiov și-a arătat neconsecvența proprie, pentru că nu o dată declara despre lupta cu „paralelismul” în activitatea departamentelor. În cazul dat în Moldova deja exista structura, care se ocupa de construcții – Direcția construcțiilor a SEN, care din 7 octombrie 1959 era condusă de A.Balașov⁶⁰.

Au fost restabilite și o parte din alte ministere și departamente, existente până în 1957, lipsa cărora era simțită. Acestea erau Ministerul colectărilor (ministru M.Scurtul) și Comitetul de Stat pentru gospodăria acvatică și protecția resurselor acvatice (președinte A.Prihodiko), create de Prezidiul Sovietului Suprem la 22 martie 1961. Din partea sa, Guvernul a restabilit și structura, care era responsabilă de gospodăria forestieră, la etapa dată cu statut de Direcție principală⁶¹. A.Prihodiko a fost eliberat din funcție la 12 mai 1962 și înlocuit cu G.Afteniuc⁶². Cu o lună mai târziu, la 14 iunie 1962 a fost lichidat Comitetul tehnico-științific de stat, iar în locul lui s-a creat Comitetul de stat pentru coordonarea activității de cercetări științifice al Guvernului RSSM, funcțiile și drep-turile căruia s-au redus esențial. Președintele lui a devenit K.Iliașenko⁶³.

În 1959–1962 au avut loc multe remanieri de cadre în acele ministere și departamente, care nu au reușit să îmbunătățească activitatea sau comiteau greșeli serioase. Cea mai scandalooasă din ele a devenit o demisie, care avea pretext politic. În iulie 1959 în s.Răciula a avut loc răscoala populației, provocată de închiderea bisericii locale. În acest sat, cum menționau lucrătorii securității, „două săptămâni nu exista Puterea Sovietică”, iar colaboratorii miliției și securității au fost izgoșiți. Ca urmare, în sat au fost introduse detașamente sporite de miliție, care au împrăștiat pe localnici. După acest caz președintele Comitetului Securității Statului, colonelul A.Prokopenko a fost nevoit să prezinte explicații la Biroul CC. La 3 septembrie 1959 el a fost concediat, iar funcția lui a fost ocupată de general-maiorul I.Savcenko⁶⁴.

Concluziile la articolul prezent, în viziunea noastră, pot fi următoarele. Anul 1957 este cel de cotitură în istoria organizării statale a RSSM, deși transformările efectuate aveau un caracter formal. Republica a obținut dreptul de a stabili independent bazele legislației în unele domenii, și s-a transformat într-un raion economic administrativ aparte, care putea să rezolve multe probleme de dezvoltare economică. Însă, acest proces era împiedicat cu permanente reforme administrativ-teritoriale, efectuate pe timpul lui N.S. Hrușciiov, lichidarea unora și crearea altor raioane, ministere, departamente etc.

Totodată în condițiile, când situația în republică se afla complet sub

controlul autorităților de partid, direct subordonate Moscovei, împuternicirile republicii, chiar și formale, treptat se lărgeau. Mai larg a devenit spectrul de chestiuni examinate de Sovietul Suprem al republicii, devenea tot mai complicată structura lui, au fost mărite și împuternicirile sovietelor locale.

De la perturbările hrușcioviste mai mult a suferit ramura executivă în Moldova (Guvernul), în care în 1957–1964 a apărut necesitatea să fie revăzută structura și subordonarea ministerelor și departamentelor. Deaceea după demisia lui Hrușciov la 14 octombrie 1964 reformele lui de bază au fost anulate (divizarea partidului în partea agricolă și cea industrială; SEN, care a inclus ministerele industriale ș.a.)⁶⁵.

Summary

The evolution of the political system of the MSSR in 1957-1961

1957 became the turning point in the decentralization of power in the Soviet Union. In those months were taken several laws, which essentially expanded the rights of republics within their development and approval of legislation, budgetary rights, powers of local governing bodies. Also has undergone a serious transformation of the administrative-territorial structure of the republic. The article powers set out in detail of the Government of the Republic. All ministries and departments have joined the industrial composition of Council National Economy, which operate in 1957-1961.

Note

- ¹ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, 335 с.; Idem. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962, 124 с.
- ² Сурилов А., Стратулат Н. *О национально-государственном самоопределении молдавского народа*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967, 148 с.
- ³ *История РСС Молдовенешть*. Волумул 2. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1970, 875 р.; *История РСС Молдовенешть*. Дин челе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре. Ред. респ. В.Царанов. Кишинэу: Штиинца, 1984, 592 р.
- ⁴ *История Партидулуй Комунист ал Молдовей*. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1968, 575 р.
- ⁵ Constantin I. *Basarabia sub ocupația sovietică. De la Stalin la Gorbaciov*. București: FLAT LUX, 1994, 206 p.
- ⁶ Репида Л. *Суверенная Молдова. История и современность*. Кишинэу: ИПФ Центральная Типография, 2008, 384 p.
- ⁷ Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: PRAG-3, 2001, 192 p.
- ⁸ Șevcenco R. *Statutul internațional al Moldovei: aspecte istorico-juridice (1359-1991)*. Chișinău: Pontos, 2007, 112 p; Idem. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, 228 p.
- ⁹ Скурту И., Алмаш Д., Гошу А., Павелеску И., Ионицэ Г., Шишкану И., Енчу Н., Кожокару Г. *История Бессарабии. От истоков до 1998 г.* Кишинэу: Культурное общество «Onisifor și Octavian Ghibu», 2001, 358 p.
- ¹⁰ *Вехи молдавской государственности*. Координатор – В.Царанов. Кишинэу: SRL „Metrompaș”, 2000, 327 с.

- ¹¹ Moraru A. *Istoria românilor din Basarabia și Transnistria. 1812-1993*. Chișinău: AIWA, 1995, 557 p.
- ¹² Стати В. *История Молдовы*. Кишинев: FEP „Tipografia Centrală”, 2003, 477 с.
- ¹³ *История румын с древнейших времен до наших дней*. Кишинэу: Civitas, 2003, 303 с; *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*. Chișinău: Pontos, 2007, 519 p.
- ¹⁴ *История Республики Молдова с древнейших времен до наших дней*. Координатор В.Царанов. Кишинев: Elan Poligraf, 2002, 360 с.
- ¹⁵ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, 472 p.
- ¹⁶ Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: PRAG-3, 2001, p.124; Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.299-300; Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, p.114.
- ¹⁷ Сурилов А., Стратулат Н. *О национально-государственном самоопределении молдавского народа*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ., 1967, сс.34-35, 124; Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, p.114; Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău, PRAG-3, 2001 p.124.
- ¹⁸ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.299; Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, p.187.
- ¹⁹ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, с.308; *История РСС Молдовенешть*. Волумул 2. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1970, п.669; Кац А. *Евреи. Христианство. Россия. От пророков до генсеков*. Москва: АСТ, Красноярск: Абу, 2008, с.401.
- ²⁰ Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: PRAG-3, 2001, p.121; Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.308-309; Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, p.112.
- ²¹ Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: PRAG-3, 2001, p.124.
- ²² Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.299; Șevcenco R. *Statutul internațional al Moldovei: aspecte istorico-juridice (1359-1991)*. Chișinău: Pontos, 2007, pp.72-73, 77; Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: PRAG-3, 2001, p.155.
- ²³ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, pp.359,381; Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962, с.43.
- ²⁴ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, pp.382-383; Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri ale Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor RSS Moldovenești, 1959, nr.1, pp.15-20; Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962, с.36-38.
- ²⁵ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, p.359.
- ²⁶ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova*. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, p.360.
- ²⁷ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962, с.33-34.
- ²⁸ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962, с.42.
- ²⁹ Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007, p.185.
- ³⁰ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.316-317.

- ³¹ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.43; Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959). Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1963, с.319.
- ³² Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.29.
- ³³ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959). Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1963, pp.356-357; Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961). Chișinău: Pontos*, 2007, p.117.
- ³⁴ Platon M., Roșca S., Roman A., Popescu T. *Istoria administrației publice din Moldova. Chișinău, Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova*, 1999,, p.357.
- ³⁵ Culegerea cronologică a legilor RSSM, Decretelor Sovietului Suprem, Hotărârilor Prezidiului Sovietului Suprem. Vol.4. 1955-1957. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1960, pp.368-369; Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959, nr.1, p.22.
- ³⁶ Сурилов А., Стратулат Н. *О национально-государственном самоопределении молдавского народа. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1967, сс.126-127.
- ³⁷ Репида Л. *Суверенная Молдова. История и современность. Кишинэу: ИПФ Центральная Типография*, 2008, с.242, 253.
- ³⁸ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.56-57; Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959). Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1963, с.308-310; Culegerea cronologică a legilor RSSM, Decretelor Sovietului Suprem, Hotărârilor Prezidiului Sovietului Suprem. Vol.4. 1955-1957. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1960, pp.368-369; Smochină A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar. Chișinău: PRAG-3*, 2001 p.121.
- ³⁹ *История РСС Молдовенешть. Дин челе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре.* Ред.респ. В.Царанов. Кишинэу: Штиинца, 1984, с.669.
- ⁴⁰ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.58-59.
- ⁴¹ Сурилов А. *История государства и права Молдавской ССР (1917-1959). Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1963, с.310.
- ⁴² Culegerea cronologică a legilor RSSM, Decretelor Sovietului Suprem, Hotărârilor Prezidiului Sovietului Suprem. Vol.4. 1955-1957. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1960, pp.438; Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1958, nr.4, p.79.
- ⁴³ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1961, nr.5, art.26-27; nr.15, art.60-61, p.435; nr.28, art.102, p.857; nr.24, art.89, pp.704-705.
- ⁴⁴ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1961, nr.24, art.89, pp.704-705; Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.70-71.
- ⁴⁵ Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961). Chișinău: Pontos*, 2007, p.123; Arhiva Organizațiilor Social-Politice al Republicii Moldova (AOSP RM). F.51. Inv.14, D.68. FF.117-118; Inv.17. D.10. F.68; Независимая Молдова, 2003, 30 апреля.
- ⁴⁶ Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961). Chișinău: Pontos*, 2007, p.187.
- ⁴⁷ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1958, nr.7, p.6; nr.8, p.13, nr.10, p.43.
- ⁴⁸ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, nr.8, p.12.
- ⁴⁹ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, p.47; nr.12, p.5.
- ⁵⁰ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959, nr.1, pp.22-23; nr.4, pp.12-13.
- ⁵¹ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1958, nr.7, p.9; 1959, nr.1, pp.22-23, 27, 39; nr.4, pp.12-13.
- ⁵² , 1959, nr.3, p.24; Chișinău. Enciclopedie. Chișinău: Museum, 1997, p.91.
- ⁵³ , Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959, nr.9, art.166, p.18; Ibidem, art.171, p.26.

- ⁵⁴ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959 nr.1, p.42; 1960, nr.21, p.685.
- ⁵⁵ Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.87-88.
- ⁵⁶ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959, nr.7, pp.6-7; nr.9, p.3; Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.76.
- ⁵⁷ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1960, nr.1, art.1, p.3; nr.2, p.50; 1961, nr.15, art.62-63; pp.435-436.
- ⁵⁸ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1961, nr.10, art.38, p.306; art.51, p.319; Сурилов А. *Молдавская государственность в период строительства коммунизма. Кишинев: Картя Молдовеняскэ*, 1962, с.64-65.
- ⁵⁹ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1960, nr.6, p.254; nr.7, p.294.
- ⁶⁰ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1959, nr.10, art.187, p.14.
- ⁶¹ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1961, nr.10, art.39, p.306; art.50,52, pp.318-319; Собрание Постановлений и Распоряжений СМ МССР, 1961, art.34, p.103.
- ⁶² Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, 1962, nr.14, art.37-38, p.611-612.
- ⁶³ Culegere de legi ale RSS Moldovenești, Ucazuri Prezidiului Sovietului Suprem și Hotărâri ale Sovietului Miniștrilor al RSSM, nr.17, art.70-71, pp.760-761.
- ⁶⁴ Șevcenco R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961). Chișinău: Pontos*, 2007, p.195.
- ⁶⁵ *История Партидулуй Комунист ал Молдовей. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ*, 1968, p.525.

ASPECTE ALE INSTITUIRII SĂRBĂTORILOR REVOLUȚIONARE SOVIETICE. PRELIMINARII TEORETICE

*Dr. Marius Tărăță,
cercetător științific la Institutul
de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

În diferite epoci, în spații foarte variate din punct de vedere geografic, dincolo de ritmurile politice, economice și sociale cotidiene, dar în dependență de acestea de multe ori, au existat sărbătorile. Ele au ocupat un loc bine definit în societate și au jucat, după caz, roluri religioase, politice, de reprezentare sau de legitimare. În unele situații au avut conotații profunde pentru populație, în altele au fost ceva impus și fără, posibil, mare popularitate. Aici e și exemplul supralicitării cultului zeului Aton-Ra, care l-a înlocuit pe Amon-Ra, doar cât a durat domnia unui faraon egiptean din Regatul Mijlociu.

Problema sărbătorii în URSS și ulterior în RSSM, dintru început ni se conturează ca una complexă. Tema este supusă multor tentații reducionistas. Însă, dincolo de clișee, a existat o lume în care nu am trăit, dar pe care vom încerca să o explicăm. Important e de a înțelege rolul acordat de către bolșevici, ulterior de către comuniști, pe urmele „învățămintelor” Revoluției Franceze din anul 1789, sărbătorii în construcția noii societăți.

Considerăm că stabilirea unei ierarhii a sărbătorilor trezește dificultăți. Pe de o parte, din perspectiva conducătorilor bolșevici exista o ierarhie clară a acestora, moduri de desfășurare specifice și o atenție bine calculată în interacțiune cu spațiul public. Pe de cealaltă parte, e percepția populației, care a fost sensibil diferită de la oraș la orașele, sate de tip orășenesc și sate. Lumea rurală a rămas mult mai religioasă, și dincolo de unele sărbători metamorfozate, în multe cazuri a păstrat cu strictețe tradiția.

Diferite grupuri etnice, dar și diferite categorii socioprofesionale, au perceput în maniere diferite toate cele petrecute cu ocazia diverselor sărbători.

Ne vom axa pe sărbătoarea oficială propriu-zisă și toate conotațiile pe care le comporta: de legitimare a Partidului Comunist (bolșevic), de reprezentare a stadiului evoluției sociale datorate programelor Partidului, de socializare și de recreare a populației. Vom face lectura și din perspectiva unor momente cu încărcătură istorică simbolică și a valorizării acestora prin semnificațiile moralizatoare, educative și mobilizatoare pe care le comportau.

Ne vom opri asupra istoriografiei problemei, modelelor istorice de instituire a noilor sărbători și lucrărilor teoretice din RSSM.

Istoriografia problemei

În epoca modernă, cele mai radicale transformări în ce privește sistemul sărbătorilor le-a suferit Franța revoluționară după căderea Bastiliei în 14 iulie 1789. Pe lângă eliminarea forțată în numele unor idealuri iluministe, a sărbătorilor Vechiului Regim, s-a încercat instituirea unor sărbători noi, care pînă la urmă s-au dovedit a fi temerare. În alte țări, asemenea transformări au fost mai rare și au avut un ritm mult mai moderat. Astfel, nu e de mirare faptul că la momentul actual cea mai avansată istoriografie în ce privește studiul sărbătorilor și rolului acestora în viața politică e cea franceză. O lucrare de bază, atît la nivel conceptual, cît și interpretativ, e cea semnată de cercetătoarea franceză Mona Ozouf¹. Una din inovații e formularea ideii magistrale de *transfer de sacralitate* de la ceremoniile religioase la cele comemorative și de legitimare ale revoluționarilor. Neajunsul principal al lucrării e că nu încearcă să arate și semnificațiile sărbătorilor religioase de pînă la 1789, din perspectiva religiei creștine, dar și a instituțiilor religioase.²

Autoarea explică în *Introducere*, folosind din abundență citate din autori iluminiști, că sărbătoarea nu mai reprezenta nimic în preajma Revoluției de la 1789. Vorbește de presiunea din partea comercianților „catolici”, care aveau interesul ca numărul de sărbători să se reducă sau să fie transferate pe duminicile apropiate, pentru ca să poată face comerț în acea zi, cum făceau comercianții „protestanți”.³ Nu zice însă nimic despre cum percepeau țăranii sărbătorile. Pentru ei calendarul creștin era congresat cu ritmul lor de viață de sute de ani. Autoarea atacă forma sărbătorii tradiționale (fastul cultului) și excesele care au loc după încheierea părții religioase.⁴ Omite faptul că pentru a clama o criză a sărbătorii în contextul Vechiului Regim nu e suficientă doar deconstrucția raționalistă din perspectiva zilei de azi. În epocă nu au existat semne de decădere a sărbătorii, ci doar nemulțumirea comercianților care deveneau tot mai influenți – nemulțumire care s-au materializat în revoluția pe care autoarea o susține cu citate iluministe și cu o abordare partizană. Biserica Catolică și monarhia sunt lăsate fără drept de apel. Ceea ce e de mirare în acest context e faptul că volumul a apărut sub egida Bibliotecii Institutului Catolic din Paris.

Pe de altă parte, autoarea pune toate sărbătorile tradiționale pe același plan, conform ordinii – „dinastice, corporative, religioase, populare”. Considerăm că această precădere e una eronată. Atunci cînd vorbim de societatea Vechiului Regim, indiscutabil pe primul plan erau sărbătorile religioase. Celelalte tipuri de sărbători erau subsumate acestora. Citiitorul contemporan, care nu e avizat în structurile mentale ale societăților europene de pînă la modernizarea intensă din veacul al XIX-lea, ar putea ajunge la o concluzie greșită.

În ce privește contribuția M. Ozouf, sunt mai multe aspecte demne de reținut. „Sărbătoarea organizată implică o nouă stăpînire a spațiului urban: ea nu se desfășoară într-un loc unic, ci se derulează în mai multe „stații”. Cortegiileacompaniate de muzică și imnuri merg astfel de-a

lungul întregului oraș”. În acest sens autoarea insistă asupra caracterului didactic al sărbătorii: „E în instruirea omului care este reînnoit pentru a zice de o manieră absolută și completă; epurându-i rațiunea și obiceiurile, făcându-i cunoscute influența și pericolele pasiunilor sale și învățându-l de a le dirija înspre bine, pe care i-o readuceți la simplitatea primitivă cu care natura l-a înzestrat și pe care n-a pierdut-o decât prin ignoranță și prin abuzul cunoașterilor false”⁵. Din șirul noilor sărbători prima a fost „Fête de la Fédération” (Sărbătoarea Federației), inițiată în baza ideii „unei sărbători naționale noi pentru o revoluție care n-are punct de referință”.

Autoarea distinge două funcții importante ale acesteea. În primul rând, sărbătoarea a fost instituită în scopul *comemorării* evenimentelor importante, fie ca substituție a sărbătorilor catolice, cum e cazul cultului Rațiunii sau cel al Ființei supreme (*Être Supreme*) organizată de Robespierre. Pe acest fundal, din cauza „ateismului galopând” (oare din cauza cui? ne putem întreba noi astăzi), Robespierre a propus în fața Convenției, la 7 mai 1794, „un sistem de sărbători care ar fi în același timp cea mai dulce legătură a fraternității și cel mai puternic mijloc de regenerare”.

A doua funcție e constituită de transferul de sacralitate, din cauza „ororii de vid” (pe care aceiași revoluționari distrugători l-au creat – n.n.), apărută în urma decreștinării revoluționare.

M. Ozouf distinge ca o categorie particulară sărbătorile cu caracter masonic, despre care zice: „ceea ce frapează în aceste sărbători, mult mai bine ancorată decât emblemele, e religia rezonabilă a lojilor, evidenta dialectică de la Templul-edificiu la Templul-univers, sacralizarea unei vieți golate de sacru în fața unei figuri făuritoare a omului creator”.

Concluzia M. Ozouf e că sărbătorile revoluționare franceze au eșuat. „Fiind revoluționară în fața oamenilor Revoluției, ea pare mai bine decât orice să reconcilieze raționalul și sensibilul, timpul și eternitatea, sălbăticia și civilizația. Sărbătoarea anunță acest om unificat despre care Diderot declara că nu l-a găsit parcurgând istoria secolelor și națiunilor”... „Și, se va zice, a eșuat în a-l crea”. Dincolo de acest eșec, M. Ozouf e favorabilă sărbătorii revoluționare – pentru că valori ca drepturile, libertatea și patria au fost înnoite împreună într-o lume modernă, laică și liberală, iar transferul de sacru asupra valorilor politice și sociale e un fapt făcut, definind o nouă legitimitate și un patrimoniu dezarmant de neatinși”. Astfel, „sărbătoarea revoluționară e exact ce a vrut să fie: un început de timpuri”. Nu ne vom opri mai amănunțit aici asupra părerii M. Ozouf, dar mai jos vom arăta părțile contestabile ale acestei opinii (când ne vom referi la Revoluția Franceză de la 1789 și apoi la derivata ei din 25 octombrie 1917).

Ulterior, în câmpul istoriografiei franceze au apărut mai multe lucrări pe care le considerăm importante. Marie-Louise Biver (1985) s-a ocupat de *sărbătorile revoluționare* strict în perimetrul Parisului, propunând relecturi necunoscute.⁶ René Merle-Toulon (1989), în studiul *Toulon. 1789-1790 – De la derizoriul carnavalesc la sărbătoarea revoluționară*,

partaj al limbilor și al culturilor,⁷ ajunge la concluzia că noua sărbătoare a triumfat. „Sărbătoarea anilor 1789-1790 la Toulon, sărbătoare civică, a fost prin definiție unanimistă. Ea participă la ceremonii prin intermediul cărora, pe întreg teritoriul național, era exprimat respectul pentru ordinea instaurată, și pe viitor adeziunea la timpurile noi. Ea se înscrie de asemenea într-o tradiție provansală de euforie publică, tradiție care mai era vie, dar suferea schimbări la sfârșitul Vechiului Regim”. Spre final își pune întrebarea dacă „spontanieta (aparentă) a manifestărilor, și celebrarea victoriei lor, erau împrumutate din cultura tradițională? Duc ele la apariția unor alte comportamente, mai „moderne”? Aranjează „poporul” în mișcarea burgheziei „patriotice” sau le disociază?”⁸

Cercetătoarei Danielle Tartakowki îi aparțin mai multe contribuții în domeniul studiului desfășurării publice a sărbătorilor. 1) *Manifestații, sărbători și mitinguri la Paris (iunie 1936-noiembrie 1938)*⁹ – cu accent pe manifestarea locuitorilor capitalei, mai ales a muncitorilor, după victoria Frontului Popular. 2) *O parte a visului: istoria zilei de 1 mai în Franța*.¹⁰ 3) *A manifesta la Paris. 1880-2010*.¹¹

Bordet Gaston¹², *Marea Misiune din Besançon (ianuarie-februarie 1825). O sărbătoare contra-revoluționară, neo-barocă sau obișnuită?*¹³, susține că în acest caz „e vorba de a stabili o societate nouă pe fundamentul distrus după 1789, însă dintr-o perspectivă de abordare religioasă, chiar dacă și implicațiile politice nu lipsesc”. „Misiunile nu sunt doar fenomene contra-revoluționare. Ele se înscriu într-o dinamică proprie catolicismului, avînd aici tentația de a se suprapune puterilor publice pentru a cuceri un public puțin receptiv (ambarcațiune urbană, garnizoană pe larg volteriană)”.¹⁴

Frans Grijzenhout, în studiul *Sărbătorea revoluționară în Țările de Jos (1780-1806). De la utopie la indiferență*,¹⁵ se ocupă de „sărbătorile patriotice celebrate între 1781 și 1787”. Ele sunt interesante din mai multe motive. Pe de o parte, ele se împrumută trecutului național și reactualizează o iconografie specifică; pe de altă parte, ele reneagă tot ceea ce are legătură cu familia de Orania. Caracterul lor deschis utopic le separă de sărbătorile franceze din anii 1789-1794, dar și de sărbătorile batave, inspirate mai mult de modelul parizian, care nu ajunge să entuziasmeze Republica-soră, pentru îngrijorarea înafară de aceasta de a risipi fondurile publice prin acest obicei. Era mai important, gîndea ministrul Educației Naționale, să reorganizeze instrucțiunea publică.¹⁶

Frank Laidie a dedicat o monografie *Sărbătorilor și manifestărilor publice în Coasta de Aur în timpul Revoluției Franceze: 1789-1799*.¹⁷ În partea a doua a lucrării se oprește asupra sărbătorii ca instrument de propagandă. În cele trei capitole analizează caracterul și scopul sărbătorilor – continuitatea pedagogiei revoluționare și elementul fondator al proiectelor de educație și instruire publică.

O ultimă contribuție în istoriografia franceză e teza de doctorat a Emiliei Custova – *Sărbătorile religioase în URSS în anii 1917-1927*.¹⁸ Autoarea s-a oprit asupra trecerii de la „sărbătorea partizană”, venită

din tradiția revoluționară, la „sărbătoarea publică”, care devine un loc și un instrument important în construcția legitimității regimului sovietic. Inițial, sărbătoarea, avînd o cantitate mare de particularități, constituie o formă de participare politică, dar și un loc în care se ia cuvîntul și se spun replici. Consideră că „sărbătoarea sovietică” propriu-zisă s-a născut în anii '20 ai sec. XX, după ce „au fost canalizate progresiv ritualurile revoluționare, acompaniate de invenția masivă a noilor forme festive și comemorative”.¹⁹

Într-un studiu apărut în *Le Mouvement Social* în anul 2005²⁰, autoarea pornește de la analiza comemorării Duminicii roșii în ianuarie 1918, a zilei de 1 mai 1918 și a primei aniversări a lui Octombrie, și studiază „nașterea sărbătorii sovietice și, prin ea, procesul de construcție a unei noi puteri publice”. Ne propune să vedem „un proces de transformare a unui model de sărbătoare muncitorească partizană și contestatară pînă la o sărbătoare publică, destinată să exprime adeziunea la noua putere și să fondeze legitimitatea acesteia”. Transformarea unui ritual de luptă, de subversiune și de exclusiune într-un act de instituire, de legitimare și de incluziune a fost de o mare dificultate pentru bolșevici”. De fapt, autoarea a căutat „să înțeleagă logicile și să vadă tensiunile interioare ale acestui proces de transformare, să discearnă noul în aparentele continuități și să descopere obiceiurile trecutului – fie că acesta să fi fost anul 1917 sau ritualurile imperiale – despre care se declară că au fost făcute *tabula rasa*”.²¹

Un alt studiu se referă la sărbătorile revoluționare bolșevice între anii 1917-1920, la multitudinea practicilor și la originea comună a tiparului conform căruia erau organizate.²² Atenția este focusată mai mult pe întrunirile publice ca celulă a sărbătorii revoluționare și pe forma de desfășurare ca ax al sărbătorii.

În istoriografia rusă putem remarca o singură lucrare mai importantă – cea a Svetlanei Malîșeva – *Cultura sovietică de sărbătoare în provincie: spațiu, simboluri, mituri istorice (1917-1927)*.²³ În prima parte a volumului autoarea s-a oprit asupra calendarului sărbătorilor, organizării unora din acestea și percepției acestora de către populație. În a doua parte au fost tratate simbolismul și mitologia istorică a „sărbătorilor revoluționare” timpurii.²⁴

În ce privește istoriografia românească, notăm revista *Caiete de Antropologie Istorică* (apărută la Cluj).²⁵ Trei articole apărute în numărul 1 din anul 2005 ne-au părut de interes pentru tema noastră de cercetare. Acestea sunt legate de epoca socialistă din România. Primul e semnat de Virgiliu Țărău – „9 sau 10 mai? Sărbătorirea independenței de stat a României în tranziția de la democrație la *democrație populară*” (pp. 229-244). Autorul se oprește asupra mutării sărbătoririi din 10 în 9 mai în anul 1948. Mutarea a fost făcută pentru că în imaginarul colectiv ziua de 10 mai avea prea multe conotații monarhiste. Autorul distinge pe cei trei contribuitori în ce privește evenimentele trecutului: martorul, istoricul și comemoratorul. Ultimul este interesat „să construiască un sens al trecutului, prin care să influențeze felul în care se structurează memoria

colectivă. El rememorează și comemorează interesat pentru a pregăti auditoriul său pentru un adevăr care să folosească scopurilor sale” (pp. 233-234). Concluzia e că „schimbarea celebrării independenței române, la începutul anului 1948, se poate constitui într-un exemplu edificator asupra felului în care trecutul poate deveni imprevizibil, condiționat fiind de imperioasele necesități ale prezentului” (p. 241).

Al doilea studiu e cel semnat de Mihai Nicoară – *Sărbătorile comuniste de la comemorare și celebrare la îndoctrinare (1947-1953)* (pp. 245-266). Ultimul studiu de referință e semnat de Manuela Marin – *Cult și sărbătoare în România comunistă: cazul Nicolae Ceaușescu* (pp. 267-291). Titlul textului e prea general, deoarece autoarea se ocupă doar de ziua de 26 ianuarie – ziua de naștere a lui Nicolae Ceaușescu – reflectată în două săptămânale politico-culturale – „România Literară” și „Flacăra”, între anii 1975-1989. Concluziile autoarei au relevanță doar în contextul celor două reviste analizate. E greu de spus în ce măsură un studiu de caz poate fi acceptat ca studiu relevant pentru un fenomen atât de amplu cum e cultul personalității. Acest studiu ar fi avut relevanță ca o particularizare în cadrul unui studiu mai larg (ca abordare a numărului complet de ziare de exemplu).

În final, autoarea concluzionează – „Apogeul și implicit excesele asociate cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu erau ilustrate de manifestările de propagandă mobilizate cu ocazia aniversării zilei de naștere a acestuia și a unui număr corespunzător de ani de activitate revoluționară, trădând lipsa sau deficitul de legitimitate al conducătorului român” (p. 291). Într-adevăr putem vorbi la nivelul propagandei oficiale de un *cult* al lui N. Ceaușescu, însă cum era perceput de omul simplu acest *cult*? Ce relevanță avea pentru cetățeanul de rînd și în ce măsură participa la un astfel de cult?

Instituirea noilor sărbători. Modele istorice

Scurta incursiune istoriografică pe care am făcut-o mai sus ne îndreptățește să considerăm că în epoca modernă au existat două tipare majore de instaurare a noilor sărbători. Prima acțiune de amploare, care a presupus eradicarea totală a calendarului anterior, a avut loc în Franța după 1789. A doua încercare de amploare, dar mai mică dacă e să ne referim la proporții, a fost cea de după lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie 1917. Diferența globală între cele două modele, dincolo de faptul că cel bolșevic derivă din cel iluminist francez, e că V. Lenin și tovarășii săi nu au reușit să repete proporțiile revoluționare franceze.

În cazul francez, în locul vechilor sărbători religioase a fost introdus un întreg sistem nou. Prima sărbătoare nouă a fost Sărbătoarea Federației (Fête de la Federation), care era legată de luarea Bastiliei (prima dată celebrată la 14 iulie 1790). Creatorul celei de a doua sărbători importante a fost sîngerosul Robespierre – sărbătoarea Ființei Supreme (fête de l'Être Supreme) – 8 iunie 1794. Alte sărbători au avut caracterul diferitor

aniversări. La 21 ianuarie 1795 „francezii sărbătoresc aniversarea „pedepzirii drepte” a ultimului din regii săi” (B. Baczko); la 27 iulie 1795 au avut loc ceremoniile dedicate unui an de la căderea lui Robespierre. Mai târziu a fost introdusă sărbătoarea libertății (fête de la Liberté) – 27-28 iulie 1796. Ultima inovație a avut loc pe 22 septembrie 1798 – sărbătoarea fondării republicii (fête de la Fondation de la République). Însă noua solidaritate cetățenească, dar și noua mentalitate, așa și nu au apărut.

Din cele enumerate mai sus se pot deduce câteva concluzii preliminare:

1) revoluționarii au fost mai mult axați pe distrugerea vechiului sistem (al sărbătorilor catolice și dinastice) decât pe crearea unui nou.

2) în mare parte sărbătorile noi au fost de două feluri – de legitimare politică, în funcție de evenimentele care au dus la victoria revoluționarilor (14 iulie, 21 ianuarie, 27 iulie), și cele dedicate unor idei abstracte (8 iunie, 22 septembrie).

O abordare suplimentară necesită fenomenul schimbării denumirii lunilor și zilelor (ceea ce mai târziu bolșevicii nu au încercat să facă). „Noul calendar, bazat pe raportul lui Fabre d'Églantine, a fost adoptat de Convenție în 5 octombrie 1793. Conform acesteia, anul începea la 22 septembrie a vechiului calendar și era despărțit în 12 luni a câte 30 de zile fiecare, lăsând cinci zile la sfârșitul ultimei luni...”²⁶

Lunile erau grupate în patru seturi câte trei, conform anotimpului, și primeau denumiri „naturale” – vendémiaire, brumaire, frimair (toamna); nivôse, pluviôse, ventôse (iarna); germinal, floréal, prairial (primăvara); messidor, thermidor, fructidor (vara). În locul zilelor vechilor sfinți, fiecare zi era dedicată unui fruct, legumă, animal, instrument agricol potrivite (câteva exemple – „cal”, „cîine”, „cartof” – n.n.)”²⁷

Această inovație confirmă faptul că pe lângă distrugerea a tot ce putea aduce aminte de vechiul regim, se încerca și construcția unui *om nou*, deși în acest sens noțiunea cu care operau revoluționarii era de cetățean, iar mai târziu bolșevicii o echivalau cu cea de *homo sovieticus*.

Realitatea epocii revoluționare este complicată de abordarea părținitoare a acesteia de către istorici. De exemplu, conform Monei Ozouf, în ce privește religia, acolo avem de a face cu un proces de lungă durată, care a început mai devreme decât revoluția propriu-zisă. Acest proces ar fi fost organic, și nu era dependent de nici o autoritate politică. Avea ca scop secularizarea și era un curent de adîncime în societate.²⁸ Revoluția era interesată nu de „distrugerea religiei, ci de ceea ce e denumit „fomele ei externe”.”²⁹

M. Vovelle a abordat schimbările simbolice în funcție de regiunile Franței, unele fiind mai deschise, iar altele mai închise. Ar fi existat trei regiuni mari religioase, spre deosebire de capitala Paris, care a fost deschisă revoluției. Partea nord-vestică a Franței, Vandeea de atunci, a fost locul în care țărani și-au apărat religia cu arma în mînă.

M. Ozouf a subliniat că cea mai mare parte a participanților la revoluție considera că principiile lor (noi) și principiile „vechii religii” sunt incompatibile”.³⁰ Perspectiva se schimbă dacă e să contrapunem consta-

tarea Monei Ozouf cu o concluzie a Hannei Arendt: „Mania mișcării unitare – poate păstra puterea doar atunci când se găsește în mișcare și distruge totul ce întâlnește în fața sa”.³¹ Locuitorii francezi din Vandeea nu se înscriau în mișcarea revoluționară care și-a trăit apogeul la Paris.

În anul 1793, în componența Vandeei intrau Maine-et-Loire, Loire-Inférieure, Vendée și Deux-Sèvres. În luna martie 1793 a început revolta țărănească din regiune. Luptele cu detașamentele trimise de Convenție au durat pînă în decembrie 1793. Cuvintele emblematice pe care le scriau aceștia pe steaguri erau „Dumnezeu și regele”. Culoarea aleasă era cea albă.

Un moment foarte important a fost decizia de a transforma Vandeea în deșert, luată la Paris în 1 august 1793.³² După terminarea revoltei, doar în rîul Loire au fost omorîți circa 5.000 de locuitori. Din februarie 1794 au fost organizate distrugerii în masă în regiune.

Conform istoricului britanic D. G. Wright, „din ianuarie pînă în mai 1794, coloanele înarmate au scrutat minuțios regiunea, omorînd locuitorii, dînd foc gospodăriilor... 50% din locuitorii regiunii au murit, 20% din clădiri au fost nimicite... Unii istorici au văzut în aceste represii barbare nu mai puțin decît o acțiune de genocid”.³³ Aceeași H. Arendt scria în alt context că „tot ceea ce se găsește în afara mișcării „moare”, afirmație care în condițiile criminale ale guvernelor totalitare este materializată prin metode drastice”.³⁴

Însă rezistența țăranilor a continuat și după represii, pentru că distrugerea catolicismului a fost pentru ei echivalentă cu Apocalipsa. În aceste condiții, șefii Termidorului au schimbat tactica și au încheiat în 17 februarie 1795 „Înțelegerea cu Vandeenii” în localitatea La Jaunaye, amnistiindu-i, recunoscîndu-le libertatea cultului și dreptul de a-și face serviciul militar exclusiv pe teritoriul Vandeei”.³⁵

128 de ani mai tîrziu, în Rusia țaristă a avut loc o altă revoluție. Pe lîngă faptul că pentru V. Lenin revoluția franceză propriu-zisă și rezultatele ei erau foarte importante, acesta a preluat în special metodele barbare ale acesteea.

Richard Pipes sublinia în *Rusia bolșevicilor* că „istoricii revoluției ruse acordă prea puțin loc religiei, dacă în genere își aduc aminte de aceasta... Dar chiar dacă istoricii sunt oameni laici, cei de destinele cărora se ocupă au fost predominant oameni religioși”.³⁶ Mai adaugă: „comuniștii au atacat convingerile religioase și riturile cu o brutalitate nemaiîntîlnită din timpurile Imperiului Roman”. R. Pipes evită să facă referire la modelul francez. Pe de altă parte, un argument în favoarea sa ar fi dacă e să urmărim interpretărilor lui F. Furet și M. Ozouf că Convenția dorea crearea unei noi „religii” în locul celei vechi, catolice. Însă această „religie” era mai degrabă o etică ateistă, care admitea existența unei abstracte ființe supreme. De aceea nu toate bisericile au fost distruse, multe din ele fiind reutilitate pentru noul „cult”. În contrapartidă, mai tîrziu, bolșevicii nu au dorit o religie nouă (în parametrii formalisti ai Convenției pariziene), deoarece chiar partidul lor trebuia să devină o biserică fără Dumnezeu.

R. Pipes a surprins foarte pertinent ceea ce s-a întâmplat în Rusia. „Lupta cu religia, care a început imediat după lovitura de stat din octombrie, a atins punctul culminant în anul 1922. Au fost abolite ajutoarele de stat, a fost confiscată averea bisericească și a fost interzisă primirea taxelor obligatorii. Bisericele și mănăstirile au fost jefuite și desemnate pentru alte țeluri; la fel, deși mai rar, s-a procedat cu sinagogile și moscheiele. Slujitorii tuturor credințelor au fost lipsiți de drepturile cetățenești și supuși unor persecuții crude... Sărbătorile comuniste au înlocuit sărbătorile religioase”.³⁷

Pentru bolșevici, construirea unui sistem nou al sărbătorilor era mult mai dificilă decât pentru Convenția pariziană. Bolșevicii nu au avut acea adeziune și organizare pe care au avut-o revoluționarii francezi. Preluarea puterii în cazul lor a fost un proces îndelungat, dincolo de lovitura din 25 octombrie 1917. A urmat alianța cu eserii de stînga, dizolvarea Adunării Constituante, o mulțime de alte rupturi, războiul civil, războiul polono-bolșevic etc. Cu toate acestea, prima sărbătoare importantă în cazul lor a fost aniversarea unui an de la preluarea puterii în 25 octombrie/7 noiembrie 1917.³⁸ După aceasta a urmat o cale lungă, în decursul căreia atît CC-ul, cît și Comitetul pentru Propagandă și Agitație s-a luptat mult și fără succes cu slujitorii religioși și cu nedorința oamenilor simpli de a renunța la credința în Dumnezeu și la sărbătorile creștine. Despre un sistem statuat al sărbătorilor, care jucau un rol bine definit de legitimare și reprezentare a partidului, putem vorbi abia după al Doilea Război Mondial.

Drumul bolșevicilor a fost împresurat de slujitori uciși. R. Pipes scrie despre uciderea mitropolitului de Kiev, Vladimir (la sfîrșitul lui ianuarie 1918), despre ocuparea lavrei Aleksandr Nevski din Petrograd, despre cele 687 persoane ucise între februarie și mai 1918, despre închiderea a 674 de mănăstiri pînă în anul 1920 și altele.³⁹

Cazul RSSM

În cazul Basarabiei, după 28 iunie 1940 noua putere nu a încercat să urmeze un scenariu anume. URSS era o țară mare, în care religia de mulți ani era strîmtorată, astfel că nu putea adopta o tactică a pașilor mărunți pe un teritoriu mic ca Basarabia și Bucovina de Nord. Profitînd de faptul că o parte din slujitori au plecat peste Prut în zilele de 27-28 iunie, închiderea bisericilor a fost un deziderat mai ușor de realizat. Pe de altă parte, teritoriul ocupat a fost trunchiat, prin schimbul teritorial al nou-createi RSSM și RSS Ucrainenești din 2 noiembrie 1940. RSSM pierdea sudul și nordul, iar în schimb primea o parte din fosta RASSM cu orașul Tiraspol.

Acțiunile represive ale bolșevicilor au fost reținute de oamenii de la fața locului, ceea ce i-a făcut pe lucrătorii NKVD și ai Secției Propagandă și Agitație să fie mult mai atenți la revenire, în lunile martie-septembrie 1944. În acest articol ne vom limita la a prezenta cîteva publicații privind cutumele și obiceiurile sovietice în RSSM din perspectiva unor autori ai regimului.

O primă lucrare pe care o menționăm (deși e deja din anii târzii ai regimului), e o broșură semnată de V. S. Zelenciuc, I. V. Popovici, L. D. Loskutova – *Sărbătorile și ritualurile sovietice – mijloc important de educație comunistă a oamenilor muncii*.⁴⁰ Autorii punctează că „riturile socialiste... s-au născut pe baza ritualului revoluționar și proletar”,⁴¹ care a evoluat în timp, ceea ce a dus la o nouă etapă a dezvoltării ritualului sovietic, etapă ce se caracterizează prin caracterul ei de masă și atotcuprinzător (s-a început prin anii '50).⁴² Considerau că „în urma consolidării relațiilor sociale cea mai mare parte a oamenilor muncii definitiv s-a dezis de riturile religioase și obiceiurile arhaice, considerându-le incompatibile cu modul de viață al oamenilor sovietici”. În realitate, oamenii, mai ales la sate, continuau, chiar dacă deseori mult mai discret, să trăiască în ritmul calendarului religios.

Autorii propun mai multe împărțiri ale sărbătorilor. Prima din ele, destul de generală, e în: a) ritualele noi după conținut și formă care nu au prototip în ritualurile tradiționale vechi și b) riturile tradiționale ce aveau un sens religios-magic.⁴³ O altă împărțire, mai exactă, în cinci categorii, e următoarea:

I. Sărbătorile istorico-revoluționare de stat: 23 februarie, 8 martie, 1 mai – Ziua solidarității oamenilor muncii; 9 mai; 28 iunie – „ziua eliberării de sub jugul României boierești”, 2 august – ziua formării RSSM, 24 august – „eliberarea Chișinăului de ocupații germano-fasciști”, 7-8 noiembrie.

II. Sărbătorile consacrate profesiilor – constructorului; crescătorului de vite, mecanizatorului, învățătorului ș.a.

III. Sărbătorile sociale consacrate muncii – sărbătoarea recoltei, jubileul colhozului, sărbătoarea viței de vie, sărbătoarea ultimului snop.

IV. Riturile legate de evenimentele remarcate în viața omului: înmînarea pașaportului; ridicarea la rangul de muncitor; petrecerea în Armata Sovietică; omagierea fruntașilor muncii; petrecerea la pensie ș.a.

V. Sărbătorile calendarice și social-familiale: Anul Nou, „Mărțișor”, Nunta comunist-tinerească; sărbătorile consacrate nașterii copilului; ritualul de înmormîntare.⁴⁴

Printre trăsăturile tradiționale ale ritualului, autorii le disting pe următoarele: demonstrațiile, paradele militare, salutele de artilerie, adunările solemne ale oamenilor muncii, obiceiul de a împodobi sărbătorile orașele și satele.⁴⁵

Meditînd asupra profunzimii sărbătorilor, se constată că „obiceele nu pot fi introduse printr-un decret. Rămîne trainic în viață numai o asemenea formă de solemnitate, care atinge sufletul și rațiunea omului, e verificată de experiența poporului. Practica ne arată, că introducerea noilor rituri necesită o mare muncă pregătitoare și o bună organizare”.⁴⁶ În rest autorii se opresc asupra formelor particulare ale sărbătoririi nașterii, căsătoriei și asupra ritului înmormîntării.

În același an, 1977, același colectiv de autori, a mai scos un volum – *Tradiții și contemporaneitate*.⁴⁷ La început sunt distinse trei categorii

clare pe care le sărbătoresc oamenii: *obiceiul* – „fel particular de a se purta în familie și societate în afara relațiilor de producție, care se transmite din generație în generație”; *tradiție* – „ansamblu de obiceiuri, legate cu felul de viață, cât și cu alte laturi ale vieții omului”; *ritual* – „elementele mai însemnate ale unui obicei, care constă dintr-o anumită ceremonie, înfăptuită într-o atmosferă solemnă”.⁴⁸

În continuare, autorii se raportează la rolul conducător în societate al C.C. al P.C. al Moldovei și Sovietului Suprem al R.S.S.M., care „în anii 1964-1970 au luat un șir de hotărâri cu privire la introducerea ritualurilor noi sovietice în viața oamenilor muncii”.⁴⁹ În această perioadă (postbelică), „în procesul de transformare a tradițiilor populare pot fi evidențiate următoarele direcții: renunțarea la unele ritualuri și obiceiuri; transformarea unui șir de obiceiuri și ritualuri tradiționale; crearea unor sărbători și ritualuri calitativ noi”.⁵⁰

La compartimentul *Sărbători revoluționare și ritualuri contemporane* autorii fac o împărțire și o caracteristică a sărbătorilor sovietice din R.S.S.M. – *Aniversarea Marelui Octombrie*;⁵¹ *ziua nașterii lui V. I. Lenin*;⁵² *întîi mai*;⁵³ *8 martie*;⁵⁴ *Ziua Biruinței – 9 mai*.⁵⁵

Din *Încheiere* am considerat demne de reținut mai multe fraze:

„Contribuind la educarea omului și formarea gustului lui estetic, obiceiurile și ritualurile noi înlătură treptat obiceiurile religioase. Deosebit de important este faptul că obiceiurile și ritualurile noi se introduc nu în mod forțat. Ele sînt un rezultat al tuturor schimbărilor care au avut loc în viața socială și de familie, al transformărilor mari social-economice, naționale și politice din țara noastră, și, în sfîrșit, al activității societății sovietice în ce privește crearea și popularizarea în mase a noilor sărbători și ritualuri”.

„(...) în procesul construcției socialismului au luat naștere și s-au statornicit un șir de obiceiuri și sărbători. Ele au devenit o formă de exprimare a concepției marxist-leniniste despre lume, a caracterului socialist al producției. A devenit tradiție de a marca cele mai însemnate evenimente revoluționare cu succese frumoase în producție. Ele demonstrează unitatea și devotamentul față de Patrie, frățietatea popoarelor țării noastre. Tradițiile noi, progresiste capiătă un conținut socialist, slujesc intereselor vitale ale oamenilor muncii, internaționalismului socialist și comunismului.

În procesul consolidării ritualurilor sovietice multe din sărbătorile și obiceiurile populare, curățite de pătura religioasă au căpătat un conținut contemporan.

(...) La etapa actuală riturile familiale nu s-au format definitiv. Este necesar ca aceste sărbători să se îmbogățească cu elemente specifice culese cu pricepere atît din comoara tradițiilor populare, cât și din cadrul tradițiilor noi, născute în epoca socialistă. Simbolica ritualurilor, însoțirea lor muzicală lasă încă mult de dorit. La petrecerea sărbătorilor familiale în special la sat persistă unele elemente perimate, care cu timpul vor fi perimate”.

(...) Obiceiurile și ritualurile noastre... sînt o dovadă semnificativă a procesului de micșorare a religiozității populației, a desăvîrșirii necesităților estetice, a rolului activ al omului sovietic în construcția vieții noi, a schimbărilor esențiale înfăptuite în domeniul social, a biruinței revoluției culturale în țara noastră”.⁵⁶

O altă lucrare, mai amplă, semnată de V. S. Zelenciuc și L. D. Loskutova a fost publicată în 1986 – *Noile sărbători, datini și ritualuri (Recomandări practice)*.⁵⁷ Autorii se opresc mai mult asupra conceptului de sărbătoare, dar doar în *Introducere*. Consideră că un rol „de samă (în îmbunătățirea continuă a educării oamenilor muncii în spirit internaționalist proletar) revine noilor sărbători și ritualuri sovietice, care contribuie la eliminarea din traiul zilnic a rutinei, a tot ce este învechit și s-a perimat, a prejudecăților religioase”. În acest sens, „Partidul duce o luptă intransigentă împotriva tradițiilor, obiceiurilor, deprinderilor dăunătoare ale trecutului și, totodată, manifestă o atitudine grijulie față de toate valorile progresiste, prețioase, create de popor”.⁵⁸ De aici se desprinde foarte clar că, deși la nivel oficial nu era declarat deschis, tot complexul de sărbători sovietice venea de fapt pe o bază antagonistă cu orice sărbătoare religioasă.

Primele ritualuri socialiste, apărute în primii ani după revoluție, „au avut la bază tradițiile revoluționare și proletare. Transformările socialiste radicale ale societății în anii puterii sovietice au generat apariția unor noi relații sociale, ceea ce a contribuit la modificarea obiceiurilor și tradițiilor”.

Concluzii

În epoca modernă, sărbătoarea, ca formă de manifestare în spațiul public, capătă valențe suplimentare. Pe lângă încercarea de a înlocui sărbătoarea religioasă, dar și de a prelua prerogativele sărbătorilor dinastice (regale sau imperiale), aceasta constituie cea mai reușită formă de legitimare și reprezentare a noilor autorități politice. O adevărată piatră de temelie pentru noua direcție istoriografică în acest sens a constituit-o lucrarea cercetătoarei franceze, Mona Ozouf – *Sărbătoarea revoluționară 1789-1799* (Paris, 1976). Aceasta a surprins fenomenul „transferului de sacralitate”, de la ceremoniile religioase la cele revoluționare. Fenomen care a fost mai tîrziu caracteristic, în secolul al XX-lea, și sistemelor totalitare. Alți autori care au dedicat studii unor cazuri mai particulare în istoriografia franceză sunt Marie-Louise Biver, Danielle Tartakowski, Bordet Gaston, Frans Grijzenhout, Frank Laidie și alții.

Despre instaurarea noilor sărbători după preluarea puterii de către bolșevici în Rusia s-a ocupat Emilia Kustova. O mare dificultate pentru bolșevici a constituit-o trecerea de la abordarea subversivă și de excludere la cea de legitimare și de incluziune. Svetlana Malișeva s-a ocupat de manifestarea acestor sărbători în provincie, cum erau acestea organizate de autorități și cum erau percepute de populație.

În fond, avem de a face cu două modele de instituire a noilor sărbători

– cel revoluționar francez și cel bolșevic, care derivă din primul. Unica diferență, dincolo de numeroasele particularități spațio-temporale, e că revoluționarii francezi au vizat, după eliminarea completă a calendarului orînduirii precedente, instituirea unui sistem pseudoreligios cu un cult al forțelor rațiunii supreme. De cealaltă parte, bolșevicii au avut ca scop eradicarea completă a sentimentului religios, începînd de la formele de manifestare exterioară și terminînd cu trăirile interioare.

În ultima parte a articolului ne-am referit la mai multe lucrări teoretice din RSSM, pentru a vedea cum realitatea sărbătorii era percepută în regimul sovietic tîrziu. După cum recunoșteau chiar autorii, V. Zeleniciuc, I. Popovici și alții, procesul de afirmare a noilor sărbători încă nu se terminase. Dincolo de aparenta liniște din societate și trecerea a cîteva decenii de la tragicii ani '40 lupta contra religiei nu era încheiată încă. „Partidul duce o luptă intransigentă împotriva tradițiilor, obiceiurilor, deprinderilor dăunătoare ale trecutului” (1986).

Studierea instituirii sărbătorilor sovietice în Basarabia și Bucovina de Nord va necesita analiza pașilor întreprinși de puterea sovietică în anii – 1940-41 și după 1944 în vederea distrugerii imaginarului religios și calendarului tradițional, apoi creării și afirmării noilor sărbători sovietice. Un loc important aici îl ocupă și propagarea legitimării PCUS prin noile sărbători, dar și modul în care acestea au fost percepute și trăite real de locuitorii de rînd.

Summary

THE INSTITUTIONALIZING OF THE SOVIET REVOLUTIONARY HOLIDAYS. THEORETICAL INTRODUCTION

After the beginning of the French Revolution from 1789 holidays receive political importance. Beside the fact that the revolutionaries tried to put out the religious holidays, they used the holidays to legitimate their power. A very important contribution at studying the revolutionary process and the holidays belongs to French researcher Mona Ozouf. She introduced the concept of the transfer of sacrality, from the religious ceremonies to revolutionary processions. This phenomenon was later specific to the totalitarian societies of the XX-th century. After referring to the Bolsheviks experience, we stopped on the theoretical books about holidays, which appeared in Socialist Moldavia, in 1970-1980-es. The authors considered that the building of the new holidays hasn't come to an end and that there were serious religious reminiscences.

Note

- ¹ Ozouf Mona. *La fête révolutionnaire 1789-1799*, Gallimard, 1976, 340 p.
- ² Primul capitol al lucrării este intitulat – *Istoria sărbătorii revoluționare* (pp. 21-43), capitolul II – *Sărbătoarea Federației: modelul și realitățile* (pp. 44-74), capitolul III – *1792: sărbătoarea deasupra partidelor* (pp. 75-98), capitolul IV – *1793-1794: bătaia de joc și Revoluția* (pp. 99-124), capitolul V – *1794-1799: reîntoarcerea la Lumini*, capitolul VI – *Sărbătoarea și spațiul*, capitolul VII – *Sărbătoarea și timpul* (pp. 188-222), capitolul VIII – *Zilele de după sărbătoare: sărbătoare și pedagogie* ș.a.
- ³ *Ibidem*, p. 8.
- ⁴ *Ibidem*, p. 10. Un pasaj apropiat ca spirit de antologiile bolșevice. Extrapolarea dezastrului de la ceremonia lui Ludovic al XVI-lea (caz particular, deși central) asupra sărbătorilor tradiționale în genere, e greșită metodologic și nu e relevantă. Țăranii din Vandeea au și arătat mai tirziu cu prețul propriilor vieți opunerea față de inovațiile secularizante și ateiste.
- ⁵ Francois-Antoine conte de Boissy d'Anglas (*8 decembrie 1756-20 octombrie 1826*), literat și om politic francez, protestant. În anul 1793 a fost procuror general. Când a spus aceste cuvinte era deputat în anul al II-lea.
- ⁶ *Fêtes révolutionnaires à Paris (Reliure inconnue)*, Presses Universitaires de France, 1985, 223 p.
- ⁷ *1789-1790 – De la dérision carnavalesque à la fête révolutionnaire, partage des langues et des cultures*, în **Actes du colloque Toulon 1789-1799: problèmes d'histoire de la Révolution (12 janvier 1989)**, Ville de Toulon, Rectorat de l'Académie de Nice, 1989. Vezi http://www.rene-merle.com/article.php?id_article=208 [consultat 21.07.2010].
- ⁸ E de menționat că Biver e interesat de spațiul Toulonului și ca unul al amestecului de culturi diferite, al partajului socio-geografic, al tensiunilor și al rupturilor ritualurilor provansale.
- ⁹ *Manifestations, fêtes et rassemblements à Paris (juin 1936-novembre 1938)*, în **Vingtième Siècle. Revue d'histoire**, 1990, volume 27, nr. 27, pp. 43-54.
- ¹⁰ *La part du rêve: histoire du 1-er mai en France*, Hachette, 2005, 320 p.
- ¹¹ *Manifester à Paris. 1880-2010*, Éditions Champ Vallon, 2010, 304 p.
- ¹² Bordet Gaston (n. 1933), deține titlul de „maitre de conference” de Istorie Contemporană la Facultatea de Litere din Besançon. Recenzia la această carte a apărut în revista *Archives de sciences sociales des religions*, 2002, nr. 118. <http://assr.revues.org/document1614.html>. [consultat la 30 iulie 2007].
- ¹³ *La Grande Mission de Besançon (janvier-février 1825). Une fête contre-révolutionnaire, néo-baroque ou ordinaire?* Paris, Cerf, 1998, 205 p. (illustr.).
- ¹⁴ www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index.html?id=3196 [consultat în 22 mai 2007].
- ¹⁵ *La fête révolutionnaire aux Pays-bas (1780-1806). De l'utopie à l'indifférence*, în *Annales historiques de la Révolution française*, 2004, nr. 326. <http://ahrf.revues.org/document500.html> [consultat pe 1 august 2007].
- ¹⁷ Frank Laidie, *Fetes et manifestations publiques en Côte-d'or pendant la Revolution Française: 1789 – 1799/* preface Jean Bart, Presse Universitaire d'Aix-Marseille, 2005, 418 p.
- ¹⁸ *Les fêtes révolutionnaire en URSS en 1917-1927*. <http://www.unsam.edu.ar/infodigital/datos/mesa2.pdf> [consultat pe 31 iulie 2007].
- ²⁰ Emilia Koustova, *De la «fête partisane» à la «fête d'État»: les célébrations et les rituels révolutionnaires au lendemain d'Octobre*, în **Le Mouvement Social**, 2005, nr. 212, pp. 59-76. <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1332556>, [consultat în data de 31 iulie 2007].
- ²² Emilia Koustova, *Les fêtes révolutionnaires russes entre 1917 et 1920. Des pratiques multiples et une matrice commune*, în **Cahiers du monde russe**, 2006, 47/4, pp. 683-714.
- ²³ С. Ю. Мальшева, *Советская праздничная культура в провинции: пространство, символы, исторические мифы (1917-1927)*, Казань, Рутена, 2005, 399 с.
- ²⁴ Monografia a fost recenzată în revista *Антропологический форум*, 2007, nr. 7, pp. 384-389, de Catherine Kelly – http://anthropologie.kunstkamera.ru/06/2007_7_rus/ [consultat în data de 21 iulie 2010].
- ²⁵ *Caie de Antropologie Istorică*, 2005, anul IV, ianuarie-iunie, nr. 1 (7), care a fost dedicată temei Sărbătoare, comemorare, celebrare.
- ²⁶ Calendarul a intrat imediat în viață, prima zi a noii ere revoluționare fiind 22 septembrie 1792, ziua în care Franța a fost proclamată republică.
- ²⁷ <http://www.windhorst.org/calendar/#monthnames> [consultat în 22 iulie 2010].
- ²⁸ François Furet, Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la révolution Française*, Flammarion, 1988, p. 50.

- ²⁹ *Ibidem*, p. 52.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 61.
- ³¹ Hannah Arendt, *Korzenia totalitaryzmu*, Warszawa, 2008, II, p. 30.
- ³² F. Furet, M. Ozouf, *op.cit.*, p. 188.
- ³³ D. C. Wright, *Revolution and Terror in France 1789-1795*, London and New York, 1972, p. 72.
- ³⁴ H. Arendt, *op.cit.*, p. 126.
- ³⁵ B. Baczko, *Jak wyjść z Terroru. Termidor a Rewolucja*, Gdansk, 2005, p. 276.
- ³⁶ R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa, Wydawnictwo Magnum, 2005, p. 361.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 364.
- ³⁸ Revoluționarii francezi de asemenea au instituit ca o primă sărbătoare aniversarea unui an de la asaltarea și distrugerea Bastiliei.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 368. Patriarhul Tihon „a spus în anul 1920, că din câte îi este cunoscut, din anul 1917 au fost pierduți 322 episcopi și preoți”.
- ⁴⁰ В. С. Зеленчук, Ю. В. Попович, Л. Д. Лоскутова, *Сэрбэториле ши ритуалуриле советиче – мижлок импортант де едукация комунистэ а оаменилор мунчий*, Кишинэу, 1977, 24 n.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 1.
- ⁴² *Ibidem*, p. 2.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 3.
- ⁴⁴ *Ibidem*, pp. 3-4.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 5.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 12.
- ⁴⁷ В. С. Зеленчук, Ю. В. Попович, Л. Д. Лоскутова, *Традиций ши контемпоранеитате*, Кишинэу, Едитура „Картя Молдовеняскэ”, 1977, 104 n.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 5.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 8. Vezi hotărârile C.C. al P.C. și Sovietului Suprem din 28 august 1969.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 6.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 12. „În sate și orașe au loc demonstrații ale oamenilor muncii. Sărbătoarea vine în fiecare casă”. Iar „tradiția de a organiza ședințe solemne în ajunul Marelui Octombrie își ia începutul de la ședința istorică a Congresului II al Sovietelor din Rusia, 25 spre 26 octombrie 1917 la Smolnii”.
- ⁵² Vezi *Ibidem*, p. 13.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 14. Din anul 1889, când Internaționala a II-a a luat hotărârea de a sărbători în memoria zilei de 1 mai 1886. „Atributele principale ale sărbătorii revoluționare – drapelele roșii, panourile, placardele au devenit podoaba tradițională a zilei de 1 mai”.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 15. Marcată din anul 1910, după Conferința a II-a Internațională a femeilor de la Copenhaga. „În ziua sărbătorii au loc serate solemne, reprezentări teatralizate, compoziții muzical-literare, care dezvoltă rolul femeii în societate, (...) cheamă femeia să continue sarcina nobilă de educare a tinerei generații în spiritul moralei comuniste”.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 16. „La 9 mai 1975 a fost inaugurat la Chișinău un Memorial al gloriei ostășești. Monument de granit de 24 m, ce reprezintă o piramidă de 5 arme. În aceeași zi, pe Piața Biruinței a avut loc un miting consacrat celei de-a 30-a aniversări a victoriei norodului sovietic în Marele Război pentru apărarea Patriei”.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 99-102.
- ⁵⁷ Vezi В. С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова, *Ноиле сэрбэторь, датинь ши ритуалурь*, Кишинэу, Едитура „Картя Молдовеняскэ”, 1986, 112 p.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 3.

EVOLUȚIA ORIENTĂRILOR GEOPOLITICE ALE REPUBLICII MOLDOVA (1991-1995)

dr. Andrei Fortuna

Activitatea Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente a fost abordată ca o problemă a alegerii geostrategice a republicii, care a concentrat obiectul cercetării în cauză și s-a aflat la ordinea zilei în perioada investigată. Elaborarea și promovarea politicii externe în corespundere cu interesele naționale a constituit încontinuu o problemă esențială a diplomației moldovenești, ca urmare a speculativelor politizate ale procesului integrării. Cu toate că în anul 1991 au fost depuse eforturi considerabile întru crearea unui mediu favorabil pentru realizarea apropierei Republicii Moldova de Comunitatea Economică Europeană, au existat totodată dificultăți și incoerențe în procesul transpunerii în viață a acestora. Cercetarea activității Republicii Moldova în CSI a contribuit la evaluarea mai obiectivă a multor fenomene și procese din prezent, generate de aparențele perioadelor precedente. Datele abordate ne-au determinat la descrierea și analiza situației politice a republicii în Comunitate prin prisma activității acesteia în cadrul evenimentelor perioadei.

Principalul motiv de abordare a problematicii activității Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente l-a constituit necesitatea evidențierii în studierea istoriei contemporane a importanței și influenței așa-numitului *factor ex-sovetic* asupra mersului evenimentelor din republică. Scopul studiului a fost descrierea perioadei anilor 1991–2001 cu formularea algoritmului de cauză-efect, interpretînd evenimentele desfășurate în republică și din afara ei din perspectiva dependenței sale de spațiul ex-unional și de succesorul său de drept, Federația Rusă. Contextul geopolitic al Moldovei, în această perioadă, necesită o investigație mai detaliată în virtutea prezenței împrejurărilor favorabile, care au impus includerea activă a republicii în CSI. În condițiile care au favorizat prezența numeroaselor speculații politizate pe marginea activității Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente s-au constatat necesitățile geostrategice ale țării, reflectînd activitatea sa sporită în instituțiile comunitare și spațiul postunional ca un imperativ de supraviețuire ca stat.

Către momentul adoptării Declarației de Independență în anul 1991, Frontul Popular din Moldova a fost un actor politic independent și ostil oricărei forme de integrare postsovietică¹. Etapa ofensivă a mișcării de emancipare națională a demarat la începutul anului 1989, punctul ei culminant devenind ziua de 31 august 1989, odată cu adoptarea de către Sovietul Suprem al RSS Moldovenești a unui set de acte normative cu privire la noul conținut și *statut juridic al limbii moldovenești*, secundate de Legea din 1 septembrie 1989 *Cu privire la funcționarea limbilor vorbite în RSSM*. Înaintarea problemei revenirii la alfabetul latin a fost o

acțiune clară de revizuire a principiilor de organizare politică și orientare externă a societății moldovenești, transformată treptat într-o doctrină permanentă, al cărei scop a fost independența cu ieșirea necondiționată din spațiul unional, receptată contradictoriu de societate.

În perioada descrisă, atitudinea populației republicii față de orientarea ei geopolitică a fost determinată în funcție de apartenența națională a locuitorilor, stabilind conținutul simpatiilor politice². În comparație cu Țările Baltice, în care ponderea minorităților naționale a fost similară celei din RSS Moldovenească, însă relativ loială, situația politică din republică a determinat apariția mai multor curente politice contradictorii, accentuând problema națională³. În scopul de a obține influență și susținere în rîndul populației, organizațiile patriotice autohtone au mizat pe propagarea ideilor lor în mediul populației, indiferent de apartenența etnică. Activitatea respectivă, în unele cazuri, a fost însoțită de conflicte cu minoritățile etnice rusă și găgăuză, politic active în republică (exceptînd comunitățile ucrainene, dispersate în localitățile rurale din zonele de nord și de est ale republicii, care nu și-au exprimat activ atitudinea față de procesele în cauză). În comparație cu Țările Baltice, în Moldova din anii precedenți intrării sale în Comunitate procesul abandonării spațiului sovietic s-a desfășurat pe o cale mai puțin radicală.

Recunoașterea la nivel internațional a Republicii Moldova a depins de stabilitatea ei politică, implementarea reformelor, de avansarea democrației și economiei de piață. De asemenea, recunoașterea ei internațională s-a explicat prin faptul că democratizarea a devenit posibilă grație mai multor circumstanțe, principalele fiind emanciparea națională și dezintegrarea URSS. Numai după prăbușirea Uniunii Sovietice, marile puteri și-au schimbat atitudinea față de fostele republici unionale, recunoscându-le suveranitatea și independența⁴. Stabilirea relațiilor diplomatice cu România, Federația Rusă, Uniunea Europeană și Statele Unite ale Americi a exercitat o influență decisivă asupra dezvoltării Republicii Moldova. Congresul internațional al comunităților ruse, creat odată cu destrămarea URSS, a devenit reprezentantul oficial al vorbitorilor de limbă rusă în spațiul ex-sovietic. Procesele politice, derulate după dispariția URSS, care au permis Republicii Moldova să-și capete independența, concomitent au provocat separatismul în partea de est a noului stat⁵.

În Republica Moldova, pe parcursul perioadei investigate, s-a încercat realizarea concepției promovării unui *stat-punte între Vest și Est*⁶, Federația Rusă rămînînd cointereseată în modificarea acestor scheme în favoarea dezvoltării relațiilor din Comunitate. Aceasta a constituit șansa Rusiei de a cere oficializarea limbii ruse în statele CSI sub pretextul tacit al pregătirii cadrelor de toate nivelurile de producție destinate economiei ruse. Politica Moscovei în străinătatea apropiată a suferit în urma lipsei consecutivității problemelor rezolvate, pe teritoriul ex-sovietic s-au consolidat state cu diferit nivel de dezvoltare. Interesul Rusiei față de această integrare a urmărit renașterea potențialului industrial în arealul postsovietic. Asigurarea securității teritoriale a impus restabilirea posi-

bilităților și a patrimoniului defensiv sovietic ca instrument al realizării politicii externe ruse.

Principalul motiv de abordare a problematicii activității Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente l-a constituit necesitatea evidențierii în studierea istoriei contemporane a importanței și influenței așa-numitului *factor ex-sovetic* asupra mersului evenimentelor din republică. Scopul pus de cercetare a fost descrierea perioadei anilor 1991–2001 cu formularea algoritmului de cauză-efect, interpretând evenimentele desfășurate în republică și din afara ei din perspectiva dependenței sale de spațiul ex-unional și de succesorul său de drept, Federația Rusă. Contextul geopolitic al Moldovei, în această perioadă, necesită o investigație mai detaliată în virtutea prezenței împrejurărilor favorabile, care au impus includerea activă a republicii în CSI. În condițiile care au favorizat prezența numeroaselor speculații politizate pe marginea activității Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente s-au constatat necesitățile geostrategice ale țării, reflectând activitatea sa sporită în instituțiile comunitare și spațiul postunional ca un imperativ de supraviețuire ca stat.

În pofida opiniilor contradictorii, o parte din fostele republici unionale, precum Țările Baltice, la care s-au alăturat temporar Turkmenistanul și Uzbekistanul, au refuzat să semneze declarația cu privire la formarea CSI, ceea ce a constituit un precedent oportun pentru Moldova. Imediat după declarația despre încetarea juridică a URSS și crearea Comunității Statelor Independente, expusă de liderii Federației Ruse, Ucrainei și Republicii Belarus de la 8 decembrie 1991, șefii de state ai republicilor unionale central-asiatice au organizat reuniunea de la Așhabad din 13 decembrie 1991. Participanții reuniunii au acceptat propunerea de participare la fondarea CSI, luând în considerație interesele tuturor subiecților. Republica Moldova, la acel moment a lipsit la reuniunea vizată pe motivul inoportunității geopolitice, la întrevvedere liderilor Rusiei, Ucrainei, Belarusiei fiind ignorată, iar părăsirea unilaterală a spațiului ex-sovietic, urmînd exemplul Țărilor Baltice, nu a fost acceptată. Abandonarea modelului baltic a fost explicată prin lipsa în republică către anul 1991 a unor condiții necesare existenței independente, precum ar fi ciclul deplin de producție, prezența căruia le-a asigurat Țărilor Baltice independența de importul materiei prime ruse, excluzînd riscul pierderii controlului asupra unor posibile regiuni separatiste⁷.

România a fost prima țară care a recunoscut Moldova după proclamarea independenței. Declarația executivului român a interpretat independența Republicii Moldova ca o formă de emancipare de tutela Moscovei și un pas spre unificarea cu România: *Proclamarea unui stat românesc pe teritoriile anexate cu forța în urma înțelegerilor clandestine stabilite prin Pactul Molotov-Ribbentrop reprezintă un pas decisiv prin înlăturarea pe cale pașnică a consecințelor nefaste ale acestuia, îndreptată împotriva drepturilor și intereselor poporului român*. Odată cu recunoașterea RM ca stat suveran și independent, România s-a obligat să-și adapteze poziția

față de aceasta pe arena politică internațională, drept urmare Ambasada României a fost prima misiune diplomatică deschisă la Chișinău. Privind retrospectiv relațiile dintre Chișinău și București, a fost constatată evoluarea lor sinusoidală, oscilînd de la emoții, entuziasm, asistența militară în 1992, în timpul acțiunilor armate din raioanele de est ale republicii, către o stare de tensiune, acuzații publice, care au avut efecte negative asupra ambelor state. Printre cauze sînt, pe de o parte, declarațiile Parlamentului și Guvernului României, care puneau în discuție independența și securitatea Republicii Moldova, iar pe de altă parte, deciziile politice ale autorităților de la Chișinău, care au afectat situația politică a statului vecin.

Dezmembrarea URSS, asociată cu politica totalitaristă a ideologiei dominante marxist-leniniste și crearea statului moldovenesc independent în spațiul ex-sovietic la începutul anilor '90 a generat o serie de transformări nu doar la nivel politic și social-economic, dar mai cu seamă a determinat o reorientare la nivel de conștiință. În fond, reformele social-economice și reorganizările politice s-au bazat pe adoptarea unui alt mod de gîndire, relațiile de piață presupunînd o altă paradigmă, un alt set de valori, o altă ideologie. Dimensiunea ideologică a procesului politic din Republica Moldova reprezenta un element primordial al procesului de tranziție și, prin urmare, analiza fiecărui aspect ideologic în parte a permis o abordare în ansamblu a fenomenului ideologic. Ideologiile politice apăreau și se cristalizau în societate ca o expresie a unei anumite realități sociale, iar reflectarea situației și schimbarea ei în conformitate cu interesele și aspirațiile grupului social a fost principalul raționament al existenței ideologiilor⁸.

Realitățile politice moldovenești la momentul fondării Comunității în decembrie 1991 au impus semnarea documentelor, care au îmbinat necesitățile economice cu problematica socială, politică, militară, precum și cultura, învățămîntul, turismul, mass-media, avînd relații tangențiale cu economia. Organele de conducere ale CSI urmau a fi lipsite de împuterniciri suprastatale. Consiliile șefilor de state și de guverne ale Comunității reprezentau statele-membre ale Comunității pentru a discuta problemele principiale vizînd coordonarea activității acesteia. De competența Consiliului șefilor de state au fost problemele succesiunii de drept, apărute în legătură cu încetarea existenței URSS și suprimarea structurilor unio-nale. Spre exemplu, restituirea valorilor culturale și istorice statelor de origine, abordată la nivel comunitar pe parcursul perioadei investigate, a rămas pasivă⁹. Republica Moldova a activat în structurile CSI deja din 21 decembrie 1991, din momentul semnării Acordului cu privire la crearea Comunității Statelor Independente și a Declarației de la Alma-Ata, însă Statutul Comunității a fost semnat abia la 22 ianuarie 1993¹⁰.

Prin semnarea Acordului de constituire a Comunității la 8 decembrie 1991 la Minsk, Boris Elțin, Leonid Kravciuk și Stanislav Șuşkevici, reprezentînd interesele Federației Ruse, Ucrainei și Republicii Belarus, au declarat că URSS ca subiect al dreptului internațional și realitate geopo-

litică și-a încetat existența. Statele semnatare au convenit în Art. 7 al Acordului că domeniul activității comune, promovată în baza egalității în drepturi prin intermediul instituțiilor comune coordonatoare ale CSI, ține de coordonarea activității de politică externă; colaborarea în crearea și dezvoltarea spațiului economic comun, piețelor pan-europene și euroasiatice, în politica vamală; colaborarea în domeniul dezvoltării sistemelor de transporturi și comunicații; colaborarea în domeniul ocrotirii mediului înconjurător, participarea la crearea sistemului internațional al securității ecologice; soluționarea comună a politicii de migrațiune și de combatere a crimei organizate cu caracter transfrontalier¹¹.

Declarația celor trei șefi de state *cu privire la evenimentele din Republica Moldova* a inclus *îngrijorarea serioasă* a ultimilor în legătură cu evenimentele recente din republică, în care forțele secesioniste din raioanele de est, exponenți ale intereselor panunionale, au lansat ofensiva propagandistică și armată împotriva autorităților moldovenești. Susținute de forțele armate ruse aflate în teritoriul Moldovei, efectuând uz de arme de foc, forțele secesioniste au urmărit desprinderea unei enclave din componența ei. Cei trei lideri au insistat asupra mijloacelor non-violente de rezolvare a conflictului, inclusiv în procesul garantării drepturilor minorităților etnice, cu oferta medierii negocierilor. Concomitent, la 8 decembrie 1991, în Republica Moldova s-au desfășurat alegerile prezidențiale, spre deosebire de scrutinul similar din Ucraina de la 1 decembrie 1991, autoritățile moldovenești nu au avut abilitatea de a organiza în paralel un referendum cu privire la independența republicii.

Declarația celor trei a constituit un mesaj de avertizare pentru Președintele Mircea Snegur, abordarea situației din Moldova evidenția și altă dimensiune, la care pretindeau fondatorii Comunității, și anume exercitarea funcțiilor unui pol de autoritate în spațiul postsovietic¹². La 21 decembrie 1991, prin semnarea Protocolului la Acordul privind crearea Comunității Statelor Independente și a Declarației de la Alma-Ata, Președintele Mircea Snegur, împreună cu conducătorii celorlalte 11 state ex-sovietice (cu excepția Țărilor Baltice), a recunoscut crearea CSI și încetarea existenței URSS¹³. Declarația a specificat că Comunitatea este lipsită de elementele unui stat sau ale unei formațiuni suprastatale, iar cooperarea în cadrul ei se efectuează prin instituții coordonatoare formate în bază de paritate.

La 17 septembrie 1991 a avut loc întâlnirea cu oficialii SUA a reprezentantului permanent al Guvernului RM la Moscova Ion Ciubuc. Contactul diplomatic s-a realizat prin întrevvedere cu diplomații americani J. L. Weathers și P. Wolers, funcționari în rang de al-doilea secretar în secția politică a Ambasadei SUA la Moscova. Conducerea Republicii Moldova aflată la Washington a efectuat o prezentare generală corpului diplomatic american despre situația politică din republică. Moscova a constituit la acel moment unicul loc din lume în care s-au învecinat reprezentanța permanentă a Moldovei și Ambasada SUA. Plus la aceasta, a fost necesară stabilirea atitudinii Kremlinului față de inițiativele autorităților

moldovenesți, luându-se în considerație că SUA a continuat să respecte angajamentele față de URSS.

Administrația SUA a recunoscut Republica Moldova la 25 decembrie 1991, la patru zile după semnarea Declarației de la Alma-Ata¹⁴. La 27 decembrie 1991, E. Wayne Mery, primul secretar al Ambasadei SUA la Moscova, a vizitat reprezentanța permanentă a Guvernului RM pentru a înmîna nota de recunoaștere a independenței sale. Aceasta a accelerat recunoașterea ei ca stat și de țările orientate la politica externă a Casei Albe.

Începutul intrării oficiale a Republicii Moldova în Comunitate a fost condiționată de rezultatele scrutinului parlamentar din 27 februarie 1994, care au consacrat victoria adeptilor aderării¹⁵. Relațiile diplomatice în cadrul Comunității inițial au demonstrat un conținut, care a rezultat din modul de stabilire și organizare a lor¹⁶. Astfel, reprezentanțele plenipotențiare ale statelor membre pe lângă organele executive ale CSI dublau activitatea propriilor ambasade în țările de reședință ale acestora¹⁷. Eforturile, care au fost consumate în crizele politice și haosul social provocat de ele, nu au reușit să rezolve problemele economice existente. Semnificativ este că Republica Moldova a aderat ultima la Comunitate din toate statele ex-unionale¹⁸.

Politica externă a Republicii Moldova din prezenta perioadă a fost determinată de contradicția sa violentă cu regimul separatist de la Tiraspol, condiționînd formarea atitudinii tolerante a societății moldovenești față de Comunitatea Statelor Independente. Clasa politică moldovenească a conștientizat că stabilitatea internă a republicii a fost garantată de starea echilibrului dintre forțele politice moldovenești, în funcție de abordarea problemei aflării Republicii Moldova în CSI. Pe plan intern, indiferent de procesul soluționării problemei nistrene, autoritățile moldovenești au urmărit menținerea relațiilor stabile cu populația vorbitoare de limbă rusă. Prezenta orientare a fost transpusă în cadrul manevrării politicii naționale, anume prin doi vectori marginali – modalitatea impunerii denumirii corecte a limbii oficiale și statutul discutabil al limbii ruse în regiunile secesioniste, caracterizate prin simpatii procomunitare.

În scopul restabilirii controlului asupra situației din raioanele de est și inadmiterii acuzărilor în incompetență din partea opoziției frontiste, Președintele Mircea Snegur a inițiat procesul de creare a forțelor armate ale Republicii Moldova. La 1 februarie 1992, în cadrul reuniunii de la Minsk a șefilor de state din CSI, el a declarat intenția de a nu semna din numele țării documentele cu privire la forțele armate ale CSI. În acest context, delegația moldovenească a pornit negocieri cu comandamentul suprem al forțelor armate colective ale Comunității cu privire la formarea forțelor armate proprii pe baza unităților militare ale fostei Armate Sovietice de pe teritoriul republicii. Subiectul negocierilor s-a referit inclusiv și la garnizoanele Armatei a 14-a, luînd în considerație faptul că majoritatea efectivului acestora a fost alcătuit și din rîndul militarilor autohtoni. Prezentele tratative au fost purtate fără nici un rezultat pînă la declanșarea fazei armate a conflictului.

Deja la începutul existenței Comunității Statelor Independente, printre primele acorduri colegiale, adoptate de statele membre ale CSI, au fost și cele cu caracter militar, de la care s-a abținut Republica Moldova. Conținutul lor coordona conservarea industriei de apărare și asigurarea material-tehnică a forțelor armate ale noilor state independente. Documentele au indicat la utilizarea egală a termenilor de *Forțe Strategice ale Comunității și Forțele Armate ale statelor membre ale Comunității*. Federația Rusă, de rînd cu Armenia, Kazahstan și Tadjikistan, au refuzat să semneze prezentul document. Referindu-se la principiul promovării politicii de *neutralitate permanentă*, Republica Moldova a înaintat corectitudini în aspectele colaborării militare din cadrul CSI. Prezenta poziție rezervată, atît față de sistemul de apărare colectivă din cadrul Comunității, cît și față de aderarea la NATO, a fost mai degrabă expresia contradicției politice interne a Moldovei. Autoritățile și opinia publică din Republica Moldova în decursul anilor '90 ai sec. XX au fost lipsite de o poziție univocă cu privire la preferințele militare unice, ceea ce a favorizat aflarea ei în Comunitate în calitate de stat neutru.

În situația creată, toate încercările de a păstra forțele armate unice au dus la apariția unor centre de influență externă distructivă; acestea au consolidat tendințele centrifuge din interiorul instituțiilor militare, contribuind, în cele din urmă, la distrugerea lor. Din toate variantele posibile ale construcției militare în Comunitatea Statelor Independente s-a ajuns la autonomizarea forțelor armate ale RM, urmînd exemplul celorlalte noi state independente, paralel cu dezintegrarea lor în internă, separarea în subunități paramilitare. În cazul Republicii Moldova, crearea forțelor armate ale *rmn* a contribuit la refuzul Chișinăului de a participa activ la măsurile defensive din cadrul CSI, prezenta situație găsindu-și expresia în reacția pasivă a conducerii țării față de așa-numitul *proiect Șapoșnikov*, care presupunea evidențierea unităților cu cea mai sporită capacitate de luptă într-un contingent cu comandament colegial și statut de forțe armate ale CSI. În realitate, el presupunea existența nominală a forțelor armate naționale cu statut de forțe de securitate într-o comuniune de tip confederativ.

În conformitate cu acordurile adoptate, Republica Moldova, împreună cu celelalte state membre ale Comunității, a fost obligată să păstreze și să susțină spațiul militar-strategic integrat sub un comandament unit, controlul integral asupra rezervelor de armament nuclear, ordinea realizării acestuia a fost stabilită printr-un acord special. În pofida lipsei atribuției Republicii Moldova la problematica potențialului nuclear, ultima a semnat acordul cu referință la problemă. De asemenea, statele membre ale CSI urmau să garanteze condițiile necesare de amplasare, funcționare, asigurare materială și socială ale forțelor armate strategice. Părțile semnatare și-au asumat obligația desfășurării politicii în problemele protecției sociale și asigurării cu pensii a militarilor și familiilor ultimilor. Un asemenea moment important, precum compensarea pierderilor participanților la conflictele armate purtate de URSS, precum și recupe-

rarea prizonierilor au fost notificate în unul din acordurile multilaterale speciale, fără a fi expus în vreun statut al organelor comunitare¹⁹.

Problematica rezolvării problemelor sociale ale militarilor fostei Armate Sovietice, după destrămarea Uniunii RSS rămași în Republica Moldova, a fost abordată imediat în scopul atragerii cadrelor militare în procesul repartizării resurselor umane²⁰. O atenție deosebită a fost acordată contingentului armat al Ministerului Afacerilor Interne al RM, în scopul de a menține ordinea publică de către cercurile guvernante moldovenești. Una dintre problemele apărute odată cu Comunitatea a rămas monitorizarea încontinuu a lumii interlope și controlul asupra proceselor de combatere a crimei organizate. Aspectul colaborării operaționale la nivel interstatal a fost acceptat ca un domeniu secundar al menținerii spațiului unic de securitate. Pe parcursul perioadei investigate și indiferent de schimbarea coloraturii politice a forțelor, care au deținut puterea în Republica Moldova a rămas rezervată atitudinea față de problemele de ordin politico-militar, inclusiv securitatea individuală și colectivă în cooperarea cu Comunitatea. Din momentul proclamării independenței, conducerea politică a republicii a depus eforturi susținute pentru a acredita principiul *neutralității permanente* drept unul de bază al relațiilor externe în raporturile cu puterile lumii și organizațiile internaționale²¹. În viziunea mai multor analiști, neutralitatea permanentă adoptată de Republica Moldova în calitate de principiu de bază în relațiile cu Comunitatea mondială nu corespundea naturii evoluțiilor de ordin geopolitic la nivel continental și subregional.

Aflarea Republicii Moldova la confluența a două mari ansambluri geopolitice – cel euroatlantic, aflat în curs de extindere și dinamică continuă pe de o parte, și cel euroasiatic, dominat de Federația Rusă, pe de altă parte, a fost invocată drept justificare a politicii echidistante de ambele centre de putere și a neutralității permanente. Absența Moldovei la activitățile comune ale țărilor CSI în domeniul apărării colective, sub pretextul neutralității confirmate prin Constituție, a creat premisele marginalizării în politica de asigurare a securității statului în cadrul unor comunități și structuri regionale²². Politica promovată de Republica Moldova în relațiile cu Comunitatea a determinat, în mare măsură, sprijinul politic și economic pe care l-a acordat Comunitatea mondială și instituțiile financiar-creditare internaționale.

În comparație cu Republica Moldova, statele membre ale Comunității Statelor Independente au fost cointeresate în consolidarea stabilității în arealul postsovietic, considerînd-o drept o premisă necesară pentru dezvoltarea politică, economică, militară și culturală, inclusiv și în cazul Republicii Moldova²³. Din acest motiv, dezvoltarea colaborării militare multilaterale în cadrul CSI din partea republicii a rezultat din necesitatea asigurării securității și stabilității în regiune. Nucleul organizatoric al colaborării l-a alcătuit Consiliul Miniștrilor Apărării CSI, unul dintre organele statutare ale Comunității, la lucrările căruia Moldova a participat cu statut de observator, alături de Ucraina și Turkmenistan. Opor-

tunitatea activității acesteia a inclus realizarea acordurilor referitoare la apropierea bazei normative a statelor membre în domeniul dezvoltării militare și protecției sociale a cadrelor militare, precum și organizarea pregătirii și aplicării grupelor de observatori militari ai forțelor colective de menținere a păcii etc. În anii 1991-1993, acordurile semnate de Republica Moldova în cadrul Comunității au fost adaptate la legislațiile naționale ale statelor membre în procesul reconfirmării dreptului lor legitim de creare a propriilor forțe armate. Construcția militară a Republicii Moldova decurgea conform legităților comune, fără a lua în considerare neutralitatea. În toate acordurile colegiale defensive la care Moldova a participat au lipsit amendamentele, care i-ar confirma neutralitatea permanentă. În domeniul politicii colaborării militare, Republica Moldova a insistat asupra problemelor de securitate, susținute prin acorduri cu celelalte state membre ai CSI²⁴.

Corespunzător situației anului 1992, refuzul Republicii Moldova de a participa la alianțele militare în cadrul CSI a fost influențat de propria capacitate redusă de apărare și de particularitățile relațiilor dintre membrii Organizației Tratatului de Securitate Colectivă, care a inclus Rusia, Belarus, Kazahstan, Tadjikistan, Kirgîzstan și Armenia²⁵. Intrarea Moldovei în prezentul sistem nu era oportună sau necesară. Fiind lipsită de posibilitatea de a influența situația ori de a contribui la stabilitatea alianței, Republica Moldova rămânea vulnerabilă în raioanele de est, astfel amenințarea unei influențe externe malefice în forma presiunilor violente parvenea din partea Federației Ruse. Afară de aceasta, spre deosebire de Armenia și Tadjikistan, Moldova nu a fost expusă amenințărilor violente la frontiere cu statele adiacente. Din aceste considerente, Republica Moldova, împreună cu Azerbaidjanul și Ucraina printre primele în CSI a recurs la constituirea propriilor forțe armate, ceea ce însă nu a ajutat la ridicarea capacității de apărare din cauza calității ineficiente a reformei militare, deficiențelor tehnice și deficitului de resurse umane.

Amenințările în cauză au constituit una dintre premisele creării Comunității, însoțite de ruptura spațiului politic, economic, defensiv și de drept unic, sistemului de asigurare a securității interioare, instabilitatea noilor frontiere și supravegherii lor. Din această cauză, încontinuu au fost înaintate proiecte de acte normative, semnate la nivel interstatal, inclusiv de Republica Moldova, care puneau în prim-plan atragerea cadrelor prin anumite înlesniri sociale. Colaborarea bilaterală a Republicii Moldova cu statele membre ale Comunității, la rîndul său, a demonstrat un caracter spontan, fără a se integra într-un oarecare sistem de securitate. Avînd la dispoziție un sistem defensiv distrus și fără capacități de a crea altul nou, participanții Organizației Tratatului de Securitate Colectivă au declarat de comun acord politica deschiderii și aderării libere la noul bloc militar al statelor interesate, care i-ar împărtăși scopurile și principiile. Statele semnatare au reieșit din faptul că funcționarea în baza principiilor declarate de ONU și OSCE a noului sistem de securitate colectivă pe parcursul timpului va putea deveni parte componentă a unui sistem ipotetic universal de securitate a țărilor Europei și Asiei.

În asemenea mod, a avut loc adaptarea legislației naționale la exigențele înaintate de Comunitate. Prezentul proces a influențat protejarea țării prin distanțarea ei de măsurile active cu caracter armat din interiorul CSI, fie și în majoritatea lor teoretice. Însuși procesul de creare a bazei legislative militare avea loc în condițiile unei diferențe de concepții și programe elocvente în domeniul securității organizaționale și reformei militare a Republicii Moldova, sistematizate și coordonate cu interesele de bază ale acestui stat²⁶. Conflictul armat de pe Nistru a demonstrat necesitatea integrării efectivelor militare moldovenești, confirmate prin actele normative de profil. Astfel, în scopul stabilirii priorităților și separării competențelor autorităților publice în domeniul asigurării securității naționale, în anul 1995 legislativul țării a aprobat Concepția securității naționale și Doctrina militară a Republicii Moldova²⁷.

În perioada proceselor integraționiste în cadrul Europei, problema intereselor Republicii Moldova în cadrul Comunității Statelor Independente a fost reactualizată în contextul dilemei de alegere a direcțiilor de dezvoltare a acesteia. În acest context a devenit imposibilă studierea separată a securității regionale a Republicii Moldova, ignorând responsabilitatea reciprocă a celorlalte state. Problematica relațiilor de ordin militar între noile state independente a fost realizată în limitele aspectului social al moștenirii militare sovietice²⁸. În special, evenimentele politice în cadrul Comunității au necesitat timp pentru ca factorul separatist din raioanele de est să influențeze procesele integraționiste în favoarea apropiării de CSI²⁹. Bineînțeles, apariția unor acorduri similare a fost posibilă cu excepție în spațiul ex-sovietic, cu condiția recunoașterii și respectării anumitor principii istorice și politice³⁰.

Desfășurarea în februarie 1994 a primelor alegeri generale în bază de pluripartidism, în conformitate cu principiile democratice, precum și angajamentului luat de guvern de a continua cursul reformelor economice, al democratizării și de a soluționa pe cale pașnică conflictul nistrean, au determinat UE să demareze la 21 aprilie 1994 negocierile oficiale asupra Acordului de parteneriat și cooperare. Este necesar de amintit că aceasta a avut loc după ratificarea la 16 aprilie 1994 a tuturor documentelor necesare pentru aderarea la Comunitatea Statelor Independente, fapt deloc întâmplător³¹. Politica externă moldovenească a fost orientată spre cooperarea bilaterală și multilaterală, spre integrarea în Uniunea Europeană și menținerea, în același timp, a relațiilor cu statele Comunității, a urmărit obiectivul promovării interesului național al RM. Politica externă moldovenească a fost *sortită* alianței și colaborării atât cu Orientul, cât și cu Occidentul. Vectorul proeuropean al diplomației Republicii Moldova a vizat, în primul rînd, Consiliul Europei și Uniunea Europeană.

Republica Moldova, în calitate de fostă republică unională, a manifestat o atitudine mult mai tolerantă față de puterea sovietică, în comparație cu Țările Baltice, care au văzut în abandonarea URSS restabilirea independenței anterioare. Aceasta s-a exprimat prin restabilirea în lege a constituțiilor perioadei interbelice și a altor instituții a independenței

redobândite, ele au acceptat susținerea guvernelor statelor din Occident, misiunilor diplomatice recunoscute în Marea Britanie și SUA. În acest sens, prezența unui stat predecesor, istoric și de drept, a trasat o deosebire între ele și celelalte republici, cu excepția Federației Ruse. Republica Moldova, în aspectul succesiunii politice, nu a avut ce restabili, mai mult ca atât, a fost unicul subiect ex-unional în care a fost abordată, contrar independenței sale, problema unirii cu alt stat, acceptînd astfel propria dispariție ca entitate administrativ-teritorială, națională și lingvistică. Moldova independentă a apărut pe harta Europei ca fost subiect administrativ și fostă parte teritorială a altor state, fără a fi cunoscută în Occident, absolut lipsită de orice gen de relații cu acesta. S-au adăugat insistențele autorităților sovietice și ulterior ale celor ruse de a o menține în spațiul său geostrategic.

Momentul aderării Republicii Moldova la Comunitate a fost argumentat prin necesitatea creării în acest spațiu a zonelor de comerț liber, în pofida tentativelor unor forțe politice de a reduce gradul ei de participare la CSI³². În anul 1995, urmărind asigurarea frontierelor aeriene, a fost fondat Sistemul Integrat de Apărare Antiaeriană din Comunitatea Statelor Independente (de la participarea la activitatea căruia Moldova și Azerbaidjan s-au abținut). Concomitent s-au stabilit contacte multilaterale în domeniul colaborării militar-tehnice.

Necesitatea activității Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente a fost exprimată prin participarea acesteia la viața economică a spațiului ex-sovietic. Începînd cu anul 1992, a fost constituită baza juridică a cooperării complexe în CSI, s-a încercat crearea suportului logistic al proiectelor economice, în baza cărora au activat instituțiile Comunității, în conformitate cu deciziile Comitetului economic interstat al CSI, care au purtat caracter de recomandare pentru statele membre ale Comunității³³. Reprezentarea Republicii Moldova, alături alte state membre, a fost desemnată prin persoane în rang de viceprim-ministru în componența Prezidiului Comitetului.

O prioritate externă nu mai puțin importantă a autorităților Republicii Moldova a constat în constituirea unui cadru juridic internațional corespunzător pentru a obține recunoașterea internațională a independenței pretinse. Această cale urma să fie una anevoioasă pînă la o recunoaștere deplină pe plan internațional³⁴. Prin urmare, începutul aderării la Comunitate a fost o condiție impusă de situația geopolitică a Moldovei și de instabilitatea social-politică internă, caracterizată prin contradicția factorilor politici de la Chișinău și ponderea focarelor separatiste în condițiile imposibilității influențării lor. Principala concluzie este că, indiferent de popularitatea deciziei de aderare, ea a fost mai curînd un fapt de impunere decît o strategie de lungă durată a autorităților moldovenești.

Conflictul politizat, răsfîrînt în procesul legiferării limbii române, după mai mulți indici, a fost o expresie a schimbării orientării geopolitice. La nivel social, utilizarea concomitentă a două denumiri ale limbii oficiale a constituit un factor politic ca impunere a apropierei psiholing-

vistice și sociolingvistice de România. Procesele menționate s-au produs pe fundalul democratizării, avînd în vedere creșterea gradului de receptivitate al instituțiilor statului față de doleanțele unui număr mare de actori sociali; menținerea dialogului continuu dintre putere și opoziție; identificarea soluțiilor integratorii ale societății moldovenești; promovarea compromisului ca metodă de depășire a contradicțiilor elitei politice etc. Remedierea situației de confruntare tacită și continuă dintre partide pe marginea adoptării unei decizii privind relațiile cu fosta metropolă care i-a angajat într-o contradicție, considerarea doleanțelor opoziției, temperarea tendințelor recalcitrante ale liderilor structurilor de partid și depășirea situațiilor de problemă prin consens și compromis în favoarea intereselor sociale.

În a doua jumătate a anului 1991, Republica Moldova, odată cu celelalte 14 republici unionale, a demonstrat un nivel aproximativ similar al dezvoltării economice, aflîndu-se la aceeași etapă a reformelor economice și posedînd piață comună de desfacere a producției. Către momentul destrămării Uniunii RSS, Republica Moldova a rămas un spațiu de influențe antagoniste între noua putere de la Moscova și polul de atracție culturală și lingvistică magistrală, pe care l-a constituit România. Politica internă și externă a republicii s-a format, în mare parte, în dependență de relațiile cu statele nominalizate. Însă lipsa efectelor economice imediate, scontate de republică în urma aderării, ulterior a constituit un factor de favorizare a aderării la structuri subregionale, parțial alternative Comunității Statelor Independente și opuse Federației Ruse. Un factor proeminent al conținutului relațiilor RM cu CSI a fost și factorul de timp, influențat de aderarea tardivă și impusă.

Procesul aderării Republicii Moldova la Comunitatea Statelor Independente a durat între 21 decembrie 1991 și 30 aprilie 1994, comportînd un caracter complex și contradictoriu. Principalele pîrghii de aderare le-au constituit situația din raioanele de est și de sud ale republicii, dependența energetică și comercială de Federația Rusă, incertitudinea conducerii țării privind orientarea geopolitică, atitudinea negativă a unui segment impunător al populației RM față de perspectiva abandonării spațiului ex-sovietic. Aflîndu-se, ca și alte republici ex-sovietice și ex-socialiste, în procesul unor profunde transformări politice, economice și sociale, înfruntînd lipsa de resurse energetice, precum și în virtutea unui șir întreg de circumstanțe de diferit gen, Republica Moldova a avut o situație economică precară. Nu existau argumente clare capabile să confirme că situația creată a fost în exclusivitate o urmare a cooperării economice a Moldovei în cadrul Comunității³⁵.

În baza acordurilor adoptate în cadrul CSI, resursele și rezultatele activității obiectelor de care au beneficiat cîteva state membre, au obținut statutul de *obiect de utilizare comună* cu acordul statului-gazdă. Limitarea în termen a prezentelor acorduri a indicat adaptarea acestora la exigențele perioadei de tranziție. Față de conflictul armat de pe Nistru, Statutul Comunității a inclus susținerea de către statele membre a repu-

blicii atacată de conflict în baza unui acord reciproc în reglementarea unor asemenea conflicte, inclusiv în cadrul organizațiilor internaționale, conform Art. 16 al Statutului CSI. În perioada apogeei conflictului de pe Nistru, Republica Moldova a fost supusă unui atac informațional-mediatic de amploare, de fapt, fiind lipsită de calitatea de stat membru al Comunității. Astfel, obiectivul de restabilire a stabilității în raioanele de est ale republicii a completat factorii economici, care i-au favorizat aderarea. Însă cu referință la următoarea categorie a litigiilor, Consiliul șefilor de state își menține dreptul de a recomanda părților beligerante procedura necesară sau metodele de reglementare a lui, conform Art. 17 al Statutului CSI. Cu toate acestea, Comunitatea și-a păstrat posibilitățile la nivelul procedurilor de recomandare în procesul de reglementare a diferendelor, capabile să amenințe pacea și securitatea statelor membre ale Comunității Statelor Independente, inclusiv a Republicii Moldova.

Punctul de pornire al istoriei economice a Comunității putea fi considerată data de 15 mai 1992, ceea ce se reflectă și în Art. 5 al Acordului Consiliului șefilor de state *cu privire la asigurarea îmbunătățirii decontărilor dintre organizațiile economice a statelor membre ale CSI*. Aderarea Republicii Moldova la Comunitate a fost confirmată prin recunoașterea necondiționată a documentelor precedente, semnate la consfătuirile anterioare ale liderilor CSI³⁶. Următoarea etapă a restabilirii relațiilor economice a spațiului ex-sovietic, fără participarea Republicii Moldova, a început la 24 septembrie 1993, odată cu semnarea Acordului de la Moscova cu privire la fondarea Uniunii Economice a CSI.

Abordarea problematicei economice a continuat la reuniunea mixtă a Consiliului șefilor de state și a Consiliului șefilor de guverne a statelor membre ale CSI, desfășurate la Bișkek la 9 octombrie 1992. La prezenta reuniune au fost abordate problemele adaptării legislațiilor agricole ale statelor membre ale Comunității, problema creării spațiului valutar integrat și coordonarea politicii valutare și de credit a statelor aflate în zona rublei rusești. Următoarea reuniune mixtă a Consiliului șefilor de state și de guverne ale statelor membre ale CSI s-a desfășurat la 22 ianuarie 1993³⁷. Printre documentele adoptate figurează Decizia Consiliului șefilor de state al CSI cu privire la adoptarea Statutului Comunității, decizia cu privire la fondarea Curții Economice Interstatale a CSI, Acordul de instituire a Băncii Interstatale³⁸. La perioada existentă a fost oficial pusă în discuție problema moștenirii patrimoniului Uniunii RSS³⁹. Posibil, că spectrul inițiativelor economice înaintate și al problemelor apărute pe marginea lor a influențat apropierea Republicii Moldova de CSI.

Către începutul anului 1993, Republica Moldova a intrat definitiv în spațiul economic al CSI, fără a deține calitatea de stat membru. Parlamentul RM, în virtutea crizei politice, a ratat toate termenele pentru ratificarea Acordului cu privire la constituirea CSI. În pofida acestui fapt, în cadrul reuniunii Consiliului șefilor de state și de guverne de la Minsk, Președintele Mircea Snegur a semnat declarația cu privire la Statutul Comunității, cu toate că Republica Moldova încă nu aderase la CSI. Această

acțiune, care a și determinat aderarea cu toate urmările parvenite, a fost una nelegitimă, rămasă însă fără atenție⁴⁰. La aceeași reuniune, dînsul a mai semnat Acordul cu privire la fondarea Băncii Interstatale și, eventual, Acordul cu privire la reglementarea circulației titlurilor de valoare. Concomitent, au mai fost semnate și alte acorduri în domeniul economic de importanță secundară. În tot cazul, faptele și documentele respective au confirmat că adoptarea tardivă a deciziilor determinante a avut efecte negative pentru Republica Moldova. Prin faptul aderării la Comunitatea Statelor Independente, autoritățile republicii s-au alăturat documentelor semnate cu un an anterior, ceea ce nu i-a dat posibilitate de a beneficia din plin de efectele economice ale acestora.

Deși Republica Moldova s-a asociat la Comunitate din data semnării Acordului cu privire la crearea CSI și a Declarației de la Alma-Ata, Statutul organizației a fost semnat la 22 ianuarie 1993. Republica Moldova a semnat cu rezerve documentul, confirmîndu-și atașamentul față de colaborarea în domeniile politicii interne și externe, recunoscînd obligativitatea reciprocă a executării obligațiilor internaționale ale fostei URSS. Rezervele față de conținutul său au fost exprimate ulterior prin tergiversarea ratificării lui de către legislativul republicii. În procesul dezvoltării relațiilor Republicii Moldova cu celelalte state membre ale Comunității Statelor Independente au fost generate probleme, a căror rezolvare a depășit posibilitățile politice, fenomen caracteristic pentru organizațiile interstatale. Factorul suplimentar al participării la reuniune l-a constituit revendicarea administrației separatiste din 9 decembrie 1991 de primire în Comunitatea Statelor Independente⁴¹. Statutul Comunității a fost respins de reprezentantul Republicii Moldova pe motivul contradicției intereselor țării cu calitatea de membru al CSI, exprimate prin următorii factori: menținerea trupelor pe teritoriile altor state, favorizarea dreptului forței, prezența interpretărilor eronate ale intervențiilor în afacerile interne⁴². Integrarea, circulația liberă a mărfurilor și a cetățenilor a fost privită ca daună în condițiile productivității joase, tendințelor spre concentrare a eforturilor pentru evitarea dependenței economice de alte state membre.

Dependența economică de spațiul postsovietic a impus țara la acceptarea statutului de asociere pînă în 1994⁴³. La început, Republica Moldova a lipsit din lista fondatorilor Comunității Statelor Independente, creată la inițiativa statelor slave din spațiul ex-sovietic. Bazele normative au fost puse la 25 decembrie 1991, după semnarea Acordului de constituire a Comunității. Republicile unionale central-asiatice, în urma adoptării declarațiilor de independență, s-au orientat spre consolidarea politică și economică internă, paralel cu renașterea lor culturală, Țările Baltice au refuzat participarea la oricare procese de stabilizare sau restabilire în spațiul ex-sovietic.

La 16 aprilie 1993 a fost inițiată etapa colaborării oficiale a Republicii Moldova cu organele statutare ale Comunității Statelor Independente în calitate de membru cu drepturi depline al unui stat fondator. Intrarea

republicii în Comunitate a coincis cu propunerile președinților Rusiei și Kazahstanului, Boris Elțin și Nursultan Nazarbaev, cu privire la consolidarea ei continuă. Au fost examinate problemele de eficientizare a funcționării spațiului economic integrat; perfecționarea formelor colaborării și crearea organelor de coordonare, a uniunii vamale și, în perspectivă – fondarea pieței comune. Principial reuniunea s-a deosebit puțin de cele precedente, deși necesitatea aderării Moldovei la Comunitate a fost dictată atât de necesitățile comercial-economice, cât și de preferințele politice ale opiniei publice moldovenești. Abandonarea vectorului economic pro-european a fost exprimată deosebit de evident la întrevvedere Președintelui Mircea Snegur cu conducătorii întreprinderilor industriale din Chișinău în ajunul reuniunii din 16 aprilie 1993 de la Minsk, la care, printre altele, urma a fi discutată problema asigurării funcționării eficiente a spațiului economic al CSI. Independența politică a Republicii Moldova nu a fost acompaniată de o diversificare a economiei naționale. Din contra, evoluarea structurală a schimburilor comerciale externe a constituit un sistem al exportului, consacrat producției agricole și industriei agroalimentare pe piața de est. În urma analizei volumului documentelor colective, adoptate de către guvernele statelor membre ale Comunității, a fost stabilit modelul standard de alcătuire a acestora. Prezenta abordare a adus la situația în care acordurile s-au adoptat și în cazurile în care nu corespundeau pe deplin realităților abordate.

Reprezentanții Federației Ruse în repetate rînduri au prevenit deschis pe liderii statelor aderente la CSI precum că aderarea la prezenta organizație ar fi fost condiționată de pierderea parțială a suveranității economice și politice de către statele candidate⁴⁴. Anume din acest motiv reuniunea mixtă a Consiliului șefilor de state și Consiliului șefilor de guverne ale statelor membre ale CSI din 24 septembrie 1993, desfășurată la Moscova, a fost o continuare a celei precedente și de realizare a propunerilor ei. După o analiză multilaterală din partea statelor membre, a fost semnat Tratatul cu privire la crearea Uniunii Economice a CSI⁴⁵. Republica Moldova a mai semnat șapte acorduri multilaterale, toate fiind abordate pentru prima dată din cauza absențelor delegațiilor moldovenești la forurile precedente. La acest capitol a fost stabilit că documentele de importanță strategică pentru Comunitate au fost adoptate cu condiția semnării acestora de către șefii de state și de guverne ale statelor membre, precum și la prezenta reuniune. Din seria documentelor semnate cu caracter economic au atras atenția acordul privind schimbul de informații în domeniul activității economice externe și acordul de perspectivă cu privire la crearea Uniunii Euroasiatice *Cărbune și Metal*.

Din data fondării Comunității Statelor Independente, problematica economică a fost abordată pentru prima dată pînă la aderarea la aceasta a Republicii Moldova, la 6 iulie 1992, în cadrul reuniunii de la Moscova a Consiliului șefilor de state [200]. În cadrul acesteia au fost puse în discuție trei blocuri de probleme referitoare la mecanismele realizării securității colective, colaborarea umanitară în interiorul Comunității și pentru prima dată cele de colaborare economică⁴⁶.

Perioada anilor 1991-1994, din punct de vedere geostrategic, a constituit pentru Republica Moldova etapa revenirii treptate în spațiul ex-unional, reprezentat prin Comunitatea Statelor Independente, în același timp, situația geopolitică a republicii a fost dominată de predispoziții proorientale, toți factorii externi au fost predispuși a o include în Comunitate. Federația Rusă și-a exprimat deschis interesul de a vedea Moldova în spațiul său geostrategic, lumea occidentală și-a demonstrat dezinteresul susținerii aspirațiilor proeuropene, pe care ea a încercat să le manifeste. Conformându-se situației create, autoritățile republicii și-au delegat reprezentanții la majoritatea întrunirilor CSI, demonstrând astfel atitudine pozitivă față de eventuala acceptare a calității de stat membru. În această perioadă, Republica Moldova, alături de Azerbaidjan și Georgia, a făcut parte din categoria așa-numitelor republici cu atitudine sceptică față de succesorul URSS, care pentru moment nu au intrat în Comunitate. Trăsătură lor comună a fost instabilitatea politică, care a evoluat în războaie civile și criză politică, finisate cu stabilirea guvernelor procomunitare în statele caucaziene și acceptarea aderării de către autoritățile moldovenești.

Respectiv, intențiile vizavi de Comunitatea Statelor Independente au constituit un factor electoral în cadrul alegerilor parlamentare din 20 februarie 1994 din Republica Moldova. Schimbarea situației economice în direcția bunăstării a fost asociată cu trecutul sovietic de o parte însemnată a electoratului și neglijarea prezentului factor ar putea aduce guvernării succese deplorabile la scrutin. Ca o confirmare, una dintre primele acțiuni ale noului legislativ a fost ratificarea Statutului CSI și aderarea la majoritatea acordurilor de bază. Totodată, rezervele expuse de partea moldovenească în procesul semnării acestuia și aflarea Republicii Moldova la capătul cronologic al listei statelor membre au demonstrat deschis caracterul discutabil al deciziei de aderare la CSI. Dificultățile social-economice care s-au răsfrânt asupra bunăstării cetățenilor republicii, au fost receptate ca urmare a ruperii relațiilor de interes comun între fostele republici unionale, a lăsat amprenta unei dependențe energetice față de Federația Rusă.

La aceasta s-a adăugat reacția indiferentă a Occidentului la amestecul direct al Federației Ruse în problemele interne ale Republicii Moldova. Se impune concluzia că legalizarea definitivă a aderării Republicii Moldova la Comunitatea Statelor Independente în 1994 a fost un act neplanificat, mai curînd unul dintre scenariile presupuse ale evoluției situației. Urmînd dinamica intențiilor sale geopolitice, am stabilit că republica s-a postat pe o poziție intermediară, manifestînd dualitate atît din punctul de vedere al dezbinării societății în privința orientării externe a țării, cît și în dezinteresul autorităților moldovenești de a se afla în spațiul de influență geostrategică a Federației Ruse, care nu a recunoscut ca parteneri egali fostele republici unionale. De altfel, intrarea Moldovei în Comunitate a trecut neobservat pentru opinia publică internațională, în comparație cu Azerbaidjan și Georgia, drept urmare a importanței lor geopolitice și geoeconomice.

Însă modul în care au fost dirijate procesele în cadrul CSI, încercările insistente de a crea organe suprastatale, capabile să-i amenințe suveranitatea, au fost lipsite de capacitatea de a spulbera încordarea liderilor statelor Comunității de tentativele de restabilire a URSS. Consacrarea internațională a independenței Republicii Moldova a demarat odată cu deciziile de recunoaștere a ei la 27 august 1991 de către Guvernul României, după ce a urmat o perioadă incertă pînă la 18 decembrie 1991, după ce Federația Rusă a recunoscut Republica Moldova. Spre deosebire de Țările Baltice, republica a fost privită ca domeniu al autorităților federale ruse în pofida statutului de stat suveran și declarării independenței. Referitor la prioritățile externe alternative CSI, formulate în perioada destrămării URSS și marcate de lipsa la moment a unui corp diplomatic experimentat, este cert că ele au purtat amprenta unei dezorientări geopolitice a conducerii țării.

Suportul și factorii de stimulare a dezvoltării asociației în domeniul energetic s-au pornit de la ideea fondării Coridorului Euroasiatic de Transportare a Petrolului, în legătură cu necesitatea fiecărui stat participant al regiunii Mării Caspice și Mării Negre în domeniul extragerii și transportării petrolului în Europa. Astfel, strategia politicii energetice naționale a SUA, elaborată în anul 2001, a confirmat intențiile așteptate de a-și consolida prezența economică în bazinul Mării Caspice în scopul asigurării propriilor interese și limitării dominației Federației Ruse pe piața energetică a CSI.

Poziția Republicii Moldova cu privire la propriul viitor a fost diversă, însă a fost atenționat că atitudinea cetățenilor, exprimată în dependență de urmările, pe care ei au avut să le suporte, purtau un caracter constant pe parcursul a toată perioada. Fiind estimată pe subperioade, atitudinea lor s-a schimbat de-a lungul timpului, în dependență de realizările obținute și cedările efectuate în politica externă, precum și de eficacitatea politicii sociale în interiorul republicii. Însă prezenta atitudine a mai fost determinată și de acțiunile politice externe ale Federației Ruse față de Republica Moldova. În mod separat pentru perioadele anilor 1991-1994 și 1994-2001, autoritățile moldovenești au manifestat tendința de constituire a unui cadru legislativ în conformitate cu standardele internaționale, care ar asigura respectarea drepturilor politice și ale celor economice în țară, reglementînd concomitent relațiile sale externe, uneori tensionate, cu succesul de drept al Uniunii RSS în baza normelor de drept internațional. În cadrul CSI au fost fondate noi instituții politice și structuri economice, destinația cărora a fost de a garanta dezvoltarea și perpetuarea intereselor și necesităților fiecărui stat membru al Comunității, precum și stabilirea dialogului și colaborării benefice atât pentru ea, cît și pentru Moldova.

Particularitățile sistemului economic al Republicii Moldova către momentul creării CSI au fost adaptate la condițiile prezentului spațiu, cu toate că alături de celelalte state membre s-a aflat în dependență de economia mondială. Au fost create condiții favorabile pentru includerea

ulterioară în mecanisme dezintegraționiste la nivel subregional, ca unica soluție pentru demonstrarea rezervelor anticomunitare, în condițiile lipsei posibilităților abandonării Comunității. Includerea Republicii Moldova în procesul de restabilire a fostului spațiu unional, în baza noilor principii a fost întreprinsă imediat după declararea independenței, intrînd în contradicție cu ultima. Consecutiv, anume în acest interval de timp au fost create premisele pentru adoptarea pe parcursul perioadei investigate și ulterior acesteia a unor acorduri care nu au atins nivelul scontat al asigurării reciproce a intereselor economice ale statelor membre.

În concluzie, abordarea cauzalității aderării Republicii Moldova la CSI a evidențiat condițiile economice de bază, în temeiul cărora s-a acceptat apropierea de spațiul postsovietic, limitată prin participarea, cel puțin oficială, în cadrul proiectelor referitoare la zona de comerț liber a Comunității.

Summary

The subject of this article says about the geopolitical directions in the process of development of new moldavian state in the 90 years. The main problem in this situation was political instability, described in the text as a uncertainties of moldavian authorities. During the years 1991-2001, the policy of permanent neutrality was unofficial used by Republic of Moldova not only in a defence area, being additional applicated in all directions of external development.

Note

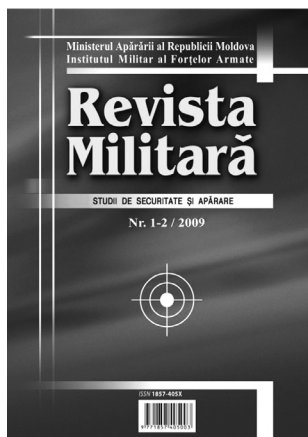
- ¹ Arhiva organizațiilor social-politice a RM, Fond 51, Inv. 71, Dos. 401, fila 8.
- ² Arhiva organizațiilor social-politice a RM, Fond 51, Inv. 71, Dos. 400, fila 20.
- ³ Arhiva organizațiilor social-politice a RM, Fond 51, Inv. 71, Dos. 401, fila 8.
- ⁴ Acord cu privire la Regulile provizorii de procedură ale Consiliului Șefilor de State și Consiliului Șefilor de Guverne ale statelor membre ale Comunității Statelor Independente. În: *Tratate internaționale, la care Republica Moldova este parte*. Vol. 16, 1999, p. 97.
- ⁵ Arhiva Președintelui RM, Inv. 2, Dos. 214 (v. 2), fila 1.
- ⁶ Бюджета нет, а его дефицит удвоился. Логос Пресс – Экономическое Обозрение, 1992, № 20, с. 1.
- ⁷ Popa A. Integrarea economică în Uniunea Europeană. Cazul Republicii Moldova. În: *Administrația Publică*, 2002, nr. 2 (34), p. 11.
- ⁸ Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Chișinău: Elan Poligraf, 2004, p. 403.
- ⁹ Acord cu privire la coordonarea relațiilor dintre statele CSI în domeniul electroenergeticii. În: *Tratate internaționale, la care Republica Moldova este parte*. Vol. 16, 1999, p. 42.
- ¹⁰ Berelowitch A., Radvanyi J. Les 100 Portes de la Russie. De la Russie a la CEI, les convulsions d'un geant. Paris: Editions Ouvriees, 1999, p. 84.
- ¹¹ Grecu M., Țăranu A. Trupele ruse în Republica Moldova. Chișinău: Litera, 2004, 872 p.
- ¹² Iacoban M. O cronică a Basarabiei 1990-1995. Iași: Polirom, 1995, p. 123.
- ¹³ Arhiva Președintelui RM, Inv. 2, Dos. 41, fila 40.
- ¹⁴ Cojocaru Gh. Politica externă a Republicii Moldova. Studii. Chișinău: Civitas, 1999, p. 39.
- ¹⁵ Patrichi V. Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu. București: Ed. Zalmoxe, 1998, p. 383.
- ¹⁶ Saca V. Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii. Chișinău: USM, 2001, p. 274.

- ¹⁷ Snegur M. Labirintul destinului. Memorii. Vol. 1: Calea spre „Olimp” (perioada de pînă la 03.09.1990). Chișinău: Fundația „Draghiștea”, 2007, p. 550.
- ¹⁸ Moldovanu D. și alții. L'intégration de la République de Moldova dans l'économie mondiale: Les Premiers Pas. Editions Ant. N. Sakkoulas, Athènes, 1999, p. 174.
- ¹⁹ Regulile provizorii (15.05.1992) de procedură ale Consiliului Șefilor de State și Consiliului Șefilor de Guverne ale statelor membre ale Comunității Statelor Independente. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 97.
- ²⁰ Acord (15.05.1992) cu privire la măsurile de asigurare a ameliorării achitărilor dintre organizațiile economice ale statelor membre ale CSI (cu rezerve la art. 2, p.5 și art.5). În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 96.
- ²¹ Comentariu din 19.02.1991 la proiectul Tratatului asupra creării Comunității de State Suverane, în Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova despre proiectul Tratatului asupra creării Comunității de State Suverane nr. 509-XII. În: Veștile Sovietului Suprem și a Guvernului RSSM, 1991, nr.7-10, p. 27.
- ²² Acord privind măsurile pentru protecția proprietății industriale și crearea Consiliului Interstatat pentru problemele protecției proprietății industriale (cu regulament anexat). În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 17, 1999, p. 27.
- ²³ Концепция экономического интеграционного развития Содружества Независимых Государств одобренного Решением Совета глав государств Содружества от 28 марта 1997 г. Совет глав правительств, Москва, 27-28 марта 1997 г. În: Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. 1997, Выпуск 2 (26), с. 99.
- ²⁴ Acord (20.03.1992) privind condițiile generale de livrare a mărfurilor între organizațiile statelor-membre ale Comunității Statelor Independente. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol.16, 1999, p. 85
- ²⁵ Cereș I., Vizer B. Cu privire la orientarea externă a economiei Republicii Moldova. În: Republica Moldova și România – un deceniu de relații complexe. Materialele Dezbaterilor Naționale. Chișinău, 27-28 noiembrie 2001, p. 196.
- ²⁶ Cereș I. Aderarea Republicii Moldova la CSI. În: Probleme ale științelor socio-umanistice și ale modernizării învățămîntului. Conferința anuală a profesorilor UPSC. (25-26 martie 1997). Rezumatele comunicărilor. Chișinău, 1997, p. 133.
- ²⁷ Arhiva Președintelui RM, Inv. 2, Dos. 144, fila 121.
- ²⁸ Acord (13.03.1992) de amendare a Tratatului cu privire la succesiunea privind datoria externă și arhivele de stat ale Uniunii RSS. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 49.
- ²⁹ Acord (15.05.1992) cu privire la măsurile de asigurare a ameliorării achitărilor dintre organizațiile economice ale statelor membre ale CSI (cu rezerve la art. 2, p.5 și art.5). În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 97.
- ³⁰ Acord (20.03.1992) privind condițiile generale de livrare a mărfurilor între organizațiile statelor-membre ale Comunității Statelor Independente. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol.16, 1999, p. 86.
- ³¹ Frunțașu Iu. O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002, Chișinău: Cartier, 2002, p. 299.
- ³² Acord (28.11.1994) de parteneriat și cooperare între Comunitățile Europene și statele lor membre, pe de o parte, și Republica Moldova, pe de altă parte. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 10, 1999, p. 128.
- ³³ Acord cu privire la crearea Comitetului Economic Interstatat al Uniunii Economice. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 17, 1999, p. 199.
- ³⁴ Cojocaru Gh. Tratatul de Uniune Sovietică. Chișinău: Civitas, 2005, 98 p.
- ³⁵ Acord cu privire la Regulile provizorii de procedură ale Consiliului Șefilor de State și Consiliului Șefilor de Guverne ale statelor membre ale Comunității Statelor Independente. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol.16, 1999, p. 98.
- ³⁶ Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Москва: Номо Faber, 1999, с. 178.
- ³⁷ Протокольное решение об обращении Республики Молдова к государствам-участникам Содружества Независимых Государств. Совет глав правительств, Минск, 30 ноября 2000 г. În: Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. 1996, Выпуск 3 (36), с. 151.
- ³⁸ Acord (22.01.1993) privind fondarea Băncii Interstatate. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 225.
- ³⁹ Acord cu privire la împărțirea întregii proprietăți de peste hotare a fostei Uniunii RSS. În: Tratatate internaționale, la care Republica Moldova este parte. Vol. 16, 1999, p. 159.

- ⁴⁰ Statalitatea Basarabiei. În: *Curierul Românesc*. 1993, octombrie, nr. 1, p. 1.
- ⁴¹ Guetta B. *Geopolitica: rațiuni de stat*. Tradusă de L. Kocs. Oradea: AION, 2000, p. 173.
- ⁴² Arhiva organizațiilor social-politice a RM, Fond 51, Inv. 71, Dos. 145, fila 78.
- ⁴³ Репида Л. Суверенная Молдова. Кишинев: Inst. Patrimonial, 2008, c. 111.
- ⁴⁴ Acordul nr. 40 din 08.04.1994 de constituire a Comunității Statelor Independente. În: *Monitorul Oficial al RM* 1994, nr. 4, p. 52.
- ⁴⁵ Acord cu privire la crearea Comitetului Economic Interstatal al Uniunii Economice. În: *Tratate internaționale, la care Republica Moldova este parte*. 1999, vol. 17, p. 200.
- ⁴⁶ Dispoziția Guvernului RM nr. 104-d din 08.04.1997 privind examinarea datoriilor față de SA „Gazprom”. În: *Monitorul Oficial al RM*, 1997, nr. 29, p. 25.

REVISTA MILITARĂ. STUDII DE SECURITATE ȘI APĂRARE

Publicație științifică. Nr. 1-2/2009. / Fondator: Institutul Militar al Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”. – 144 p.

În Republica Moldova, cercetările științifice în domeniul militariei și securității naționale, din nomenclatorul de specialități ale Consiliului Național pentru Acreditare și Atestare al Republicii Moldova, includ următoarele domenii: bazele științelor militare, arta militară, pedagogia și psihologia militară, armamentul și tehnica militară, bazele securității naționale, securitatea tehnologică și informațională. În pofida recunoașterii domeniului militariei și securității naționale de către instituția administrației publice centrale în domeniul evaluării și acreditării organizațiilor din sfera științei și inovării, acest sector științific nu s-a dezvoltat de sine stătător, ci în conexiune cu alte științe (poliologie, istorie etc.). Printre cauzele tergiversării

afirmării științifice a militariei și securității naționale pot fi enumerate: lipsa cadrelor științifice calificate, a instituțiilor acreditate în domeniul respectiv, lipsa științei militare în tematica de cercetare a organizațiilor din sfera științei și inovării, absența publicațiilor de profil. În acest context, o deschidere pentru afirmarea domeniului științific al militariei și securității naționale actualmente este efectuată de Institutul Militar al Forțelor Armate „Alexandru cel Bun” și, în mod special, de Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, o subdiviziune a instituției. Centrul este coordonator plenipotențiar al activității instructiv-științifice și de organizare a cercetărilor științifice propriu-zise la catedrele Institutului Militar, fiind un subiect al sferei științei și inovării din Republica Moldova începând cu anul 2010. Principalele direcții de activitate ale Centrului sunt: promovarea, diseminarea și valorificarea realizărilor științifice ale cercetătorilor specializați în domeniul studiilor strategice de apărare și securitate; asigurarea unui înalt nivel științific al edițiilor de profil; folosirea pe scară largă a realizărilor științei, studierea experienței instituțiilor similare din alte țări etc.

Centrul este responsabil de editarea *Revistei Militare*. În 2009 a fost lansat nr. 1-2 al *Revistei Militare*. Lucrarea este disponibilă și în versiune electronică, pe adresa http://institutulmilitar.pro.md/revista_inst. Redactorul-șef al publicației este colonelul (r) dr. conf. univ. Constantin Manolache, secretar responsabil – locotenent-colonelul dr. Igor Sofronescu. Colegiul de redacție este format din personalități din țară și de peste hotare. Membrii Colegiului expertizează compartimentele care țin de domeniul lor de cercetare.

În nota introductivă se menționează că „publicația de studii de securitate și apărare *Revista Militară* a fost fondată ca un pas firesc în evoluția procesului de inițiere a cercetărilor științifice militare”.

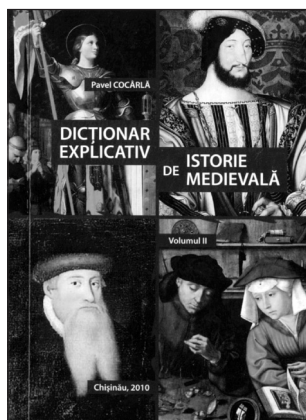
Publicația inserează materiale interesante și actuale pentru știința militară din Moldova.

Articolele răspund exigențelor științifice: sunt recenzate, au rezumate într-o limbă de circulație internațională, includ referințe, respectă standardele edițiilor științifice etc.

Ion Xenofontov, doctor în istorie

ITINERARUL PROFESORULUI PAVEL COCÂRLĂ ÎN ARBORELE CUNOȘTINȚELOR

Cocârlă Pavel, *Dicționar explicativ de istorie medievală* / Pavel Cocârlă; Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Istorie și Filosofie, Catedra de istorie universală. – Chișinău: CEP USM, 2010.
ISBN 978-9975-70-934-7. Vol. I: A-H. – 294 p. – 125 ex.; Vol. II: I-Z. – 331 p. – 125 ex.

Producția lexicografică și enciclopedică, elaborată în primul deceniu al sec. XXI, traversează dimensiunile specifice ale unei civilizații cu ritmuri galopante de dezvoltare. Profunzimea schimbărilor din lumea contemporană și ritmurile accelerate ale cercetării și inovării generează creșterea progresivă a volumului informațiilor, astfel încât cititorul avizat și neavizat poate fi nu doar copleșit, ci și derutat de volumul imens de subiecte abordate și de torentul vertiginos de informații *din domeniile cunoașterii*.

Era informațională, societatea bazată pe cunoaștere, globalizarea comunicării și științei, transgresarea inter/transdisciplinară sunt valențele și paradigmele de care trebuie să țină cont orice cercetător implicat în actul de creație. Calitatea cunoștințelor asimilate depinde de sursele de informare (cu o infrastructură consolidată) și de resursele umane care recepționează, analizează și stochează informațiile. Lucrările de teaurizare a cunoștințelor devin instrumente indispensabile de lucru în toate sferile de activitate. Înglobând noi achiziții ale tehnicii tipografice, cu ilustrații în întregime color, editată în colecții de buzunar, producția enciclopedică se democratizează, ajungând să constituie, în statele dezvoltate, până la 25 la sută din valoarea producției anuale de carte.

Odată cu răspândirea calculatorului și a internetului, se anunță trecerea la o nouă epocă – cea a *enciclopediilor virtuale*. Inovațiile în domeniul tehnologiilor informaționale nu garantează și calitatea informațiilor enciclopedice. Astfel, nici resursele web – internetul nu pot suplini informațiile complexe și sistematizate, deoarece le lipsește elementul esențial: selectarea, verificarea, ordonarea, sistematizarea informațiilor. În procesul elaborării lucrărilor lexicografice și enciclopedice pot fi constatate o serie de aspecte științifice mai puțin studiate – așa-numitele „pete albe” sau „viduri” – care generează noi direcții de abordare științifică, iar subiectele controversate pot fi cercetate din perspectivă multidisciplinară. Sub acest aspect, pot fi generate noi idei, viziuni, paradigme, subiecte sensibile ce contribuie indiscutabil la dezvoltarea

tarea științei în ansamblu. Totodată, se impune necesitatea stringentă de a *unifica și de a standardiza limbajul*, care, din păcate, este aplicat aleatoriu în literatura de specialitate. Din aceste considerente, aparițiile editoriale, care înglobează cunoștințe complexe din ramuri ale științei și artei, sunt binevenite pentru circuitul științific și informațional.

Discursul enciclopedic este considerat prin definiție fragmentar, divizat în unități, de aceea se poate vorbi de existența unui deziderat firesc al utilizatorilor de a putea reface imaginea globală a cunoștințelor generale și/sau specializate. În plan istoric, reconstituirea imaginii globale implică tratarea cunoștințelor umane în ordine alfabetică sau metodică. D. Diderot (1713–1784), unul dintre autorii primei enciclopedii franceze, a definit enciclopedia ca „înlănțuire de cunoștințe”, ce permite nu doar accesul la cunoștințe, ci și la legăturile dintre ele. În acest scop este nevoie de soluții teoretice și operaționale pentru a stabili care este *unitatea de cunoștințe* ce ar servi la elaborarea unei lucrări complete și ce *instrumente* sunt necesare pentru accesul la cunoștințe. În calitate de un atare instrument este identificat *arborele cunoștințelor*, făcându-se încercări de raportare la acesta a fiecărui articol.

Apelând la acest excurs introductiv-meditativ, am deosebită plăcere să prezint lucrarea cunoscutului istoric de la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, șeful Catedrei de Istorie Universală, profesor universitar, doctor habilitat Pavel Cocârlă, *Dicționar explicativ de istorie medievală* în 2 volume (primul volum include 294 de pagini, iar cel de-al doilea – 331 de pagini, în total 42,5 coli editoriale), editat la Centrul Editorial-Poligrafic al USM în 2010. Autorul are o bogată experiență didactică (din 1970 activează la Universitatea de Stat din Moldova, susținând cursuri de istorie medievală universală, istorie a orașului medieval etc.) și științifică (autor a peste 70 de lucrări științifice, inclusiv două monografii, un manual școlar, o crestomație, un suport de curs), elemente comensurabile în elaborarea și editarea unei lucrări de factură enciclopedică.

Lucrarea răspunde unor probleme de stringență actualitate pentru știința istorică și reprezintă o primă tentativă de a evidenția importanța unui segment cronologic relevant al istoriei culturii și civilizației universale, cel al Evului Mediu. Laitmotivul volumelor este faptul că „până în momentul actual, în Republica Moldova lipsește un dicționar care ar cuprinde cele mai diverse aspecte ale istoriei acestei epoci” (p. 3), iar autorul, având la bază un set de cunoștințe profunde, concepții, teorii și metodologii moderne, descifrează realitățile specifice perioadei menționate. *Registrul de termeni* elaborat de domnul Pavel Cocârlă denominează noțiuni științifice ale istoriei medievale sistematizate în ordine alfabetică, marcate de „valoarea istorică a evenimentului (fenomenului), de gradul de influență a acestuia asupra procesului istoric, de consecințele pentru evoluția economico-socială, politică și culturală a societății etc.” (p. 3). Totodată, autorul ține să precizeze că „în funcție de acești factori, variază și volumul informației despre persoanele sau evenimentele în cauză”.

Articolele-termeni sunt structurate în mod coerent, atât în organizare pe verticală, cât și pe orizontală. Sunt prevăzute 4 nivele clasice de clasificare-cadru a științelor și artei (nivelul I *Științele umanistice*; nivelul II *Științe istorice*; nivelul III *Istorie tematică*; nivelul IV *Discipline conexe*). În funcție

de importanța și impactul subiectului, autorul a prevăzut **6 categorii** de articole. Categoria I (peste 3000 semne) – informații istorice complexe; categoria II (500–3000 semne) – abordarea temelor, faptelor și evenimentelor complexe; categoria III (300–500 semne) – elemente particulare/simple din Evul Mediu; categoria IV (200–300 semne) – prezentarea identităților de bază, a evenimentelor istorice importante, a reprezentanților de seamă din istorie; categoria V (50–200 semne) identifică personalități din istorie, monumente cunoscute de cultură și de artă etc.; categoria VI (până la 50 semne) – articole de referință.

În economia lucrării prevalează articolele de categoria IV. Numărul total de termeni este de 2116. Analiza statistică a plasării termenilor în ordine alfabetică se prezintă în felul următor: A – 290; B – 112; C – 260; D – 79; E – 58; F – 97; G – 68; H – 74; I – 73; Î – 11; J – 49; K – 18; L – 82; M – 175; N – 50; O – 56; P – 131; Q – 3; R – 88; S – 140; Ș – 22; T – 70; Ț – 3; U – 18; V – 54; W – 19; Y – 4; Z – 12. Datele de mai sus demonstrează în mod elocvent că, sub aspect metodologic, lucrarea se încadrează nu atât în categoria edițiilor lexicografice, cât în cea a operelor enciclopedice – *Dicționar enciclopedic...* sau *Mică Enciclopedie...* fiindu-i asigurată o „carieră” de succes. Cunoscând modestia profesorului Pavel Cocârlă, intuim că titlul a fost selectat în mod deliberat, doar... *Dicționar explicativ...*

Volumele corespund principiilor fundamentale ale lucrărilor enciclopedice. Materialul factologic este prezentat prin prisma *valorilor general umane*, care plasează în centrul atenției omul, cu întreaga lui activitate materială și spirituală, aflată în armonie cu Universul, cu legile naturii și ale societății. Acțiunile cu impact negativ asupra mediului (cataclisme naturale sau ecologice, războaie etc.) sunt prezentate de pe poziții instructiv-educative, în scopul prevenirii, evitării lor și „extragerii” învățămintelor din istorie. În vederea prezentării științifice a acțiunilor, fenomenelor și concepțiilor despre civilizația umană, atât în plan național, cât și în cel universal sunt concentrate resurse intelectuale umane, informaționale etc. Informațiile sunt prezentate *pe baza paradigmelor, concepțiilor și viziunilor științifice consacrate*, respectând valori precum *echidistanța, normele deontologice*, evitând escaladarea în zona politicului, snobismului, tendențiozității, ideologizării și mistificării, imprimând materialului un caracter descriptiv-informativ.

Lucrarea domnului profesor Pavel Cocârlă oferă o largă posibilitate de aplicare în procesele de instruire preuniversitară, universitară și postuniversitară, în aprofundarea cercetărilor ulterioare în domeniul istoriei medievale, științei, artei și studiilor interdisciplinare. Volumele constituie un important instrument de lucru pentru cercetători științifici, istorici, cadre didactice, studenți, elevi, precum și pentru cei interesați de istoria și cultura medievală. Dicționarul deschide o nouă direcție în cercetarea lexicografică/enciclopedică tematică, contribuind substanțial la definirea identității științei istorice naționale în context global.

Ion XENOFONTOV, doctor în istorie